FARKAS JÓZSEF

„Ne legyen többé se úr, se szolga!”

Az agrárszocialisták eszmevilága

Farkas József

„Ne legyen többé se úr, se szolga!"

Az agrárszocialisták eszmevilága

Kossuth Könyvkiadó ● 1989

Lektorálta:
SIMON PÉTER
SZABÓ FERENC

ISBN 963 69 3232 6
© Farkas József, 1989
(4478)

Előszó

A kapitalizmus fáziskésése, a feudális maradványok továbbélése, a földbirtokos osztály gazdasági és politikai pozícióinak átmentése Kelet-Európában konzerválta a feudális maradványokat. Az önmagához képest dinamikus, ám valójában mérsékelt ipari fejlődés munkaerő-felszívó hatásának csekélysége az agrárszegénység viszonylagos felduzzadásához vezetett Közép-Kelet-Európa-szerte a századforduló idején. A jobbágyfelszabadítás utáni lassú tőkés fejlődést érző és a dinamikusabb ipari felzárkózást egyedül fedező ágazat, a mezőgazdaság már nem tudta eltartani megnövekedett népességét. Mindehhez hozzájárult az előbbiekből következően is annak elmaradottsága, hagyományos termékszerkezete. A szociális kérdés megoldásához elégtelen társadalmi feltételek paraszti lázongásokhoz, politikai tömegmozgalmak kibontakozásához vezettek, bizonyos fáziseltolódásokkal, a hasonló fejlődést mutató országokban.

Az azonos indíttatásúak közül is kiemelkedik a magyarországi mozgalom jelentősége. Jellemzői közé tartozik a korai megnyilvánulás és a tömegmozgalommá válás, a szocialista munkásmozgalom kereteiből indulás, s hogy ideológiáját a szocialista eszmék végig meghatározzák.

A mozgalom az 1890-es évek közepén Várkonyi István fellépésével és pártalakításával érte el legnagyobb kiterjedését. Ekkor vált külön politikai erővé és nyerte el sajátos arculatát. Megszületett az agrárszocialista ideológia, amely meghatározó szerepet játszott a későbbi földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmakban is. Ezek a paraszti gondolkodásban átörökített eszmei hatások jelentős befolyást gyakoroltak a népi írók indulására és a későbbi Nemzeti Parasztpárt politikai platformjára is.

Az „agrárszocialista" elnevezés a mozgalommal egykorú, az akkori uralkodó osztályoktól ered. Amikor az 1890-es évek elején az MSZDP kiterjesztette szervezőmunkáját az alföldi agrárproletariátusra is, az ottani

mozgalmat, az ipari munkásságétól megkülönböztetve, kezdték agrárszocialista (parasztszocialista) mozgalomnak nevezni. Ez az elnevezés honosodott meg a hatósági szóhasználatban, a főispáni és minisztériumi fel- és leiratokban, jelentésekben, a parlamenti vitákon és a polgári sajtóban.

A mozgalom korabeli ellenfelei már az induláskor észrevették, hogy az alföldi szervezkedés során jelentkező törekvések eltérnek az ipari munkásokétól. Ezt talán a Makón megjelenő *Maros* című lap fogalmazta meg először a legtisztábban: „A Csanád megye területén megindult munkásmozgalom nem az ipari és gyári szocialista eszmék szüleménye, hanem mezőgazdasági forrongás, *valóságos agrár socialistikus mozgalom*, mely jóllehet külső befolyások által élesztetik, de gyökerei azon társadalmi talajban léteznek, melyek területein maga a mozgalom nyilvánul."[1]

Az agrárszocialista elnevezés került át marxista történetírásunkba is, s bár eszmei-politikai tartalmát, törekvéseinek jellegét máig is vitatják, progresszív szerepét nem. A felszabadulás óta minden időszak megpróbálta az aktuális politikai változások örökségét keresni ezekben a mozgalmakban. Nem véletlen, hogy jó ideig a mozgalom legpozitívabb és egyben meghatározó vonásaként annak „földosztó" jellegét emelték ki a történészek. Az sem véletlen, hogy az 1960-as évektől, a mezőgazdaság átszervezése után nagyobb hangsúlyt kaptak a mozgalom szocialista vonásai. Napjaink szocialista építéssel kapcsolatos vitái újra aktuálissá teszik Várkonyi Istvánnak és elvbarátainak a magyar sajátosságokból fakadó szocializmuskoncepcióját, melyek megítélésünk szerint elgondolkodtatóak lehetnek a szocialista demokrácia kiépítése szempontjából is. A munka célja azonban nem az idevonatkozó tanulságok levonása, hanem az agrárszocialista mozgalmak ideológiájának egységes áttekintése, forrásainak feltárása, szintézisének felvázolása, jellegének meghatározása, természetesen a végleges lezárás igénye nélkül. Nem lehet cél a mozgalmak történetének bemutatása sem – országos és helytörténeti feldolgozások ezt már nagyjából elvégezték –, a mozgalomtörténeti utalások csupán az eszmei-politikai arculat változásainak bemutatását szolgálják.

A vizsgálódás körébe vont történelmi időszak a mozgalmak kibontakozásától az agrárszocializmus felbomlásáig, nagyjából 1907-ig tart. A munka megírásához, a szintézis megalkotásához természetesen felhasználtam történetírásunk eddigi eredményeit és saját korábbi kutatásaimat.[2] A téma hatalmas korabeli és marxista igényű publicitása szinte lehetetlenné teszi az azonos és eltérő vélemények számbavételét. Ezért a

korabeli feldolgozásokkal történő összevetés, igénye szerint, az olvasóra vár. A felhasznált források egy részét is idézték már az eddigi feldolgozások, ezek részletezése hatalmassá duzzasztaná a jelzetanyagot, ezért a forrásokra hivatkozásnál korabeli felhasználóik nevének, munkáiknak esetenkénti felsorolásától eltekintünk.

A szocialista eszmék befogadása és agrárszocialista értelmezése

A befogadás szociális és eszmei feltételei

A földmunkások mozgalmának fellendülése egybeesett a hazai munkásmozgalom megerősödésével, amely a II. Internacionálé alapító kongresszusával, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) létrejöttével függött össze. 1889 és 1891 között már jelentős agrárproletár tömegek kerültek kapcsolatba a szociáldemokrata párttal. Ebből következett, hogy az uralkodó osztályok az agrárszocialista mozgalom kibontakozását a nemzetközi szociáldemokrácia „lelketlen izgatói" nyakába igyekeztek varrni. Marxista történetírásunk is kiemelte a szocialista agitációs és szervezőmunka szerepét, és igyekezett a mozgalom kibontakozásának gazdasági, társadalmi gyökereit feltárni. Számba vette a mozgalom antifeudális jellegű előzményeit, közvetlen szociális okait. Kevesebb szó esett azonban az eszmei előzményekről, azokról a hatásokról, amelyek lehetővé tették e népesség számára a szocialista eszmék gyors befogadását.

Az agrárszocialista mozgalom Kelet- és Nyugat-Európa mezsgyéjén jött létre. A kelet-európai társadalmi képlet egy döntően paraszti túlsúlyú népességet tételez fel, egy igen lassú – öntörvényű – paraszti politikai tudatra ébredési folyamattal. Míg Nyugat-Európában a burzsoázia számára a parasztság komoly politikai tartalékot jelentett (pl. Franciaországban), Keleten a parasztság magára hagyott. A földbirtokos osztály lenézi, tegnapi jobbágyait látja benne. A közeli jobbágymúlt mellett kísérti a birtokos osztály haladóbb rétegeit is, hogy nemzeti törekvéseikkel szemben a parasztságot játszották ki ellenük a kelet-európai uralkodóházak. A burzsoázia gyenge és a birtokos osztályhoz igazodik. Elsősorban az elmaradottságot felismerő értelmiség száll síkra a parasztság felemeléséért, benne a nemzeti elmaradottság szimbólumát látva (Oroszországban a narodnyikok és mások, Lengyelországban a papság egy része

és több monarchiában az ellenzéki nemzeti mozgalmak képviselői). Magyarországon az 1848-as forradalom után ezek a gyéren pislákoló törekvések is kihaltak. A század végén csupán a Könyves Kálmán szabadkőműves-páholy alapelvei közt szerepel egy olyan pont, hogy „A magyar parasztság felemelése", de ez is minden tartalom nélkül. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE), majd a Gazdaszövetség gyakran apellált a birtokos parasztság gazdasági érdekeire, de az érvényesítésükhöz szükséges politikai konklúziók levonása nélkül, és legtöbbször a reakciós agrárius törekvések alátámasztásaként. A parasztság felemelésének gondolata, a paraszti és nemzeti elmaradottság politikai összekapcsolása nálunk csak a két világháború között jelent meg, a népi íróknál, egy akkor aktuális politikai mondanivaló kifejezésére.

A sajátos magyarországi politikai életből következett az a fordított logikájú folyamat, hogy a munkáspártból vált ki az agrárszocialista párt, és a szegényparasztság szocialista ihletésű politikai tudatra ébredése ragadta magával a birtokos parasztságot; a munkásmozgalom emlőin nevelkedett az első demokratikus paraszti párt (Áchimé), amelyben már a birtokos parasztságé volt a vezető szerep. Később pedig a már polgári jellegű paraszti pártok próbálták meg a városi polgárságot soraikba bevonni. A logikus út a polgári pártból kiváló parasztpárt, majd az ebből kiváló szegényparaszti szárny munkásmozgalomhoz csatlakozása lett volna.

A fordított logikájú folyamat abból következett, hogy az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Magyarországon igazán nem emancipálta a parasztságot, majd az 1867 után kialakult politikai viszonyokból. A polgári átalakulásért vívott harcban vezető szerepet játszó középnemesség nem csupán megőrizte pozícióit, hanem hosszú időre ki is sajátította magának a „polgári" jelszót. Egyik része liberális színben tetszelgett, a másik pedig mint ellenzéki a múltjából élt, a 48-asság pedig szinte az egész dualizmus idején ellenzéki program lehetett. A földbirtokos osztály, benne a volt polgárosodott középnemesség megőrizte rangját, helyét a társadalomban az 1867-es kiegyezés után is. Elszegényedett elemei (a dzsentrik) pedig – főként Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején – ellepték a hivatalokat. A lassan erősödő hazai polgárság felemelkedő rétege nem a földbirtokos osztály ellenére, hanem annak oldalán kereste a politikai közszereplés lehetőségét. Mindez következett gyengeségéből és abból, hogy igazában az előzővel soha nem került frontálisan szembe, és ilyen harcban nem alakult ki történelmi érdekszövetsége a parasztsággal. A 48-as polgári tradíció, mint említettük, a középbirtokos réteghez kö-

tődött, s ennek következtében a városi értelmiség és kispolgárság is az ő oldalán kapcsolódott be a politikai életbe. A polgárság tehát nem a parasztsággal fogott össze a birtokos osztály ellen, hanem a birtokos osztály oldalán kezdte meg politikai pályafutását, s azzal összefogva nem volt szüksége a társadalom legnépesebb osztályára, a parasztságra.

Az alföldi parasztság különösképpen őrizte az 1848–1849-es hagyományokat, zömük a Függetlenségi Párt biztos szavazója volt, politikai közszereplés lehetősége nélkül. Nem volt a parlamentnek paraszt képviselője. A birtokos parasztság legmódosabb elemei sem kerülhettek be az ellenzéki Függetlenségi Párt vezérkarába, csupán a vidéki függetlenségi egyletekben, 48-as körökben „politizálhattak". A paraszti voksokból élő, de a parasztság nélkül politikát csináló ellenzéki pártnak a közjogi ellenzékiségen kívül úgyszólván semmilyen éltető programja nem volt. A feudális maradványok felszámolását, a demokratikus társadalmi átalakulást ugyanúgy nem kívánta, mint a kormánypárt. Igen jellemző, hogy a rendi örökség mennyire meghatározta a politikai gondolkodást, hogy a pesti kispolgárságot és értelmiséget tömöríteni akaró, Vázsonyi Vilmos vezette Demokrata Kör sem talált utat – jó ideig nem is keresett – a parasztság felé.

A birtokos parasztság felső rétege a virilizmus alapján legalább a helyi képviselő-testületekben hallathatta szavát, országgyűlési választásokon voksolhatott. A szegényparasztság ellenben teljes jogfosztottságban élt, hasonlóan az ipari proletariátushoz. Még tömegbázisként sem volt rá szüksége egyetlen polgári pártnak sem. Nem véletlen, hogy a politikai életbe történő bekapcsolódása a szociáldemokrata párt oldalán történt meg. Felismerte a helyzetből fakadó lehetőségeket az MSZDP vezetősége is, és 1895-ben a széles körű politikai mozgalom és tagtoborzás elindításához ezt az érvet igyekezett felhasználni: „Magyarországnak *tizenhétmillió-háromszáznegyvenkilencezer-háromszázkilencvennyolc* lakója van, és ezek közül az államban csak *nyolcszáznegyvenezernek* van joga, azaz azoknak, kik most gazdagok, választói joguk is van. Magyarország *tizenhatmillió-ötszáznyolcezer-háromszázkilencvennyolc* lakója jogtalan."[3]

A minden más lehetőség hiánya azonban még nem elégséges ahhoz, hogy a hazafias frázisokon nevelkedett alföldi szegényparaszt az egyik napról a másikra internacionalista legyen, vállalja a „hazátlanság" bélyegét, vagyonosabb társai megvetését: a „cucilistaságot". A látszólagos kényszerpálya más összetevőket, előzményeket is feltételez. A szociáldemokratákhoz való csatlakozás eszmei alapját és szükségességét hosszú történelmi folyamat alakította ki, több tényező együttes jelenléte érlelte

meg – elsőként a Viharsarokban. Itt, a mozgalom szülőföldjén jött létre először a szocialista eszmék iránti befogadókészség, tehát itt előbb és nagyobb kényszerítő erővel jelentkeztek az ezt elősegítő tényezők és eszmei hatások. Ebből következik, hogy a Viharsarokra szorítkozva vizsgálható a befogadókészséget alakító tényezők sora. Kristóffy József a *Maros* 1891. május 24-i számában így vélekedett: a „lelketlen izgatók, bujtogatók felhasználják a mezőgazdasági munkások nyomorúságát forradalmi propagandájuk terjesztésére".

A nyomor azonban nem viharsarki, hanem országos jelenség volt, és nem is e térségben volt a legnagyobb, az itteni kiváltó okok keresésénél tehát ezzel önmagában nem lehet beérni, nyilván ehhez más sajátos okok sora társult. Ezek felderítésének igényével küldte az OMGE ügyvezető titkárát, Rubinek Gyulát erre a tájegységre. Rubinek 1894-ben tette meg jelentését az OMGE igazgató választmányának, melyben számos figyelemre méltó helyi sajátosságra hívta fel a figyelmet.[4] „Az alföldi agrárszocializmus törzsfészkét képező három megye" – Békés, Csanád és Csongrád – népesedési viszonyait vizsgálva rámutatott, hogy a népsűrűség ezen a tájon messze az országos átlag felett van.

Év	Békés	Csanád	Csongrád	Országos átlag
	(km²/fő)			
1869	59,86	58,50	52,20	48,48
1890	72,62	80,70(!)	65,49	54,10
Növekedés	12,76	22,20	13,29	5,62
%-ban	21,32	37,95(!)	25,46	11,59

Rubinek adataiból következik, hogy a három megyében az országos átlaghoz képest háromszoros volt a népesség gyarapodásának üteme, Csanád megye pedig a maga népsűrűségével és népesség-gyarapodásával országosan egyedülálló volt. Nem sokkal később Ormos Ede, akkor még vásárhelyi ügyvéd, már száz évre terjesztette ki a népesség gyarapodásának vizsgálatát.[5] Megállapítása szerint 1787 és 1890 között a három megyében 283,17%-kal nőtt a lakosság lélekszáma, míg az Erdély nélküli Magyarországon átlagosan 88,56%-kal. Vagyis százéves átlagban is háromszoros növekedési ütemről beszélhetünk. Ormos adataihoz kíván-

kozik, hogy ebben a száz évben jelentős elvándorlások, kirajzások voltak, és az országos átlagot meghaladta a csecsemőhalandóság. Hódmezővásárhelyen pl. a polgármesteri éves jelentések alapján 10 év alatt, 1889 és 1898 között 13 770 fő volt az elhalálozottak száma, közülük 7857, közel 60% (!) volt a 10 év alatti gyermek. Ilyen körülmények között is, csak a bevett hitfelekezeteknél vezetett nyilvántartás alapján, pusztán a természetes szaporodás révén 4235 fővel gyarapodott 10 év alatt a lakosság.

A népesség felszaporodása csak egyik összetevője volt a sajátos viharsarki jelenségnek. A másik jellegzetesség, hogy az kevés településre koncentrálódott. Erre a mozzanatra Ecseri Lajos, Szentes város tiszti főügyésze figyelt fel. Adatai szerint az országban 12 628 volt a községek száma, átlagosan 1194 lakossal, míg Csongrád megyében 15 községre átlagosan 5967, Békésben 27-re 8803, Csanádban 28-ra 3445 fő jutott.[6] Ez azt jelenti, hogy a Viharsarok megyéiben 6015 lakos jutott egy községre, ami több mint ötszöröse volt az országos átlagnak. Vagyis az agrárszegénység nagy létszámban koncentrálódott egy tájegységben és kevés településen, ami szervezésüket rendkívül megkönnyítette.

Az agrárszegénység népességen belüli aránya is az országos átlag fölött volt. Már Rubinek észrevette ezt az összefüggést. Kimutatta, hogy a birtokosok és bérlők összlétszámához képest a cselédek és gépészek aránya 55,83% az országos 32,35%-kal szemben, a napszámosoké pedig 41,76%, vagyis két és félszerese a 17,33%-os országos átlagnak. A keresők és eltartottak viszonyát vizsgálva, már nem is meglepő, hogy a keresők aránya messze az országos átlag alatt marad a három megyében.

Az eddig kimutatott jellegzetességek még inkább vonatkoznak a térség mezővárosaira, amelyek nem véletlenül váltak a mozgalmak bázisaivá. Rubinek az általa kedvezőnek ítélt birtokmegoszlással rendelkező Hódmezővásárhelyt hozza fel példának. Az 55 475 lakosból 30 160 rendelkezik birtokkal, és 17 315 a birtok nélküliek száma. A keresetre szorulók létszámát viszont, az 5 hold alattiakat is ide számítva, 38 515 főben állapítja meg. Mindezekből következik, hogy a Viharsarokban halmozódott fel a legnagyobb létszámú agrárszegénység az összlakossághoz viszonyítva és abszolút számban is. És itt koncentrálódott az agrárproletariátus legtudatosabb rétege, a kubikosság.

Ecseri Lajos nemcsak minden ok precíz számbavételével tűnt ki kortársai közül, hanem elsőként, máig helytállóan körülhatárolta azt a tájegységet, amelyet Féja Géza híres könyvcíme alapján Viharsaroknak nevezünk.[7] „Földrajzilag azon terület, hol a mezőgazdasági munkáskérdés legelőször és legnagyobb mértékben föltűnt, mely az egész mozgalom

bölcsőjének tekinthető Békés, Csanád, Csongrád vármegyék területe és a szomszédos vármegyék határos részei – írta, és logikusan meg is fogalmazta a vizsgálódásához szükséges következtetést ebből. – Ha tehát az alföldi munkáskérdés szülőföldje történeti és gazdasági viszonyainak befolyást tulajdonítunk a munkáskérdés ügyére, úgy az említett területeknek oly közös vonásokkal kell bírniok, melyben az ország más részeitől jelentékenyen eltérnek, s melyek máshol legalábbis együtt és hasonló körülmények közt fel nem találhatók."[8]

Ecseri azt is helyesen ismerte fel, hogy az okkeresésben a török kiűzéséig kell visszamenni. A sajátosságok jelentős részét már a török uralom kialakította: meggyengült a nemesi vármegye, eltűnt a középbirtokos nemesség, „a gentry osztály", ahogy Ecseri nevezte. A terület nagybirtokokra és parasztbirtokokra tagozódott, kialakultak az óriási határú mezővárosok és nagyközségek – parasztvárosok és parasztfalvak –, jelentős paraszti önkormányzati tradíciókkal, a szabadabb gondolkodásmódot feltételező protestáns vallás hegemóniájával. Teljesen helyénvaló a vizsgálódásokba később bekapcsolódó Csongrád megyei főispán, Vadnay Andor megállapítása: „A Tisza melléki munkás gondolkodásához és jellemében annak állandó tömegben élése adja meg a magyarázatot. Mert az Alföld gazdasági viszonyaiból és nagyközségi rendszeréből a mezei munkásnak egy különös életmódja fejlett ki... Az alföldi munkástömeg közvéleménye sem az alázatosságot, sem a tisztességtudást nem tűri meg"[9] – írta a Dunántúlról elszármazott főispán. Vadnay végül összegzi az okokat: „A tömegben élésen, az Alföld nagyközségi rendszerén és a szocialista agitáción kívül, a gazdasági viszonyok megváltozása és a termelésnek mindinkább egyoldalúvá válása eszközölték azt, hogy a munkásosztály nemcsak minden társadalmi érintkezésből kizárt és sorsával elégedetlen elemmé fejlődjék, de hovatovább a megélhetésnek, a lét vagy nem lét kérdésének problémája elé kerüljön."[10] A „lét vagy nem lét" kérdéseit, a mozgalmakat közvetlenül kiváltó szociális okokat, társadalmi viszonyokat történetírásunk már feltárta[11] – ezek részletezése túl is feszítené e munka kereteit –, ezért a továbbiakban csupán a szocialista eszmék befogadásához szükséges készség közvetlen mozgalmi és szellemi, mentalitásbeli előzményeivel foglalkozunk.

Elfogadva a paraszti osztályharc antifeudális tradícióinak pozitív hatását, igen fontosnak tartjuk a földmunkástömegek tudati felkészülése szempontjából a korán kibontakozott antikapitalista bérharcokat, aratási sztrájkokat. A földmunkások antikapitalista osztályküzdelme a mezőgazdaság tőkés fejlődésével párhuzamosan bontakozott ki. Már az

1853-as évből jelentős dokumentumanyag áll rendelkezésre az akkori aratási sztrájkokról, az 1870–1880-as években pedig már rendszeresekké váltak a bérharcok és az aratási sztrájkok.[12] Ezek szervezettsége, kiterjedtsége már bizonyos iskolázottságot tételez fel az MSZDP-vel történt kapcsolatteremtés előtt. A falusi bérmozgalmak, a munkásmozgalomból átvett harci eszközök használata egyrészt munkásmozgalmi információkat tételeznek fel, másrészt pedig a vidéken élő kisipari munkásság közvetlen kapcsolatát a földmunkásokkal.

A mezővárosok és nagyközségek kisiparosai, kisipari munkásai közül számosan kapcsolatban álltak az országos mozgalommal, esetleg nyugateurópai valcoló körútjaikról hozták magukkal a szocialista tanításokat. Több alföldi városban önképző, segélyező egyleteket hoztak létre, majd megalakították az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantpénztár helyi fiókjait. Bérmozgalmakba kapcsolódtak be a kisipari munkások. Mindezek lassú hatást gyakoroltak a földmunkásokra is. A gyanakvás és a bizalmatlanság azonban lassan oldódott. A kisipari munkásság sem ismerte fel egyszerre a földmunkásban sorstársát, szövetségesét. Évtizedekig gátolta a szocialista eszmék iránti rokonszenvet a Kossuth-, Táncsics- és Petőfi-kultusz.

A helybeli értelmiség, főleg a néptanítók hatására kialakult gondolkodásmód feltételezte 1848–1849 radikális tartalmú hagyományainak ápolását, ami részben megkönnyítette a szocialista eszmék megértését, részben gátolta, mivel az utóbbiak a „hazafiassal" szemben a „hazaellenes" internacionalista felfogást képviselték. A „szocialista" eszmék befogadását megkönnyítette, hogy azok első közvetítője éppen Táncsics Mihály volt. Minden bizonnyal a dokumentálhatónál is nagyobb jelentőségű volt Táncsics orosházi képviselővé választása. Az általa hirdetett tanítások nem maradtak nyomtalanok.[13] Táncsicsot az orosháziak még később, Cegléden is felkeresték.[14] Áthidaló szerepet játszottak a 48-as olvasó- és népkörök, ahová a kisiparosok és a földmunkásság érdeklődőbb képviselői is eljártak. Itt módos parasztokkal, értelmiségiekkel együtt teremtették meg a termékeny politikai viták lehetőségét. Partnerek lehettek, amikor egy olyan személy is részese volt a vitának, mint a széles műveltséggel, marxista eszmékkel felvértezett orosházi órásmesters, Gintner István. Kimutathatóan Gintner volt az orosházi földmunkások első szervezője, agitátora. Iparossegédekből és földmunkásokból külön csoportot szervezett maga köré, melyben rendszeresen felolvasásokat tartottak. Az irodalom, amit forgattak, részben már marxista, de még jelentős részben utópista volt.[15]

Feltehetően a maga is unitáriussá lett Gintner István magyarázta először a szocialista eszméket a Biblián nevelkedett népi protestánsok nyelvén. Ezzel elérkezünk a szocialista eszmék befogadását elősegítő legfontosabb tényezőhöz, amely az agrárszocialista ideológiát végig befolyásolta: a protestáns vallás szerepéhez.

Az Alföld nyitottabb protestáns gyülekezeteiből indult el a szekták térhódítása. „A falusi proletariátus körében a szocialista eszmék első apostolai az alföldi kálvinista parasztok voltak"[16] – írta Engelmann Pál. Gubody Ferenc, Cegléd polgármestere az 1897-es ceglédi földmunkáskongresszus küldötteit három csoportba sorolta. A vezérek után közvetlenül következtek „a leginkább *Békés*, *Csanád* és *Csongrád megyékből érkezett unitárius*, *baptista és nazarénus küldöttek*, *ezek fanatikusok*, kik között egész telkes gazdák is vannak".[17]

Hosszú út vezetett a kálvinizmustól a szocialista apostolság vállalásáig. Az alföldi protestáns családok mindennapos olvasmánya volt a Biblia, rendszeres volt az otthoni zsoltáréneklés. A Biblia olvasgatása nem csupán a napi lelki igények kielégítését, az ájtatosságot szolgálta, hanem a reményt is táplálta. A hozzáértők nagy felkészültséggel magyarázták belőle az úr- és papellenes tanításokat, az adott társadalmi berendezkedés Krisztus tanaival való ellentétességét, igazságtalanságát. A radikálisabb protestáns irányzatok ennél is tovább mentek. Az *unitáriusok*, a hajdan Dávid Ferenc által alapított vallás hívei Jézus embervoltát hirdették, Istent egy személynek tartották, és az volt a meggyőződésük, hogy Isten országát a földön kell megteremteni. Isten országa igazságos, nincsenek benne gazdagok és szegények – e tan könnyen egyeztethető volt a szocialista tanításokkal.

A Viharsarokban az unitáriusok létszámát és jelentőségét meghaladták a *nazarénus* és *baptista* szekták. Mindkét irányzat a hajdani anabaptista hagyományokból táplálkozott. A Münzer Tamás által vezetett népi reformáció eredményeként létrehozott münsteri „Sionkirályság" (1534–1535) idején teljes vagyonközösséget akartak megvalósítani. Elvetették a gyermekek megkeresztelését, helyette a felnőttek keresztelését hirdették és valósították meg.

A nazarénus felekezet a XIX. század második felében vált ki az anabaptista vallásból. Alapítója a svájci S. H. Fröhlich volt. Fröhlich a polgárosodó racionalista etikai vallástól az érzelmek, az átélések felé fordult. A puritán józanságon és égő szenvedélyen alapuló hit híve volt, ami a nazarénusokat máig jellemzi. A Bibliára hivatkozva elvetette a gyermekek keresztelését és a felnőttkori, tudatos és vízbemártásos

keresztelés mellett foglalt állást. A megtérést hangsúlyozva Fröhlich kimondja, hogy senki nem születik keresztténynek és a gyermekkeresztség által nem is lesz azzá, a hit előtt és a hit nélkül a keresztség hiábavaló. Hirdette a hitben való újjászületést, amely belső átélésen és megtisztuláson keresztül valósulhat meg. Már az eddigi tanítások is elégségesek lettek volna a hivatalos egyházakkal és hatóságokkal történő szembekerüléshez, az igazi ütközőpontok azonban a következő tanításaiban vannak. Jézus Pilátus előtti szavaira alapozva („Az én országom nem e világból való") levonja a következtetést: „Amint az állam és politika nincsen semminemű összeköttetésben a Jézus Krisztus országával, sőt azoknak szerencsétlen összekapcsolásából származtak a »keresztyén állam« és az »államszerű keresztyénség« korszülöttei, éppúgy nincsen gyülekezetünknek semmi köze a politikához..."[18] Ebből következik, hogy a nazarénusok kivonják magukat a világi és egyházi alárendeltség alól, mondván: csak Istennek tartoznak elszámolni. Megtagadják az eskütételt és a fegyverfogást. A nazarénus vallás az 1840-es években kezdett terjedni Magyarországon, és a század végére óriási tömegeket hódított meg, s ami nem lehet véletlen, éppen azokon a területeken, amelyeken később az agrárszocialista mozgalmak a legnagyobb kiterjedésüket érték el.

A nazarénus szekták térhódítását a század végén jelentősen fékezte a nyitottabb baptista felekezetek megjelenése. Ők ugyan engedelmességet vállaltak és megfogták a fegyvert, de nagyjából ugyanazokat az elveket vallották. A század végére vált ki a nazarénusok közül az *adventisták* – szombatot ünneplők – szektája, amely szintén megkezdte térhódítását Magyarországon.

A szekták elterjedése lényegében ugyanazokra az okokra vezethető vissza, mint amelyeket fentebb részleteztünk az agrárszocialista mozgalmak kiváltó tényezőiként. A szocialista szervezetek helyett tehát zárt vallási közösségek jöttek létre előbb, aminek döntő oka, hogy a hazai munkásmozgalom csak viszonylag későn jutott el a földmunkásokhoz. Az *Arany Trombita*, az *Általános Munkás-Újság*, a *Munkás Heti Krónika*, majd a *Népszava* egy-egy példányához ugyan hozzájutottak a vidéki olvasókörök, s ezek időnként felvetették a földmunkások bevonásának a kérdését is, de ennek érdekében áttörés az 1890-es évekig nem történt. A vidéki kisipari munkásság pedig csak lassan jutott el az összefogás gondolatáig, s talán az a vélemény is megkockáztatható, hogy éppen a vallási közösségek kommunisztikus felfogása, közösségformáló ereje teremtette meg a szocialista közösségek létrehozásának a feltételét.

A zárt vallási közösségek kialakulását a kérdés kiváló szakértője,

Szigeti Jenő azzal magyarázza, hogy a XIX. század második felében az Alföldön még jelentős számban éltek olyan puritán hagyományokat őrző parasztok, akiket az egyre jobban kiüresedő protestáns szertartások nem elégítettek ki, és kisebb hívőközösségeket alkotva otthonaikban tanulmányozták a Bibliát és más hitépítő könyveket. A paraszteklézsiák válságba, vákuumba jutottak a liberális teológia befolyásának erősödésével, a presbitériumok, a helyi intelligencia tanácskozó testületei lettek. A szegény nép bajával sem a hivatalos egyház, sem a presbiterek nem foglalkoztak, a kapott lelki vigasz már nem elégítette ki őket, ezért nőtt az elidegenedés a hivatalos gyülekezetektől és a vonzalom a szekták zárt, kis testvéri gyülekezetei iránt. Akik úgy érezték, hogy kitaszítottak, azokat befogadták ezek a közösségek, ahol a pap is soraikból került ki. Ezekben a közösségekben nem voltak szociális feszültségek, puritán etikai normák uralkodtak, s amit a társadalomban nem kaptak meg, s amit a hivatalos gyülekezetekben nem éreztek: egyenrangúakként, testvéri közösségben élhettek.[19] A Biblia olyan tanításaival ismerkedhettek meg, amelyeket a hivatalos gyülekezetek papjai eltitkoltak előlük. A társadalmi, szociális okok és az ezekre kapott bibliai magyarázatok aláhúzták helyzetük igazságtalanságát. Hitbeli megújulással, megtisztulással úgy érezték, ők, a társadalom számkivetettjei lesznek a legméltóbbak Isten országára, szemben az őket elnyomó hatalmasokkal, ezért fanatikus módon ragaszkodtak hitelveikhez. Ennek pedig – elsősorban a nazarénusok esetében – sok évtizedes kálvária lett az eredménye. A fegyverfogás megtagadásával az államhatalommal, az eskümegtagadással, a gyermekkori keresztelés elhagyásával az államhatalommal és a hivatalos egyházakkal kerültek szembe. Azzal vádolták őket, hogy vadházasságban élnek, pogányként nevelik gyermekeiket, vétenek az isten és a haza ellen.

A kemény üldöztetés, a mártírok szaporodása tette a testvéri közösségeket zártakká, szektákká, olyan csoportosulásokká, amelyek ténykedésében igen sok az illegális elem, a titkos vonás. Ugyanez kialakította az egymásért vállalt felelősség közösségi vonásait, amelyek igen lényeges előfeltételei voltak a szocialista eszmék befogadásának. A szocialista szervezkedés felgyorsulásakor kibontakozó üldöztetés és hatósági terror éppen azokon a területeken nem tudott eredményt elérni, amelyeken a szektákban a szegényparasztság már megedződött.

A szekták „agitációs munkája" emlékeztetett a későbbi szocialista szervezőmunkára: házról házra jártak, faluról falura folyt a szervezés és a közösségek megalakítása. Mint később a szocialista propagandaanyag terjesztője, a Biblia-árus is egész megyék lakosságát volt képes „meg-

fertőzni". Szigeti Jenő számos visszaemlékezés és forrás birtokában bizonyítja, hogy Novák Antal Biblia-árus és felesége a kiegyezés utáni évtizedekben Gyomáról, Nagyszalontáról, Gyuláról kiindulva komoly tömegeket nyert meg a baptista felekezet számára. Szigeti kimutatása szerint egyébként 1868–1869-ben a Biblia-árusok 45 562 Bibliát adtak el az országban.[20] A szociális feszültségek éleződésével, a szekták gyors szaporodásával ez a szám nyilván jelentősen megnőtt. Novák szívesen adott eligazítást a Biblia tanulmányozásához, amiben az olvasók rátaláltak többek között az alámerítésre, így a Biblia-olvasó csoportok tagjai hamarosan alámerítésben vettek részt valamelyik folyó vizében. Megtörtént a baptista keresztelés, és szaporodni kezdtek az új közösségek.

A szekták titkossága, az írásos dokumentumok hiánya miatt ma már igen nehéz számszerűen meghatározni, hogy hányan fordultak szembe volt hivatalos egyházukkal, vallásukkal. Szigeti Jenő kutatásai alapján a vásárhelyi nazarénus gyülekezetnek 256 tagja volt 1855 és 1874 között, közülük 203 a reformátusok közül került ki. Az 1890-es népszámlálás adatai szerint 9000-nél többen vallották magukat Magyarországon nazarénusoknak és baptistáknak.

A polgári házasság bevezetéséről és a vallás szabad gyakorlásáról alkotott törvények kapcsán lehetővé vált a bevett hitfelekezetekből történő kilépés, polgárjogot nyert a felekezeten kívüliség. A megyei jelentéseket összegezve, 1896 és 1898 között 11 445-en váltak felekezeten kívüliekké. Bács-Bodrog 502, Torontál 419, Békés 273, Pest-Pilis-Solt 357, Baranya 194 és Temes megye 184 fővel képviselteti magát. Hiba lenne ezt a létszámot teljes egészében nazarénusnak és baptistának tekinteni, hiszen Várkonyi felhívására az agrárszocialisták is tömegesen léptek ki a felekezetekből, ugyanakkor az évtizedek óta működő szekták tagjainak a bevett hitfelekezeteknél meg nem keresztelt, nyilván nem tartott gyermekeit nem kellett kiléptetni. Ezek száma valószínűleg több volt a szocialistaság miatt kilépők létszámánál, és ha hozzávesszük, hogy a kilépés hosszadalmas hatósági tortúrával járt, sőt sok helyen meg is tagadták engedélyezését a helyi hatóságok – valószínűleg jelentős számban ezért nem is indították meg az eljárást –, a szekták taglétszámát lényegesen nagyobbra kell becsülni.

Az MSZDP vezetősége az első évek tapasztalatai után észrevette, hogy a szekták által előkészített úton tovább lehet lépni, főként a Krisztusban Hívő Nazarénus Gyülekezetek és a baptisták körére kell alapozni, akik az Újtestamentumot, Krisztus igéit tartják mérvadónak cselekedeteikre és gondolkodásukra nézve. Az első szocialista brosúrák célba veszik a pap-

ságot, amely isteni rendelésnek tekinti a szegénységet, mondván, hogy mindig voltak gazdagok és szegények, és az adott viszonyok békés eltűrésére szólítja fel híveit. A „népbolondítókkal", a papokkal szemben a Bibliából vezeti le a szociáldemokrata propaganda a szocialista eszméket, sorra idézi abból a bibliás emberek számára már jól ismert kitételeket: „Azt mondja Izsaiás próféta (V. vers 8. szakasz): »*Jaj azoknak*, akik egyik házat a másikhoz vonnak, akik az egyik földet a másikkal egyesítik, amíg nem marad másnak és minden föld az övék lesz.« Izsaiás próféta tehát nem volt arról meggyőződve, hogy a nagybirtok »isten rendelése«, különben nem mondotta volna, hogy »jaj« a nagybirtokosoknak, akik mindent magukhoz ragadnak.

Jézus pedig azt mondja az új testámentomban, Máté evangéliumának 19. részében (21., 23. és 24. szakasz): »Ha tökéletes akarsz lenni, eredj el, add el minden marhádat és osztogasd a szegényeknek és kincsed lészen a menyországban.« »Bizony mondom néktek, hogy a gazdag nehezen megyen be a menyországba.« »Ismét pedig mondom nektek, hogy könnyebb a tevének általmenni a tűnek fokán, hogy nem a gazdagnak Isten országába menni.« Jézus tehát korántsem tartotta »isteni rendelésnek«, hogy ezen a földön gazdagok, nagybirtokosok, tőkepénzesek, ezer hold földet bírók legyenek, különben nem fenyegette volna meg a gazdagokat és nem hirdette volna a vagyonnak szegények közt való szétosztását. Sokat idézhetnénk még úgy az ó, mint az új testámentumból, melyek bizonyítják, hogy a mai rend, mai viszonyok, a mostani állapotok nem »Isten rendelései«. Nem, mert hitvány, nyomorult emberi alkotmány az egész. Hitvány és mulandó, mint minden emberi alkotás."

Ez az eszmefuttatás a Krisztusra hivatkozás mellett egy másik ponton is érintkezett a nazarénus felfogással: kimondta, hogy az adott társadalom nincs semmilyen kapcsolatban Jézus Krisztus országával. Ennek bizonygatásán túl a röpirat azt is kifejezésre juttatta, hogy ennek megváltoztatása egyedül a szociáldemokrácia célja, vagyis egyedül a szociáldemokráciához csatlakozással szolgálhatják Krisztust. A nazarénusok elítéltek minden mértéktelen mulatozást, dáridót, és mintha csak ismét őket akarná igazolni a brosúra, kifejti, hogy amikor a szociáldemokrácia „*dicső elvei*" diadalra jutnak, akkor az urak és a papok nem rendezhetnek világraszóló dáridókat a nép zsírján. Akkor minden ember annyit ér majd, amennyit dolgozik. A konklúzió pedig: „Ha velünk az elnyomott emberiség jóvoltáért akarsz küzdeni, akkor testvéri kezet nyújtunk neked, adj parolát és **Légy szívvel-lélekkel szociál-demokrata!** Csak a mi ügyünk győzelme biztosítja neked az igazi szabadságot. Ha megvalósulnak a mi

eszméink, eltűnnek a föld színéről az ínség és nyomorúság, a kenyérért való gond és visszavonás az emberek közt. *A szociáldemokrácia eszméi az egyedüliek, amelyek hivatva vannak arra, hogy megváltsák a dolgozó emberiséget...* **Éljen a világot megváltó szociáldemokrácia!"**[21]

Valószínűsíthető, hogy a brosúra szerzője Mezőfi Vilmos volt. Mezőfi később is nagy előszeretettel használta a meggyőzés és agitáció Bibliára alapozó módszerét. 1900-ban, Szentesen elmondott és kiadott programbeszédében az evangélium és a szocializmus igazságai közti hasonlóságról beszélt. Krisztusban a szegények védelmezőjét, az első szocialistát látta.[22] A „Krisztus volt az első szocialista" kitétel gyakran hangzik el az agrárszocialista összejöveteleken, szocialista kongresszusokon. A Bibliából átvett frazeológia átkerül a mozgalomba, a Bibliára és a szocialista eszmékre hivatkozás kettőssége és az emberszeretetre apellálás közös vonása pedig végigkíséri a mozgalmakat. „... csak egy eszme van, amely igazán *meg tudja váltani a földi nyomorúságtól* a földmíves népet, ez a szociáldemokrácia eszméje"[23] – mondotta a zentai Fendrik Ferenc a budapesti földmunkáskongresszuson. Ugyanitt záróbeszédében Rády Sándor szinte messianisztikus módon fogalmaz: „... minden üldözést viseljenek el abban a tudatban, hogy a szabadságért és *az emberszeretetért szenvednek*, és *el kell következnie annak a napnak*, amikor az elvtársak milliói a bevégzett munka küszöbén állnak, amikor *el fog következni az egész világra a boldogság napja*". Ezután Urbán Pál (Cegléd) kéri a pártvezetőséget, hogy segítse tovább a mozgalmat, hogy „velük együtt küzdve elérhessék *boldogság birodalmát*".[24]

A Biblia és a szocialista irodalom viszonyát jól tükrözi Békési Imre, ismert agrárszocialista vezér (Szentes) felszólalása a ceglédi földmunkáskongresszuson. Békési a szervezkedés előnyeit fejtegetve ezt mondja: „Így megszabadulunk a tudatlanság ködétől is, felvilágosulunk; szellemi tehetségeink érvényre jutnak és igazi emberekké leszünk! A papok ajánlják a Bibliát olvasásra, *mi olvassuk is, de már nem csak a Bibliát*. Mutogatják ők az utat, melyen járnunk kell, de ők sohasem térnek arra. Hasonlóak ők az útszéli mutatófához, mutatják az utat, de ők nem mozdulnak." Majd egy újabb felszólalásában visszatér a témára, amikor szocialisták elleni vádakkal foglalkozik: „Istentagadók is vagyunk, mint mondják. Én úgy érzem, még mindig nem vagyok az, *imádságos voltam egész életemben*, talán azért vagyok istentagadó, mert *nem hiszek azoknak a reverendás és csuhás alakoknak, akik hazugsággal akarják félrevezetni a népet.* Azért, mert nem hiszem, amit hirdetnek, amit maguk sem hisznek, még nem vagyok istentagadó! Hirdetik: boldogok a szegények! mert ők bír-

ják a földet! Igaz, bírjuk a földet, de csak kubikon, és az a fő, hogy amikor ezt a boldogságot élvezzük, egy papot sem látunk magunk körül. Hisz, ha a szegénységben állna a boldogság, akkor mi nem volnánk itt. De én nem láttam a papot, ki ezt a tanítást követte volna. Éljen a világot megváltó szocializmus! (Nagy éljenzés.)"[25]

A szónokokat sem Budapesten, sem Cegléden senki nem igazította ki, a fontos nem a Biblia eltiltása, a vallásosság elítélése volt, hanem az egyházzal és a papokkal történő szembefordítás. Az utóbbi nem is ütközött különösebb akadályba az alföldi protestáns területeken, s mint látni fogjuk, a Délvidéken sem a görögkeleti szerbeknél. Erről az agitációs módszerről írta a rendőrségi évkönyv 1897-ben: „Jellemző taktikai fogás, hogy a vallást, mely a magyar parasztban oly erős, legutóbb irtják ki. Előbb az elvek más részeivel ismertetik meg az újoncokat, és csak azután támadják meg náluk a vallást, és mindig sikerrel."[26] A megállapítás ugyan Várkonyi híveire utalt, de vonatkozott az MSZDP-re is, bár az utóbbi az antiklerikális propaganda mellett az ateistára kevesebb gondot fordított, később sem lépett fel a felekezetekből történő kilépések érdekében, mint Várkonyi.

A népi vallásos közösségek, a szekták már egyféle lázadást fejeztek ki a fennálló társadalmi berendezkedéssel szemben, az őskeresztény hitelvekhez történt visszatérésükkel megkönnyítették a szocialista eszmék befogadását. A hazai agrárszocialista mozgalmak gyors és tömeges kibontakozása szempontjából ennek szociáldemokrata felismerése igen nagy előnyhöz juttatta az MSZDP-t. A szektákban rejlő lehetőséget Lenin is felismerte. Talán éppen Tolsztojnak és körének a magyar nazarénusok iránti megkülönböztetett érdeklődése és erről írt cikkeik keltették fel a bolsevikok érdeklődését. Az OSZDMP 1903-as II. kongresszusán Boncs-Brujevics „Az egyházszakadás és a szekták Oroszországban" címen tartott előterjesztést. Ennek nyomán Lenin határozatot fogalmazott meg: „Azon meggondolás alapján, hogy Oroszországban a szektás mozgalom számos megnyilvánulásában a dolgok fennálló rendje ellen irányuló demokratikus áramlatok egyike, a II. kongresszus felhívja a párt valamennyi tagjának figyelmét a szektások közötti munkára, azzal a céllal, hogy a szekták tagjait a szociáldemokrácia oldalára állítsák. A kongresszus megbízza a KB-t, hogy foglalkozzék a Boncs-Brujevics elvtárs beszámolójában foglalt javaslat kérdéseivel."[27] 1904-ben pedig Boncs-Brujevics szerkesztésében külön lapot is kiadtak a szekták közötti agitáció céljára. Még ebben az évben Boncs-Brujevics, V. Olhovszkij álnéven terjedelmes tanulmányt tett közzé a párt legális lapjában „A nazarénusok Magyar-

országon és Szerbiában" címen. A munka könyv alakban is megjelent, melyre Tolsztoj is felfigyelt.[28]

A hazai agrárszocialista mozgalmak indulása szempontjából a protestáns vallás és a szekták kérdése elsősorban az eszmék befogadása szempontjából válik érdekessé. Az indulásnál elsősorban a szocialista eszmék gyors térhódításáról beszélhetünk, ezek váltak gondolkodást és magatartást formáló tényezőkké. A nazarénus és más szektás tanok visszahatásával majd a független szocialista mozgalom lehanyatlása után találkozunk, amikor ezeket felerősítette a Schmitt Jenő által elhintett ideális anarchista tanítás. Mindezekkel később foglalkozunk.

A politikai életből kirekesztett, minden pártfogást nélkülöző, támasz nélküli földmunkástömegek reménytelen kiútkeresési törekvései vezettek a vallási zárt közösségekhez, amelyekben egyenlők lehettek, hitükben megújulva, megtisztulva pedig különbek másoknál. Sorsuk jobbra fordulását viszont csak egy jövőbe vetett, ám belátható időhöz nem köthető messianisztikus hit táplálta. Az „új hit", a szocializmus elérhető, emberi közelségbe hozta számukra „Isten országát", annak megvalósítását emberi cselekvéshez kötötte, és eredményeként a szegények évezredes boldogságvágyának, egy igazságérzete szerinti társadalmi berendezkedésnek a megvalósulását ígérte. A szocialista eszmék iránti befogadókészséget a fentebb taglalt összefüggések hiányában is figyelemreméltóan fogalmazta meg Hanák Péter: „Eszmetörténeti szempontból nézve, a szocializmus a liberális utópia időtlenített, az emberi tökéletesedés végtelen folyamatába kivetített végcélját belátható időponthoz, illetve eseményhez: a kapitalizmus megdöntéséhez kapcsolta. Ezzel az emberi cselekvés felmérhető határain túl tündöklő, elérhetetlen végcélt egyszerre nemzedéknyi közelségbe hozta. Ugyanakkor az eszme megvalósulását a megvalósítás intenzitásától tette függővé, vagyis emberi cselekvés eredményeként fogta fel. Ily módon az utópikus tanok és az ösztönös forradalmi népmozgalmak »itt és most« eredményélményét és megváltásvárását beépítette a végcélért, az igazságos társadalomért és a tökéletes emberért folyó hosszú, tartós, de belátható távra ütemezett küzdelembe." A szociáldemokrácia felismerte misszióját, a szocialista tan megváltástan lett.[29] Király István megfogalmazásában a parasztság a szociáldemokráciában találta meg „mentorát" hosszú mentorkeresés után.[30]

Király István mentorkeresésből kiinduló okfejtése pontosan igazolja, hogy a mozgalmaknak csak 1890 után volt létjogosultságuk, miután a szociáldemokrata párt, Hanák Péter szavaival élve, felismerte misszióját. Király István egy másik munkájában – jóllehet maga is elismerte, ami-

kor a mentorkeresésről és -megtalálásról írt – tagadta a szocialista agitáció meghatározó szerepét.[31]

A „mentorkeresésről" és „missziófelismerésről" szólva fontos az időrendiség kérdése. A források tömegével bizonyítható, hogy a földmunkások találtak rá a szociáldemokráciára, és nem fordítva, vagyis a mentorkeresés és -megtalálás ténye alakította ki a pártban a hatalmas agrárproletár-tömegek megváltására az elhivatottság tudatát. Mindezt az úttörő szerepet játszó, jelentős előiskolával rendelkező orosháziak és bizonyos késéssel a vásárhelyiek példája is bizonyítja.

Az orosházi értelmezés

Sokan későbbi analógiák alapján természetesnek veszik, hogy az MSZDP vezetősége, felismerve a mezőgazdasági munkásság szervezésének szükségességét, agitátorokat küldött vidékre, akik megszervezték a földmunkások köreit és bekapcsolták őket a szociáldemokrata mozgalomba. A valóság egészen más. A vidéki kisipari munkásság vezette be a földmunkásokat a mozgalomba és utána az utóbbiak kerestek kapcsolatot a budapesti pártvezetőséggel. Orosházán a már említett Gintner István 1889-ben már a *Népszava* állandó levelezője volt, és megérezve a II. Internacionálé megalakulásának jótékony hatását a hazai mozgalomra, aktív tevékenységbe kezdett. Nem kizárt, hogy a *Népszava* sokat idézett felhívása is az ő sugallatára született. „A földmíves népnek saját jól felfogott érdekében szintúgy kellene egyesülni, mint teszik ezt a gyári és ipari munkások, s igen hamar meggyőződnek, hogy egyöntetűbb eljárás mellett kedvezőbb munkafeltételeket és munkadíjakat bírnának meghonosítani, amint ezt eddig tették. A földművelés proletárjai épp úgy vannak utalva az egyesülésre, mint akármelyik más munkásosztály."[32] A helyi földmunkások mozgalmának vezére, Vági György a zendülés utáni kihallgatásakor elmondja, hogy a szocialista sajtótermékeket ismerték, mozgalmuk már meglehetősen előrehaladt, amikor olvasták az újságokban és a „Munkásnaptár"-ban (az 1888-as „Munkásnaptár" foglalkozott a mezőgazdasági munkások gondjaival), „hogy a munkások szövetkezzenek oly célból, hogy helyzetükön munkabérfelemelés, aratási nagyobb munkarész kieszközlése által könnyítsenek, s hogy ily szövetkezés, összetartás munkáskörök szervezése által érhető el. Ezen körülményeket, felhívásokat a piactéren, hova a munkások rendszerint összegyűlni szoktak, tanácskozás alá vettük." Miután a „néplapokból" hírét vették, hogy az 1890-es május

elsejei ünnepségre a párt a vidéki munkásokat is várja, elhatározták, hogy két képviselőt felküldenek, akik előadják a munkások panaszát. A két küldöttnek Vági Györgyöt és Kun Istvánt választották meg. Útiköltségüket összeadták és őket, mozgalmi jártasságukra jellemzően, már megbízólevéllel is ellátták. Vági és Kun a Városligetben még csak szemlélői voltak az eseményeknek, mert a pártvezetőség tagjait nem ismerték. Csak másnap sikerült találkozniuk a „munkások vezetőivel", Engelmann Pállal, Kürschner Jakabbal és másokkal, akiknek a nevét nem tudta meg Vági.[33]

Vági Budapestről hazatérve, május 26-án megalakította a munkáskört, működését a hatóságok jóváhagyták, és a kör az 1891-es zendülésig működött is. Az MSZDP I. kongresszusára Vági Györgyöt és Gintner Istvánt küldték az orosháziak, akik este ismét találkoztak a pártvezetőség tagjaival. Onnan hazatérve kezdtek hozzá a helyi pártszervezet megalakításához, bizottságokat hoztak létre, amelyek feladata a párt szervezése volt. Végül az 1891. április 12-re kitűzött gyűlésükre meghívták Kürschner Jakabot és dr. Csillag Zsigmondot, „hogy a népet a párt alakítására buzdítsák". Ők el is mentek, és ezt az utat kötötték egybe egy alföldi körúttal. A források szerint ez volt az első és egyetlen agitációs körútjuk. Vági György vallomása alapozta meg a „lelketlen fővárosi izgatók" hatósági tételét, és ez szolgáltatott alapot arra, hogy az agitáció fő fészkét a rokkant- és betegpénztárnál keressék, aminek a következménye az lett, hogy Csillag és Kürschner visszalépett a vidéki mozgalom támogatásától.

Az agitáció fő fészke nem a betegpénztár, hanem a cipészegylet volt. Az egyetlen olyan munkásszervezet, amely végig, törésmentesen a mezőgazdasági munkásság szervezése és a vele való összefogás mellett szállt síkra. Vezére, *Poór Árpád*, a radikális beállítottságú szociáldemokrata ezért többnyire az ellenzéket erősítette a pártban. Nem csupán a mozgalmak indulásakor játszott meghatározó szerepet, hanem ő volt azon kevesek egyike, akik később Várkonyival sem szakították meg a kapcsolatot. 1900-ban egyletével együtt Mezőfihez csatlakozott, majd 1905-ben Várkonyi mozgalmához. A cipészek szervezőmunkája főként Aradról indult, a fővárosból kiutasított Horváth János vezetésével. 1890 táján érkezett Aradról Hódmezővásárhelyre Numann József cipészsegéd, őt Forgács József követte. Előbb az ottani mesterlegények szervezését kezdték meg, majd a földmunkásokét is. Forgács Józseffel egy időben érkezett Budapestről Szombati Géza cipészsegéd. Pest környékéről települt Vásárhelyre Kovács Péter és Héger Mihály, mindkettő szakmabeli, ők együttesen nevelték szocialistává Szántó Kovács Jánost és társait.[34]

Szentesen Árvai Bálint cipészsegéd, Zentán Fendrik Ferenc szakmabeli volt az ottani mozgalmak elindítója. Csanád megyében Temesvári Gyula aradi cipészsegéd járta a környéket, szervezte a földmunkásokat, propagandaanyagot terjesztett.[35] Temesvári és Szombati személyében jelentek meg az Alföldön a vándoragitátorok. Szombati Szántó Kovács-csal és kubikosbrigádjával a kutasi csárdában találkozott, ott látta el őket propagandaanyaggal. Ő képviselte a vásárhelyieket az MSZDP 1893-as kongresszusán is, ő elnökölt május elsejei népgyűlésükön. Szalay János fővárosi cipész, a propagandaanyagok vidéki terjesztője, ugyancsak többször megfordult Vásárhelyen. Az 1892-es május elseje szónoka Forgács József volt, az 1893-asé Szombati és Kalocsay (ugyancsak cipészsegéd), de szerepelt a szónokok között az országos cipészmozgalom vezére, Poór Árpád is. Ezen a gyűlésen már felszólaltak és beszédet tartottak a földmunkások képviselői, Szántó Kovács János, Kovács Bálint és mások. Az eseményről a *Cipész* című lap is megemlékezett.[36] Jellemző, hogy a budapesti földmunkáskongresszuson még mindössze 13 tényleges földmunkás jelent meg 1897-ben, a küldöttek zöme kisipari munkás, többségük cipész volt, noha ekkorra már saját lábán állt a mozgalom.

A kisipari munkásság szervezőtevékenysége a cipész szakegylet felismert missziójából következett, tehát nem a pártvezetőség ösztönzésére alakult. A munka folytatása már Vági Györgyre, Szántó Kovács Jánosra és rátermett sorstársaikra várt, a tömeges szervezőmunka már az ő érdemük.

A mozgalom első vezérei szélesebb látókörrel rendelkező, tapasztalt, a mezei munkások közt rangot kivívó személyekből kerültek ki. *Vági György* katonaviselt férfi, szakaszvezető volt a 68-as gyalogezrednél. Hat gyermeket nevelt a nagyhegyi szőlőben található tanyai házban. Foglalkozásaként „földmíves napszámosság" van feltüntetve, de már 27 éves korától, 10 évig (1880—1889), az érdekelt szülők egyházhatósági jóváhagyásával tanyai tanítóként dolgozott.[37] Mindezt a protestáns vallás előnyeinek köszönhette. A világot látott kubikos, *Szántó Kovács János*, kubikosbrigádok és aratási csapatok vezetője korábban városi rendőrként működött. A csorvási *Horváth András* béresgazda, a csabai *Pluhár György* nyomtatógazda, a battonyai *Pakurár Dimitru* „cséplési vállalkozó" volt[38] stb.

Az 1890-es évek elejére kinevelte a mozgalom a korabeli és későbbi időszak vezérgárdáját. A sokak közül csak néhány, kiemelkedő szerepet játszott személy neve: Szalay István, Szokolai István, Pusztai Pál, Csizmadia Sándor, Szemenyei Imre (Orosháza), Szántó Kovács János, Szat-

mári Péter (Hódmezővásárhely), Békési Imre, Fekete Nagy Balázs (Szentes), Huszka Mihály (Csongrád), Szász Pál és Horváth András (Csorvás), Bikádi Antal (Bánfalva), Dobor István (Dunapataj), Pogány István (Szeghalom), Pardi István (Vésztő), Boros István (Köröstarcsa), Perei István (Mezőberény), Csuzdi Ferenc (Ada), Várkonyi Bálint (Bácsfeketehegy), Fazekas Gábor (Kiskunhalas), Urbán Pál (Cegléd), Tószegi Mátyás (Albertirsa), végül a ceglédi napszámosból lett pártvezér, Várkonyi István.

Céljait, törekvéseit tekintve – a közös jegyek mellett – számos eltérő vonást mutat az Orosházáról korábban és a Vásárhelyről néhány évvel később elindult szervezkedés, ezért külön vizsgálatot igényelnek. Mindkettő közös vonása volt, hogy a kisipari munkásság szakmai szervezeteitől kapták az ösztönzést, és gazdasági szervezkedésként indultak. Az orosházi és más mezővárosi, nagyközségi piacterek, embervásárok céltalanul ácsorgó tömegeit a megélhetés javítása vagy egyszerűen annak biztosítása foglalkoztatta. Arra kerestek választ, hogy kiszolgáltatott helyzetükön mi módon változtathatnának. Megoldást kínált a munkáskörök szervezése, az összefogás megvalósítása, az egységes munkavállalási feltételek kialakítása és annak elfogadtatása. A „Mi a munkáskör" című röpirat, melyet kézzel másolva terjesztettek a Viharsarokban, miután ecseteli a nehéz helyzetet, kiutat is mutat: változtatást csak úgy érhetnek el, ha munkáskört alakítanak, ez hozhat csak jobb megélhetést az összefogás és egymás kölcsönös segítése révén.[39] A döntően gazdasági célokat kitűző munkáskörök Orosházán és Csorváson alakultak meg először, majd e két kör tagjai kezdték meg a gyors szervezést Békés, Csanád és Csongrád megye más településein. A szervezés nem csupán önzetlen segítséget fejezett ki; azt is tudták az orosháziak és a csorvásiak, hogy a kidolgozott feltételeket csak akkor tudják a munkáltatókkal szemben eredményesen képviselni, ha a belátható vidéken minden bérmunkást sikerül beszervezniük.

A szervezőmunka eredményeire csak az ún. orosházi zendülést (1891. május 1.) követően indított széles körű nyomozás során döbbentek rá a hatóságok. A három megye hatóságai hamarosan kimutatták, hogy az agitáció közvetlenül az orosházi és csorvási munkásköröktől indult ki, azok vezetői járják a településeket, és az Aradról és Budapestről érkezett propagandaanyagok segítségével agitálnak, közvetlen eligazításokat adnak. Különösképpen az 1891 áprilisában Aradon megjelent *Közjólét* című lap volt erre alkalmas, amely rendre közölte a bérmunka és aratási munka vállalásának feltételeit.[40] A munkáskörök alakítása és alapszabá-

lyok benyújtása, a tömeges csatlakozás csak az orosházi események után váltott ki erőteljes hatósági beavatkozást és tiltást. Ez éles összeütközéseket, zendüléseket váltott ki. Az ütközések egyrészt a munkáskörök elismertetéséért folyó küzdelem során, másrészt a megfogalmazott gazdasági követelések érvényesítéséért folyó harcban keletkeztek. A békéscsabai zendülést (1891. május 2.) a helyi hatóságoknak a munkáskör alapszabályainak jóváhagyása körüli huzavonája váltotta ki. A tömeg megelégelte a halogató taktikát, és követelte az alapszabályok kiadását. Az éles ütközések egész sora viszont már közvetlenül a szervezkedés hatására megindult bérmozgalmak következménye volt. Több helyen a helyi hatóságokkal is közölték a munkások követeléseiket, várva azok támogatását és a gazdákkal történő elfogadtatását. Május 15-én Nagyszénás községben „708 munkásnép nevében" Huszár István és Kádár Sándor szerkesztett beadványt a hatóságokhoz. Ebben nyomorúságos helyzetüket panaszolják el, és kérik a munkafeltételekre vonatkozó követeléseik teljesítését.[41]

Az induló mezőgazdasági bérmozgalmaknak, sztrájkoknak voltak már komoly előzményei, de azok csupán kisebb csoportok elszigetelt akcióit jelentették. Ez a küzdelem ekkor, 1891-ben vált először tömegmozgalommá – csak Békés megyében 10 000 körül volt azoknak a száma, akik bekapcsolódtak a szervezkedésbe –, ami azt is jelentette, hogy a szervezkedéssel még alig megismerkedettek hatalmas táborában sok illúzióval, naivitással találkozunk. Több helyen úgy gondolták, hogy a helyi hatóságok és a felső kormányzat elismerik majd igazukat, esetleg, hogy a munkáskörök létrehozása és a bérjavítás – a fővárosból kapták az agitációs anyagok egy részét – valamiféle felső rendelkezés a javukra. Végül a három „zendülés" közül a battonyai (1891. június 21.) merítette ki leginkább a zendülés fogalmát. A bérkövetelések érvényesítéséért folyó küzdelemben ütköztek meg az agrárproletárok a hatóságokkal. A mozgalom vezetői, Pakurár Dimitru és Nagy György András azt hirdették, hogy ezután a napszám két forint lesz, az aratást 10-én vállalják, megszűnik a harmados föld és minden mellékszolgáltatás (robot, uzsora stb.), egyben azt állították, hogy az erre vonatkozó rendelet megérkezett a főszolgabíróhoz, csak az nem hajlandó kiadni. Pakurár Dimitru letartóztatása és a „rendelet" kiadásának követelése vezetett el a zendüléshez.

Ha fokozatokat állítanánk fel, megállapíthatnánk, hogy az 1981-es orosházi „zendülés" során az ottaniak még csupán szenvedői voltak a hatósági vérengzésnek, egy nappal később Békéscsabán az ottaniak már ellenálltak és felvették a harcot, a battonyai események során pedig már

a kezdeményezés is a munkásoktól indult ki, és ez hozta a legkeményebb összeütközést. A bérharcokban is nagy elszántságot mutattak a szervezkedésbe bekapcsolódó munkások. Amikor a szegvári piactéren az egyik uradalom képviselője 70 krajcár napszámbért ajánlott, Orovecz Antal „hangos szóval" izgatta a munkásokat, hogy senki ne merészeljen 1 forinton alul elmenni, mert aki elmegy, azt „agyon kövezik", mondván, hogy 70 krajcárért inkább menjenek parasztemberhez, de ne az urasághoz.[42]

A bérharcok számos településen munkabeszüntetésekhez, sztrájkokhoz vezettek. Sztrájkokkal a Csongrád megyei uradalomtól a Csanád megyei Nagylakig találkozunk. Nagylakon a részes munkások is sztrájkba léptek, a termésből negyedrész helyett harmadot követeltek.[43] A leghevesebb bérharcok aratáskor bontakoztak ki, pedig a három zendülés után már tombolt a hatósági terror, életbe léptették a kivételes állapotot, Békés megye élére kormánybiztost állítottak, megerősítették a csendőrséget, katonaságot vezényeltek a veszélyeztetett területekre. Az orosházi járás főszolgabírájának jelentése szerint azokban a községekben, amelyekben a mozgalom kisebb-nagyobb méreteket öltött, május végéig mindenfajta munkavállalástól tartózkodtak, késlekedtek az aratási szerződések megkötésével. Ettől társaik fenyegetése miatt a „józanabbak" sem mertek eltérni. E tények mögött a főszolgabíró a munkások között létrejött megállapodást tételezett fel.[44]

Az 1891-ben lezajlott viharsarki tömegmozgalmak idején a szocializmus eszméinek befogadása még egyet jelentett a helyzet javításáért folyó harchoz kapott bátorítással. Katalizátorai ennek a harcnak elsősorban a cipész szakegylet vidéki tagjai és az aradi szociáldemokrata pártszervezet voltak. A szakmai szervezkedés elindítása és a bérmozgalmak kibontakozása azonban nagyban eltért az ipari munkások megmozdulásaiban tapasztalt gyakorlattól. A kvalifikált kisipari bérmunkásokkal a munkaadó kénytelen volt tárgyalni, árszabályvitákba bocsátkozni, a mezőgazdasági munkaerő-kínálat bőséges volta és a hatóságoknak a szervezkedést is akadályozó magatartása, a birtokosoknak a tőkésekhez mérten is erőteljesebb fellépése a mezőgazdaságban a mozgalmaknak élesebb tartalmat adott. A másik szembetűnő különbség, hogy a bérmozgalmak jelentős részben még nem a munkáltató és a munkás közötti tőkés viszonyok javítására, hanem a mezőgazdasági bérmunka feudális jellegű örökségének megszüntetésére és a munkaerő-kínálat növekedésével párhuzamosan felújított mellékszolgáltatások kiiktatására irányultak. A politikai harc, a szocializmus megvalósításának szempontja még vajmi kevés

szerepet játszott ezekben a mozgalmakban. Némileg eltérő vonásokat mutatott a szervezkedést elindító orosházi anyaszervezet.

Az MSZDP I. kongresszusáról hazatérő Vági György nem kis tusakodás után fogott hozzá, felső biztatásra, a pártszervezet megalakításához. Végül a pártvezetőség felhívását követve készültek május elseje megünneplésére, ennek következménye lett a zászló elkobzása és az egyleti jelvények kiadását, az elfogott vezetők szabadon bocsátását békésen váró tömeg karhatalommal való szétverése. Az MSZDP vezetősége, bár súlyt fektetett a szakmai szervezetek megerősítésére, elsősorban politikai tömegpártot kívánt létrehozni, ebben szánt jelentős szerepet a nagy létszámú agrárproletariátusnak is. Ez a felfogás tükröződik a vezetőséggel szorosabb kapcsolatba lépő orosháziaknál, bár a mozgalom elindításakor az ő szemük előtt is az ipari szakmákéhoz hasonló országos szakegyesület megteremtése lebegett. Az orosházi szervezetet életre hívó alapgondolat végig meghatározó szerepet játszott. Nevezhetnénk ezt orosházi vonalnak is az agrárszocialista mozgalmakban, amely éppen Várkonyi István fellépésekor kap ismét erőteljes hangsúlyt – és ismét az orosháziak kezdeményezésére. A másik vonal a vásárhelyi, amelyről az alábbiakban szólunk.

Az 1891-es év mozgalmai csak annyiban rendelkeztek agrárjelleggel, hogy a régi antifeudális osztályharc mentalitását is tükrözték, s hogy az antikapitalista bérharcok sok antifeudális elemet tartalmaztak. A szükségszerűen éles formában kibontakozott gazdasági harc és annak hatósági következményei nem csupán a betegpénztár hivatalnokait tántorították el a mozgalomtól, hanem még az osztályharcos hírében álló pártvezér, Engelmann Pál is mérsékletre intette a földmunkásokat. Ettől kezdve a pártvezetőség meg-megújuló törekvése, hogy a mezei munkások beszervezésével erős politikai pártot hozzanak létre, és meg-megújuló félelme, hogy ez a szervezkedés olyan éles összecsapáshoz vezethet, amely veszélybe sodorhatja a pártot. A pártvezetőségen belüli ellentéteknek örökös forrása volt ez a kétféle megfontolás. A mezőgazdasági munkások helyzetén őszintén segíteni akarók az orosházi vonal támogatásában tűntek ki. Az orosházi vonalat pártolók rendre szembekerültek a pártvezetőség többségével, mivel ez a közvetlen ütközések veszélyét hordozta magában, míg a távoli szocialista célok érdekében megindított harc kevésbé irritálta a hatóságokat. Miért helyezte az MSZDP vezetősége már ekkor is, és később egyértelműen a fő hangsúlyt a politikai harcra, ezen belül a demokratikus szabadságjogokért vívott küzdelemre? A választ keresve ma is elgondolkodtatóak lehetnek Szabó Ervin későbbi

szavai: „Mindazon országokban, amelyekben maga a burzsoázia irányadó befolyást gyakorol a kormányra, parlamentáris politikai munkásmozgalom csak átmenetileg, vagy alig fejlődött ki: mindenütt ellenben, ahol a feudális nagybirtok és hivatalnokbürokrácia az uralkodó, többékevésbé erős szociáldemokrata mozgalom képződött." Szabó Ervin az ilyen országokban szükségszerűnek ítéli a pártok erőteljes politikaiharc-centrikusságát, mert a szociáldemokrata pártok átveszik a burzsoázia véghez nem vitt misszióját, és a „parlamentáris politikai demokráciáért, a polgári demokráciáért való harc az, amiben a szociáldemokrata pártok akciója a gyakorlatban kimerül".[45] Ha Szabó Ervin gondolatmenetét akarnánk rákényszeríteni az orosházi vonalra, akkor azt kellene mondanunk, hogy az orosháziak a földmunkások mozgalmában a „szindikalista" álláspontot képviselték, ami későbbi, kiforrott formájában igazolódott be valójában.

A vásárhelyi értelmezés

1891 után a mozgalom átmenetileg megtorpan, illegalitásba szorul. A szektákban megtanult módszerek és a mozgalmi tanácsok – bár a pártvezetőség is magukra hagyja a földmunkásokat egy időre – átlendítik ezen a mozgalmat, megtanulják a konspirációt.[46] Az eseményekből okulva már nem a gyorsan megteremtett tömegmozgalom célja lebeg a vidéki vezetők szeme előtt, hanem stabil szervezetek létrehozása, a szocialista eszmék elsajátítása, hogy majd biztos elvi alapokról kiindulva léphessenek tovább. A kudarc tapasztalatait hasznosítva erősödik meg a vásárhelyi szervezkedés Szántó Kovács János vezetésével, majd fokozatosan tekintélyt szerezve átveszi az orosháziaktól a vezető szerepet is a Viharsarokban.

A vásárhelyi mozgalom csak indulásában hasonlít az orosházihoz, folytatása merőben más. Lényeges eleme a tartós eszmei felkészülés és a szocializmus missziós szerepével való azonosulás. A mozgalomban a napi gazdasági küzdelem fontossága mellett már a szocialista társadalom lehetséges megvalósítása kerül előtérbe, amit nem csupán Szántó Kovács János bírósági tárgyaláson elmondott diófahasonlata, hanem a mozgalom számos megnyilvánulása is kifejez. A vásárhelyi szervezet, Szántó Kovácsra hallgatva, igen nagy súlyt fektetett a tanulásra, a szocialista eszmék elsajátítására. Egy 1894-es jegyzék szerint 110 darab könyv volt az egylet tulajdonában. A missziós küldetésre történő felkészülésben

elsősorban a cipész szakegylet vezetőinek tanácsait hasznosították. Tudatosul a mozgalomban, hogy csupán a fennálló rend megdöntése hozhat tényleges változást a munkások helyzetében. A szervezet ennek érdekében a nevelésre, a felkészítésre helyezi a hangsúlyt. Mindez szükségszerűen veti fel az új társadalom iránti érdeklődést, s ennek hatására, azaz kielégítésére formálódik meg Vásárhelyen az agrárszocializmus eszmevilága, a szocialista misszió első paraszti értelmezése. Nevezzük ezt a mozgalomban vásárhelyi vonalnak. Tisztában vagyunk vele, hogy ezek a megkülönböztetések sematikusak jelenleg és a későbbiekben is, de úgy véljük, a mozgalom eszmei arculatának érzékeltetésére, fejlődésének bemutatására alkalmasak.

Az 1893. június 18-án tartott vásárhelyi nagy népgyűlésen, melyet az általános választójogért folyó harc jegyében hívtak össze, Szántó Kovács János arról beszélt, hogy *„igazságtalan és tarthatatlan a mai társadalmi berendezkedés"*, majd a megaláztatás, a hatósági önkény és a nyomor ecsetelése után így folytatta beszédét: *„A szociáldemokrácia első és fő feladatává tette a munkásosztály felszabadítását a tőke járma alól."*[47] Végül a párthoz való csatlakozásra szólította fel az egybegyűlteket. Szántó Kovács János több ízben kifejtette, hogy a szocializmusban megszűnik a magántulajdon és a föld köztulajdont képez, megszűnik a hereéletmód és mindenkinek dolgoznia kell. Ugyanezen a választójogi népgyűlésen Poór Árpád arra buzdította a vásárhelyieket, hogy igyekezzenek társaikat a szomszédos városokban és falvakban is megnyerni a szociáldemokrata szervezkedésnek. Arra is felhívta Poór a vásárhelyiek figyelmét, legyenek mindig higgadtak, hogy a hatóságoknak soha ne legyen módjuk megtámadni őket.

A földmunkások politikai szervezkedésének ügyét, általuk az általános választójogért folytatott harc kiterjesztését, erős helyi szervezetek kiépítését, amit a cipész szakegylet képviselt, magáévá tette a pártszakadás után az Engelmann Pál által vezetett ellenzék (*Munkás*-csoport), amely tevékenységének színterét elsősorban Dél-Magyarországra (Arad, Temesvár) helyezte. Az 1894 januárjában megtartott aradi kongresszuson Poór Árpád és Engelmann kifogásolták a pártvezetőség osztrák mintára kialakított elképzelését, amely szerint a kerületi szervezeteket már ki lehet alakítani, tagadták, hogy ennek már meglennének a feltételei. A *Népszava* átadta Horváth Jánosnak Arad városát és a „szomszédos világrészeket", mondták, s ez nem vált be. Az aradi sugallatra kibontakozott szervezkedés éppenséggel ellentmondott a feltételezésnek, Arad nem tudta összefogni és irányítani a mozgalmat. Ezért az előadók azt javasolták,

hogy a munka ezentúl a helyi szervezetek keretei közt folyjon, mert még elég sok azokban a tennivaló.[48] A helyi szervezeteket kívánta az ellenzék összefogni, majd azokat megerősítve egy-egy szűkebb tájegység irányító szervezeteivé tenni. Ilyen szerepet kapott a vásárhelyi szervezkedés is. Vásárhely követte az aradi taktikát, de szoros kapcsolatot tartott fenn a *Népszava*-csoporttal is.

A fentiekből következően az MSZDP-n belül először a *Munkás* című lap körül tömörülő ellenzék taktikájában szerepelt, hogy a megerősödő földmunkásszervezetek tagjait öntudatos szociáldemokratákká nevelje és bekapcsolja az országos szociáldemokrata politikai mozgalomba, elsősorban a demokratikus szabadságjogokért vívott küzdelembe. Ez a felfogás a pártegység helyreállítása után (1894–1895) válik uralkodóvá. Nevezzük ezt szociáldemokrata vonalnak. Ennek a törekvésnek egyenes következménye volt a vásárhelyi vonal kialakulása, amely ezeket a jegyeket is hordozza. Szántó Kovács és hívei valóban kiterjesztették a szervezkedést a környező településekre. A Makón dolgozó vásárhelyiek, majd a Szántó Kovács és a makóiak közt kibontakozott levelezés indította el vásárhelyi mintára az ottani szervezkedést. Emellett a makóiak átmentek Vásárhelyre tanulni, tájékoztatást kaptak arról, hogy hol és hogyan rendelhetnek irodalmat. A Népszava Kiadó a makóiak rendelésére azonnal 260 könyvet küldött, és kilátásba helyezte, hogy a *Népszavá*ból is heti 30 példányt juttatnak el Makóra.[49] A lényegében áprilisra kibontakozott makói szervezet már készült május elseje megünneplésére. Magyarosi Imre Szántó Kovácshoz intézett levelében 1000 szocialista részvételét várta május elsején. A várakozást igazolta, hogy április közepén már 805-en voltak. A makói rendőrkapitány azonban tudott a szervezkedésről, és már a vásárhelyiektől kapott irodalmat, majd a Pestről érkezett küldeményt is elkobozta. A makóiak minden eseményről tájékoztatták Szántó Kovácsot, az „elnök elvtársat", „elvtársaink elnökét", kérték közbenjárását a *Népszavá*nál is. Meg is érkezett a kiadótól a levél a főkapitányhoz: „Utasítjuk önöket a könyvek azonnali kiadására. Ellenesetben kártérítést követelni fogunk. Egyszersmind tudatjuk, hogy a levéltitok megsértése miatt, valamint a rablás miatt a feljelentést megtettük. Valamint értesítettük a belügyi és kereskedelmi minisztereket, az utóbbit azért, mert a postát kényszeríteni akarta a csomag kiadására, mihez önnek joga nincs."[50]

Szántó Kovács ezzel kapcsolatos levelei külön figyelmet érdemelnek. Felháborodva ír a rendőrkapitány gyalázatos, rabló magatartásáról, és felszólítja, hogy ha olvasni akar, vásároljon magának könyvet és fizesse

meg az árát, ha azok nem tetszenek neki, perelje a *Népszavát*, „onnan majd kap választ, hogy szájtátva marad". Végül kéri makói elvtársait, hogy levelét mutassák meg a kapitánynak. Egy későbbi levelében pedig azt javasolja, hogy tartsanak értekezletet és beszéljék meg a rablás ügyét, majd együtt tömegesen menjenek el a könyvekért. „Ne féljenek, ezért nem bántja önöket senki, csak azon legyenek, minél nagyobb számban jelenjenek meg a hatósági közeg előtt, és ennek a nagy tömegnek a meglátásától győzedelmet arat a nép magának."

Hasonló eseménysor játszódott le később Mezőberényben is. Az ottani mozgalom is a makóihoz hasonlóan indult, levelezésben álltak Szántó Kovács Jánossal. A Népszava Kiadó is hasonló levelet küldött a főszolgabírónak.[51] Olyan magatartással találkozunk itt, ami végül a vásárhelyi zendüléshez vezetett. Szántó Kovács János semmi tiszteletet nem mutatott a hatóságok iránt, azok törvénytelen lépéseire keményen, gorombán válaszolt, erre bátorította őt a Népszava Kiadó – erre nevelte elvtársait is. A tömeges fellépéssel gondolta a hatóságokat igazuk elismertetésére kényszeríteni. Tükröződik ebben a nazarénus vallás híveinek az e világi hatalommal szembeni megvetése is. Poór Árpád figyelmeztetése ellenére – ne tegyenek olyat, hogy a hatóságnak módja legyen őket megtámadni –, Szántó Kovács János a saját útját járta. Ez a magatartás már nem fért bele a szociáldemokrata vonalba.

A hatóságok és később a bíróság is szemére vetette Szántó Kovácsnak, hogy a szocialisták meg akarják tagadni az adófizetést. Póka kapitány olyan értesülést szerzett be, miszerint Szántó Kovács János és Tódor Nagy Imre azt terjesztik, hogy nem kell egyházi és útadót fizetni. Majd egy végrehajtás során Szabó Istvánné megtagadta az adófizetést, arra hivatkozva, hogy a „szocialisták semmiféle adót fizetni nem tartoznak". Ezek a mozzanatok adtak ürügyet a nyomozás elrendelésére. Szántó Kovács a kihallgatásakor erre azt felelte, hogy ha *„párbérért, vagy útadóért jönnek, s élelmiszerünket elvinni akarják, még ha fegyverrel jönnek is, én magam is ellenállok, mert első a megélhetés, azután az adó"*. A bírósági tárgyaláson a királyra hivatkozott, mondván, az elengedte a zselléreknek az útadót, ezért kezdte begyűjteni az adókönyveket, hogy azokkal bemegy majd reklamálni.[52]

Az egyházi adó, a párbér fizetésének megtagadása régebbi keletű Vásárhelyen. A nazarénusok már 1870-ben Tóth Ferenc vezetésével kérték a párbér alóli mentesítésüket, mivel hitük szerint ők „meg nem adóztathatók". Olyan nazarénus megnyilvánulások is előfordultak, hogy „a hamis törvénynek nem kell engedelmeskedni, adót nem kell fizetni,

katonát nem kell adni".[53] A vásárhelyi mozgalomban nyilvánvalóan érezteti hatását az átörökített nazarénus mentalitás, még akkor is, ha hitelesnek vesszük Ormos Ede megállapítását, amely szerint a vásárhelyi munkásra a vallás tanai alig vannak hatással, „amelyik szocialista, templomba sem jár... Nem igen bízik Istenben sem, mert még eddig nem látta, hogy segített volna rajta, a várakozást meg már elunta."[54]

Teljesen eltérő volt a budapesti munkásszervezetek gyakorlatától az a forma is, ahogy a vásárhelyi szervezet működött. A szocialista közösség átörökítette a vallási közösségek titokzatossága mellett a ceremónia és szertartások gyakorlatát, noha ezek egy része már a munkásmozgalmi hagyományból táplálkozott. (Dalárdát szerveztek, élére karnagyot állítottak, zászlót, jelvényeket készítettek, a dalárda minden összejövetelen énekelt ismert és a helyiek által írt dalokat.) Kialakult Vásárhelyen az elnök, Szántó Kovács valóságos prófétai kultusza is. Nagyon jellemző eset, hogy a közelgő választásokra készülve, jóllehet Szántó Kovács cenzus híján sem választó, sem választható nem volt, kortesdalt írtak hozzá hívei. Szántó Kovács vezette a szocialista közösség szertartásait. Amikor az aradi kongresszusról hazatérő küldött egy Petőfi-képet hozott – a *Munkás* körül tömörült ellenzék megkoszorúzta az aradi tizenhárom síremlékét, hitet tett a haladó polgári hagyományok őrzése mellett –, azt valóságos szertartás keretében avatták fel. Elhatározták, hogy Petőfit elvtársuknak nevezik, indítványozták, hogy ezt jegyzőkönyvben örökítsék meg. Ezután fejet hajtottak a kép előtt. A főhajtást az elnök kezdte, és imaszerűen elmondott Petőfihez egy hosszú verset: „...Óh te gyászos halál /Mért rablád el tőlünk!/ Nem volna ma gyászba/ Érte vágyó szívünk... Szent nevedet neked/ A könyvünkben írjuk, /Szent arcod előtt ma /Fájdalmunk elsírjuk./ Emléked őrizzük,/ A neved imádjuk/ minden gyöngybetűdet,/ Mint imánkat mondjuk. Ámen."[55] Ez a szertartás nem nazarénus eredetű, a szekták puritán életmódja és a bálványimádás elleni szigorú fellépése ezt kizárja.

Szertartás kísérte az egyletben a tagfelvételt, az elnökválasztást és a mozgalombeliek üdvözlését. Az elnök, megválasztása után, esküt tett. Az egyleti helyiségbe belépő elnök először az asztalhoz ment, és két kezét az asztalra téve, fejet hajtott, csak ezután mondta: Jó napot! Ezek a külsőségek tették a vásárhelyi közösséget szinte szocialista „vallású" gyülekezetté. Ez a külsőség tükröződött szocializmusfelfogásukban, a szocialista tanítások magyarázatában is. A Petőfi-kép avatásakor Szántó Kovács nagy beszédet is tartott, amelynek lényege a továbbtanulásra történő felhívás volt, mert ennek eredményeként vehetik fel a harcot „a vérszo-

pókkal és az ingyenélő naplopókkal... amikor elég erősnek érezzük már magunkat, úgy le fogunk csapni, mint az istennyila az égből, és nem lesz burzsoá, mert a gaznak pusztulni kell, mink nem fogunk herét nevelni és azokat hizlalni, hanem ők is fogják meg a munka végit és dolgozzanak, aki nem dolgozik, az ne is egyék". Szántó Kovács a bírósági tárgyaláson többször is visszautasította, hogy ők földosztást akarnának, mondván, hogy az magántulajdon, a jövő társadalmában pedig a vagyon közös lesz. Kihallgatásakor is ily módon nyilatkozott. A tanúk szerint az egyletben ugyancsak hasonló kijelentéseket tett, ezt még ellenfele – akit Szántó Kovács sikkasztónak nevezett –, Hegedüs Bálint is megerősítette. A kihallgatások során elhangzott tanúvallomások szerint Szántó Kovács azt hirdette, *„úgy a kis, mint a nagybirtok az összesség tulajdonába megy át"*, s ebbe beleértette az ingó és ingatlan vagyont, a munkaeszközöket és a szerszámokat is.[56] Felfogása szerint az új társadalomban mindenki dolgozik, és mindenki munkája szerint részesül a megtermelt javakból. Az „aki nem dolgozik, ne is egyék" elv érvényesül, a tunya munkást éhezéssel kényszerítik munkára.

A szocializmus egyenlősítő, őskereszténységet idéző értelmezése volt számára az egyetlen lehetséges válasz. Az egylet tagjai nyilván többször feltették a szocialista társadalom berendezkedésére vonatkozó, a részleteket érintő kérdéseiket, s mivel ezekre választ a szocialista irodalom nem tartalmazott, saját kútfőből ezek a válaszok következtek. Lényeges eleme volt még a vásárhelyi mozgalom ideológiájának az ősi állapotokra hivatkozó rousseau-i érvelés. Szántó Kovács a bírósági tárgyaláson, amikor az ügyész azt kérdezi tőle, hogy miért nincs megelégedve a viszonyokkal, a törvény előtti egyenlőséget hiányolva, ezeket mondja: „Olvastam krónikát, olvastam a honszerzésről. Ősapáink kerestek hazát és találtak. Meghódították ezt a földet mindannyiunkért, és most mégis csak egynéhányé. Ha ma elmennénk országot keresni, a nagyságos urak nem jönnének velünk."[57]

Az 1894. április 22-én lezajlott hódmezővásárhelyi eseményekkel lezárult az agrárszocialista mozgalmak első szakasza,[58] amelyre jellemző volt a szocialista munkásmozgalom hatása. Eszmei-ideológiai arculatát tekintve különbséget kell tennünk az 1889–1892 között kialakult orosházi értelmezés – amelyben a gazdasági követelések és a közvetlen bérharcok kerültek előtérbe –, illetve az 1893–1894-ben kibontakozott vásárhelyi szervezkedés – amelyben a tudatos felkészülés, az erőgyűjtés kapott nagyobb hangsúlyt, felvállalva a szocializmus megvalósításának misszióját – között. Mindkét törekvésnek voltak azonban közös vonásai, és

mindkét mozgalom más és más módon, de kifejezésre juttatta a mozgalom agrár, illetve paraszti jellegét. Visszautalva Szabó Ervin korábban idézett okfejtésére: a szociáldemokrata politikai mozgalom, amely a szocializmus megvalósítását tűzte maga elé, annak elveit hangoztatta, ám a polgári szabadságjogokért vívott harcot állította napi küzdelmeinek homlokterébe, kisebb veszélyt jelentett az adott pillanatban a fennálló társadalmi rendre, mint a gazdasági egyenjogúságért indított tömegmozgalmak, amelyek közvetlenül és azonnal támadták a fennálló rendszert. Az Orosházáról kiinduló törekvések éles ütközéseket váltottak ki, s mint látni fogjuk, az 1897-es aratási sztrájkok idején – amikor az orosházi vonal megerősödve országossá válik – a bérharcok és a „szindikalista" törekvések válnak ismét veszélyessé a rendszerre. Mindezek érzékeltetése azért fontos, mert történetírásunkban túlzottan fetisizálódott a politikai harc felsőbbrendűsége; igazán osztályharcosnak általában csak azt a mozgalmat tekintették, amely a politikai harcot helyezte előtérbe, függetlenül attól, hogy annak közvetlen megnyilvánulása polgári demokratikus tartalmú volt. Marx a politikai harc prioritását a polgári demokráciát megvalósító nyugat-európai fejlődésből vezette le, ahol a közvetlen cél a kapitalizmus megdöntése lehetett. Az eltérő kelet-európai helyzettel kevésbé foglalkozott, így az angol szindikalista és a francia posszibilista mozgalommal szembeni marxista kritika nem húzható rá a kelet-európai szakmai mozgalmakra és gazdasági harcra. Míg Nyugat-Európában a kapitalizmussal szemben egy megalkuvó politikai álláspont kifejezői voltak ezek a mozgalmak, Keleten – ellenkezőleg – a fennálló renddel ujjat húzó és az osztályharc leginkább szocialista vonásait kifejező törekvések. Mindebből következik, elismerve, hogy az orosházi és vásárhelyi vonal között fejlődésbeli-fokozatbeli összefüggés áll fenn, az orosházi vonal nem minősíthető alacsonyabb rendűnek. Nem is kritikája a vásárhelyi vonalnak, amely a szociáldemokrata vonallal szemben napi politikai céljaiban – ha naivitásból eredően is – a szocializmus azonnali megteremtéséért próbált harcot indítani.

Az agrárszocialista eszmei vonások kiteljesedése

A szociáldemokrata vonal átmeneti megerősödése

A Hódmezővásárhelyről kiindult szervezkedés ismét felbátorította a Viharsarok agrárproletariátusát, Makón és Szentesen tömeges szervezkedés indult, de hatása érezhető volt a környező községekben is, sőt visszahatott az eredetileg az orosházi példa nyomán megmozdult távolabbi helységekre is. A vásárhelyi zendülés után a kormány az egész Alföldre kiterjesztette a kivételes állapotot, azt gondolva, hogy 1891-hez hasonlóan elejét veheti a további szervezkedésnek. A vásárhelyi szervezkedés azonban már nem az azonnali cselekvésre épített, hanem nevelt és iskolázott, az orosháziak által indított mozgalom pedig kitanulta a konspirációt, így a hatósági terror már nem tudta ugyanazt a hatást elérni, a mozgalom terjedése feltartóztathatatlanná vált. Két év alatt az agrárszocialista mozgalom országos tömegmozgalommá vált. A vezető szerepet ismét Orosháza vette át, az orosházi vonal került előtérbe. Mindez a közvetlen előzményekből nem következett.

A közvetlen előzmények közé tartozik, hogy az MSZDP-ben átmenetileg helyreállt az egység. Az MSZDP II. kongresszusa (1894. május 25–június 8.) számos területen változást hozott a párt politikájában. A kongresszus, jóllehet Engelmann Pált megfosztotta korábbi tisztségétől, a volt *Munkás*-csoport elvi álláspontját igazolta.[59] A szervezeti szabályzat módosításával, a betegpénztári hivatalnokok háttérbe szorításával, a demokratikus szabadságjogokért folytatott küzdelem előtérbe állításával, a mezei munkások ügyének új alapokra helyezésével fontos elméleti előrelépést hozott. Az utóbbi kérdés napirendre tűzését nem csupán az agrárszocialista mozgalmak addigi eredményei, hanem azoknak a II. Internacionáléban kiváltott visszhangja is indokolta. Elég itt csupán Engels sokszor idézett levelére hivatkozni, amelyben a hódmezővásárhelyi események jelentőségét méltatja, és Kautsky üdvözletére, amely arra hívja

fel a figyelmet, hogy „Magyarország társadalmi fejlődése, főleg mezei munkásainak mozgalma felette sajátszerűek és kiválóan fontosak".[60]

A kongresszuson a Viharsarok képviseletében Orosházáról, Hódmezővásárhelyről, Szentesről, Makóról, Mezőberényből, Csorvásról jelentek meg küldöttek. Felszólalásaikban a mezei munkásság nehéz helyzete kapott hangsúlyt. A körülmények kényszerítő hatására a pártvezetőség határozati javaslatot terjesztett be a mezeimunkás-kérdésről. Ebben célként jelölték meg az ipari és mezőgazdasági munkásság „testvéries, szolidáris összetartásának" fejlesztését. A határozat állást foglalt a föld és a telek köztulajdonba vétele mellett, mivel a munkáskérdés csak így oldható meg. Pozitívuma volt a határozatnak annak kimondása, hogy a köztulajdonba vétel csak az ipar társadalmasításával együtt valósítható meg. Szakított az MSZDP 1890-ben hozott hasonló tárgyú határozatával, amelyben az fogalmazódik meg, hogy az állam a nagybirtokot fokozatosan adja át gazdasági szövetkezeteknek. Ugyanakkor a köztulajdonba vétel marxista elvének leszögezése mellett a határozat alapvető hiányossága, hogy a köztulajdonba vétel utáni használat módjáról nem tesz említést. Egyetlen utalás történik csupán erre, amikor a határozat a mai államtól olyan tanintézeteket követel, amelyek felkészítik a tanulókat arra, hogy „a mezőgazdasági nagyüzemhez szükségeltető tudnivalókat elsajátítsák maguknak, hogy esetleg a szövetkezeti termelés és ennek igazgatására képesek legyenek". Másutt így fogalmaz: „A fiatalság nevelése akként eszközlendő, hogy később az önigazgatás és a birtok kezelésére képes legyen. Az állami birtokok speciális értelemben mintagazdaságokká rendezendők be, és iskolát képeznek a jövő mezőgazdaság szervezetének."[61] A „köztulajdon" kategóriája tehát nem nyer világos magyarázatot, jóllehet a mezőgazdasági munkásság ezt igényelte volna. Ezzel kapcsolatos okfejtéseket hiába keresünk a párt lapjaiban is. Egyértelmű viszont a határozat, amikor nyugat-európai mintára a nagyüzem mellett érvel a kisüzemmel szemben, abszolutizálva a kisüzem gyors pusztulásának marxista tételét.

A földmunkások számára létfontosságú kérdésekre, így adott helyzetük nyomorúságára – küldötteik csak erről beszéltek – a kongresszus érdemben nem reagált. A munkásvédő törvények és a gyermekmunka eltörlése követelésén kívül erről szó sem esett. A birtokos parasztság számára pedig csupán a progresszív adózás bevezetését követelték. Nem a földosztás követelésének elmaradása kérhető számon az MSZDP akkori vezetésétől, hanem az, hogy nem adott útmutatást a mezőgazdasági munkások számára, miként javíthatnának kiszolgáltatott helyzetükön, s hogy

mit hoz számukra a szocializmus. Pedig az I. Internacionálé vitái, állásfoglalásai kellő érveket adhattak volna a szövetkezetek melletti egyértelmű állásfoglaláshoz. A pártvezetőség e mulasztásával lényegében meghagyta a mezőgazdasági munkások számára a szocializmusról alkotott misztikus képet, nem is törekedett arra, hogy a messianisztikus hitet racionális magyarázattal váltsa fel. Teljesen elkerülte a pártvezetőség figyelmét a német párt kongresszusain ekkor dúló agrárvita, a *Die Neue Zeit* hasábjain kibontakozott véleménycsere, az ugyanitt megjelent alapvető engelsi munka („A parasztkérdés Franciaországban és Németországban"), majd később Kautskynak az engelsi megfogalmazást is árnyaló álláspontja a szövetkezés kérdésében. Sokat ártott ebben a tekintetben az egyesítő kongresszuson a párt élére került Silberberg Ignác merev felfogása. Silberberg szinte csak a budapesti szakmai szervezetekre épülő, tiszta proletárpárt kategóriájában gondolkodva kívánt eredményt elérni. A *Népszava* hasábjairól még a mezőgazdasági munkások mozgalmával, helyzetével kapcsolatos tudósítások is eltűntek. Vagyis azt lehet mondani, hogy Silberberg és közvetlen hívei a kongresszus elvi álláspontjával ellentétes politikát képviseltek.

A pártvezetőségben minden bizonnyal komoly viták zajlottak le, s valószínűleg ennek eredményeként került előtérbe 1894 végére a polgári demokratikus szabadságjogokért folytatott harc fokozása. A vita nyilván a mezőgazdasági munkások bevonása körül folyt. Végül novemberben a pártvezetőség országos mozgalom indítását határozta el. A mozgalom mögött azonban már Pfeifer Sándor állt. Az akció célja az volt, hogy megszavaztassa az ország lakosságát, óhajtja-e az általános választási jogot. Erre a célra szavazólapokat nyomtattak. Kiadták hozzá magyar, szlovák és német nyelven a „Magyarország jogtalan népéhez!" című röpiratot egymillió példányban. A népszavazás döntően a vidék politikai szervezésére, tagtoborzásra irányult. A propagandaanyaghoz tartozott a párthoz csatlakozásra történő felhívás, ami egyben olyan helyi szociáldemokrata pártszervezetek létrehozására szólított fel, amelyekben ipari és mezőgazdasági munkások együtt vesznek részt. Megkapták a tagnyilvántartó íveket, bélyegeket stb. Kisebb létszám esetén munkásképző egyletek alakítását javasolta a felhívás.[62]

Az akció közvetlen célja volt, hogy a szavazatokkal nyomást gyakoroljanak a parlamentre és a kormányra a közelgő választások előtt, s hogy a választójogi mozgalmat országossá tegyék. A korábbi éles alföldi összetűzések veszélyét kívánta elkerülni a párt, amikor arra törekedett, hogy a tapasztaltabb kisipari munkások és a földmunkások közös párt-

szervezetet hozzanak létre. Ily módon kívánták biztosítani a földmunkások legkisebb veszéllyel járó párthoz csatlakozását és az országos politikai mozgalomba történő bevonását. Nem munkásköröket, nem földmunkásegyleteket szerveztek tehát, s nem kívánták élezni az alföldi gazdasági harcot, remélve, hogy a hatósági terrort és a pártra veszélyes retorziókat elkerülve többmilliós tábort hozhatnak létre. Ez a törekvés az, amit korábban szociáldemokrata vonalnak neveztünk a földmunkások mozgalmában. Ezzel az akcióval időlegesen ez a vonal diadalt is aratott. A kiinduláshoz nyilván az adott tápot, hogy több vidéki nagyvárosban tartósan és eredményesen tudtak a helyi pártszervezetek működni, ezek kevésbé ingerelték a hatóságokat. Létezett már ekkorra pártszervezet az agrárszocialista mozgalmak két bázisvárosában, Orosházán és Hódmezővásárhelyen is.

Az orosháziak az első nyilvános népgyűlést a pártszervezet megalakítása céljából 1894. április 2-án hívták össze. Ekkor már, erejük tudatában, legális működésre törekedtek.[63] Ezzel egyidőben Csorváson is hasonló kísérlet zajlott. 1895 augusztusában az alispán azonban jelentésében azt állította, hogy „az orosházi párt már évek óta tevékenykedik, a taggyűjtés ma is folyik". Hozzáteszi a jelentés, hogy a munkásnép agrárszocialista lapokkal és gyűjtőívekkel el van árasztva, „a szociáldemokrata párt szervezése teljes mértékben folyik. Legfeljebb a mozgalom megjelenési formái változnak. Legújabban a szociáldemokrata párt tagsági jegyeit osztják ki a jelentkezők között."[64] A megállapítás mögött már ott van az a tény is, hogy a főszolgabírónak hosszú nyomozás után sikerült lefoglalnia a bizonyítékokat. Ugyanis több hónapig sikertelenül nyomozott, mert azokat a vezérek házaiban vélte fellelni, de végül nem náluk, hanem Varga Mihály házában – Varga nem tartozott a helyi mozgalom ismert személyei közé – akadt rájuk. A lefoglalt dokumentumok közt szerepel 174 párttagsági jegy, az MSZDP orosházi szervezetének szabályzata, két taggyűjtőív, 74, tagdíjfizetésről szóló nyugta, egy pártpecséttel ellátott pénztárkönyv, végül pedig az „Orosházi szociáldemokrata párt pecsétje" (körbélyegző).[65]

A népszavazási akció az egész országra kiterjedt. Az akció során mind a pártvezetőség, mind a helyi megbízottak felhasználták az orosházi mozgalom hatósági visszaszorítása óta eltelt idő tapasztalatait, és alkalmazták az illegális szervezkedés már bevált formáit.

A küldemények „ruhanemű" és más megnevezés alatt érkeztek vidékre. A címzettek általában nem a mozgalom legismertebb vidéki képviselői voltak, de kapcsolatban álltak a helyi mozgalom elismert vezetőivel,

akik az akciót irányították. Általában olyan személyeket vontak be ebbe a munkába, akik sok emberrel találkoznak, de a hatóság előtt gyanún felül állnak. A kijelölt településeken elosztóhelyeket hoztak létre, ahonnan az agitáció és az aláírások gyűjtése kiterjedt a környező falvakra. A Viharsarokban ilyen elosztóhelyek voltak: Szentes, Hódmezővásárhely, Szeged, Orosháza, Gyula, Szeghalom és Mezőberény. Ahol a szocialista szervezkedés korábban ismeretlen volt, ott megelégedtek a szavazólapok aláírásával, de ha érdeklődést tapasztaltak, propagandaanyagokat is adtak. Ahol pedig a mozgalomnak már voltak hagyományai, ott megindult a pártszervezetek megalakítása, kisebb létszám esetén munkásképző egyletek szervezése. Az orosházi járás főszolgabírájának nyomozása szerint 1894 decemberében Orosháza mellett Nagyszénáson és Csorváson már megalakult a helyi pártszervezet, Pusztaföldváron, Sámsonban, Bánfalván pedig folyt az alakítás. A kapcsolat szervezett volt a pártközponttal, mert már december 30-án meg is érkeztek a tagsági jegyek Horváth Sándor nevére, Pusztaföldvárra.[66]

A Viharsarok számos más településén és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, illetve Bács-Bodrog és Arad megyében is hasonlóan intenzív szervezés folyt, ha nem is eredményezte mindenhol helyi szociáldemokrata pártszervezet létrehozását.[67]

Az akció országos hatósági felgöngyölítése alapján követve az eseményeket, kiderül, hogy a pártvezetőség egyre több propagandaanyagot küld és újabb röpiratokat bocsát ki („Legyek és pókok!", „Egy kérdés a magyar nemzethez!", „Munkások, elvtársak!"). Amikor a terjesztés már lanyhulni látszott, egy időben Szántó Kovács János bírósági tárgyalásával (1895. március), amikor már nyilvánvalóvá vált a tárgyalás menetéből, hogy a bíróság példás ítéletre készül, jelentette meg a pártvezetőség, „Egy kérdés a magyar nemzethez!" címmel, talán addigi leglázítóbb röpiratát. Vásárhelyen a bírák az eszmét ültették a vádlottak padjára, egyértelmű volt az elfogultságuk. Az ország haladó közvéleményét, amely a sajtóból értesült a perről, megbotránkoztatták az események. A munkásság felháborodása, azonosulása Szántó Kováccsal a röpirat hangnemében is megmutatkozott. „Hol vannak azon apák fiai, kik vérüket ontották Magyarország szabadságáért. Mi lett a forradalmár Magyarországból?"

Szántó Kovács Jánost öt év börtönbüntetésre ítélték. Az ítéletet még a polgári sajtó is túlzottnak tartotta. A *Pesti Napló* attól félt, hogy a kormány mártírokat csinál a mozgalom számára, és ezáltal csak erősíti azt.[68]

Szántó Kovács János mártíromsága, a szociáldemokrata röplap fel-

korbácsoló hatása a mozgalmat valóban tovább bátorította, azt a hatóságoknak az addigi kivételes rendszabályokkal már nem sikerült elfojtaniuk, hónapok alatt meghódította az egész Alföldet. A pártvezetőség azonban kétszeresen is tévedett. Az egyik tévedése az volt, hogy egy tisztán politikai mozgalom megkíméli a résztvevőket a hatósági retorzióktól. Nem így történt, mert a vidéki és országos hatóságok csak módszerváltozást láttak, és a régi analógiák alapján ugyanúgy megtorolták a szervezkedést – közben hivatalba lépett a Bánffy-kormány –, sorra ítélték el a szavazólapok és röplapok terjesztőit, és végül pert indítottak az egész pártvezetőség ellen is, aminek Pfeifer Sándor elítélése lett a következménye.

A pártvezetőség másik tévedése az volt, hogy a mezőgazdasági munkásokat felsorakoztathatja, szociáldemokratává nevelve őket a párt napi politikai céljai mellé anélkül, hogy a falusi osztályharc éleződését táplálná, vagyis a hatóságokkal történő frontális ütközések elkerülésével. Igazuk volt a vidéki hatóságoknak, mert a földmunkások valóban csak taktikai lépést, módszerváltást láttak a népszavazási, tagtoborzási akciókban, és az illegális szervezkedés fortélyainak elsajátításával, a hatóságok kijátszásával jelentős sikerélményre is szert tettek, a szervezkedést jelentősen kiterjesztették. Tallián Béla, Békés és Csongrád megyék kormánybiztos főispánja jelentésében leírja, hogy Csongrád, Arad, Békés, Bihar, Torontál, Jász-Nagykun-Szolnok, Csanád és Temes megyékben erős a mozgalom, és hozzáteszi: „Itt-ott talán nem veszik észre, nem akarják észrevenni, kicsinylettel akarják feledtetni, de a munkások titokban érintkeznek, titokban szervezkednek, felülről jövő izgatásra kiterjesztik a szervezetet az összes alföldi községekre. A nemzetiségeket addig nem vonták be: de már az alföldi tótok mind benne vannak a szervezésben. Rövid idő alatt az oláh, a német, s a szerbek is szervezkednek, mert ma is velük éreznek már. Az, hogy a vagyonfelosztást nyíltan hirdetnék, a valóságnak nem felel meg – sőt ellenkezőleg, az a baj, hogy az egész izgatás titokban folyik."[69] Igazak voltak a főispán meglátásai. A nemzetiségeket illetően is, mert nagyjából a jelentéssel egy időben fogták el a hatóságok Tóth István vándor paprikaárust – ez a fedőfoglalkozás bevált módszere volt a szervezkedésnek – Sajtény községben, ahol Danyila Joan és Román Gyorgye ottani lakosokkal vette fel a kapcsolatot, és szocialista irodalmat ígért nekik.[70] Az eredmények tudatában a mozgalom alföldi vezetői úgy ítélték meg, hogy nagyobb politikai tudatossággal, az 1891-esnél lényegesen nagyobb tömegek megnyerésével eredményesebben újíthatják fel a gazdasági bérküzdelmeket. Ismét teret nyert és diadalt aratott az orosházi vonal. A mozgalom központja ismét Orosháza lett.

Miközben a hatóságok a népszavazási, tagtoborzási akció felgöngyölítésével voltak elfoglalva és a *Népszavát* kísérték figyelemmel, nem vették észre, hogy a háttérben már egy teljesen más irányú mozgalom bontakozott ki. A Budapest és a vidék közötti levélváltások és személyes találkozások kiestek a hatóságok látóköréből. Cegléd kivételével sehol nem tűnt fel a hatalomnak az a jó megjelenésű, mindenképpen úriember benyomását keltő személy, Várkonyi István, aki 1895 nyarára már a kezében tartotta a vidéki agitációs és szervezőmunka irányítását. (A népszavazási akció szervezésében is részt vett.)

Várkonyi szülővárosában, Cegléden fordult meg a leggyakrabban, de már szoros kapcsolata volt az ismét vezető helyre került orosházi mozgalom vezetőivel.

Az orosházi járás főszolgabírája szeptemberben jelezte a főkapitánynak, hogy Szalay István és Csizmadia Sándor szeptember 26-án Pestre utazik, hogy tárgyaljon a pártvezetőséggel. A főszolgabíró valószínűleg levegő után kapkodott, amikor a főkapitány viszontértesítését megkapta, mely szerint az érintettek „Várkonyi Istvánnál, az Új Népszava kiadó tulajdonosánál és rendőrileg ismert szocialistánál megszálltak". Vele és a pártvezetőség tagjaival „egy mezőgazdasági munkások kongresszusának összehívása tárgyában" tárgyaltak, de végleges megállapodásra még nem jutottak.[71] A főszolgabíró még mindig a pártszervezet lefoglalt irataival volt elfoglalva és a *Népszava* lázító iratait kereste, s amikor meglelte, gyorsan fel is terjesztette azt az alispánhoz, az alábbi inkriminált írás miatt: „Muszkavilág van Magyarországon, nincs törvény, mely oltalmat ad a gyengének: nincs hatóság, mely másként bánna a munkásokkal, mint szabadon üldözhető gyilkos fenevadakkal. *Hát még meddig fogja a nép a nyomorult bánásmódot tűrni?* Mondjátok, munkások, meddig hagyjátok még magatokat nyúzni és kizsarolni... *Törvényen kívül helyeztek téged, s ezzel megmutatták az utat – a forradalomra.*"[72] Fel sem tűnt a szolgabírónak, hogy a lap belső fejléce az *Új Népszava* címet viseli, a kiadótulajdonos neve: Várkonyi István.

A hatóságokat is meglepő gyors fordulat 1895 nyarán indult el. Silberberg Ignác, miután keresztülvitte, hogy a *Népszava* 1895. május 1-jétől napilap legyen, a nyugat-európai, elsősorban a német és osztrák mozgalmak sikerein felbuzdulva úgy gondolta, hogy a munkásság gyors mozgósításával a párt nálunk is hasonló politikai sikereket érhet el. A vállalkozás kudarcba fulladt. A Népszava Rt.-hez összeadott pénz elveszett,

amit elsősorban a fővárosi szakegyletek sérelmeztek. Joggal merült fel, hogy amíg nincs erős szakmozgalom, nem lehet politikai áttörést elérni. Ezt a helyzetet használta fel a pártvezetőségből kiszorult betegpénztári ellenzék pozícióinak visszaszerzésére, és kiadta a *Népakarat* című lapot 1895. június 21-én. A lap mögött a betegpénztári tisztviselők: dr. Csillag Zsigmond, Kürschner Jakab, Kiss Adolf álltak – az utóbbi volt az 1894-es kongresszuson a mezőgazdasági munkáskérdés előterjesztője. Mellettük Kiss Károly, Matos Jenő és K. Szabó József (a lap szerkesztője, a betegpénztár hivatalnoka) a szakmai szervezeteket képviselték. A csoporthoz tartozott Várkonyi István a mezőgazdasági munkások képviseletében. Várkonyi jól ismerte Kiss Károlyt, aki szintén ceglédi születésű volt, valamint szoros kapcsolatban állt K. Szabóval, az asztalosok mozgalmának egyik vezetőjével. Részvételükkel megjelent a Silberberg-vonallal szemben a pártban egy szindikalista vonal, jóllehet a benne részt vevők más-más elképzelésektől hajtva kerültek egy hajóba.

A lap célul tűzte ki a szakszervezeti mozgalom megerősítését, benne a mezei munkások szakmai szervezkedésének erőteljes támogatását. Első száma leszögezte, hogy „az ipari és gyári munkásosztály, valamint a földmívelő munkások érdekeinek felkarolásával, megvédésével és fejlesztésével fogja hivatását betölteni. *A mezőgazdasági munkások ügyei, bajai különös gondját képezi a* Népakarat*nak. A mezőgazdasági proletariátus hű szószólót fog találni a lapban. Az ő érdekük megóvása a lap egyik sarkalatos programját képezi*, úgy, hogy a mezőgazdaságban elfoglalt munkatársaink is teljes bizalommal mondhatják a *Népakarat*ot az ő közlönyüknek, bizalommal fordulhatnak hozzá őket érintő, vagy őket bántó, vagy reájuk sérelmes ügyben. Hű védőre és őszinte tanácsadóra találtak a *Népakarat*nál."

A lap első száma máris egy aratási programot tett közzé, majd a következő számokban megindult annak vitája a földmunkások beérkezett észrevételei nyomán. A harmadik szám közölte az orosháziak álláspontját.[73] Hamarosan megjelent a lapban Csizmadia Sándor írása „A földmívelőkhöz" címmel, majd a csorvási Horváth András cikke: „Úgyszólván csakis egyetlen lapunk van, a *Népakarat*. Nézetem szerint egy *mezei munkáskongresszust kell egybehívni*, mert november–decemberben, mint új évvel, elkezdődik az aratási szerződések kibocsátása."[74] Ettől kezdve tömegesen érkeztek a levelek a szerkesztőségbe, hogy mikor és hol legyen a kongresszus, az orosháziak pedig még nagyobb erővel fogtak a szervezkedéshez és a kongresszus előkészítéséhez. Ennek érdekében előkészítő bizottságot alakítottak. Tagjai, Csizmadia Sándor, Szalay István,

Szalay Antal, Kunos János, Pusztai Pál, Tóth Lajos községről községre jártak agitálni a kongresszus érdekében.[75] Az *Új Népszava* október 20-i száma arról írt, hogy a kongresszust nem lehet elodázni, azt mindenképpen meg kell tartani. Baksa, Hódmezővásárhely polgármestere november 29-én azt jelentette, hogy a kongresszust decemberben kívánják megtartani, Orosházán vagy Vásárhelyen, tárgya pedig az aratási feltételek megbeszélése lesz.[76]

Közben a szálak Budapesten meglehetősen összekuszálódtak. Erkölcsileg megrendült tekintélye miatt Silberbergnek távoznia kellett a párt éléről, de a *Népszavát* nem adta át, hanem új ellenzéket próbált köré szervezni. A betegpénztári csoport anyagi segítséget ajánlott a *Népszava* megmentéséhez – a kibékülés fejében. A béke helyre is állt, de Silberberg lépése miatt új lapot kellett kiadni, ez volt az *Új Népszava*, amely szeptember 28-án jelent meg Várkonyi István anyagi támogatásával, ezért szerepelt az ő neve a lap fejlécén mint kiadótulajdonosé. A Silberberg kezében maradt *Népszava* szerint a pártvezetőség szorult helyzetében ment Várkonyihoz, megígérve neki, hogy beveszik a pártvezetőségbe és írhat a lapba, amit akar, csak adjon hozzá pénzt.[77] Így jött volna létre az alku. Közben a pártban jelentkező belső viszályok átterjedtek a szakmozgalomra is; mindkét csoport anyagi gondokkal küszködött, folyt az eljárás az egész pártvezetőség ellen. Pfeifer Sándor a szegedi börtönből kicsempészett levelében a békét védve azzal érvelt, hogy a párt bomlásnak indult, a vezetőség ellen eljárás folyik, teljes elítélés várható, ezért a párt, a lap megmentése, új szellemi erők bevonása érdekében, a nehéz anyagi helyzet miatt békültek ki a *Népakarat* mögött álló csoporttal.[78] Az érvek aligha támadhatók.

A betegpénztári csoport pénzt nem adott, s a *Népakarat*, miután az *Új Népszava* megjelent, már nem volt földmunkásbarát lap, majd meg is szűnt. A pártvezetőség pedig csak szorult helyzetében engedett Várkonyinak, valójában nem kívánt taktikát változtatni, ezért az első hónapok után alábbhagyott a földmunkásmozgalom érdekeiért kifejtett buzgalma. A politikai lappá tételhez szükséges kaució nem állt rendelkezésre, Várkonyi támogatására szükségük volt, ezért halogató taktikához folyamodtak. „Megérttették" Várkonyival, hogy a földmunkáskongresszus összehívását el kell halasztani, mert erre az adott helyzet nem alkalmas. A Silberberg vezette ellenzék pártértekezletre készült decemberben, és erre szervezett.

Az események kapcsán Várkonyi levélben tájékoztatta az orosháziakat, hogy a kongresszust a jövő évre halasztják. Közben azonban Várkonyi

bizalma is megingott az ígéretekben, és az *Új Népszava* elzárkózása után – egyetértve az orosháziakkal – egy külön földmunkáslap kiadását határozta el. A főszolgabíró bizalmas ügynöke ennek ellenére azt jelentette, hogy az orosháziak gyűjtést indítottak a kongresszus céljára december elején, majd bált rendeztek a környék szocialistáinak meghívásával, és ennek bevételét is felajánlják. A bált meg is tartották, illő külsőségek mellett. A férfiak közül többen vörös ingben, számos nő pedig vörös aljban jelent meg. A teremben Lassalle mellszobrát helyezték el vörös díszítéssel. A bálon szegediek, vásárhelyiek, csorvásiak, csabaiak is részt vettek.[79] Eredményként 158 forintot helyeztek letétbe Varga Mihály pénztárosnál. Valójában ezt az összeget már a földmunkások lapjára gyűjtötték. Annál érdekesebb viszont a besúgó további jelentése, amelyben elmondja, hogy csütörtökönként magánházaknál „retorikai estélyeket" tartanak, hogy felkészüljenek a kongresszusi szereplésre. Egy-egy szocialista tart előadást a vallásról, a tudományról, a szocializmusról, a munkások helyzetéről, az általános választási jogról stb. Az előadásokról jegyzőkönyvet vesznek fel, dalárdájuk pedig szocialista dalokat tanul.[80] A bál bevételén túl tovább folyt a következő év elején is a gyűjtés a földmunkások lapjának kiadására Orosházán és környékén.[81]

Az orosháziak törekvései Várkonyi támogatását élvezve is nehezen haladtak előre. A pártvezetőség tagjaiból alakult előkészítő bizottsággal lefolytatott, 1896. januári tárgyalásaik is eredménytelenek maradtak. A fenti előkészítő bizottságnak Várkonyi István mellett a pártvezetőségből Bokányi Dezső és Rády Sándor, a betegpénztáriak részéről Kürschner Jakab, Kiss Adolf, a szakmozgalom vezetői közül Teszárs Károly és Jászai Samu voltak a tagjai, de köztük sem volt nézetazonosság. A pártvezetőség csak 1896 karácsonyára látja lehetőnek a kongresszus összehívását.[82] A földmunkásszaklap kiadásában sem tudtak megegyezni. Várkonyi sürgetése nem vezetett eredményre. Márciusban már az orosháziak támogatásával saját maga akarta kiadni a lapot, szerkesztőjének pedig Kiss Adolfot kívánta megnyerni. Az előkészületeket meg is tette.[83] A többszöri összezördülés után mindig kibékülve, Várkonyi végül is engedett a pártvezetőségnek, hogy halasszák a döntést a májusi pártkongresszus idejére. Az összezördülések okai nem csupán a kongresszus és a lap ügyében keresendők, hanem abban is, hogy Várkonyival nem sikerült megegyeznie a pártvezetőségnek az *Új Népszava* kauciójának letételében, ezért a pártvezetőség megtagadta Várkonyi radikálisnak minősített cikkeinek közlését, s a pártvezetőségi üléseken Várkonyi – aki

1895 szeptemberétől tagja volt a pártvezetőségnek – a befolyt pénzek pontatlan kezelését is firtatta stb.[84]

A kongresszus idejére az Alföldön jelentős változások mentek végbe. A Viharsarok addig érintetlen területein is megerősödött a szervezkedés, és átterjedt a szomszédos megyékbe. Bács-Bodrogban Óbecse–Ada–Zenta körzetben erős bázis épült ki. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében önálló bázissá vált Kiskunhalas és Cegléd. A szervezkedés intenzívebbé válásával párhuzamosan, csakúgy mint 1891–1892-ben, erőteljes bérmozgalom bontakozott ki. A küzdelem már 1895 nyarán elkezdődött. A munkások aratási sztrájkokról beszéltek, de ténylegesen csak a vásárhelyi munkások sztrájkoltak a sajtó tudósítása szerint. „Titkos összejöveteleiken elhatározták, hogy mindannyian előre elszegődnek aratásra, három napig aratnak és egy meghatározott napon sztrájkolnak. Így a gazdák kénytelenek lesznek kívánságaikat teljesíteni."

Sallay helyi főkapitány-helyettes jelentése szerint a munkások túlzott követelésekkel álltak elő, egy részük később munkába állt, másik részük 1–1,20 forintért sem vállalt cséplési munkát.[85] Az orosházi főszolgabíró is sztrájktól tartott már 1895-ben, ennek érdekében csendőri erősítést kért, és egy zászlóaljnyi katonaságot rendeltek Orosházára.[86] Az agitáció igazában az aratások után, a nagyobb mezőgazdasági munkák befejeződésével kezdődött, összefüggésben a földmunkáskongresszus eszméjével. Az orosházi, csorvási és a más előiskolával rendelkező települések munkásvezérei hatalmas területet jártak be, egyeztették az aratási feltételeket. Ennek érdekében röpiratokat is bocsátottak ki az orosháziak. Az egyeztetett feltételek lényege az volt, hogy ne kössenek aratási szerződést, amíg a termést nem látják – Újév körül volt szokásos azok megkötése –, a hordást csak pénzért vállalják.

A földmunkások kongresszusának elhalasztása arra szorította az orosháziakat, hogy a maguk között megbeszélt feltételek szerint járjanak el. A különböző hatóságok jelentései szerint eredményesen dolgoztak. A főszolgabírói panaszok 1896 elejétől az aratásig abból álltak, hogy hol, kik még mindig nem kötöttek szerződést. Május 18-án az orosházi főszolgabíró még arról panaszkodik, hogy a járás területéről még mindig kevesen, Pusztaföldvárról pedig még senki nem szerződött. Többször megemlítik, hogy a szerződőket szidalmazzák és bántalmazzák, feltételeik érvényesítése érdekében pressziót gyakorolnak.

A hatóságok teljesen tehetetlenek voltak a szervezkedéssel szemben, mivel már nem munkáskörök alakításával, népgyűlések összehívásával operáltak, hanem magánházaknál, piaci összejöveteleken, munka közben

szervezkedtek. Május 24-én kelt jelentésében az alispán arról számol be, hogy a Hosszúfoki Ármentesítő Társulat gátjain dolgozó 800 mezőberényi, békési, békéscsabai, köröstarcsai munkás szocialista dalokat énekel munka közben, a szünetekben pedig problémáikat beszélik meg. Hasonló tünetek tapasztalhatók a Körös–Maros–Tisza Ármentesítő Társulat gátjain is.[87] A Viharsarok kubikosai később is élenjárói voltak a szervezkedés országos elterjesztésének. A belügyminiszter ugyancsak májusban keresi meg a három megye hatóságait, hogy a Székely Vasutaknál, a Győr–Veszprém–Dombóvár, az Arad–Csanád, a Nagyhalmágy–Brod vasútvonalak építésénél, a jobbára ottani munkások között terjed a szocializmus, s mivel ezeken a helyeken semmilyen szervezkedés nem volt korábban tapasztalható, feltételezi, hogy azt Békés, Csanád és Csongrád megyékből érkező „professzionátus agitátorok szítják".[88]

1896-ban már igen gyakran sztrájkba léptek az aratók, a sztrájkolókat legtöbbször a csendőrség kényszerítette a munka folytatására. A szervezkedés szempontjából legveszélyeztetettebb Békés megyében valóságos ostromállapotot hoztak létre. Április 25-én keltezett jelentésében a megye főispánja azt írja a belügyminiszternek, hogy Orosházán 20 főre emelték a csendőrök létszámát, Bánfalván, Csorváson, Szentetornyán, Tótkomlóson, Pusztaföldváron megerősített őrsöket hoztak létre. A főispán kérte a belügyminisztertől, hogy a hadsereg júliusban Nagyvárad–Arad–Szeged–Csaba térségében gyakorlatozzék, és aratás idején naponta minden községen legalább egy század katona vonuljon át.[89] A szervezkedés átterjedt az uradalmak cselédjeire is.

A néhány esemény kiragadásával vázlatosan ismertetett eseménysor jól mutatja, hogy az orosházi vonal diadalt aratott és befolyását lényegesen ki is terjesztette. A közvetlen gazdasági osztályharc került a mozgalmak homlokterébe. Ennek egyik leglényegesebb eleme volt a szervezkedés országossá szélesítésének a terve, egy országos szakmai szervezkedés kiépítése, országosan elfogadtatott munkafeltételek kiharcolása. Ehhez kiváló mentorra akadtak az orosháziak Várkonyi István személyében. Várkonyi, felhasználva a felső pártvezetőségben keletkezett belső viszályokat, átmenetileg sajtófórumot is tudott biztosítani a földmunkások törekvéseihez. A *Népakarat* és az *Új Népszava* – zömmel általa közzétett cikkeivel – segítette az aratási feltételek országos kidolgozását, népszerűsítette az önálló földmunkáskongresszus összehívásának gondolatát. Ezzel pedig messzemenően hozzá is járult az orosházi vonal diadalához. A betegpénztári csoport, amely a rendszerrel szembeni politikai küzdelmet nem tartotta időszerűnek, átmenetileg teret adott a földmunkások

szakmai szervezkedésének is, de a mezőgazdasági osztályharc éleződésével járó hatósági retorzióktól félve, a mozgalom igazi támogatását nem vállalta, sőt 1895 végétől ez a csoport lett Várkonyi törekvéseinek legfőbb fékezője.

A hivatalos pártvezetőség akkor meghatározó személyiségei (Bokányi Dezső, Rády Sándor, Pfeifer Sándor) a földmunkások fokozatos szociáldemokratává nevelésétől, az országos politikai küzdelembe való bevonásuktól várta az általános választójogért vívott harc sikerét. Ez a csoport a népszavazási akció után számos lépést tett a választójogi mozgalom kiszélesítéséért, akciók egész sorát kezdeményezte. Kapcsolatba lépett a Függetlenségi Párttal, és azzal közös akciókat szervezett. Ezek közül a legnagyobb az 1896. május 10-én lezajlott hatalmas fővárosi demonstráció volt.[90] A tüntetésen és népgyűlésen számos vidéki földmunkás is megjelent. A fővárosban emellett az 1896-os választások előtt egymást érték a választójogi népgyűlések. Ez a csoport építeni kívánt a vidékre, de politikailag éppen az orosházi vonal háttérbe szorítása volt az érdeke, ezért Várkonyival nem tudtak megegyezni. A Silberberg vezette ellenzék is kétféle felfogást vallott. Silberberg és szűkebb köre ortodox módon csak az ipari munkásságra támaszkodva kívánt radikális küzdelmet, míg a Poór Árpád köré csoportosult cipészek és mások (pl. Pollák Béla betűszedő) a minden demokratikus erő bevonásával indított politikai mozgalom hívei voltak. Ők értették meg leginkább a földmunkások ügyét is.

A politikai és gazdasági harc kérdései általában egymást kizárva jelentkeztek a szakegyesületekben lezajlott vitákon is. Lényegében azt lehet mondani, hogy a taktikai kérdésekben – melyek mögött személyi ellentétek is álltak – megosztott MSZDP soron következő kongresszusától sem volt várható, hogy a földmunkások érdekeit kifejező orosházi vonalat a párt vezetősége magáévá teszi.

A vidéki szervezkedés gyors sikerei azonban elkerülhetetlenül rányomták bélyegüket a kongresszusra. Ez megmutatkozott abban is, hogy 41 fővárosi küldöttel szemben 72 vidékit igazoltak. Először ült össze olyan pártkongresszus Magyarországon, ahol a vidékiek voltak többen. Ez a többség azonban nem volt tájékozott a felső pártvezetésben dúló viszályokról, nem tudta, kiket támogasson és kiket buktasson meg, bízott a párt vezetésében. Várkonyi viszont, aki tisztában volt a körülményekkel, nem szervezett külön frakciót a vidékiekből. Mint később elmondta, az volt az elképzelése, hogy a pártvezetőségbe bejutva „sikerül rendezni és jó útra terelni mind a vezetőségi ügyet, mind a földmívelő nép érdekében való nagyobb tevékenység keresztülvitelét". Várkonyit ez a

naivitás akadályozta abban, hogy a földmunkásküldöttek segítségével akár már ezen a kongresszuson teljes áttörést érjen el. Ebből következett, hogy a tájékozatlan vidéki küldöttek akaratlanul is szavazógépezetté váltak a betegpénztári csoport megerősítéséhez.

A kongresszus előestéjén, május 23-án nem csupán ügyrendi és formai kérdésekben születtek döntések. Az előértekezlet elé utalta a pártvezetőség a földmunkásmozgalom legfontosabb kérdéseit is, ezzel is kifejezésre juttatta az ipari munkásság felé, hogy ezek nem tartoznak igazán az MSZDP kongresszusára. Az előértekezleten Várkonyi István mellett a földmunkások küldöttei is részt vettek. Az orosháziak képviseletében Csizmadia Sándor és Szemenyei Imre jelent meg, akik Várkonyi házánál szálltak meg. Az előértekezleten a földmunkáslap kiadását Várkonyira bízták, és elfogadták a földmunkások kongresszusának összehívását.[91] Végül napirendre került a téma a kongresszuson is, Csizmadia Sándor előterjesztésében. Csizmadia a megoldást a szervezkedésben, a szervezetek létrehozásában, egy országos kongresszus összehívásában és az egységes munkavállalási feltételek kidolgozásában látta.[92] Tehát megtörtént az orosházi vonal nyilvános meghirdetése, de az ügy nem került érdemi tárgyalásra, mondván, hogy ezekről majd a földmunkások kongresszusa dönt.

Nem kapott a téma különösebb hangsúlyt a párt lapjában sem. Az *Új Népszava* a kongresszus után az MSZDP missziós küldetésének igazolására használta fel a történteket. „Soha még annyi vidéki küldött pártgyűlésen részt nem vett; soha még annyi mezei munkás képviselve nem volt, mint a mostanin. De nemcsak ez a körülmény bír nagy fontossággal, hanem az is, hogy a földművelő munkások teljesen át vannak hatva a szocializmustól, ismerik alaposan programunkat és tudják, hogy csakis a szocializmus eszméjének megvalósítása által keletkezik egy újabb, egy jobb, az összemberiséget boldogító rendszer."[93] A cikk végül hangsúlyozza: a párt büszke lehet, mert sikerült a magyar társadalom fő tényezőit megnyernie és ezzel elpusztíthatatlan alapot biztosítania a pártnak. E dicsérő szavakon túl a lapban lényeges írások most sem jelentek meg. A pártvezetőség a szocializmus táborának szélesedését dokumentálva az ügyet le is zárta.

Várkonyi István és Csizmadia Sándor tagja lett a pártvezetőségnek. Kettőjük közül Várkonyi játszhatott volna szerepet a pártvezetőségben – Csizmadia ekkor Orosházán élt –, de valójában elszigetelt maradt. Az új pártvezetőségnek nem volt vezéregyénisége, nem volt kiforrott koncepciója, a választójogi mozgalom kiszélesítésén kívül semmilyen lényeges

kérdésben nem tudott konstruktív álláspontot kialakítani. A rendőrségi jelentés kiemeli, hogy a kongresszus alig tudta a 15 tagú vezetőséget megválasztani, az ismétlődő tagajánlatok meghiúsulása után végül az ajtónálló minőségben ott levő Schwarcz Józsefet is megválasztották.[94] A már megválasztott vezetőségből Porth György, Bokányi Dezső, Pfeifer Sándor visszaléptek, és helyettük – Várkonyi későbbi elmondása alapján – a betegpénztári tisztviselők az asztalokra, a tribünre felugorva kiáltották ki pártvezetőségi tagnak Gombosi Bélát, Schwarcz Józsefet és Rosenzweig Mórt. Gombosi a belügyminiszter beépített embere volt, Schwarcz szintén rendőrségi besúgó. Az előbbiről Várkonyi is úgy nyilatkozott, hogy „állítólag a kormány embere", sőt Rosenzweiget is annak tartotta. Várkonyi hozzátette: „Persze a jóhiszemű vidéki elvtársak tiltakozni nem tudtak ellene, mert azt sem tudták, hogy kik azok, hogy mifélék, így könnyűszerrel keresztül vihették ravasz tervüket."

A folytatás mindezekből egyenesen következett. Várkonyi elmondta: jóllehet tudta, hogy a kormány egy megbízottja is dolgozik a pártvezetőségben, megpróbálta a pártvezetőségi eljárást „a szocializmushoz illő mederbe terelni", de hasztalanul, „mert a kormány embere a betegpénztár csatlósaival a mozgalom fejlesztését gátolta". A pártvezetőség tagjainak is felrója, hogy „együttműködnek a munkás-betegsegélyező pénztár embereivel, akikről minden fővárosi munkás tudja, hogy az az érdemük, hogy huszonöt év óta minden tisztességes embert kiüldöztek a pártból, tönkretettek minden munkásmozgalmat!".[95]

Több nézeteltérés után Várkonyi júliusban arra az elhatározásra jutott, hogy a pártvezetőség beleegyezése nélkül is kiadja a lapot, saját költségén. A pártvezetőség, attól tartva, hogy a lappal Várkonyi olyan mozgalmat idézhet elő, amely veszéllyel járhat és esetleg a pártvezetőségtől is elfordíthatja a földmunkásokat, felhívta az orosháziakat: tartózkodó álláspontot foglaljanak el. Az orosháziak 140 forintot gyűjtöttek, ezt Várkonyi Csizmadia Sándor bérezésére kívánta fordítani, akit szerkesztőként kívánt alkalmazni. A pártvezetőség közben tárgyalásokba bocsátkozott Várkonyival, s előbb az *Új Népszava* mellékleteként, majd októberre havi kétszeri megjelenéssel megígérték neki a lap kiadását. Ámde előbb Adász József orosházi származású pártvezetőségi tagot, majd Rády Sándort küldték Orosházára, hogy ott Várkonyit befeketítsék és az orosháziakat vele szembefordítsák. Várkonyi maga is leutazott Orosházára, és miután tapasztalta, hogy a pártvezetőségnek semmi más célja nincs, mint őt elszigetelni és az időt húzni, mire Rády visszaérkezett Orosházáról, augusztus 29-én kiadta a *Földmívelő* című lapot. A pártvezetőség nyomban elha-

tározta, hogy a történtekről felhívást tesz közzé, és elhatárolja magát a laptól. Mivel Várkonyi az ellenzékkel szövetkezett és azzal agitál, működését ellensúlyozni kell. Ennek érdekében Rádyt Ceglédre is leküldte a pártvezetőség. Néhány hónap leforgása alatt a pártvezetőség több időt és agitációs körutat szentelt a vidéki mozgalomnak, mint előtte évekig. Ennek a célja sem a mozgalom erősítése, hanem kimondottan Várkonyi elszigetelése volt.[96]

Azt, hogy Várkonyi István az ellenzékkel szövetkezett volna, a források nem igazolják, esetleges tárgyalásai viszont valószínűsíthetők. A *Népszava*, jóllehet rokonszenvvel írt a *Földmívelő* megjelenéséről, kommentálásából nem az együttműködés derül ki: „Különben nem akarjuk elmulasztani *ezen a helyen is* figyelmeztetni Várkonyi elvtársat, hogy nagyon sikamlós útra tért és könnyen *két szék között* a földre bukik. Mi melegen óhajtjuk, hogy lapja a tátongó űrnek, melyet hivatva van betölteni, megfeleljen, de akkor gondoskodjék róla, hogy senkinek ne legyen alapos kifogása a lap előállítása ellen."[97] A megegyezésnek valószínűleg ugyanazok voltak a kizáró okai mind az ellenzék, mind a pártvezetőség esetében: nem helyeselték, hogy Várkonyi egy kizárólagos „szaklapot" kíván kiadni és földmunkás szakszervezeti mozgalmat elindítani, mert az orosházi vonal hivatalossá tétele ellenkezett a szociáldemokrata taktikával. Az *Új Népszava* már határozottan szembefordult a *Földmívelő*vel. Az előzmények ismeretében is elképesztőek a lap megállapításai: „Várkonyi István budapesti lakos, *vállalkozó*, *azzal lepte meg a világot*, hogy a földművelők számára lapot indított [vagyis nem pártvezetőségi tag, csak egy „vállalkozó" – *F. J.*]. A lap megjelent első száma máris bizonyítja, hogy itt egy közönséges, *pártellenes magánvállalattal* állunk szemben, mely nem érdemes támogatásra, sem arra, hogy akár a lapot, akár a vállalkozóját komolyan vegyük. Csupán félreértés kikerülése végett nyilatkoztatjuk ki, hogy a magyarországi szociáldemokrata párt vezetősége Várkonyi István vállalkozó lapjával semminemű összeköttetésben nem áll, a lap a párt tudta és beleegyezése nélkül jelenik meg, érte semmi felelősséget, sem anyagit, sem erkölcsit nem vállalunk, és figyelmeztetjük az elvtársakat, hogy a lapot ne terjesszék, ne támogassák, hanem utasítsák vissza."[98]

Érdemes a *Földmívelő* észrevételét is idézni. Arra a kérdésre, hogy miért most jelent meg a lap, a május 23-án hozott döntésre hivatkozik, és közli azt a felhívást, amit az *Új Népszava* nem hajlandó közzétenni: „Tisztelt elvtársak! minthogy az országos kongresszus alkalmával a földmívelő munkásküldöttek által a kongresszus előtt, azaz folyó évi május 23-án a

Molnár-féle vendéglőben tartott értekezleten egy a földmívelő szegény nép érdekét védő szaklap megindításával bízattunk meg: mivel az időt elérkezettnek tartjuk a lap megindítására, ennélfogva megbízatásunknak eleget óhajtunk tenni azzal, hogy a lapot megindítjuk. A lap címe ez lesz: *Földmívelő*. Hivatása pedig a földmívelő nép érdekének megvédése és jobb helyzete kihirdetéséhez, végül, hogy eszköz legyen a szociáldemokrata elv ismertetéséhez, a zászló alá való egyesítésre való buzdításához."[99]

A nehézkes fogalmazáson kívül a pártvezetőség nem találhatott kivetnivalót a közleményben. Várkonyi még a közzététel megtagadása után is úgy gondolta, hogy a kész tények hatására tudomásul veszik a lapot, és az ipari munkásság szakmai lapjaihoz hasonlóan annak vitelét a földmunkások mozgalmának vezetőire bízzák. Nem így történt. Várkonyi szerint azért nem támogatták, mert attól féltek, hogy a földmunkásokat a szakmai szervezkedés előnyeivel meg fogja ismertetni.[100] Mint eddig is látható volt, a pártvezetőség nem kockáztatta a szakmai szervezkedés támogatásával – ami a mezőgazdaságban éles bérharcokkal, sztrájkokkal járt volna –, a falusi osztályharc élezésével a rendszerben elért presztízsét. „A pártvezetőségben az a nézet uralkodik, hogy a mezei munkáskérdést lassan, a társadalom megrázkódtatása nélkül kell megoldani – írja egy későbbi besúgói információra alapozott rendőrségi jelentés. – Egészen másként állna a dolog – véli a pártvezetőség –, hogyha a mezei munkások szociáldemokrata elvekkel mind tisztában volnának, akkor egészen másként lehetne eljárni."[101]

A pártvezetőségnek több esélye lett volna a mozgalom „szociáldemokrata mederben" tartására, mérséklésére az orosházi vonalat felerősítő földmunkásújsággal. Hogy nem ezt tette, abban a tapasztalatlan, fiatal pártvezetőségi tagok hiúsága mellett nagyban közrejátszott, hogy lebecsülték a mozgalom erejét, eltökélt szándékát és főként Várkonyi Istvánt. „A pártlapok, s maga a pártvezetőség is annak idején kicsinylőleg nyilatkoztak Várkonyi személyéről és mozgalmáról – írta Takács József, a mozgalom későbbi krónikása –, az az igazság, hogy eleinte fogalmuk sem volt arról, hogy Várkonyi mennyire ismerte a föld népének gondolkodását, s ezáltal milyen sikereket tudott köztük elérni."[102]

Várkonyi István, aki 1889-ben lépett be a Magyarországi Általános Munkáspártba, cseléd- és napszámosévei után költözött fel a fővárosba 1882-ben. Itt különböző vállalkozásokba fogott, és hamarosan meggazdagodott. Ötszörös háziúr lett. Miután a szocialista eszmékkel megismerkedett, megérlelődött benne a gondolat, hogy azt a földmunkásokkal

megismertetve, segíthet nyomorúságukon. Ettől kezdve minden idejét a mozgalomnak szentelte, maga is tanult. Nem csupán a szocialista irodalmat forgatta, hanem érettségit tett magánúton, és beiratkozott a jogi egyetemre, hogy államjogot tanulhasson.[103] 1896-ra már az akkori pártvezetőség egyik legképzettebb tagja volt. Ágoston Péter elmondja róla, hogy mindig gondolkodó, spekuláló ember volt, a diákok tudományos egyletében a vitázók mindig nagy figyelemmel kísérték szavait: „Lehetséges, hogy munkásságáról rossz vélemény van, de egy biztos, hogy ő a nemzetgazdaság és szocializmus tudományának oly komoly ismeretével rendelkezett, mit amilyennel csak kevesen, akik később vezető szerepet játszottak. A pártvezetőséggel kirobbant viszály akadályozta a magyarországi szocialistákat abban, hogy ezt az embert észrevegyék."[104] Aranyi, Cegléd rendőrkapitánya a földmunkáskongresszus kapcsán azt jelentette róla, hogy megnyerő külsejű ember, igen jó modorú, és a parasztokra igen nagy hatást tud gyakorolni „ritka jó svádájával". A szocializmus törvényeit, irodalmát „apróra ismeri". „E meggyőződés által vezetve, mint kiváló szervező tehetség kezdte meg az Alföldön a mezei munkások soraiban az agitációit."[105]

A *Földmívelő* eszmei, politikai törekvései 1896-ban

Az Orosházáról kiinduló, döntően a munkafeltételek megjavításáért, a kizsákmányolás csökkentéséért folytatott szakmai szervezkedés eszméje teljes diadalt aratott. Megjelent egy földmunkásszaklap, amely ezt az ügyet a földmunkások országos nyilvánossága elé vihette. Népszerűsítette a szakmai szervezkedés ügyét, ébren tartotta az országos szakkongresszus eszméjét. A lap kiadójaként már az első számon „A földmívelő munkás és szegény nép szakegyesülete" szerepelt. A *Földmívelő* profilja mégsem szűkíthető le a gazdasági harc előtérbe állítására, ugyanis már megjelenésétől kezdve tudatosan törekedett az orosházi és a vásárhelyi vonal összehangolására. Az MSZDP-nek a politikai harc középpontba állítására irányuló törekvései sem maradtak hatás nélkül. Ezt a legegyszerűbben Csizmadia Sándor, a lap szerkesztője fogalmazta meg („Felhívás Magyarország földmíves népéhez!"), amikor a fő célnak a földmunkások helyzetének javítását tekintette, és az első helyre tette a szervezkedést. Mindjárt ezekhez kapcsolta a demokratikus szabadságjogért vívott küzdelmet. A „szabadságért, az emberi egyenlőségért, a becsületes munkáért járó, becsületes kenyérért való harcra" szólított fel. A lap

következő száma már mindezt a missziós küldetéssel egyezteti: *„Enyhíteni a szegény földmívelő magyar nép szomorú sorsát, tömöríteni egy hatalmas egésszé és megtanítani a szocializmus igazságaira, és azután segélyével meg is teremteni, ha eljő az ideje, azt a szebb és jobb világot, amelyben szabad lesz az ember és megvalósul az igaz testvériség és egyenlőség."*[106]

A szóhasználatbeli különbségeken kívül első pillantásra semmi különbség nincs az MSZDP vezetősége által hirdetett nézetekhez képest; pedig már ez a megfogalmazás is alapvető taktikai, s végül stratégiai eltéréseket tartalmaz. Vagyis, míg az MSZDP a politikai mozgalomra építve, az általános választójogért vívott küzdelem táborának kiszélesítésével, a választójog kivívásával kívánta a szocializmusért folytatott harcot elindítani, addig a *Földmívelő* az adott pillanatban a helyzet javítására irányuló eleven szervezkedésből kiindulva kívánja létrehozni azt a közben szocialistává nevelt tábort, amely a „szebb és jobb világot" megteremti. Ugyanez a gondolat tér vissza ugyanabban a számban, másként fogalmazva: „tömörítsétek a szegény embereket, hogy egy nagy és hatalmas testvéri szövetséget alkossatok: akkor nincs erő, nincs hatalom, amely előrehaladástok útját állja. Egy mindnyájunkért, mindnyájan egyért! Ez legyen a jelszó. E jelszóban küzd a szociáldemokrácia nagy igazságának hódoló világ proletariátusa, a szegény munkás nép." Teljesen egyértelműen fogalmaz egy későbbi számban megjelent cikk írója is, amikor kifejti, hogy „soha nem fognak a mai társadalmi rendszer vezetői saját jószántukból a munkásosztály nyomorán segíteni", és hozzáteszi, hogy „nem szabad nekünk azt várnunk, hogy a kizsákmányolás rendszerét csak korlátozzák is... Nem szabad azt nyugton nézni, hogy az a néhány ezer képviselje a földmívelők millióit a tettek mezején. *Szervezkedni kell mindenütt, hogy majdan a szervezett munkások hatalmat állíthassanak a mostani hatalmi rendszerrel szemben, egy olyan nagy hatalmat, amely puszta megjelenésével a politikai és társadalmi harctéren le fogja győzni az ellenségeinket.* Ekkor majd lehet új, a munkások érdekeit is védő törvényeket is hozni, a politikai jogokat kiterjeszteni és a nép megélhetését biztosítani."[107]

Várkonyi a lap első számában sokoldalúan megfogalmazta a *Földmívelő* programját. Kiemelte az érdekvédelmi feladatokat, a szocialista eszmék terjesztését, a szakegyesülés előnyeit, és megjelölte a szervezkedéssel kitűzhető célt: a földművelő nép *„herék és naplopók* által igába szorított és szolgaságba kényszerített helyzetből, hogy teljesen kiszabadíttassék. *A zsírján élősködő úri huncutságot űzőket,* hogy *a nyakáról teljesen lerázhassa* és munkálkodhasson maga és családja jóléte és boldogságá-

ért." A „herék, naplopók és úri huncutságot űzők, vérszopók" voltak azok a kifejezések, amelyekkel a földmunkások elnyomóikat illették, ezeket a kifejezéseket használta tehát Várkonyi is, hogy szavai mindenki számára érthetőek legyenek. A szóhasználatbeli különbségnél lényegesebb volt, hogy Várkonyi nem az MSZDP frazeológiájából átvett „mezei munkás", „földmunkás" kifejezéseket használta, hanem „a szegény és és kisvagyonú földmíveléssel foglalkozó és munkát végző nép"-ről beszélt. A „szociáldemokrácia óriási előnyeit" a „földmívelő munkássággal, a kisvagyonú polgárokkal és gazdákkal" kívánta megismertetni. A nincsteleneket és birtokosokat összefoglaló kategória – „munkát végző" – a későbbi politikai gyakorlatban a „dolgozó paraszt" kifejezésben fogalmazódott meg.

A dolgozó parasztság egésze érdekképviseletének vállalásáig, a munkásosztály ezen tábor természetes szövetségesének tekintés gondolatáig a korabeli – túlzottan is merev kategóriákban gondolkodó – szociáldemokrácia nem jutott el. Nem csupán az MSZDP, de a példaképnek tekintett osztrák és német párt sem. Az agrárkérdést az 1890-es évek elején a német párt levette a napirendről, éppen a birtokos parasztság megítélésében támadt viták miatt. Ott és a magyar pártban is kísértett a lassalle-i „egyetlen reakciós tömeg" felfogás: a birtokos parasztsággal csak mint a jövendő proletárjaival számoltak. Igazságtalan lenne ezért a felfogásért tehát kizárólagosan a hazai párt vezetőségét elmarasztalni. Érthetően fogalmazódott meg bennük az eddig felsorolt taktikai nézeteltérések, a parasztkérdésben vallott eltérő felfogás alapján az a tétel, hogy Várkonyi nem szocialista, de hiba lenne az ortodox szociáldemokrata felfogás oldaláról minősíteni a Várkonyi által kiadott *Földmívelő* eszmei arculatát is. Az utókor mércéjével mérve, az induló agrárszocialista lap, amely még erősen kapaszkodott a szociáldemokrata gyökerekbe, osztályharcosabb, radikálisabb eszmei alapokon állt, mint az MSZDP korabeli vezetősége és lapjai. Erősen vitatható ma már korábbi marxista történetírásunk megállapítása, hogy ez a törekvés kezdettől polgári demokratikusnak minősíthető. Hasonlóan egyoldalú felfogás az is, amely kitart Szabó Ervin anarchoszindikalista minősítése mellett. Tömegmozgalmat csak az osztályharc gyakorlata hozhat létre, és csak harcedzett tömegek képesek a hatalmat megszerezni. Ahol pedig a társadalmi viszonyok döntően gazdasági jellegűvé teszik ezt a harcot, a gazdasági harccal lehet és kell kezdeni. A polgári szabadságjogokért folytatott politikai harc még sehol eddig nem vezette a munkásságot a hatalom tartós birtoklásához. Az orosz proletariátus is a háború okozta nyomorúságos helyzet s a háború ellen

vívott harcban vált képessé a hatalom megszerzésére. A munkásság öntudatra ébresztésének mindenkor legjobb eszköze a legszélesebb tömegek adott érdekeit szolgáló harc sikerre vitele. A részsikerek adhatnak hitet a távolabbi célok megvalósításához szükséges tábor összekovácsolásához.

Nem csupán a fenti, esetleg vitatható eszmefuttatás alapján véljük úgy, hogy a Várkonyi által kiadott *Földmívelő* korszakhatárt jelentett a magyar munkásmozgalom történetében, hanem ezt az események is igazolták. A *Földmívelő* irányvonala tömegmozgalmat teremtett, és végül az MSZDP tömegpárttá válásának is ez lett az elindítója. Mégpedig azért, mert a pártvezetőség kénytelen volt Várkonyival versenyre kelni, a *Földmívelő* által meghirdetett taktika lényeges elemeit átvenni (később ez bizonyítást nyer), és éppen a Bánffy-kormány terrorja idején a keményebb osztályharcra kényszerült ipari és mezőgazdasági munkásság napi küzdelmét felvállalni. Ennek eredménye 1898–1899-re egy megcsonkított pártvezetőség és egy erős munkásmozgalom lett. Garami Ernő a századelőn már tömegpártot vehetett át.

A *Földmívelő*vel tehát nem csupán egy újabb „szaklap" keletkezett. Jelentősége messze túlmutatott a *Typographiá*én vagy az *Asztalosok Szaklapjá*én, még akkor is, ha a pártvezetőség joggal képviselte az őt is túlélő felfogást, amely szerint a földművelés nem szakma. A vita végül abban csúcsosodott ki, hogy lehet-e a földmunkásoknak önálló szakmai szervezkedése, lehet-e a földmunkásokat az ipari munkásságtól elkülönítve szervezni. Jóllehet Várkonyi Istvánt többször illették – nem teljesen alap nélkül – azzal a váddal, hogy nem ismerte el a munkásosztály vezető szerepét, a munkásmozgalmon belül még senki nem vitatta, hogy van létalapja a nyomdászok, cipészek stb. önálló szakmai szervezkedésének. A *Földmívelő* nem az ipari munkásság ellenére, hanem a földmunkások emancipációs törekvéseinek jegyében hirdette programját, mivel a dolgozó parasztság egészének megszervezését, csatasorba állítását vállalta. Nem a *Földmívelő*től kell számon kérni a szövetségi politika helyes értelmezését, hanem a párt politikai lapjaitól. „A kákán is csomót keresőknek" azonban maga a *Földmívelő* is megválaszolt. Az ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, szellemi élet proletárjait a cikk egy táborba tartozóknak vallja. A konklúziót pedig a következőképpen vonja le: *„A földműves munkások éppen olyan szociáldemokraták, mint az ipari munkások, és a szocializmus elveinek mindegyikét ők is aláírják. De engedjék meg nekik, ami természetes, hogy egymás közt társulva, maguk körében alkossanak szakszervezeteket, szakegyleteket,* jobb kereset elérhetése végett.

Ha a szociáldemokrácia parancsolja, a földműves szegény nép éppen úgy ott lesz a küzdőtéren, mint az ipari proletárság. A földművesek, ismételjük, testvéreikül ismerik el a már szervezkedettebb és előrehaladottabb ipari munkásokat, de mert a szociáldemokrácia eszméjének úgy vélnek szolgálni, hogy előbb egymás közt szervezkednek, hogy azután, ha üt az óra, egyesüljenek. *Két külön úton járunk, de minden alkalommal együttesen sújtunk.*"[108] Lényegében teljesen ezt a gondolatmenetet teszi magáévá K. Szabó József, a *Népakarat* volt szerkesztője, pártvezetőségi tag, aki nem az *Új Népszavá*ban, hanem a *Földmívelő*ben foglalt állást. Hozzászólva a vitához, hogy ki vezesse a földmunkások mozgalmát, az *Új Népszava* álláspontjával szemben – amely szerint azt az ipari munkásoknak kell vezetniük – leszögezi, hogy nem ez a lényeges kérdés. Vezesse mindenki a magáét, a fő dolog az egység! „Mindegy, csak előre, szervezni a munkásokat, minél több üldözés, minél több agitáció, minél több fogság, annál erősebb lesz az a lánc, melyet a munkások testületei képeznek az egybekapcsolt baráti kezekkel, amely majd bír olyan erővel a közeljövőben, hogy elfojtja, illetve megfojtja örökre a gazok hatalmát. Csak előre a cselekvés terén!"[109] K. Szabó tehát nem a pártvezetőség többségével, hanem Várkonyival értett egyet, őt nemcsak korábban, hanem a későbbi nyílt szakítás után is szoros kapcsolat fűzte Várkonyihoz. A pártvezetőség azonban sem az ellenzékkel történt kibékülés után, sem K. Szabó és mások ösztönzésére, sem a földmunkások tömeges fellépésére nem változtatott álláspontján. Több kemény csatát indított Várkonyi ellen – és a részsikereket leszámítva, mindegyiket el is veszítette. A küzdelem színtere Orosháza volt. A pártvezetőség nem Várkonyival kívánt megbékélni, hanem az orosháziakat kívánta megnyerni, majd az egész alföldi mozgalmat a *Földmívelő*vel és Várkonyival szembefordítani.

Az orosháziak megnyeréséhez két kedvező alkalom is kínálkozott. Az egyik Csizmadia Sándor „visszahódítása" volt. Csizmadiát sajtóperrel támadták meg az *Új Népszavá*ban írt cikke miatt, s bár a tárgyaláson öntudatosan viselkedett, arra a következtetésre jutott, hogy nem kíván a *Földmívelő*nél mártír lenni Várkonyi radikális vonala miatt, ezért engedett a pártvezetőség csábításának. A másik alkalom az 1896-os választások eseménysora volt. Bokányi Dezső jelöltette magát képviselőnek Orosházán, ami jó alkalmat nyújtott arra, hogy más pártvezetőségi tagok kíséretében több agitációs körutat tegyen és hogy megkísérelje az orosházi szervezet Várkonyi ellen hangolását. Várkonyi a *Földmívelő*ben Csizmadia elcsábítását már leleplezte, és elérte, hogy a földmunkások a levelek százaiban árulónak nevezzék. A választási korteskedésekről is

tudott, de nem határozta el magát a szakításra. A *Földmívelő* terjedelmes cikkben hozta például Pfeifer Sándor szentesi fellépését és választói beszédét. Pfeifert Szentesen Várkonyi egyik közvetlen híve, Békési Imre támogatta, ő írta meg a cikket is.[110] A nyílt szakítás elkerülését táplálta országosan az a körülmény, hogy a földmunkások körében nagy lelkesedéssel fogadott *Földmívelő* járatása és olvasása megfért az *Új Népszava*, majd később más pártlapok olvasásával. A mozgalom még nem kényszerült választásra az MSZDP és Várkonyi között. Ilyen választ először Orosházán jött létre.

Orosházán pótválasztásra került sor gróf Zay Miklós kormánypárti és Veres József függetlenségi jelölt között. A pótválasztásban a szociáldemokraták már nem voltak érdekelve, ennek ellenére leutazott Orosházára Rády Sándor és Kiss Adolf, hogy a pótválasztások eseményeit ismét Várkonyi-ellenes hangulat keltésére használják fel. Veres, Orosháza volt képviselője számos esetben segítette tanácsaival, közbenjárásával az orosházi földmunkásokat, a parlamentben több ízben szóvá tette üldöztetésüket és sanyarú helyzetüket. Veres evangélikus lelkész létére megszavazta a polgári házasság bevezetését, a Függetlenségi Párt haladó képviselői közé tartozott. Veres a pótválasztás idejére „szép szavakkal" – szegény szülők gyermeke, „radikális philantróp", hirdeti az általános választási jogot – megnyerte a szocialisták támogatását. Ekkor Rády és Kiss rávette az orosháziakat, hogy ne szavazzanak Veresre, hanem semleges álláspontot foglaljanak el. Ilyen felhívást tettek közzé röplapon is, majd kiadtak egy másik röplapot, de már csak Veres és Várkonyi ellen – mondván, hogy Várkonyi Verest támogatja. Ezt követően elkezdtek korteskedni Zay mellett.[111] Vádolták Várkonyit, hogy röplappal is támogatta Verest. Várkonyi kifejtette: a röplap azt tartalmazta, hogy igaz szocialista nem szavazhat kormánypárti jelöltre, ha nincs szocialista jelölt, akkor a függetlenségit kell támogatni.[112] Zay gróf állítólag azzal nyerte meg az orosháziakat, hogy háromezer koronát ígért agitációs célokra; más források szerint a szocialistákat 15–100 forintjával fizette le.[113] A korrumpálás nem igazolható, ellenben a *Földmívelő* idézi a „Több földmívelő munkás" aláírással kiadott szociáldemokrata felhívást, amely arra szólítja fel Bokányi volt szavazóit, hogy voksaikat adják Zayra, és ne hallgassanak az árulókra.[114] A gróf egyébként 1233:1189 arányban győzött a szocialisták támogatásával. A minimális 44 szavazatnyi különbséget és Bokányi 164 szavazatát figyelembe véve úgy véljük, az eredmény közbelépésük nélkül fordított is lehetett volna. Így az orosházi szegénység egyik patrónusától fosztotta meg magát. Hogy a szocialisták Zayra szavaztak, ezt

Szemenyei Imre későbbi magyarázkodásában is megerősítette. Azért szavaztak így – mondotta –, mert szerinte Veres antiszemita és a Kossuth-párt csak az írni-olvasni tudóknak akar választási jogot.[115] Az akció semmiképpen nem vált Rády Sándor dicsőségére, akit a személyes bosszú elvtelenségre ragadtatott.[116]

Az orosházi csatát Rády és a pártvezetőség végül elveszítette, mivel Várkonyi szintén megfordult Orosházán, és a helyi földmunkások bizalmát egy csapásra visszaszerezte. Összeült az orosházi pártszervezet bizalmi férfiakból álló testülete és a következőképpen döntött: „Az orosházi pártszervezet bizalmi férfiai által folyó, 1896. év november 19-én tartott értekezlet a következő határozatot hozta: Szalay Istvánt, Csizmadia Sándort, Szemenyei Imrét, Rácz Lajost, Dauda Györgyöt, Dimák Jánost, Galiczki Gergelyt kizárta a szociáldemokrata pártból."[117] A 14 bizalmi férfi által aláírt határozat indoklása a Zay melletti korteskedés volt. Hasonlóan ismerteti az eseményeket a rendőrségi értesülés is, amely hozzáteszi: „Várkonyi ezáltal elérte azt, hogy az egész Alföld ismét ellentétbe helyezkedett a budapesti központi pártvezetőséggel."[118] Az orosháziak döntése változtatta lényegében vereséggé a pártvezetőség számára Csizmadia megnyerését is.

A harmadik vereség menet közben érte a pártvezetőséget, amely október 4-re – az előkészítő bizottság megkerülésével – földmunkás-értekezletet hívott egybe. A hír erős indulatokat váltott ki, és szeptember 22-én az orosházi előkészítő bizottság vezetésével értekezletet tartottak Budapesten, amelyen 20 tagú ügyvezető bizottságot választottak a földművelők szakügyeinek vezetésére és az országos szakszervezeti mozgalom irányítására. Állást foglaltak a pártvezetőség azon terve ellen, hogy ellenlapot akar kiadni és kongresszust kíván összehívni. A *Földmívelő*t ismerték el szaklapjuknak. A pártvezetőséget, mivel a földmunkások szakügyében illetéktelen, az október 4-re szóló felhívás visszavonására kérték. A határozatot a párt lapjai nem tették közzé, csak egy nyilatkozatot hoztak le, amely szerint „több földművelő elvtárs" tárgyalt a pártvezetőséggel, hogy az ismerje el a *Földmívelő*t, vonja vissza, hogy az magánvállalat. A pártvezetőség ezzel szemben azt kérte, hogy Várkonyi és Csizmadia a *Földmívelő*ben cáfolják meg a pártvezetőségről hirdetett korábbi nézeteiket. Végül egyik fél sem tett közzé nyilatkozatot, mivel „az ellentétek már sokkal nagyobbak voltak, semhogy egy-két nyilatkozattal azokat el lehetett volna simítani".[119] A pártvezetőség nem is várva nyilatkozatot, szembefordította Várkonyival Csizmadiát és elkezdte az orosházi „korteskedést". Ezek a lépései nyilván rontották szeptember 22-én tett ígéretei-

nek hitelét is. Később lemondtak az október 4-re tervezett összejövetelről és elismerték az ügyvezető bizottságnak a kongresszus összehívásával kapcsolatos jogát. A szaklap kérdésében a döntést a kongresszusra bízták. Valójában a pártvezetőség csak taktikázott, mert sem az egész alföldi mozgalom képviselői által választott ügyvezető bizottság határozatait, sem magát a bizottságot nem ismerte el. A kongresszus ügyében maga kívánt dönteni, emiatt a *Földmívelő*t támogató földmunkások és a pártvezetőség között az ellentétek fokozatosan kiéleződtek.

Számos tényező növelte az elkeseredést, de bátorított is az önálló szakmai szervezkedésre. A II. Internacionálé 1896-os kongresszusa kiemelte a földmunkások szervezésének, szervezetei kiépítésének fontosságát, ajánlotta „az elnyomás elleni osztályharcra" a mezőgazdasági munkások szakszervezkedését. Ausztriában Victor Adler javaslatára kimondták, hogy a munkásképző egyletek helyett szakegyleteket kell alakítani. Magyarországon is megélénkült a szakszervezeti munka.[120] A különböző szakmák sorra tartották meg kongresszusaikat, áprilisban az asztalosok és a famunkások, májusban a cipészek és a csizmadiák határozták el, hogy szakegylet helyett országos szövetséget hoznak létre, szeptemberben a szabók tartottak kongresszust stb. Mindezekből azt a következtetést vonták le a földmunkások, hogy mindenkinek megengedik a szervezkedést, csak a leglenézettebb mezei munkásoknak nem. Ennek a véleménynek egyre élesebben adott hangot a *Földmívelő* is. Zokon vették, hogy az ipari szakmák esetében a pártvezetőség támogatja a szakmai mozgalmakat, azok vezetésébe nem szól bele, csak a földművelők fölött óhajt bábáskodni. Közben egy december 10-re összehívott bizalmi értekezleten létrejött a béke a *Népszava* mögött álló ellenzékkel. A régi pártvezetőségből Bokányi, Rády, Pfeifer, Teszárs mellett Feldmann, Schwarcz, Gombosi, Rozenzweig maradt meg, a pártvezetőség másik fele az ellenzékiekből tevődött ki. Várkonyi neve hiányzik az új listáról, de nem csupán az övé, hanem Csizmadiáé és a szintén orosházi származású Adászé is. Ugyancsak kimaradt a pártvezetőségből K. Szabó József. Vagyis hiányoztak mindazok, akik megértést tanúsítottak a mezőgazdasági munkásság mozgalma iránt. Az új pártvezetőség így már összetételével is fokozta a kihívást a földmunkás-szakmozgalom ügye ellen, kevés politikai érzékről téve tanúbizonyságot.

A szeptember 22-én megválasztott ügyvezető bizottság még az aratási szerződések megkötése előtt országos értekezletet hívott össze Óbecsére, a karácsonyi ünnepek idejére. A pártvezetőség ez ellen nem tiltakozott, de hamarosan nyilvánosságra hozta, hogy január 31-ére összehívja a

földmunkások kongresszusát Budapestre. Ez a lépés arra utal, hogy még mindig lebecsülték Várkonyit és a mögötte felsorakozó erőket, mert úgy vélték, hogy az évek óta hőn áhított kongresszus gondolatának fölvállalásával egy csapásra visszaszerezhetik a bizalmat; pláne, ha egy új földmunkáslap kiadását is kilátásba helyezik. Ebből következett a pártvezetőség negyedik csatavesztése Várkonyival szemben.

A leglényegesebbé vált kérdésben, a szakszervezet ügyében a pártvezetőség ugyanis nem engedett. A *Földmívelő* pedig éppen ennek a kérdésnek szentelte a legtöbb teret, a különböző szervezetek álláspontját is rendre közölve, demokratikusabbá téve az óbecsei értekezlet előkészületeit. Számos községben már meg is alakították a helyi szakszervezeteket a *Földmívelő* útmutatásai alapján. Az orosházi 1896. szeptember 11-én már biztosan létezett, ugyanis ekkor jelent meg a *Földmívelő*ben a „Nyilatkozat" a „Magyarországi földmíveléssel foglalkozó elv- és szaktársakhoz!": „Tisztelt elv- és szaktársak! Ezennel tudatjuk, hogy Orosházán a *szociáldemokrata földmívelő munkások szakszervezete* megalakult." Közlik határozatukat is, amely szerint külön lapbizottságot hoztak létre, s felhívnak mindenkit, hogy csak a helyi pártszervezet, illetve a szakszervezet pecsétjével ellátott levelet fogadjanak el. A szeptember 18-i számból a mezőberényi párt- és szakszervezet létezése is kiderül. Majd sorra alakultak meg a külön „szakszervezetek". A legelső és vezető szerepet betöltött szakszervezet az orosházi volt. Ők hoztak döntést a pártvezetőség körlevelével kapcsolatban is. A „valamennyi földmívelő munkáshoz! Szaktársak!" című felhívásukban kimondják, hogy a pártvezetőség illetéktelen a kongresszus összehívására.[121]

Mint láttuk, eddig még csupán hatásköri viták folytak a pártvezetőség és a földmunkások képviselői között, ezek azonban az ellentétet egyre jobban elmélyítették. Az óbecsei értekezlet összehívása és ezzel párhuzamosan a *Földmívelő* politikai lappá tétele – Várkonyi leteszi a lap kaucióját és a december 11-i számban bejelenti, hogy a *Földmívelő* politikai lap lett – már azt az eltökéltséget fejezi ki, hogy a földmunkások mozgalma kész megállni a saját lábán.

Óbecsén tovább folyt a hatásköri vita. Az értekezlet ismételten kimondta, hogy a pártvezetőség nem illetékes a szakkongresszus összehívására, felszólította a földmunkásokat, hogy ne menjenek el a januári kongresszusra, a szakkongresszust 1897. február 14–15-én, Cegléden fogják megtartani. A kialakult viták után teljesen érthető, hogy az óbecsei értekezlet fontosaknak tartotta ezeket a döntéseket. A tárgyalás érdemi része azonban a szakszervezeti mozgalom felépítésére vonatkozott.

Az óbecsei értekezlet bőségesen túllépte hatáskörét, olyan kérdésekben hozott döntést, amelyek pártkongresszusra tartoztak volna. Tudniillik a párt- és szakszervezetek viszonyával, felépítésével is foglalkozott. Határozatilag kimondta, hogy külön-külön kell létrehozni szociáldemokrata *pártszervezeteket* és a földmunkás-*szakszervezeteket*, s mindkettő csak akkor tekinthető szabályszerűnek, ha ezek élére 22-22 főből álló bizalmi testületet és melléjük 5-5 póttagot választanak. A pártszervezetnél foglalkozástól függetlenül, míg a szakszervezet esetében csak szakmabelit választhatnak. Továbbá mind a párt-, mind a szakszervezet felügyeletére 11 rendes és 3 póttagból álló felügyelő bizottságot kell választani.

Ez a szakszervezeti felépítés eltért az MSZDP szervezeti szabályzatában foglalttól. A párt gyakorlatában a párt- és a szakszervezetek különválasztása sem történt meg. Az 1894-es kongresszus minden városban vagy községben egy vagy több bizalmi választását írta elő. A pártvezetőség mellett működő bizalmi testület a szakegyletek, a munkásképző egyletek és a kerületi pártszervek egy-egy bizalmijából állott. 1896 decemberében 43 bizalmi ült össze a pártviszály elsimítása érdekében.

Az Óbecsén kidolgozott felépítés következő láncszemei a *földmívelő kamarák* (szövetkezetek, szövetségek, később általánossá vált a *munkás-szövetség* elnevezés), amelyek minden földművelőt tömöríthetnek, de élükön a *földmívelő egylet* 20–22 tagjából álló végrehajtó bizottság áll, egy-egy szakszervezeti bizalmi vezetésével.

A ceglédi szakkongresszus némileg változtatott ezen a sémán, a szakszervezetek élére 25 rendes és 5 póttagból álló bizalmi testület, továbbá 5 rendes és 3 póttagból álló számvizsgáló bizottság megválasztását írta elő. Ezek együtt képezték a földmívelő egylet tisztikarát is. Közülük 1 elnök, 1 igazgató, 1 pénztáros, 1 titkár, 1 könyvtáros (5 tag) volt. Kimondta továbbá, hogy minden község, amelyben van párt- és szakszervezet, illetve felügyelő bizottság, szavazattal képviseltetheti magát az országos szervező bizottságban. Végül országos titkárságot állítottak fel, élére a három jelölt (Pusztai Pál, Békési Imre, Csuzdi Ferenc) közül az óbecsei Csuzdi Ferencet választották meg, aki már korábban is tagja volt a 20 tagú ügyvezető bizottságnak. Fizetését 2 forint 20 krajcárban határozták meg községenként, ami összesen havi 40 forintot tett ki. Ez azt jelenti, hogy akkorra már legalább 18 községben voltak kiépített szervezetek. A befolyt pénzeket Pusztai Pál, az orosházi szakszervezet elnöke címére kellett postázni. Egyébként ő látta el az értekezlet elnöki tisztét is.

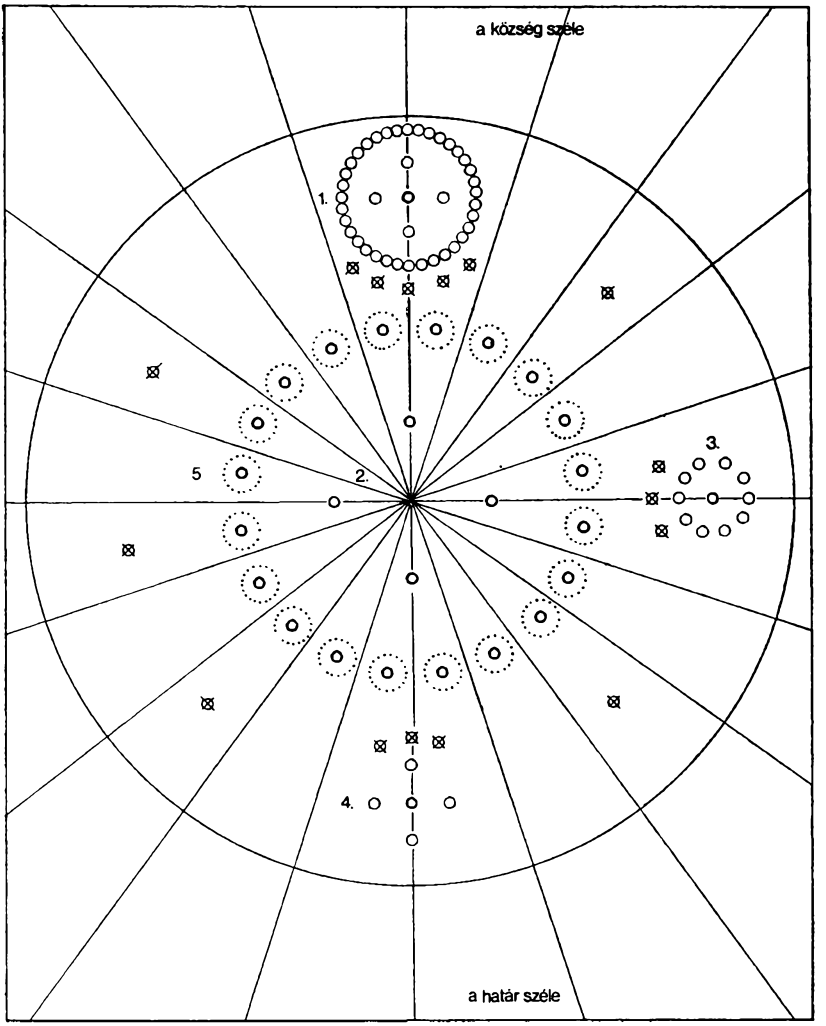

1. Független szocialista pártszervet 5 póttaggal 30
2. Földmívelő szakszervezet és f. egyenlet elnöksége, mely a lapszervezet elnöksége is. 30
3. A mozgalmat ellenőrző felügyelő biz. 1 elnökkel, 10 rendes, 3 póttaggal 14
4. Számvizsgáló biz. 1 elnök, 4 rendes és 3 póttag 8
5. A 20 végrehajtó bizottság 20-20 taggal 400

Az Óbecsén elfogadott szervezkedési és szervezeti felépítési forma, kisebb módosulásokkal, végigkísérte a Várkonyi vezette mozgalmat (lásd a mellékletet).[122] Ez a felépítés az MSZDP gyakorlatához képest nem csupán demokratikusabb formát kívánt követni, mindenkinek tisztséget kívánva adni, hanem komoly jelentősége volt – Várkonyi szándéka szerint – a jövő társadalmának felépítése szempontjából is. Különösen a földmívelő kamarák (szövetkezetek, földmívelő munkásszövetségek) felállításának.

A munkáskamarák ügye napirendre került az MSZDP alakuló kongresszusán is, és Zaka Lajos hosszú indokló beszéde után a kongresszus határozatot is hozott azok megalakítására. A Zaka-féle javaslat szerint a kamarák állami segéllyel működtek volna, a munkásság érdekvédelmi szervezeteiként, az uralkodó osztályok iparkamaráihoz és kereskedelmi kamaráihoz hasonlóan.[123] A határozat nem valósult meg, a Nyugat-Európában meghonosodott munkáskamarák nálunk nem terjedtek el, országos titkárságok sem létesültek.

Ezekhez képest Várkonyi a kamaráknak nem csupán érdekvédelmi feladatokat kívánt adni, hanem komoly politikai tartalmat is. A Zaka-féle javaslatban szereplő állami segélyezés pedig fel sem merült Várkonyinál. Mindez akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a pártszakadás megtörtént. A két földmunkáskongresszus összehívásával ugyanis elkerülhetetlen kenyértörés következett be.

Január 8-án közzétett felhívásában a pártvezetőség már azzal érvelt, hogy „egyes személyek a pártfegyelem megsértésével, saját szakállukra akarnak pártot képezni és vezérszerepet játszani". Az óbecsei lépésekre utaló megjegyzés mellett a fő érv a budapesti kongresszus összehívására az volt, hogy megszüntessék a „robotot és uzsorát", egységes munkavállalási feltételeket dolgozzanak ki, „valamint földműves elvtársaink szervezkedéséről kell igen fontos határozatokat hozni és az egész országban egyöntetűvé tenni".[124] Az utóbbi kitétel sokat sejtető, homályos megfogalmazása alatt akár az országos szakszervezkedés elismerését is érthették a földmunkások. A látszat azt mutatta, hogy csupán Várkonyi pártfegyelmet sértő magatartását ítélik el, egyébként a pártvezetőség elfogadja a földmunkások elképzeléseit.

Talán ez adott bátorítást ahhoz, hogy Várkonyi hívei ismét keressék a megbékélést. A *Népszavá*ban megjelent felhívást követően öt bácsszenttamási földmunkás felhívását közölte a *Földmívelő*, amelyben az egység mellett foglaltak állást.[125] Ezt követően Csuzdi Ferenc, az óbecsei értekezleten megválasztott titkár fordult levéllel a pártvezetőséghez. Csuzdi,

hivatkozva a szeptember 22-i megállapodásra és az óbecsei értekezlet állásfoglalására, kérte a kongresszus összehívásának visszavonását: „Ne törjék fel, amit elfogadtak" – írta. „Mert hogyha önök igazi jóakarói a földmívelő osztálynak, akkor visszavonják, de hogyha nem, azért is megtartják, csakhogy a földmívelő osztályt egymás elleni gyűlöletre bírják. Így pedig célt elérni nem lehet." A levélre Csizmadia Sándor válaszolt. Közölte, hogy a pártvezetőség nem hajol meg egy ember – Várkonyi – akarata előtt. Várkonyi megszegte a pártfegyelmet, és a párt fölé helyezte magát, amit csak egy anarchista tehet meg. „Kötelességünknek fogunk megfelelni, nem pedig az önök csendes őrültségben szenvedő többszörös háziuruk parancsának – írta Csizmadia, és hozzátette –, ha pedig anarchisták akarnak lenni, megtehetik, de a földmívelők nélkül, mert mi is ott leszünk a harc mezején." Várkonyi pedig ebbe bele fog fulladni.[126]

Valójában a pártvezetőség az orosházi korteskedés miatt kizárt Szalayn kívül a 20 tagú országos ügyvezető bizottság tagjai közül senkire nem számíthatott. Csizmadia Sándor tekintélye szülőhelyén, Orosházán is igen gyenge volt, mivel cserbenhagyta a *Földmívelő*t. Megnyerte viszont a ceglédi mozgalom vezetőjét, Urbán Pált. Mivel Csizmadia már elvágta maga előtt a visszatérés lehetőségét, nem rá, hanem Urbánra bízták az ellenmozgalom irányítását, később a *Földmívelők Szaklapjá*nak szerkesztését. Menet közben ugyanis a pártvezetőség Cegléden is mindent megtett, hogy e várost, Várkonyi szülővárosát megnyerje. Erre azonban még nem lehetett kongresszust alapozni. A Viharsarokban csak Makó tartott ki a pártvezetőség mellett, másutt csak néhány jelentéktelenebb település. Ezt a pártvezetőség előre tudta, ezért az ország mozgalmi szempontból kevésbé érintett területein néhány hónap alatt, addig nem tapasztalt vehemenciával fogott a szervezéshez. Ez a terület a nagy mezőgazdasági népességgel rendelkező Bácska és Bánát volt. Itt a korábbi népszavazási akció lendítette fel a mozgalmat, és sorra próbálták szervezeteiket, elsősorban a munkásképző egyleteket megalakítani. Ezek a kapcsolatot fenntartották a pártvezetőséggel. Élénk levelezésben álltak Rády Sándorral, aki tulajdonképpen kezében tartotta ezt az ellenszervezkedést. 1896 szeptemberében már igen nagy intenzitással folyt a szociáldemokrata szervezkedés. Mindezt Várkonyi is tudta, és ő is körutat tett e vidéken (Bácskatopolya, Bácsfeketehegy, Szenttamás).[127] A kettős agitáció hatására 1897 elejére az agrárszocialista mozgalmak bázisa áttevődött a Bácskába. Várkonyi ügyes taktikájával – az itteni Óbecsére hívatta össze az értekezletet, országos titkárrá pedig az itteni Csuzdit sikerült megválasz-

Budapesten	Mindkettőn	Cegléden
Bácstopolya	(Óbecse)	*Óbecse*
Csantavér	*Zenta*	*Ada*
Csóka		*Bácsfeketehegy*
Cservenka		*Mohol*
Kishegyes		Martonos
Bácsmadaras		*Horgos*
Szanád		Majdán
Törökkanizsa		Kübekháza
Ómoravicza		Bácsföldvár
Temerin		Oroszlámos
Temesvár		*Bácsszenttamás*
Jászova (Jászenova)		
Józsefova (Józseffalva)		
Bácskula		
Pádé		
Szabadka		
Összesen 16	2	11

A Viharsarok megyéiből érkezett küldöttek megoszlása:

Budapesten	Mindkettőn	Cegléden
Makó	*Orosháza*	*Szentes*
Békéscsaba	*Csorvás*	*Bánfalva*
	Hódmezővásárhely	*Szeghalom*
		Nagyszénás
		Szeged
		Mezőberény
		Köröstarcsa
		Tótbánhegyes
		Medgyesegyháza
		Medgyesbodzás
		Pusztaföldvár
		Szabadszenttornya
		Pitvaros
Összesen 2	3	13

A zömmel Pest megyéből és egyéb településről érkezett küldöttek:

Budapesten	Mindkettőn	Cegléden
Esztergom	*Cegléd*	*Örkény*
Tata	*Kiskunhalas*	Nyáregyháza
Káva	*Dunapataj*	Újszász
Pánd	*Albertirsa*	Vacs
Solt	Alsódabas	Ceglédbercel
Ócsa	Pilis	Tószeg
Varsád (Tolna m.?)		Monori puszta
(Varsánd?) Arad m.		Jászberény
Újhartyán		*Jászkarajenő*
		Nagyabony
Összesen:	8 6	10

tatni – már előre megkérdőjelezte a budapesti kongresszus sikerét. A Délvidéken is ő került kedvezőbb helyzetbe. A mozgalmi szempontból fontosabb településeken Várkonyi szerezte meg a bizalmat. Igen tanulságos a két kongresszus délvidéki küldötteinek települések szerinti megoszlása.

A kimutatás[128] jól tükrözi, hogy a két kongresszuson a Délvidék képviseltette magát a legtöbb (29) településsel. A Viharsarok mindössze 18 helységből küldött képviselőt, míg Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 19 településéről érkezett küldött. Más területekről pedig mindössze 5 helység szerepel, közülük Esztergom és Tata figyelmen kívül hagyható. Ha a két kongresszuson képviseltetett helységeket nézzük, akkor az is kiderül, hogy Várkonyi befolyása egyenletesen megoszlott, míg a pártvezetőség kizárólagos befolyása csak két viharsarokbeli településre terjedt ki, amellett 5 kisebb Pest megyei település küldötteit vonultatta fel, vagyis a budapesti kongresszus az újonnan beszervezett délvidéki településeknek köszönhette sikerét.

Bármennyire is meglepő, Várkonyi István legbiztosabb bázisát – elsősorban a Viharsarokban – azok a települések alkották, ahol a mozgalom nem volt újkeletű, vagyis a legtapasztaltabb, legképzettebb földmunkások álltak mellé. Az sem elhanyagolható körülmény, hogy az MSZDP vezetősége zömmel kisipari munkásokat, kisiparosokat tudott mozgósítani (budapesti kongresszusán mindössze 15 földművelő volt jelen).

A budapesti kongresszust Pfeifer, Bokányi, Rády – a pártvezetőség tagjai – irányították. A hangadók Urbán Pál (Cegléd), Szalay István és

Szemenyei Imre (Orosháza) voltak, de az előterjesztések, határozati javaslatok messze eltértek a korábban beharangozott ígéretektől és várakozásoktól. Erősen érződtek rajtuk a pártvezetőség nézetei.

Nem egységes feltételekben állapodtak meg, hanem követelési listát fogadtak el. Követelték a 12 órás munkaidőt (amíg a 8 óra nem lehetséges), minden munka pénzbeni fizetését, a mellékszolgáltatások eltörlését, a munkaközvetítés bevezetését (központi titkár közbejöttével), a gyermekmunka eltörlését, a munkásvédő törvények kiterjesztését stb. S követelték a demokratikus szabadságjogok biztosítását is. A szervezkedés módját meghatározni hivatott, sokat sejtető napirendi pontot illetően az előterjesztő Szalay István, aki korábban az önálló szakszervezkedés úttörője volt, most egy langyos javaslattal is beérte. Mivel a hatóságok nem engedik a földmunkásegyletek működését, titkos egyleteket és szabad szervezeteket javasolt. Ezek a szervezetek pedig a központi titkársággal, az ipari szakegyletekkel és a pártvezetőséggel tartsák a kapcsolatot – mondotta. Hát ez lett az országos szakmai szervezkedés ügyéből Budapesten.

Úgy tűnt, a két legfontosabb napirend a *Földmívelő* ügye és a Várkonyi-kérdés volt. A *Földmívelő* gyalázását Csizmadiára bízták. Csizmadia ki is nyilatkoztatta, hogy a *Földmívelő* többet árt a „földművelők igaz mozgalmának, mint a hatalom bérencei", ezért szaklapnak nem ismerik el. Javaslatára elhatározták egy ellenlap, a *Földművelők Szaklapja* kiadását. A Várkonyi-ügy előterjesztője az orosházi dicstelen korteskedés során kizárt Szalay volt, aki azt javasolta, hogy Várkonyit tekintsék „aljas rágalmazónak" és minden összeköttetést szakítsanak meg vele. Utána Bokányi Dezső a pártvezetőség nevében terjesztette elő javaslatát: a kongresszus vonja meg a jogot Várkonyitól, hogy a szociáldemokrata párt nevében beszéljen.

A javaslatokat elfogadták. Az utóbbi jelentős hatásköri túllépés volt, mert egy ilyen döntés a pártkongresszusra tartozott volna.

Mindez azután történt, hogy Csuzdi Ferenc, az Óbecsén megválasztott országos titkár felszólalt. Csuzdi kijelentette, hogy jó barátként érkezett és joga van felszólalni. Majd elmondta, hogy a *Földmívelőt* ő szerkeszti, és az nem Várkonyi kezében van. Várkonyira éppen annyit adnak, mint a pártvezetőségre. Dobor István dunapataji küldött szintén a viszálykodás beszüntetését kérte. Azt javasolta, küldjenek bizottságot a ceglédi kongresszusra a béke érdekében és a *Földmívelő* ügyében. Dobor valójában nem Várkonyi híve volt: Cegléden a pártvezetőséget védte, de ott is közvetíteni próbált. Miután Csuzdi és Dobor javaslatait Pfeifer és Szemenyei

hozzászólásaikban elutasították, felállt Kardos József (Ceglédről), és tolmácsolva a ceglédi elvtársak üzenetét, kijelentette: „ezt a kongresszust nem tekinti a földművelő nép jogosult képviseletének. Jöjjenek a kongresszus földművelő tagjai Ceglédre, mert ott van az igazi kongresszus. A pártvezetőség becsapja a munkásnépet."[129]

A budapesti kongresszuson egy utolsó kísérletet tettek a földmunkások, hogy mozgalmukat, az önálló szakmai szervezkedésre formált jogukat, szaklapjukat a pártvezetőséggel elismertessék. Csuzdi erről nyilván nem csupán a kongresszus nyilvánossága előtt beszélt, de célt nem érhetett el. A pártvezetőség, nem nagy bölcsességről tanúbizonyságot téve, végleg becsapta az ajtót előttük. A *Földmívelő* kitagadása, egy új lap megjelentetésének tervbe vétele és a Várkonyit elítélő, a kizárásával egyenértékű határozat kimondása visszavonhatatlanná tette a pártszakadást. A Ceglédre összehívott szakkongresszus tehát új helyzettel találta magát szemben. A budapesti kongresszus határozatai – a pártvezetőség szándékával ellentétben – Várkonyit erősítették, mert a pártvezetőség kitért a szakmai szervezkedés elfogadása elől.

A Budapesten felszólaló küldöttek megnyilvánulásaiban lépten-nyomon, önkéntelenül is kifejezésre jutottak a *Földmívelő*ben megfogalmazott gondolatok. Szász Pál (Csorvás) azzal kezdte beszédét, hogy őt a csorvási „elv- és szaktársak" küldték (Csorváson már megalakult a szakszervezet), és a „Tisztelt elv- és szaktársak!" megszólítást használta. A kongresszuson polgárjogot nyertek a szaktárs, szakmozgalom, szaklap kifejezések. Amikor a 11 tagú végrehajtó bizottság megválasztására került sor, Pfeifer ezt is „szakügy"-nek nevezte. A megválasztott 11-es bizottság ügyrendet dolgozott ki, és ebben már továbbment a kongresszusnál. Az ügyrend tartalmazta a földmunkásszaklap kiadását, egy munkásközvetítő iroda felállítását titkársággal (ez nem valósult meg) és egy – ez a leglényegesebb – „valamennyi magyarországi földműves-munkást magába ölelő szervezet létesítését"-t[130] (ez sem valósult meg). Mindezek azt mutatják, hogy a Budapesten megjelentek várakozását sem elégítette ki a pártvezetőség taktikázó magatartása.

Az igazi kongresszus valóban Cegléden ült össze, ahol küldött csak földművelő lehetett (érkeztek kisgazdák is), és ahol hitet tettek a földmunkások önálló szakszervezkedésének ügye mellett.

A *Földmívelő*höz érkezett tudósítások szerint a ceglédi kongresszus összeüléséig már 21 településen alakult szakszervezet (egy sor helységben már az óbecsei minta szerint). Ezek féllegálisan működtek, alapszabályt nem terjesztettek be, nem volt hivatalos helyiségük, magánházaknál,

többnyire éjjelente gyülekeztek, vagy valahol kint a pusztán jöttek össze titokban. A *Földmívelő* által és a megválasztott országos titkár működésével nyertek ezek a szervezetek országos összefogást. Levelezésben állottak Várkonyival, vagy személyes találkozások során kaptak útmutatást. Gyakori volt, hogy a *Földmívelő* a szerkesztői üzenetek rovatban közölt eligazítást félig rejtjelesen, amit a címzettek értettek. Arra a kérdésre, hogy mennyire valóság „a földmívelő munkás és szegény nép szakegyesülete", Várkonyi a ceglédi kongresszuson így válaszolt: „annyiban, mint az államé, a pártoké vagy pártvezetőségeké. Mert sem az állam, sem a pártok vagy pártvezetőségek nem léteznek másban, mint szervezkedésben és a szervezet élére állított egyének működésében. Ami pedig az alapszabályt illeti, az szintén ott van, ahol az államé, párt vagy pártvezetőségeké."[131] Mindezekből az következett, hogy Várkonyi a szakszervezetet tömegmozgalomnak tekintette és a szervezkedés keretének szánta. Végül is a szervezkedésnek keretet kellett adni, olyan keretet, amit a munkások leginkább megértenek és elfogadnak. Nem utolsósorban a hatóságok miatt látszott hasznosnak ez a forma, mivel az egyleti működést jogszabályok sorával tudták korlátozni, és szankcionálhatták az engedély nélkül működő egyleteket.

Az érdekvédelmi szervezetek országos kiépítésével párhuzamosan további, foglalkozások szerinti bontást is terveztek, így a kubikosok, a földmunkások (napszámosok), a kisgazdák, az igásmunkások stb. szervezeteit akarták megalakítani. A ceglédi kongresszus már „szakszerűen", ilyen bontásban tárgyalta a munkafeltételek és a bérek kérdését. A küldötteket is többnyire foglalkozás szerint delegálták. Ennek a gondolatnak a szülőhelye valószínűleg ugyancsak Orosháza volt, erre utal, hogy a kongresszust üdvözlő számos távirat között szerepel a következő aláírású is: „Az orosházi földmívelő szakszervezeti igásmunkások nevében Szász János és ifj. Horváth István", de külön táviratot küldött például Szokolai István az „500 tagból álló földmívelő szakszervezet nevében". Nem hiányzott persze az orosházi pártszervezet távirata sem.[132]

A munkabérekre és a munkafeltételekre vonatkozó határozat abban a lényeges mozzanatban különbözött a budapestitől, hogy nem követeléseket fogalmazott meg jámbor óhajként, hanem feltételeket szabott. Kimondta a határozat – amelyet a Budapestet is megjárt Dobor István fogalmazott meg –, hogy az aratást január 10-én vállalják fel, de csatolt mellékelt munkák nélkül. A munkaidőt illetően, csatlakozva a világ proletárjaihoz, a 8 órait fogják követelni, jelenleg pedig 12 órában szabják meg. Ennél hoszabb munkaidő csak rendkívüli esetben fogadható el,

és ha azért dupla díjat fizetnek. A kongresszus egységes munkavállalási feltételeket határozott meg, minden más munkára nézve pedig a helyi szakszervezetek hatáskörébe utalta a döntést, amelyek beszámolási kötelezettséggel tartoztak.

Ennek következményeként indították el a földmunkások szerte az országban a bérmozgalmat, megpróbálva követeléseiket – a hatóságok közbejöttével – a gazdákkal is elfogadtatni. A kongresszus után Kardos József, a ceglédi szakszervezet elnöke beadvánnyal fordult a polgármesterhez, és kívánságaikat két pontban összegezte: 1. „Mi alulírottak, mint ceglédi földmívelő munkások kijelentjük, hogy amit 1897. február 14. 15. és 16-án a Cegléden megtartott első országos földmívelő kongresszus elvégzett és meghatározott, szorosan elismerjük, hozzá ragaszkodva megtartjuk, tehát ennélfogva felhívjuk a tisztelt munkaadó közönséget arra nézve, hogy a kongresszuson kijelentett és felolvasott ceglédi munkadíjra vonatkozó határozati javaslatot fogadja el, tegye magáévá." Ha ez megtörténik, a bérmozgalmat beszüntetik, ha nem, „tudjuk a további teendőnket". A 2. pontban egy munkaadókkal közös gyűlés összehívását kéri, amelyen a földmunkások 12 képviselővel kívánnak megjelenni és ott bővebb tárgyalást folytatni, mert sokan azt gondolják, hogy ők „osztozkodók", „hogy pedig nem azok vagyunk, azt be fogjuk bizonyítani" – írta Kardos. A gazdák nem álltak rá a tárgyalásra, a polgármester pedig megmagyarázta Kardoséknak, hogy nem áll módjában az üggyel foglalkozni.[133]

A birtokosok és a velük együttműködő elöljáróság valószínűleg jókat derültek Kardos beadványán — és hasonlóan hahotáztak az ország más pontjain is. Tévedés lenne azonban naivitásnak minősíteni a ceglédi szakszervezet lépését. A „tudjuk a további teendőnket" kitétel mögött öntudat és szervezettség állt, amely néhány hónap múlva győzelemre vitte az aratási sztrájkokat. Az alig egy év leforgása alatt szinte az egész Alföldre kiterjedő szervezkedés során a mozgalom számos eredményes bérharcot vívott. Az összefogásban rejlő erő felismerése és a ceglédi kongresszus országra szóló sikere után megnyílt a lehetősége annak, hogy a leginkább megalázott, kisemmizett, semmibevett földmunkások komoly tényezővé váljanak a társadalomban. Ennek megfelelően erősödött öntudatuk is. Lakásaik falán a szentképek társaságában vagy azok helyén Marx és Lassalle képei adtak hitet a további küzdelemhez. „Bíbor vörösben a szabadság istennője hirdeti az alföldi parasztnak:

Munkás itt a pillanat,
Ismerd meg hatalmadat!
Elsápadnak a gazok,
Ha a békóid feloldozod.
Zugba dobod az ekét,
S a tűrésből elég!"[134]

A hatalmat a béklyók feloldozásához az adta, hogy a munkások hittek annak sikerében, amihez hozzáfogtak, páratlan gyorsasággal elsajátították a kisipari munkásság harci módszereit. Zentán – mint sok más településen is – már a ceglédi kongresszus előtt kidolgozták az egységes munkavállalási feltételeket az ottaniak. 1897. január 3-án tartott értekezletükön 15 tagú árszabálybizottságot választottak. A kidolgozott árszabályokat január 17-én népgyűlés elé vitték és elfogadták, majd kerületi értekezletet hívtak össze, amelyen – ahogy a helyi sajtó gúnyos cikkében megjegyzi – „összegyűlt néhány száz szocialista elvtárs, hozván magával mindenikük egy pár vendéget is. A gyűlésen Fendrik (papucsos) és Szabó (szatócs) vezetők elnököltek. *Fölolvasták vagy húsz helyről érkezett napszám- és mezei munka szabályzatot*, köztük a zentai szocialistákét is. Fölolvasták az aratási, kukoricaszedési és -művelési javaslatokat, miket persze el is fogadtak és minden elvtársra kötelezőnek mondottak ki."[135] Így alakultak ki nagyobb területeken az egységes munkavállalási feltételek.

A zentai bizottság által elkészített javaslatok a minimális feltételeket tartalmazták, vagyis azt a bért és egyéb juttatást, ami alatt senki nem állhatott munkába. A kidolgozott anyag a következő részhatározatokat tartalmazta: a napszámbérek megállapítása férfi munkások részére; napszámbér a kubikoló munkások részére, fuvarozási árszabály, cselédbérek férfi munkások részére; napszámbérek megállapítása női munkások részére, a szolgáló lányok havi bére, az aratás részre való felfogadása. A határozatokat rendkívül precízen, minden részletre ügyelve dolgozták ki, és végül „*A zentai földmívelők árszabály bizottsága*" aláírással ki is nyomatták.[136] A kinyomtatott anyagot nyilván nem csupán a munkások kapták meg, hanem a gazdák is, ugyanis az árszabályhoz fűzött indoklás nekik is szólt. Az indoklás néhány igen figyelemre méltó gondolatot tartalmaz, tükrözi a földmunkások korabeli gondolkodásmódját – bár nem munkás fogalmazta, hanem talán Fendrik Ferenc papucsos, aki a budapesti kongresszuson is felhívta magára a figyelmet iskolázott beszédeivel –, ezért szó szerint idézzük: „*Ezen árszabályt minden érdekelt munkásnak erkölcsi kötelessége szigorúan betartani, miután ezek a mun-*

kást úgy anyagilag, mint erkölcsileg magasabb színvonalra emelik, jólétüket előmozdítják, *több időt engednek a tanulásra, művelődésre*, több munkás juthat munkához, csökkentjük a munkanélküliek számát, és *ha fokozatosan rendezzük ezen ügyet, úgy fejlesztjük a földművelést*, egyszóval *előbbre visszük a magyar kultúrát, amin az országházban évtizedekig elvitatkoznak, a szervezett munkásság néhány év alatt létrehozza a földművelők megélhetését és a kivándorlás megszüntetését s részben a nemzetiségi kérdés is tisztázva lesz.*

Máshol a kormányok gondoskodtak a munkástörvényekről, törvényt alkottak a munkabérekről és munkaidőkről, csak a magyar kormány nem tett még ebben az ügyben semmit sem, tehát ezt kell pótolni a szervezett munkásságnak. Ha egy kissé mélyebben vizsgáljuk ezen határozatokat, úgy kilátszik belőle a jóindulat a gazdák, a munkaadók iránt is, miután az árszabályunkban bennfoglalt pontok legnagyobb részben ma is megvannak, mi ezekkel csak rendezni és egyöntetűvé akarjuk tenni. Hiszen számtalan gazda mondotta, hogy ő ennél kedvezőbb feltételek mellett adja munkásainak a részt és munkabért, miért nem követelünk többet? De mi nem ragadtatjuk el magunkat, hanem mind a két fél érdekeit szem előtt tartva a korral haladunk.

Ezen előírt irányzatok csak a legkevesebb bért szabják meg, tehát ezen felül vállalhat mindenki úgy, mint azelőtt, csak a munkásokat károsító versengést akarjuk megakadályozni. A munkaidő megrövidítését pedig a mezőgazdaságban nagymérvben alkalmazott gépek is szükségessé teszik. Az előírt árszabályok csakis Zenta területére szólnak, számolva az itteni viszonyokkal, s elsősorban is tiltakozunk az idegen munkások beengedése ellen, *miután itt elsősorban mi fizetjük az adót, tehát a munkához elsősorban is nekünk van jogunk*, és ha az itteni munkaerő kevésnek bizonyulna, csak úgy tűrhetjük meg az idegen munkások alkalmazását. Ébredjünk öntudatra és akkor mienk a győzelem."

A helyi sajtó kezdettől fogva gúnyolódva és ellenszenvvel kísérte a munkások kezdeményezését, nehezítve ezzel helyzetüket és biztatást adva a gazdáknak. A kerületi értekezletet gúnyolva még azt írta a lap, hogy a szocialisták lesznek az elsők, akik „fügét mutatnak" saját határozataikra, ha eljő a munka ideje. A következő szám már elismerte, hogy lebecsülték korábban a mozgalmat, de a cikk írója még részigazságot sem juttat a munkásoknak, jogot formál arra, hogy ő mondja ki a megmásíthatatlan igazságot: „Ha megmaradnak a határozat mellett, vagy éhen halnak, vagy lopnak, vagy rabolnak. Más kivezető út nincs."[137]

A munkások megkeresték a kivezető utat, és a ceglédi esethez hason-

lóan az elöljárósághoz fordultak. A beadványt Hagymás Gergely, a munkásegylet pénztárosa – ő képviselte a zentaiakat a ceglédi kongresszuson – nyújtotta be. A polgármester az ügyet a képviselő-testület elé vitte. A képviselő-testület határozatot fogadott el, hogy soraiból 10 tag, valamint a gazdák 12 képviselője leülnek a munkásokkal tárgyalni. A munkások népgyűlésen választották meg a maguk 12 képviselőjét. A tárgyalás május 30-án zajlott le, és arról jegyzőkönyvet vettek fel. A gazdák az ügy sürgősségét tekintve, csak az aratási feltételekről tárgyaltak, és kölcsönös engedmények alapján megegyeztek a munkások képviselőivel. Kimondták a határozatok kinyomtatását és terjesztését városszerte. Az elfogadott határozatot a képviselő-testület soros, június 4-én tartott ülése is tudomásul vette.[138]

A páratlan értékű forrásanyag, amely a maga teljességében fennmaradt, betekintést enged a korabeli gazdasági harc titkaiba. Egyik lényeges eleme volt a zentai esetnek, hogy a kisipari munkások a maguk tapasztalataival óriási segítséget adtak „kezdő" mezőgazdasági társaiknak. A másik lényeges mozzanat, hogy Ceglédhez hasonlóan – ezért is érdekes a ceglédi forrás – 12 tagú bizottságot választanak. Ez arra enged következtetni, hogy a ceglédi kongresszuson egy sor titkos megállapodás is született. E feltételezést megerősítik a későbbi aratási sztrájkok és a sztrájktörőkkel szemben alkalmazott, országosan azonos eljárások is.

Az a tény, hogy Fendrik és Hagymás együtt dolgoztak, nem meglepő, így volt ez az ország más pontjain is. Urbán és Kardos is együtt szónokoltak Cegléden a két kongresszus után is. A felső vezetők civakodása a legtöbb településen nem vezetett el a pártszakadásig és a helyi civódásokig. A gazdasági harc egységes fellépést követelt, és ezt meg is valósították. Mindkét csoportosulás propagandaanyagaiból kiszűrték a nekik hasznosat. Voltak szervezetek, amelyek mindkét párt kongresszusaira küldtek küldötteket (pl. Kiskunhalas), s az egyikre elmentek, a másikra üdvözlő táviratot küldtek és fordítva. Az MSZDP vezetőségének magatartása ebben a tekintetben nem okozott kárt a mozgalomnak, sőt a kettős agitáció még eredményesebbé tette azt, bár kétségtelen, hogy az aratási sztrájkok idején a pártvezetőség több helyen megpróbálta a munkásokat a sztrájkról lebeszélni, kevés eredménnyel. Az április 20-án keltezett bizalmas rendőrségi értesülés az MSZDP vezetőségi ülésén történtekkel foglalkozik. Az a része az ülésnek, amelyen annak veszélyét tárgyalták, hogy Várkonyi egyesülni fog a Néppárttal, teljesen figyelmen kívül hagyható. Aggályosnak tartották, hogy a mezei munkások az ország minden részében túlzó követelésekkel állnak elő. „*A szociáldemokrata párt vezetősége*

mindenütt, ahol csak lehet, *közbelép*, *a munkásokat lecsillapítja*, s követeléseiknek most és ily alakban való előterjesztéséről lebeszéli [az előterjesztés „alakját" láttuk a zentai példánál – *F. J.*]. Ez azonban igen csekély eredményt ér el, mert *Várkonyi majdnem mindenütt a helyzet ura*, s őt támogatják azon hiedelemben, hogy a Várkonyi-féle szervezet által [szakszervezet – *F. J.*] a mezei munkásoknak aratási sztrájk felé hajló mozgalmat lehet egyenesíteni." Ezt tévedésnek tartják. Figyelembe véve a földmunkások rajongását a „megváltást ígérő eszmék iránt", úgy vélik, nem lehet őket ugyanúgy megfékezni, mint az ipari munkásokat. Példaként hozza a jelentés a tápiószecsői esetet, ahol éppen át akarták nyújtani az ottani munkások a földbirtokosnak a követeléseiket, azzal, hogy ha nem fogadja el, sztrájkba lépnek, amikor sikerült közbelépni és a sztrájkról lebeszélni őket. Úgy érveltek hogy csak „a helyzetnek megfelelő követelést" támaszthatnak. A pártvezetőség az aratási sztrájkot nem tartotta ilyennek.[139]

A kishitűség és a földmunkások zendülésétől, illetve az ennek reakciójaként bekövetkezhető hatósági megtorlásoktól való félelem az MSZDP vezetőségét még mindig akadályozta abban, hogy igazán versenyre keljen Várkonyival az Alföld megnyeréséért. Csak az aratósztrájkok sikerei késztetik a pártvezetőséget taktikájának megváltoztatására.

Az aratási sztrájk egyre reálisabb veszélyként jelentkezett a birtokosok és a hatóságok számára, mivel a munkások szinte az aratásig húzták a szerződések megkötését. A különböző mezőgazdasági munkáknál pedig az óbecsei értekezlet, de különösen a ceglédi kongresszus után folytonosan bérharcban álltak. A szervezkedésben jártasabbak nem csupán az emberpiacon ácsorgó, munkára váró napszámosokat tudták megnyerni, hanem a szomszéd községek szervezetlen munkásait is rendre megakadályozták abban, hogy náluk olcsóbban dolgozzanak. A községekbe vezető utakat őrizték, és idegeneket nem engedtek munkát vállalni. A sztrájktörők és az idegen munkások konkurenciáját könnyebben küszöbölték ki a Viharsarokban, ahol jóval nagyobb volt a szervezettség, de több gonddal járt ez ott, ahol új volt a mozgalom vagy szándékaikat a nemzetiségekkel is meg kellett értetniük, mint a Bácskában.

Tavaszra már a kormány is foglalkozott az aratási sztrájk veszélyével. Békés megye közigazgatási bizottsági ülésen tárgyalta a kérdést, és további karhatalmi erősítést kért. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter Bánffy miniszterelnökhöz írt jelentésében még kizártnak tartotta az aratási sztrájk bekövetkezését, mert véleménye szerint a munkásoknak nincs egységes szervezetük. Mellékelte a főispánok jelentéseit is.

A legtöbb jelentés azt sorolja fel, hogy hová kérnek katonai és csendőri erősítést. Békés megyében különösen megerősödött a mozgalom Szeghalom, Füzesgyarmat és Vésztő körzetében. Szeghalmon 1000 a szocialisták száma. Ebből a térségből rohamosan terjed a Bihar megyei településeken is a mozgalom. Ezt a *Földmívelő* tudósításai is megerősítik. Márciustól 1897 nyaráig sorra jelentették a szakszervezetek megalakulását Csökmő, Zsáka, Komádi, Körösszegapáti, Biharnagybajom, Nagyszalonta, Bihartépe, Okány, Biharugra, Furta községekből. Hasonlóan terjedt a mozgalom Jász-Nagykun-Szolnok megyében Dévaványa és Kunszentmárton irányából, Cibakháza, Fegyvernek, Jászkisér stb. felé. Átterjedt Hajdú megyébe, és augusztusban már a nyírségi településről, Nyírapagyról is jelentették a szakszervezet megalakulását.

A jelentések leírják, hogy Orosházán és Nagyszénáson megtámadták a munkába állókat (április 4-én kelt jelentés), titkos megállapodásuk van az aratás idejére, de a Szeghalom környéki mozgalmat tekintik a megyei hatóságok veszélyesebbnek, mivel ott még nem álltak szemtől szembe a hatóságokkal, mint a csabaiak vagy az orosháziak. A földmunkások „rajongása a megváltást ígérő eszmék" iránt az új szervezkedések színhelyén mindig erősebb volt, és ez a hatóságokkal szemben is megmutatkozott. Ezt példázza, hogy a szeghalmiak nyíltan kijelentették a főszolgabírónak: az erőszaknak sem engednek.[140]

Öntudatos, bátor magatartást tanúsítottak a Bácskában is. Moholon április 28-án 200-an ásóval és kapával felfegyverkezve tüntettek, és munkát, kenyeret követeltek. A helyi elöljáróság megrettent, és munkát biztosított számukra. Báró Vojnits főispán attól tartott, hogy a munka befejeztével még elemibb erővel tör ki a elégedetlenség.[141] Egy másik jelentésében azt írja a főispán, hogy a zentai járás területén a mozgalom „átlépte azon határt, melyen túl a jóakaratú intelem mit sem használ, és átlépett azon térre, hol a megfélemlítés, terrorizálás veszik át szerepüket". Ada és Mohol vidékén az idegen munkásokat elkergetik, botokkal felszerelve várják őket. A munkaadókkal a zentai kongresszusig szóba sem állnak. Bácsszenttamáson szintén fenyegetővé vált a helyzet, az idegeneket itt is megfélemlítik, a szerződéseket felbontják.[142] A zentai járás főszolgabírája ki is mondja, hogy „erősebb eszközök igénybevétele volna szükséges".

Teljesen érthető, hogy a hatóságok az „erősebb eszközök" használatát éppen a zentai kongresszus előkészületeinek idejére időzítették. A Várkonyi híveinek külön párttá alakulását célzó kongresszusra, a *Szabadkai Hírlap* tudósítása szerint, Bácsalmásról 50, Bácsmadarasról 80, Moravicá-

ról 90, Pacsérről 60, Topolyáról 200, Csantavérről 20, Adáról 120, Moholról 100, Óbecséről 150, Ókanizsáról 40 szocialista érkezését jelentették be.[143] A hatóságok ezt úgy értékelték, hogy a kongresszus az aratási feltételeket és a sztrájkot fogja megbeszélni, és a bérharc igen komoly állomása lesz.

A zentai zendülés és az 1897-ben lezajlott csendőri vérengzések zöme a mezőgazdasági munkások gazdasági bérküzdelmével volt összefüggésben, és mint ilyenek az 1891-es battonyai zendüléssel mutatnak rokonságot. A különbség viszont már jelentős, a battonyai zendülők naivitásának már nyoma sincs. Zentán egy mindennapos esemény szolgáltatott ürügyet a hatósági közbelépésre. Két nemesberényi bolgár munkást tartóztattak fel az ottaniak, mondván, hogy nekik sem jut elég munka. A csendőrség az idegen munkások védelmére kelt, de kevesen voltak a több száz fős tömeggel szemben, ezért erősítést kértek. A Rezsny főkapitányság vezetésével érkező csendőrök nyomban letartóztatták a „főizgatókat". A tömeg megkísérelte a letartóztatottak kiszabadítását. Berta István megfogta az egyik csendőr fegyverét, mire azonnal leszúrták. A zendülés tulajdonképpen ezután zajlott le. A holttestet a főkapitány lakására vitték, hogy temettesse el, majd a városházához vonultak, a letartóztatottak kiszabadítását követelve. A zendülésnek a hevesen kitörő zápor és a katonaság megérkezése vetett véget.[144] A június 7-én lezajlott alpári zendülésnek is hasonló indítékai voltak. Az elkeseredés oka az, hogy az ottani mozgalom vezetőit már május végén letartóztatták, a közvetlen kiváltó okot pedig, ami miatt megostromolták a községházát, a Félegyháza–Szolnok vasútvonal építése során támadt visszaélések (megkárosították a munkásokat) jelentették. A helyi képviselő-testület ugyan megtárgyalta az ügyet, de joggal terjedt el, hogy el akarják simítani, ez adott okot a zendülésre. A sortűznek egy asszony esett áldozatul.[145]

A június 10-én lezajlott eleméri zendülés előzményei között szerepelt, hogy Lőwy Ignác ottani bérlő nem teljesítette a munkások követeléseit, és idegenekkel törte le a bérmozgalmat. A munkásoknak azt is megtiltotta, hogy bérletén keresztül közlekedjenek. Amikor a bérlő a községi legelőn kívánta cséplőgépét keresztülvitetni, visszakapta a kölcsönt. A bérlő csendőröket hozatott, akik belelőttek a 700 fős tömegbe. Két ember nyomban meghalt, heten megsebesültek. A felháborodott tömeg azonnal megrohanta a gyilkos csendőröket, és közülük kettőt agyonvertek, a másik két csendőrnek sikerült elmenekülnie. A zendülésben, a községi bíróval az élen, szinte az egész lakosság részt vett. A sajtóhíradások szerint a megölt csendőr szívét is kitépték. Negyven embert letartóztattak,

köztük Izsakov Milánt, a bírót is. Miladin Milos ellen, aki az egyik csendőr fegyverével elmenekült, elfogatóparancsot adtak ki.[146]

Ez a lázadás már többszörösen eltért az eddigiektől. Az eltérés egyik mozzanata, hogy a résztvevők zöme szerb nemzetiségű volt, a másik, hogy a tömeg nem csupán szenvedője volt a vérengzésnek. A csendőrök agyonverése teljesen új mozzanatnak számít. Együttvéve a megmozdulás legalább annyi nemzetiségi, mint szocialista hatást tükröz. A pünkösd vasárnapján lejátszódott nádudvari vérengzés (egy halott) új vonása viszont az, hogy itt szó sem volt zendülésről. A főszolgabíró csendőrséget szeretett volna alkalmazni a szervezkedő munkások ellen. Ezt azonban nem tudta megtenni, mivel azok – a szokásos módon – magánházaknál gyülekeztek. Az egyik ilyen gyűlésre kiment, és jóindulatot színlelve meghívta a résztvevőket a községháza udvarára, mondván, ott jobban elférnek. Ám éppen csak odaértek, amikor letartóztatta a köztük agitáló három debreceni ipari munkást. Amikor kiszabadításukért a tömeg tüntetni kezdett, csendőri sortűz következett.

Nem idézzük tovább a zendülések és a zendülésnek minősített vérengzések sorát, enélkül is világosan kiderül, hogy a mozgalom által meghódított új területek munkásai sokkal nagyobb elszántsággal vetik magukat a küzdelembe, szegülnek szembe a hatóságokkal. A hatóságok pedig – a birtokosokkal egyetemben – teljes rémületbe esnek, hogy náluk is gyökeret ver a szocializmus, ezért minden eszközzel meg akarják azt akadályozni. Nem szükséges tehát mindenütt, ahol vér folyt, agrárszocialista megmozdulásokat, zendüléseket keresni. Vér általában az előbbi két tényező kölcsönös jelenléte esetén folyt, de a csendőri sortűzhöz elég volt sokszor a hatóságok rettegése és félelme.

Külön tanulmányt érdemelne a helyi hatóságok magatartása és tájékozatlansága. 1898. január 30-án például a Torontál megyei Torda községben az ottani szocialisták Szegedről hozott és az orosháziaktól beszerzett jelvényeikkel feldíszítve mentek templomba. Ettől a főszolgabíró úgy megrémült, hogy csendőri és katonai erősítést kért. Az eseményt jelentésében zendülésnek minősítette.[147] A vérengző csendőrök általában kitüntetésben részesültek, s a szocializmus megfékezésében élen járó hatóságok is learatták a babért. Ki így, ki úgy próbált érdemeket szerezni. A torontál megyei vezetés jó ideig minden mozgalmat tagadott, ezt vélték érdemesnek, míg Bács-Bodrogban ellenkezőleg, a mozgalom veszélyeinek felnagyításával kívántak kitűnni. A bajai járás főszolgabírája azért kért katonai erősítést Szántova községbe, mert „közszájon forog, hogy az éjféli mise alkalmával a szocialisták az egész község területén rabolni

fognak".[148] Ezt a képtelenséget is túllicitálta Popovics Simon, azt terjesztve, hogy Ósztapárra, a szerb görögkeleti kongresszusi választásokra tömegesen kívánnak menni a szocialisták. A főszolgabíró és az alispán katonaságot rendelt ki. Másnap, július 20-án Popovics levelet írt az alispánnak, hogy a katonaságot visszavonhatja, mert megválasztása biztosra vehető.[149] A szocialistákkal való ijesztgetéssel tehát katonai erőt lehetett felvonultatni egy egyházi korteshadjárat támogatásához is.

Látványosság és sortűz nélkül zajlott le a zendülés Turián (Turja) 1897. június 13-án. Mi történt itt valójában? A falu határában titkos népgyűlést tartottak, amelyen Popov Láza szónokolt. A csendőrség azonban tudomást szerzett az összejövetelről, s felszólította a jelenlevőket, hogy a gyülekezést szüntessék be, Popov Láza viszont a tanácskozás folytatása mellett érvelt. Erre letartóztatták és a községházára kísérték. A tömeg a községháza elé vonult, követelve Popov Láza szabadon bocsátását és a gyűlés engedélyezését. A tüntetőket nem kergették szét. Egy nappal később ismét a községháza elé vonultak, és a bíró meg a jegyző ellen tüntettek. Amikor az érintettek csillapítani próbálták a hangulatot, megtámadták őket, a rendőröket pedig agyonveréssel fenyegették. Más esetben már régen eldördültek volna a fegyverek, itt azonban a Szenttamásról érkezett csendőri erősítés beérte a „főkolomposok" letartóztatásával.[150]

Az 1897-es csendőri vérengzések Zenta–Elemér–Alpár–Nádudvar–Sári által határolt gyűrűje már óriási területet ölel körül. Ez a terület 1897 nyarára – Zenta kivételével – megfelel a mozgalom addigi kiterjedésének, ha a kör középpontjának Orosházát vesszük. (Zenta logikailag sem illik a sorba, hiszen a mozgalom az óbecsei és a zentai járásban korábbi keletű és erőteljes volt ugyan, de 1896-ban fegyvernyugvás következett be, az ezeréves ünnepségek miatt. 1897 legelején pedig lezajlott az aninai sortűz, amely 11 áldozatot követelt. Ezt követően a hatóságok mintha szünetet akartak volna tartani, későbbre maradt Zenta.) A fentiek alapján feltételezhető, de nem bizonyítható a vérengzések központi irányítása is. Ám ha tudatosan, előre meghatározott terv szerint zajlottak is le a csendőri vérengzések, egy bizonyos: ezekkel már nem lehetett a mozgalmat megfékezni, mint 1891-ben, pedig újabb véres sorozat is következett. Ez már átnyúlik 1898-ra, és szintén a megtervezettségre utaló következtetés levonására csábít. Ennek lényege, hogy az előző színhelyekhez közel ismételten lecsapnak. Nádudvarhoz közel Balmazújváros és Bagamér, Sári mellett Dunaföldvár, Elemér mellett Szerbbóka kínálják ezt a feltételezést. Habár a fenti gondolatsor forrásokkal nem dokumentálható, az

események azt egyértelműen bizonyítják, hogy a szegényparasztság osztályharcos szervezkedését elsősorban hatósági terrorral kívánták megfékezni. A színhelyek pedig a helyi hatóságoknak a társadalmi rend védelmére kifejtett, a kormányzat szándékait is túllicitáló buzgalmának az állomásai.

Az az igazság, hogy a hatóságoknak, egészen a felső kormánykörökig, fogalmuk sem volt a megdöbbentő szociális feszültségekről, milliók nyomoráról.

Nem vették tudomásul, hogy tegnapi jobbágyaik nem akarnak többé engedelmes páriák lenni, hanem ébredő öntudattal emberhez méltó bánásmódot követelnek. A jogegyenlőség polgári elve is távol esett felfogásuktól, hiszen a hazai burzsoázia még a polgári nemzet formális jogi értelmezéséhez sem jutott el. Jellemző, hogy a helyi polgári sajtó – éppen a tárgyalt zentai árszabálybizottsági határozatok kigúnyolásakor – visszautasítja az általános választójogot: „Tudjuk, hogy a szavazati jog a nagyrészt fekvő birtokra vetett adózáson alapul. Mármost, ha valaki az államháztartáshoz nagyobb adóval járul, bizonyára több joggal is kell bírnia az állam, a társadalom ügyeinek intézésében annál, ki a terhek viseléséhez semmivel vagy csak csekélyebb összeggel járul."[151] A feudális jogalapra hivatkozó újságíró magyarázatként még azt is hozzáteszi, hogy a jognak kötelezettséggel kell járni, s akire kötelességek nem hárulnak, az jogot sem formálhat magának. Ez a magatartásmód szülte meg a „lelketlen izgatók" és az „osztozkodók" minősítést. Az előbbiektől meg kell védeni a még nem „fertőzött" területek munkásait, az utóbbiakkal szemben minden eszközzel fel kell lépni, minden magántulajdonos számára a lehető legérthetőbben megfogalmazva a megtorlások okait. Vagyis a szocializmus rendőri ügyként való kezelése erkölcsileg is védhető. „Katonaság, csendőrség jelenleg az egyedüli eszközök a mozgalom elleni védekezésre"[152] – mondotta Beniczky Ferenc, Pest vármegye és Kecskemét főispánja.

„Nem vagyunk mi sem istentagadók, sem földosztók, csak élni akarunk" – fogalmazta meg a ceglédi kongresszuson, az orosházi vonal szellemében a mozgalom leglényegesebb célját Pusztai Pál. A létviszonyok javításáért közvetlenül folytatott harccal összekapcsolt szervezkedés juttatta az agrárszocialista mozgalmat 1897–1898-ban a csúcsra. A szervezkedéssel egy időben elindított bérharcok sikere megsokszorozta a földmunkások mozgalomba vetett hitét. A szociáldemokrácia küldetését hirdetve nem lehetett volna ilyen hatékonyan szervezni. Ahogy a földi nyomorúság: a mezőgazdasági munkanélküliség, a nagy csecsemőhalandó-

ság, a koplalás, a fűtetlen viskók okozta szenvedésekért nem nyújthatott kárpótlást a mennybéli boldogság ígérete, ugyanúgy a jövő szocialista társadalmának perspektívája sem lehetett kellően hatékony mozgósító, agitációs eszköz. A képzettebb orosházi vezetők, akiknek oroszlánrészük volt ebben a célirányos szervezkedésben, tudatosan vallották, hogy a harcot a közvetlen napi érdekek kifejezésre juttatásánál kell kezdeni, és csak erről az alapról, hatalmas táborrá szélesedve lehet a jövő szocialista társadalmához eljutni, vagyis a bérharc nem csupán cél — nem egy ökonomista felfogás érvényesítése volt –, hanem eszköz is a továbblépéshez. Arra a kérdésre, hogy mit csinálnak 12 éve, Szemenyei Imre és Galiczki Gergely orosházi vezetők így válaszoltak: „Készítjük a talajt, a szocializmus a jövő kérdése. Még most nem jött el a mi időnk, de eljön."[153] A közvetlen gazdasági küzdelem és a szocialista végcél viszonya egészen más tartalmat kap majd Várkonyi felfogásában.

Az 1897-es év folyamatosan zajló bérmozgalmai közül a legkiemelkedőbb az egész Alföldre és néhány dunántúli megyére kiterjedő aratási sztrájk volt. A bérmozgalom ilyen kiterjedésére a legpesszimistább helyi hatóságok és a kormány sem számítottak. Mezőhegyesben tartalékmunkás-állomást hoztak létre, a Viharsarokban és Bács-Bodrog megyében megerősítették a csendőrséget, az aratás idejére katonaságot is kivezényeltek, de mindez mit sem használt. A sztrájkok ezeken a területeken voltak a legerőteljesebbek. A követeléseket nem csupán a robot és más ingyenes szolgáltatások eltörléséért, a korábbi, kedvezőtlen részesedési arány javításáért folyó harc határozta meg, hanem a tavaszi fagyok, jégverés, árvíz következtében előállott rendkívül silány termés. Ez azt jelentette, hogy a korábban szokásos rész (1/13–1/14-ed) juttatásával csak elenyésző keresményhez jutottak volna a munkások. A kedvezőtlen időjárás természetesen a gazdákat is sújtotta. A hatósági jelentésekből azonban kiderül, hogy a parasztgazdákkal szemben kevésbé harcosan léptek fel a munkások, mint az uradalmak esetében, vagyis a gazda érdekeit is szem előtt tartották. Ezért maradtak az Alföldön is sztrájkmentes szigetek, ott, ahol nem volt a környéken uradalom vagy nagyobb gazdaság. A rossz termés, a dőlt és a szokásosnál gyomosabb gabona több munkát követelt és kevesebb jövedelmet adott. Ezt a kedvezőtlen helyzetet használták fel az aratómunkások, hogy a régen sérelmezett feltételeken változtassanak.

Jellemző, hogy a birtokosok kezdetben bíztak benne: ha aratóik odébbállnak, kapnak másokat, olcsóbban, ha pedig megtagadnák a munkát, elég csendőr áll rendelkezésre visszavezetésükhez. Csalódniuk kellett.

Reck Géza Békés megyei birtokost május 15-én kényszerítette új tárgyalásra 120 köröstarcsai aratója. A munkások a silány és ritka gabona miatt kértek új alkut. Ez elől a birtokos elzárkózott, és karhatalommal fenyegette meg őket. Erre a munkások kijelentették: „történjék bármi, állítsanak minden ember háta megé egy katonát, akkor sem fognak e szerződésnek állni". Reck, gyanút fogva, megkérdezte e hang hallatán, hogy nem szocialisták-e. A munkások pedig kijelentették, hogy ők mind egy szálig szocialisták. Erre a birtokos azonnal felbontotta a szerződést, gondolván, hogy szocialistákkal mégsem arattat, és úgyis kap másokat.[154] Gróf Károlyi Gyula örökösei ennél továbbmentek, karhatalmi kényszert vettek igénybe, csakhogy a munkások „kényszer által sem voltak munkába állíthatók".[155]

Az aratás idején végül mindenütt, hosszú alkudozások árán vagy sztrájk közbejöttével, új egyezségek születtek. „Az egész járás területén nincs gazdaság, melynél az aratók a szerződés eredeti feltételei szerint munkába állottak volna"[156] – írta az orosházi járás főszolgabírája. Egész Békés megyére jellemző volt, hogy a kialkudott rész mellett biztosítékot kötöttek ki az aratók (általában 7–8 mázsa), amit mindenképpen megkapnak. Hasonló volt a helyzet a többi megyében is. Csongrád megyében a Pallavicini-uradalomban több szerződésben is kikötötték, hogy „rossz termés esetén új alkunak van helye", ha pedig nem tudnak megegyezni, pénzért aratnak.[157]

Az aratás idején végül mindenütt egységesen kidolgozott feltételekhez ragaszkodtak az aratók. A Viharsarokban a leggyakrabban az orosházi és szentesi mintát követték. A Bácskában a zentai mellett még több kerületi megállapodás született. A bácsalmási járás főszolgabírája jelentette, hogy naponta 400–500 ember fordul meg hivatalában, és ragaszkodnak a „madarasi követelésekhez" (Bácsmadaras). A kevésbé szervezett községekben úgy érnek célhoz, hogy 50–60 fős csoportok járják a határt és sztrájkra buzdítanak. Ennek következtében Bajmok és Rém községek kivételével a sztrájk általánossá vált az egész járás területén.[158]

Az aratási sztrájk cséplési sztrájkokkal folytatódott. Gyakoriak voltak a pénzbeli megegyezések. A csendőrőrsparancsnok például a következőket jelentette Szegvárról: „Jelentem, miszerint a helybeli munkások kivétel nélkül mindannyian szocialisták, kik kb. 600 ember még eddig cséplési munkálatokhoz nem szerződött el." Egy másik jelentésében Mindszent és Szegvár munkásairól nyilatkozik hasonlóan: „Jelentem, hogy helyben a szocialisták csaknem egyhangúlag elhatározták, hogy nem kötnek az uradalmakkal szerződést [a Károlyiak uradalmai – *F. J.*], nyíltan hirde-

tik a szociális eszméket, azon kijelentés mellett, hogy törjön el a keze annak, aki egy szerződést is aláír."[159] Kiskunhalason 50 szocialista ásóval és kapával felfegyverkezve bejárta a határt, és a cséplőmunkásokat a munka abbahagyására kényszerítették. Jellemző, hogy a főispán katonai erősítésre vonatkozó kérelmét a belügyminiszter elutasította, mivel már nem volt fölösleges század az országban.[160] A taktika több helyen az volt, hogy a cséplőmunkások elkezdték a munkát, majd reggelizéskor összegyűlve kimondták a sztrájkot, magasabb napszámbért követeltek.[161]

A sztrájktörőkkel szemben kíméletlenül eljártak. A halasiak például Dóczi Imrét és nyolc társát a nyilvánosság előtt, a piactéren verték meg, „miközben a géptulajdonost is meglehetősen megtaszigálták". A meghatározott napszámbér alatt szerződő munkásokat Nagy János szőlejéből elkergették, őket agyonveréssel fenyegetve.[162] Még az alföldi szocialista szervezkedés gócaitól távol eső Abaúj-Torna megyei Encs községben is fejszével és kaszával kergették el az ottaniak a Baumann bérlő által odavitt 30 mezőkövesdi aratót.[163]

A kiskunhalasi szocialisták magvetése következtében 1897 nyarán erőteljesen fellángolt a mozgalom a környéken. A Viharsarokból bevitt eszmék indították meg az erjedést, de ekkorra már a Kiskunság déli része nagy összefüggő övezetet alkotott a Bács-Bodrog megyét behálózó erőteljes mozgalommal. Július 18-án Kiskőrösön, szeptember 5-én pedig Kiskunmajsán játszódott le zendülés. Mindkét esemény túlmutatott az addigiakon. Kiskőrösön nem csupán a letartóztatott vezér, Váczi Pál kiszabadítását követelték – az szokásos indítéka a zendülésnek –, hanem a szocializmus éltetése mellett a telekkönyvek megsemmisítésének jelszavát is kiadták a főszolgabíró jelentése szerint.[164] Elegendő karhatalom híján egyébként Váczit kénytelenek voltak szabadon bocsátani, hogy a zendülést lecsillapítsák. Kiskunmajsán az új vonás az volt, hogy a tömeg nem csupán tüntetett vezetői letartóztatása ellen, hanem megrohanta a börtönt és ki is szabadította azokat. A csendőrség itt már tüzet nyitott, de csodával határos módon, halálos sebet nem ejtettek.[165]

A kiskunmajsai magatartás majd Szabolcsban válik később tömegessé, valahol igazolva azt a szociáldemokrata felfogást, hogy ha a mezei munkások szociáldemokraták lennének, könnyebb lenne a helyzet. Mindez azt jelenti, hogy a szocialista szervezkedés közvetlen hatására, de nem tudatos szocialista magatartásra vezethetők vissza a „bátor" fellépések. Ezek azok az agrárszocialista megmozdulások, amelyekben a „szocialista" jelzőt valóban idézőjelbe kell tenni, mert több volt ezekben az ösztönös, elkeseredés támasztotta indíték, mint a tudatosság. Ezt példázza a már

ismertetett eleméri zendülés, amelynek során két csendőrt agyonvertek, de még inkább az egy évvel korábban, 1896 júniusában a Krassó-Szörény megyei Mehádika községben kitört zendülés. Ennek semmi köze nem volt a szocialista agitációhoz, a megmozdulást a községi legelő telekkönyvezése váltotta ki, mivel azt a lakosság igazságtalannak találta. Megostromolta a községházát, és ásóval, kapával felfegyverkezve megütközött a csendőrséggel. A véres küzdelem során 6 ember meghalt és 18 súlyosan megsebesült.[166]

A minden munkára kiterjedő bérmozgalom 1897-ben fellépésre ösztönözte a legkiszolgáltatottabb helyzetben levő cselédséget is. Bácskában már jóval az aratási sztrájk előtt cselédsztrájkok játszódtak le. Nagypénteken több cseléd elhagyta gazdáját. Vojnits Béla birtokán a béresek a nyár elején megtagadták a munkát, Kisszálláson, egy Patkós nevű birtokosnál pedig az állatok gondozását. Másutt a fertályt bevárva, esedékes kommenciójukat megkapva, álltak elő bérkövetelésekkel. Bácsalmáson május elsején a cselédek nem dolgoztak, hanem ünneplőbe öltözve, családostól templomba mentek, „mivel ők szocialisták és ünnepük van".[167] A cselédmegmozdulásokat könnyűszerrel fékezte meg a csendőrség, az ellenszegülőket elűzték, eltoloncolták, a többiek általában munkába álltak.[168] A nagy bérmozgalmak hatása körükben érződött legkevésbé, hiszen az 1876-os cselédtörvény korlátlan jogokat biztosított a gazdáknak. Boromissza, Zenta polgármestere összefoglaló jelentésében le is szögezte, hogy „a parasztgazdák kiszipolyozzák a vérét a munkások és cselédeknek". Embertelenül bánnak velük és emberfeletti munkát sajtolnak ki belőlük.[169]

Az 1897-es év bérmozgalmai hirtelen, szinte hónapok alatt ébresztettek rá hatalmas földmunkástömegeket a szervezkedéssel járó előnyökre és tették őket hitük szerint szocialistává. Különösen az újonnan beszervezettek hatalmas táborának szocialistasága azonban még nem jelentett mást, mint a jobb munkafeltételekért folytatott küzdelem vállalását, az adott helyzettel való elégedetlenséget. A bérharcokban társaik meggyőző munkája vagy esetleg kényszerítő tevékenysége révén a magukat szocialistának vallók táborát messze felülmúló létszámban vettek részt a mezőgazdasági munkások. A különböző helyi, megyei hatósági értesülések szerint egy-egy kisebb településen 100–300 fő körül, a nagyközségekben, mezővárosokban pedig 500 és 1200 fő között mozgott a szocialisták száma helységenként. Ez 300 települést alapul véve (még a tömeges szabolcsi csatlakozás előtt is) százezres tábort tételez fel.

A 300 település mintegy felében 1897-ben megalakult a Várkonyi-féle

szakszervezet. A létszámok megítéléséhez támpontot ad a szegedi II. csendőrkerületi parancsnokság nyomozása alapján még az aratás előtt, június 16-án készült Torontál megyei anyag. A jelentés nem tartalmazza a megyeszékhely, Nagybecskerek adatait, így a felsorolt helységek közül csak Nagykikinda számított népesebbnek. A megye 37 településén 7046 szocialistát nyomoztak ki, közölve az egyes községek vezéreinek nevét is. Kikindán 450 volt a szocialisták száma, de néhány kisebb településen is meglepően nagy volt a szervezettség, például Mokrinban 600, Kübekházán 280, Oroszlámoson 250, Szerbeleméren 350, Törökbecsén 300, Tordán 300, Valkányon 400 stb. embert tartottak szocialistának.[170] Békés, Bács-Bodrog, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyékben bízvást számolhatunk a mozgalmi szempontból kevésbé jelentős Torontál megyei létszám háromszorosával, megyénként 20 000-20 000, Jász-Nagykun-Szolnok, Csanád és Csongrád megyékben 10 000-10 000, továbbá Torontál, Arad, Bihar, Hajdú, Temes esetében 5000-5000 fővel, és a további érintett megyékből (Krassó-Szörény, Baranya, Fejér, Szabolcs) további 5000-rel együttesen. Az összesen 13 000-re tehető létszám csupán 1897. nyár eleji adatok alapján is valószínűsíthető, tehát a százezres tábor feltételezése nem tűnik túlzásnak. Már 1897 februárjára 4000-re nőtt a *Földmívelő*-előfizetők száma, az áprilisban kiadott *Földmívelők Szaklapjá*ának pedig hónapok alatt 1500-ra. Ha 10 fő olvasott el egy lapot, ami akkor szokás volt, már 1897 tavaszára 50 000–60 000-ren kerültek kapcsolatba a földmunkáslapokkal.

A protestáns vallás uralta területeken az írni-olvasni tudás még kiterjedtebbé tette a szervezettséget. A békési járás főszolgabírája például ilyen megfontolások alapján kért csendőri erősítést Köröstarcsára: „Tekintettel azon körülményre, hogy a köröstarcsai munkások majdnem kivétel nélkül írástudók, a szocialista elveket hirdető lapok és röpiratokból izgatott, szaturált nép, tekintve, hogy magukat igen értelmes, s vezetésre legalkalmasabb népnek tartják, tekintve, hogy Köröstarcsán a munkások és munkásnők teljesen szervezve vannak, s külön szervezett egyesületet képeznek."[171]

A főszolgabíró beterjeszti a tisztikar névsorát is. Elnök: Marti István, alelnök: Boros István, titkár: Szőlősi Sándor stb. Összesen 33 név szerepel a listán a számvizsgáló bizottsági tagokkal, a póttagokkal és a szakbizalmiakkal együtt. A lista szerint a ceglédi kongresszuson elfogadott szakszervezkedési minta alapján épült fel a szervezet.

A *Földmívelő* tudósítása szerint a köröstarcsai szakszervezet 1897 márciusában alakult meg, a nőszervezet létrejöttéről pedig az április 19-i

szám tudósít. A nőszervezet felépítése megegyezik a férfiakéval. Mezőberényben pártszervezet, szakszervezet és nőszervezet egyaránt alakult. A pártszervezet tisztikarát a ceglédi minta alapján 1897. február 21-én választották újjá. Ugyanekkor választották meg az egyébként már 1896 szeptemberében megalakult szakszervezet új minta szerinti vezetőségét is. A nőszervezet február 10-én jött létre. A mezőberényi munkásnők voltak az elsők, akik szocialista nőszervezetet alakítottak, elnökük Bereczki Sára, jegyzőjük Fehér Zsuzsanna, pénztárosuk Bacsó Katalin volt. A második nőszervezet a bánfalvai (március 14-én). Márciusban alakult még Óbecsén is nőszervezet, majd április 4-én Orosházán és sorra a többi településen is.

A hatósági jelentésekből kiderül, hogy az óbecsei, majd az ezt módosító ceglédi szervezkedési forma egyáltalán nem volt komplikált a munkások számára, azt sorra meg is valósították, és nagyszerűen eligazodtak benne. A viszonylag nagy létszámú vezérkar demokratikus döntési lehetőséget nyújtott. Alkalmat biztosított a konspirációhoz, a taktikázáshoz, mint például Köröstarcsán, ahol Boros Istvánt, az ottaniak vezérét taktikából csak alelnöknek választották meg. Hasonló megoldásokkal találkozunk más településeken is. A hatóságok a legtöbb helyen nem is sejtették, hogy a magánházaknál zajló éjszakai gyűléseken az általuk jelentett 30 fő (igen gyakori létszám) a szakszervezet vezérkarának az ülését tartja, az 50—60 fő pedig a szakszervezet és a pártszervezet vezetőségének közös összejövetelét.

A nők külön szervezése szintén Várkonyi István fellépésével kapcsolatos, a nőmozgalmat leánya, Várkonyi Mariska irányította. Pfeifer Sándor az MSZDP III. kongresszusán, 1894-ben még határozottan visszautasította a nőmozgalmat Kotzaurek nőmunkásnak adott válaszában: „Az úgynevezett »női kérdés« csakis a polgári osztályban létezik, mi szociáldemokraták egy osztálykérdést, az elnyomott proletárság kérdését ismerjük, reánk nézve női kérdés nem létezik." Hozzátette, hogy ők nemi és vallási különbség nélkül küzdenek.[172]

A szervezkedés 1897-es nagy hullámára már az volt a jellemző, hogy parasztok terjesztették az eszmét parasztok között. A szociáldemokrata pártvezetőség tagjai közül csak Rády Sándor (főként Bácskában) és Pfeifer jelenik meg időnként az Alföldön. Várkonyi Istvánnak is csak két nagyobb alföldi körútjáról tudunk. A kisipari munkásság még folytatja missziós útjait, de a szervezőmunka érdemi részét, megkapva Budapestről a szükséges propagandaanyagot, maguk a földmunkások végzik. A fő érdem kétségtelenül az orosháziaké, akik az ország távoli pontjaira

is eljutottak. „Mi orosháziak összejárjuk a vidéket, úgy agitálunk" – mondotta Bors Pál a ceglédi kongresszuson. „A mi buzgalmunk folytán 36 község ismerkedett meg a szocializmus eszméjével" – vélekedett Kiss István óbecsei munkás.[173] A ceglédi kongresszus után Békési Imre és Farkas Imre (Szentesről) bejárják a szomszédos Szolnok megyei településeket. Szervezésük nyomán a tiszaföldvári főszolgabíró jelentése szerint járásában 1897 márciusában Kunszentmártonban, Tiszasason, Tiszaföldváron, Tiszakürtön, Cibakházán, Csépán, Tiszavezsenyben, Nagyrévén, Rákócziban titkos gyűlések kezdődtek a robot eltörlése és az aratási feltételek ügyében. Gyűjteni kezdtek a *Földmívelő*re. Küldöttségek mentek a birtokosokhoz, hogy engedjék el az angáriát (a harmados föld utáni robotot). „Dacára a figyelmeztetésnek, a legtöbb birtokos engedett", aki nem, annál otthagyták a harmados kukoricát és nem művelték tovább. Az aratás idején az egész járásban megtagadták az aratási és cséplési feltételeket. A Hevesből érkezett munkásokat megtámadták és elűzték. Hasonló jelentéseket küldtek a megye más járásaiból is.[174] A *Földmívelő* tudósítása szerint Kunszentmártonban és Tiszaföldváron már márciusban, Fegyverneken, Dévaványán, Cibakházán, Tiszasason pedig a következő hónapokban alakult szakszervezet. A szomszédos Bihar megye községeit a szeghalmiak szervezték be, K. Papp Sándor vezetésével. A hatósági jelentésekből a legtöbbször az derül ki, hogy a már szervezett munkások viszik tovább az eszmét a szomszédos községekbe. Ez a munka az alig írástudó falusi munkásoktól óriási erőfeszítést, tanulást, gyakorlást követelt, mert a szomszéd község aggályoskodó, tudálékos elemeivel fel kellett venniük a harcot, meg kellett őket győzni, el kellett magyarázni nekik az eszmét, meg kellett őket tanítani a ceglédi szervezkedési formákra stb. Az orosháziakról tudjuk, hogy retorikai gyakorlatokat tartottak, és biztosan megtették ezt másutt is, különben a földmunkáskongresszusokon a polgári újságírókat is elkáprázтató beszédeiket nem tudták volna megtartani. „Az őskereszténységre emlékeztet, amikor a küldöttek jelentéseiből halljuk, milyen lelkesedéssel, milyen rajongással hisz ez a tömeg az új tanokban" – írta róluk Engelmann Pál.[175] A ceglédi kongresszust végigülő Aranyi rendőrkapitány sem tudta megállni, hogy a végén meg ne dicsérje a kongresszust, amely örömteli éljenzéssel ért véget, és sokan sírtak az örömtől. Ezek azok a mozzanatok, amelyek alapján elgondolkodtatóak a ceglédi kongresszus több küldöttének megjegyzései és Várkonyi pártvezetőség elleni vádjai amiatt, hogy 25 éve jutottak el a szocializmus eszméi Magyarországra, de azt a földmunkásokkal nem ismertették meg. Amikor pedig önálló szakszervezetet akarnak, amikor

maguk szervezkednek, kitagadják őket. Hogy milyen reménytelen helyzetben jutottak vigaszhoz, azt kifejezi a minden üldöztetés dacára folytatott apostolkodásuk, kifejezik a ceglédi örömkönnyek.

Várkonyi István új eszmei alapokra helyezi a mozgalmat

Miután 1897. február 2-án a pártvezetőség megszavaztatta a Várkonyi István pártból való kizárásával egyenértékű határozatot, a két hét múlva összeülő ceglédi kongresszus választépése után a *Földmívelő* is megkezdte a pártvezetőség kíméletlen bírálatát. Míg korábban a kritika a betegpénztári csoport és csatlósai ellen irányult, mostantól kezdve Bokányit és Pfeifert is erősen bírálták, ami később kölcsönös vádaskodásokba is átcsapott. Várkonyi részéről a vádak abban csúcsosodtak ki, hogy a pártvezetőség csak a „pumpolást, gseftelést" tartja szem előtt, és csak anyagi haszonért vezetik a mozgalmat. A pártvezetőség pedig Várkonyit a kormány bérencének, a földmunkások félrevezetőjének nevezi, a Néppárttal és a klérussal való együttműködéssel vádolja. A pünkösdi pártkongresszuson meghozták ténylegesen is a kizáró határozatot Várkonyival szemben. A kizárás azonban csupán Várkonyi Istvánra vonatkozott, híveit nem érintette, sőt a szervezkedésben addig elért eredményeket is magáénak vallotta a párt. Miután az Alföld mezőgazdasági munkásainak zöme kitartott a *Földmívelő* és Várkonyi István mellett, szükségszerűen következett be egy furcsa pártszakadás. Várkonyi hívei Cegléden kimondták, hogy ezentúl független szociáldemokrata pártként szerepelnek, a *Földmívelő* február 19-től a mezei munkások és földmívelők politikai szakközlönye mellett a független szociáldemokrata párt politikai lapja is lett. A „független" jelzővel való megkülönböztetés szokásos volt pártszakadások esetén. 1896-ban az MSZDP-n belüli ellenzék is így nevezte saját csoportját. Egy 1896. június 24-én tartott népgyűlésen, ahol Groszmann Miksa, Pollák Béla, Zsigmond Elek, Ruzitska Manó szónokolt, felszólították az egybegyűlteket, hogy támogassák a „független szociáldemokrata párt közlönyét, a *Népszavát*".[176]

A pártszakadás furcsasága abban állt, hogy ez csak a vezetést érintette, látszólagosan két párt irányította, vezette ugyanazt a mozgalmat. A budapesti kongresszus küldöttei megszavazták a Várkonyit elítélő határozatokat, de otthon a *Földmívelő* útmutatásai alapján szervezkedtek. A ceglédi kongresszus küldöttei keményen bírálták a pártvezetőséget, de tárgyaltak a vidékre érkező pártvezetőségi tagokkal, terjesztették az

MSZDP által kiadott propagandaanyagokat. Várkonyi járt Bácskatopolyán és Makón – e két helység az MSZDP kizárólagos befolyása alatt állt –, és útmutatásokat adott. Ezen a helyzeten Várkonyi híveinek 1897 szeptemberében megtartott pártkongresszusa sem változtatott lényegesen. Tulajdonképpen majd csak a mozgalmi apály idején, 1899–1900-ban válnak teljesen külön, szigetelődnek el a független szocialista szervezetek az MSZDP-től. A két vezetés közötti elvi, politikai, stratégiai és taktikai különbségek fokozatosan váltak nyilvánvalókká a szakadástól a Független Szocialista Párt szeptemberi megalakulásáig. A független szociáldemokrata elnevezés használata idején is jobban megfelel a *Földmívelő* által közvetített nézetek összefoglalására a független szocialista jelző, ezért szeptember előtt is ezt használjuk. Független szocialistáknak korábban a magyarországi anarchisták nevezték magukat, akik a bakunyini felfogást vallották.

A felszínre került nézetkülönbségek több kérdésben is kifejezésre jutottak a ceglédi szakkongresszuson. Konkrétabb magyarázatot kapott Várkonyinak a *Földmívelő* első számában kifejezésre juttatott azon törekvése, hogy a szociáldemokrata elveket úgy ismertesse meg, ahogy az a „nép felfogásának legjobban megfelel". Ez alatt az óbecsei, majd a ceglédi minta szerinti szervezkedést, az azonnali gazdasági, politikai harcot és az agrárszegénységet foglalkoztató követelések felkarolását értette. Az első egyik ilyen követelés a progresszív adózás bevezetése. Ez az MSZDP napi követelései közt is szerepel, önmagában tehát semmi eltérést nem jelentene. A Cegléden megfogalmazott formában azonban nem polgári demokratikus, hanem szocialista tartalmat kapott. Miután az ifj. Molnár Ferenc szentesi küldött által beterjesztett határozati javaslat a termőföld közös birtokká változtatásának szükségességét tartalmazta, „a *magángazdasági átmenetekre, mint legalkalmasabbat*", a fokozatos adónak a bevezetését követelte. A javaslatot a *Földmívelő* a szocializmus megvalósításához vezető első lépésnek nevezte. „Dobjátok ki a fokozatos adó behozatalával *szocializáló* első lépés megtételével közületek a heréket, úgy mint a szorgalmas méhek, azzal a különbséggel, hogy kényszerítsétek őket is munkára"[177] – tette hozzá az elfogadott határozathoz Várkonyi. Az eddigi feldolgozások nem méltatták eléggé ezt a javaslatot és indoklását, pedig kulcsszerepet játszik Várkonyinak a szocializmushoz vezető útra vonatkozó koncepciójában. A javaslat részletezéséből kiderül, hogy a 25 000 forintos évi jövedelemnek már 50%-a menne adóba, a 30 ezresnek 60%-a, ezt követően 5000 forintonként 10%-kal emelnék az adókulcsot. Ötvenezer forint jövedelem után 95%-os adó-

elvonás következne, és mindössze 2500 forint maradna meg a tulajdonosnak. A 25 000 forint feletti évi jövedelemmel rendelkezők rosszabbul járnának így, mint az az alattiak, ezért birtokaik jelentős részéről kénytelenek lennének lemondani, és ezzel a szocializálást el lehetne indítani.

Egy másik határozati javaslat a kincstári birtokok, a nagy latifundiumok és az egyházi birtokok méltányos feltételek melletti bérbeadását követeli a földmívelő munkások számára. A szeptemberi pártkongresszus már konkréttá tette ezt a javaslatot: a papi birtokok állami kézbe vételét és a kincstári birtokokkal együtt 5-5 holdas parcellánkénti bérbeadását követelte. Továbbá kötelezni kívánt minden nagybirtokost, akinek 100 kat. holdnál több földje van, hogy azt szintén 5 holdas parcellákban bérbe adja.[178] Ezek a határozatok – ellentétben az MSZDP törekvéseivel – a szocializmus megvalósítása előtt „a magángazdasági átmenetekre"olyan elképzeléseket tartalmaztak, amelyek a dolgozó parasztság helyzetének javítását célozták, olyan polgári radikális követeléseket fogalmaztak meg, amelyek a leendő szocializálást előkészíthették és megkönnyíthették volna. Függetlenül ezeknek a törekvéseknek a megvalósíthatóságától, Várkonyi felismerte, hogy a demokratikus megoldások nem állnak szemben a szocialista célokkal, hanem annak szolgálatába foghatók. Az olcsó kisbérletek szervezése, általában a valamilyen törvényes úton történő földszerzés eléggé elterjedt igényként fogalmazódott meg már ekkorra. Várkonyi végül is ezt az igényt igyekezett összeegyeztetni a szocializmusért folytatott harccal, ennek ellenére a szövetkezeti formát tartotta célravezetőbbnek. A *Földmívelő* nem indított harcot a kisbérletekért, ellenben az I. Internacionálé állásfoglalásának és az MSZDP 1890-es kongresszusi állásfoglalásának megfelelően szorgalmazta a szövetkezetek alakítását. Várkonyi egyik írásában azt javasolja a földmunkásoknak, hogy a 200 holdig terjedő birtokosokkal összefogva alakítsanak szövetkezeteket. Azokat a birtokosokat nyerjék meg először, akiknek már nagyobb az adósságuk, mint a birtokuk értéke. A 300–400 fős szövetkezetek élére 20 tagú bizottságot válasszanak, a szövetkezet elnöke pedig egy szakszervezeti tag legyen.[179] Ily módon a szövetkezet egy munkásszövetségnek (kamarának) felelt volna meg a Cegléden elfogadott szervezkedési minta szerint.

A ceglédi szervezkedési minta, mint a fentiekből is kitűnik, távolabbi célokat is kívánt szolgálni. Csuzdi Ferenc, a javaslat előterjesztője indoklásában ezt kifejezésre is juttatta: „Tekintettel arra, hogy az egyén vagyoni függő helyzetből csak úgy szabadulhat ki, s az igazi szabadságot, testvériséget, egyenlőséget és egyforma jólétet is csak úgy lehet meg-

valósítani, ha ... mindenhol egy minta szerint alakított szervezetek létesíttetnek." A továbbiakban pedig így érvelt: „Mi csak azt akarjuk, hogy a földmívelő osztály legyen mindenkor az iparosok mellett, de soha alatta – soha felette. Szervezkedésünkben legyen rend, mint a hadseregben, hol mindenkinek megvan a maga helye, s ha harcra kerül a dolog, együttműködve legyőzzük az ellenséget."[180] A független szociáldemokraták elvi nyilatkozatát szintén Csuzdi terjesztette elő és indokolta. Beszédében ismét kifejezésre juttatta a szervezkedési formák betartásának fontosságát, mivel „az igazi szocializmus is csak úgy valósítható meg, ha a nép arról le nem tér". Csuzdi Ferenc a ceglédi kongresszuson elfogadott szervezkedési formát svájci minta szerinti szervezkedésnek nevezte, mondván, hogy ez felel meg leginkább a magyarországi viszonyoknak, és így foglalt állást az 1869-ben tartott pozsonyi értekezlet is. A svájci mintára létrehozott szervezetek az elvi nyilatkozat szerint egymástól függetlenek és egymással szövetséges viszonyban állnak. Ez a szervezkedési forma feleslegessé teszi az országos párvezetőséget. Csak községi, legfeljebb járási pártvezetőségek létezhetnek. Ezek választják meg tagjaik közül az országos szövetségtanácsot.

Ez a szervezkedési forma és a mögötte álló elképzelések látszólag már a proudhoni föderalista, anarchista koncepciót tükrözik. Valójában a Proudhonra emlékeztető megfogalmazás mögött ekkor még nincs anarchista tartalom. Ez kiderül a magyarázatok sorozatából, melyeket maga Várkonyi fűzött a svájci mintához. „*A szövetségtanács nem egyéb, mint az országos pártvezetőség*, csakhogy tagjait elvtársaink otthon, a saját körükben fogják választani akként, amint a zentai kongresszus majd meg fogja azt határozni."[181] (Zentán terveztek pünkösdkor kongresszust tartani, de ezt a hatóságok betiltották.) Várkonyi azt is kifejti, miért nem pártvezetőségnek nevezik ezt a szervezetet: azért, hogy a helyi és a központi szociáldemokrata vezetőséggel ne tévesszék össze a mozgalomban kevésbé jártas elvtársak. Másrészt úgy véli, a szövetségtanács elnevezés jobban megfelel a tartalomnak is, mert már az elnevezésben benne van, hogy „szabad rendelkezési joggal bíró és együtt, szövetségben élő emberek képviselő-testülete, azaz országos vezetőség". A szociáldemokrata pártvezetőség nem országos, még ha a kongresszus választja is, mert egy helységből (Budapest) választják és mert az adott vezetőség előre képes a pártvezetőség összetételét meghatározni. Tehát az MSZDP vezetőségének magatartása sarkallta Várkonyit más megoldás kidolgozására. Már igen korán felfigyelt arra a negatívumra, amit igazán a későbbi munkáspártok gyakorlata sem tudott kiküszöbölni, vagyis felismerte a központi párt-

vezetőség korlátozó szerepét abban, hogy az új vezetőség megválasztása valóban demokratikus és egyben országos lehessen. Ha a községi és járási testületek választott képviselői alkotják a szövetségtanácsot (pártvezetőséget), visszavonható megbízólevéllel ellátva, akkor a pártvezetőség lesz a tömegek akaratának alárendelve és nem fordítva. Ez kizárná, hogy a pártvezetőség zsarnokká nője ki magát. A választott vezetőségek választóiktól való nagyobb függetlensége mindenkor a vezetőség és nem az általa képviseltek hatalmi tudatát erősíti.

Várkonyi megfontolásai reális veszélyeket vettek figyelembe az MSZDP hibás gyakorlatának tagadása során. A vidék érdekei valóban nem juthattak kifejeződésre az MSZDP-ben, mivel nem csupán a pártvezetőség tagjai éltek a fővárosban, hanem a fontosabb kérdésekben összehívott bizalmi értekezlet is a fővárosi ipari munkások szakegyleteinek bizalmijaiból állt. Hiába választottak vidéken is bizalmiakat, azoknak nem volt beleszólásuk a lényegi kérdések eldöntésébe, ami hátrányosan érintette a földmunkások mozgalmát. Vagyis a mozgalom későbbi anarchista vonásaiért hiba lenne csupán Várkonyit felelőssé tenni. A párton belüli viták mindig az álláspontok letisztulását szolgálják, és reálisan jobb lehetőséget biztosítanak a helyes nézetek kikristályosodásához, míg a vita párton kívül helyezése a nézeteltérések felerősödését, az ellentétes nézetek végletes megfogalmazását tételezi fel. Ezt nem csupán Várkonyi kitagadása, hanem az azóta eltelt időszak számos példája is igazolja.

Várkonyi a mozgalom és az új társadalom felépítését azonos módon kívánta megvalósítani. Ez azt jelentette volna, hogy a régi rend megdöntésekor a svájci mintára kialakított és országosan kiépített munkásszervezetek veszik át a társadalom irányítását a burzsoá államtól. A svájci minta alatt Várkonyi a svájci köztársaság felépítési formáját értette. A 22 kanton nálunk a megyéknek vagy járásoknak felelt volna meg. Svájcban az egymástól független és szövetséges köztársaságok alkotják a Köztársasági Szövetséget, s ezt egy 26 tagból álló Szövetségi Tanács kormányozza. Várkonyi szerint ez nálunk a minisztériumnak felel meg. A szervezkedésnek is így kell felépülnie. Ő is a pozsonyi értekezletre hivatkozva fejti ki nézeteit, mivel ez felel meg legjobban a hazai viszonyoknak „a sokféle nemzetiségre való tekintetből is".[182] A svájci minta szerinti mozgalmi és társadalmi felépítés első láncszeme az egymással egyenlő ember, második láncszemként következnek a községi munkásszövetségek a szakszervezetekkel együtt, harmadikként a városi vagy járási pártvezetőségek, és végül legfelül áll az ezek kebeléből választott országos szövetségtanács, amely irányító és tanácsadó szerepet tölt be. A szervezet minden tagja

végzi a maga dolgát. Így a társadalom egységesen épül fel, nem lesz benne sem úr, sem szolga, „hanem uralom nélküli egyenlőség, melyet csak szövetségesként élő emberek valósíthatnak meg".[183]

Ebben a felépítési rendszerben az alapegység a szakszervezet, ennek élén egy bizalmi testület áll, az általuk választott elnök vezeti a községi munkásszövetségeket, melyek az egész községet átfogják, előbb mozgalmilag, majd később, az új társadalomban az ő kezükbe kerül a föld, és ők alkotják a termelő közösséget, a szövetkezetet. A gazdasági, vagyis termelő közösségek ettől kezdve pártirányítás alá kerülnek.

Várkonyi István nézetei több forrásból táplálkoztak. Maga mondta el, hogy mindent megtett az eszme tanulmányozásáért. Kedvenc olvasmánya volt Rousseau „Társadalmi szerződés"-e, jeles mondatait színes ceruzával húzta alá, és ezeket gyakran idézte.[184] Ismerte az I. Internacionálé vitáit, a szocialista elmélet nagyjait, Marxot, Proudhont, Lassalle-t és másokat. A szövetkezeti megoldást, amit a kollektív proudhonisták erősítettek meg az I. Internacionáléban, a marxizmus is magáévá tette. A Párizsi Kommün, éppen proudhonista hatásra, nem csupán a mezőgazdaságban, hanem az iparban is a munkások szövetkezeteinek, a munkásszövetségeknek adta át a termelőüzemeket. A Kommün kimondta, hogy döntést kell hozni „az üzemeknek a munkásszövetségekre történő végleges átruházásáról".[185] Ahogy Marx megfogalmazta, a Kommün „a termelési eszközöket, a földet és a tőkét, amelyek most főképpen a munka leigázásának és kizsákmányolásának eszközei, *a szabad és társult munka puszta eszközeivé változtatja*".[186] Mindezt Marx kommunizmusnak minősítette, és a munkásosztály felszabadítása természetes folyamatának tekintette.

A proudhonisták és az anarchisták számára a Kommün gyakorlata sokáig kimeríthetetlen példatár és hivatkozási alap maradt. Különösen felépítési elképzelései. A Kommün szembehelyezkedett a központosítással, a közvetlen állami irányítással. „Ha Párizsban és a másodrangú fontosságú központokban a dolgok kommunális rendje felépült volna, a régi központosított kormánynak a vidéken is át kellett volna adni a helyét a *termelők önkormányzatának*" – írja Marx. Utána pedig ismerteti a Kommün tervét, leírja, hogy annak értelmében minden kerület községi közös ügyeit a kerület fővárosában ülésező képviselőgyűlés útján intéznék. A képviselőgyűlés küldene visszahívó levéllel és utasítással ellátva delegátusokat a Nemzeti Delegációba. Marx ebben az állam elnyomó funkcióinak visszaszorítását, társadalmi ellenőrzés alá kerülését látta. Mindez nem váltotta ki Marx kritikáját, sőt egyenesen kimondja, hogy

„a Kommünnek az államhatalommal szembeni ellentétét a túlzott központosítás ellen folyó régi harc egyik szélsőséges formájának nézték". A következő marxi megjegyzés még az előbbin is túlmutat: „A Kommün puszta létezése *természetszerűleg magával hozta a helyi önkormányzatot, de többé nem ellensúlyozásképpen az immár feleslegessé tett államhatalommal szemben.*"[187]

A német és francia tradíciók különbözőségéből következik, hogy a „francia szocializmus" államfelfogása eltért a „német szocializmusétól". Marx proletárdiktatúráról szóló tanítása a német szocialisták számára az állam szerepének megnövekedését, politikai, gazdasági, kulturális irányító tevékenységének abszolutizálását jelentette. Ez a felfogás „a valóban marxista"-ként ment át a köztudatba ott, ahol német közvetítéssel ismerték meg a marxizmust, mint Magyarországon is. Pedig láttuk, hogy maga Marx a szövetkezetekre, a helyi önkormányzati szervek súlyának megnövelésére, az államhatalom alulról történő felépítésére és ellenőrzésére alapuló megoldást nagyon is össze tudta egyeztetni saját tanításával. A marxisták és az anarchisták között nem a szocializmus rendszerének leendő kiépítése, nem az állam szerepének korlátozása körül folyt a vita, hanem a harci módszerek, de legfőképpen az állam szükségessége kérdésében. Az anarchisták az állam bármely formáját elutasították.

A „marxista" felfogás merev értelmezése és az állami központi irányítási rendszer Marxnak tulajdonított felfogása sokáig gátolta, hogy Várkonyi István nézeteit megfelelően értékelje történetírásunk. Nem akarjuk Várkonyi személyét misztifikálni, sem lépten-nyomon zsenialitását bizonygatni, de nem hallgathatjuk el, hogy ő volt az első, aki felismerte: a „német szocializmus" – ahogy ő nevezte, államszocializmus – nem felel meg a magyarországi viszonyoknak. Magyarországon egyedül a megyei, városi, mezővárosi önkormányzatok rendelkeztek demokratikus tradíciókkal, s ezek a török uralom, majd az utána következő feudális korban kiépült tradíciók igen erősek voltak. Ezeket a kereteket felhasználva kerülhetett a parasztság a legkorábban – és sokáig kizárólagosan – a politikai élet sáncain belülre. Várkonyi idejében már az agrárproletariátus képviselői is nagy számban juthattak be a helyi képviselő-testületekbe, helyenként még a presbiter-választásokon is diadalmaskodtak a szocialisták. A községi és egyházi önkormányzat volt az a terület, ahol paraszti politikai jártasság alakult ki. Ebből a nézőpontból a nagy országos politika úri huncutságot jelentett szemükben, abba nem volt beleszólásuk. Ezeket a tradíciókat tulajdonképpen a népi írók nemzedéke értékelte, majd a felszabadulás után az új közigazgatás kiépítésére kidolgozott pa-

rasztpárti koncepció épített erre, de a spontánul létrejött, majd elsorvasztott népi szervek előzményei is itt kereshetők. Mindezek csak aláhúzzák Várkonyi István törekvéseinek jelentőségét. Mögöttük nem csupán az önkormányzati demokrácia tradíciója, hanem a nemzeti kérdés megoldásának szándéka is meghúzódott, amennyiben a nemzetiségek lakta kisebb területek saját önkormányzatát is biztosította volna.

Hiba lenne azonban Várkonyi István nézeteiben csupán a marxizmus hazai viszonyokhoz legkorábban alkalmazott változatát keresni. Az előremutató jegyek mellett rá kell mutatni az általa kidolgozott szisztéma kiforratlanságára és proudhoni frazeológiájára, majd a dr. Schmitt Jenő befolyása hatására fokozatosan beépülő anarchista terminológiára, sőt bizonyos pontokon az anarchista tartalomra is. A „se úr, se szolga" rousseau-i tétel következménye, az uralomnélküliség hirdetése nem azonos a hatalomnélküliség proudhoni tanításával. Ez még általában nem minden hatalom visszautasítását jelenti, hanem a mások fölötti uralom tagadását. Várkonyi egy későbbi, választási programbeszédében ezt így fogalmazza meg: „A független szocializmusnak nincs uralmi vágya, csak az emberszereteten és uralomnélküliségen alapuló igaz egyenlőség, testvériség és szabadságra való önzetlen törekvése. S e célját csak a népszövetség [a népszövetség a svájci minta szerint a köztársasági szövetségnek felel meg – *F. J.*] útján létesített szövetségtanács kormányzása, megyei, községi független teljes önkormányzaton nyugvó egyéni függetlenség biztosíthatja." Ez a megfogalmazás még mindig a Párizsi Kommün elveit követi, kiegészülve az anarchisták alaptételével, mely szerint az államot, mint minden rossz forrását, el kell törölni. Helyébe a népszövetséget kell felállítani, és „minden intézménynek a népszövetségen alapuló társadalmasítását, korlátlan szövetkezési joggal".[188]

Kiderül a szövegből, hogy az állam eltörlésének anarchista frázisa itt egészen más tartalmat takar, mint Bakunyinnál. Várkonyinál ez az osztályállam tagadása csupán. Az osztályállam helyébe lép a népszövetség és a népszövetségen alapuló társadalmasítás. A Független Szocialista Párt elvi nyilatkozatában a következő megfogalmazás található: „A mai gazdasági rendszer megváltoztatásánál a szabadságot, a vagyon- s munkaegyenlőséget biztosító uralomnélküliségre fog törekedni munkásszövetség létesítésével."[189] Amikor a külön politikai párt megalakítása napirendre került, a *Földmívelő*, annak szükségességét indokolva és az „uralomnélküliség"-et magyarázva leszögezte: „A mi célunk nem mások elnyomása, sem embereké, sem pártoké, hanem az összes elnyomottak felszabadítása, a porba sújtott jog és igazság dicső – mindenkit egyformán

védő – szent helyzet visszaállítása." A marxista kiindulási pont egy rousseau-i konklúzióval zárul, s ezzel a magántulajdonra épülő társadalmak igazságtalansága és jogtalansága kap hangsúlyt. A korábban részletezett társadalomfelépítési elképzelést pedig már egyenesen az anarchisták érveivel védi, valószínűleg Schmitt Jenő hatására: „Ha a szociális társadalmat úgy engedjük alakulni, hogy az egész ország területeit később is egy Budapesten létező központi erőszakos hatalom rendezze, mint most, úgy az veszedelmesebb lenne a mai társadalmi rendnél is, mivel a közös termelés által akkor senki vagyoni függetlenséggel nem bírna és úgy nem lenne, aki az országos hatalommal szembeszállni merne, mivel a központi hatalomnak a termelés minden szála a kezében összpontosulna, s azáltal az ellene vétőket éhhalálra is kárhoztatná. E szerint a szociális társadalmi rend üdvös az emberiségre csak úgy lehet, ha egy-egy város vagy egy-egy járás képez egy kis köztársaságot és mindegyik maga termel közösen, és mindegyik maga intézi a maga sorsát és függetlenül, de szövetségben más városokkal vagy járásokkal, hogy a nemzetköziség fennálljon."[190]

Várkonyi gyakran azzal vádolta a szociáldemokratákat, hogy államszocializmust akarnak, vagyis nem szövetkezeti alapra, a helyi önkormányzatokra, hanem az állami tulajdonra és az új államra építenek. A szociáldemokrata elképzelésekben az egyén szabadságát nem látta biztosítva, a politikai és gazdasági hatalmat egy kézbe vevő állammal szemben az anarchistákhoz hasonló fenntartásokkal élt. Ezért egyaránt elutasította a magántulajdont és az állami tulajdont.

1898 februárjában a szocialista mozgalmat is rokonszenvvel kísérő radikális lap, a *Függetlenség* hosszú interjút készített Várkonyival. Többek között megkérdezték tőle: „Ön és hívei szintén a földfelosztás elvét vallják?" Várkonyi válasza ez volt: „Kijelenthetem, hogy az én és *programomban sohasem akartam a földfelosztást. Éppoly kevéssé akarják azt elvtársaim. Egyszerűen ostobaságnak tartom a földbirtok felosztását. Nagyon jól tudom, hogy a teljes vagyonegyenlőség lehetetlen* [ti ezáltal – *F. J.*]. *A szociális bajok orvoslását csak egy, a gyakorlati életben is bevált alapon* tartom lehetségesnek. Ilyen például a kisebb területekre szorítkozó kommunizmus, tehát a községek vagy járások vagyonközössége: *az állami kommunizmust helytelennek tartom*, mert ott teljesen elvész az egyén. [A lap kiemelései.]"[191]

Várkonyi eddig ismertetett, frazeológiájában helyenként anarchista megnyilvánulásaiból egy alulról felfelé építkező gazdasági és politikai demokrácia képlete bontakozik ki. Elsikkad benne a politikai hatalom

elnyomó funkciója, egyáltalán egy erős politikai hatalom átmeneti szükségessége is. Várkonyi nem számolt volna a volt uralkodó osztályok ellenállásával? Sok jel utal rá, hogy igenis számolt, e kérdések kifejtése valószínűleg azért maradt el, mert e téren nem állt vitában az MSZDP-vel. A kérdéseket azonban a földmunkások felvetették, és a leveleikre adott válaszokból körvonalazható Várkonyi álláspontja. Megmagyarázza, hogy a tisztességes megélhetés még nem lehet végcél: „A további cél a politikai hatalom megszerzése, a valódi jogegyenlőség kiküzdése."[192] „A nép gyilkoltatása" című cikkében a szabolcsi események kapcsán jegyzi meg: „No de hisszük, hogy *a nép*, ha késik is, de felejteni nem fog, és *mikor eljön az idő, ítélni és számolni fog* az efféle emberbőrbe bújt fenevadakkal."[193] A földbirtokosokról írt cikkeiből sem az derül ki, hogy elképzelése szerint a jövendő társadalomban békés egyezség útján jut majd a föld a munkásszövetségek kezébe. Az osztozkodás vádját visszafordítva kifejezi reményét, hogy az öntudatra ébredés nem késik már soká, és megfenyegeti „a földosztó hatalmasokat": tartózkodjanak a nép kisemmizésétől, nehogy a nép majd később „durva eljárásra" vetemedjék. „Hasztalan kiabáljátok és akarjátok már reánk kenni az osztozkodás vádját. Tudja már a nép és látja, hogy ti vagytok az osztozkodók, és ha szépen nem akartok e falánk természetetekkel felhagyni, vigyázzatok, hogy a torkotokra ne forrjon."[194] Az aratási sztrájk idején Dózsára hivatkozik a felhívás, és felteszi a kérdést: „Oh nép, meddig tűröd az emberiség heréinek e veled űzött rút játékát?... Ébredj fel, te alvó óriás, itt az idő, szállj magadba, elnyomott embertársaiddal összetartva sorakozz, és csak akkor vegyétek fel a munkát, ha az nektek és nem a heréknek ad jobb létet. Győzd le gyilkos ellenségeidet, kik a híres magyar szabadság dicsőségére véled szemben s ellened a magyar Alföldön zsandárvilággal ostromállapotot teremtettek, azért, hogy a régi zsarnok földesurak méltóságos világcsavargást űző here sarjainak, utódjainak agárra, paripára, kéjhölgyekre, fényűzésre, eszeveszett dáridókra elvegyék tőletek s társaitoktól a falat kenyeret, amelyek felhalmozódva milliókra rúgnak. S ti aratómunkások meg csak koplaljatok, mert másképp a tiszttartók, kasznárok, kulcsárok és ispán csatlósaiknak sem találna majd dinomdánomra annyi jutni, mint eddig jutott." Végül felhívja a cikk a munkásokat gyermekeik nevelésének fontosságára, hogy a gyermekeikből álló hadsereget ne lehessen a nép ellen fordítani.[195]

A felekezeten kívüli Várkonyi talán a földbirtokosoknál is erősebben gyűlölte a papokat. „Amit nem szeretnétek hogy veletek cselekedjenek, azt ti sem cselekedjétek mással" című vezércikkében bibliai idézettel

olvassa fejükre vétkeiket: „Nagyon jó, hogy a tisztelendő lelki atyák Krisztus szavaira hivatkoznak, így legalább alkalma nyílik az eddigi sokat szenvedő magyarországi földmívelő szegény népnek kérdőre vonni őket eddigi nélkülözésért és hogy miért cselekedték ők azt a néppel, amelyet ők sem szeretnének, ha velük cselekednének... Ők a nép legrosszabb akarói, úgy hogy minden eljárásuk csak ámítás, bolondítás, a néppel való rút játékűzés, a nép lelkivilágától való megfosztásra irányított cselekedet, melyet Krisztus szent nevére hivatkozva űznek szemérmetlenül... Kik nem átallják magukat Krisztus papjainak mondani akkor, midőn ők a gyilkos fegyvereket megáldják és az erőszakos rablórendszert helyeslik." A papság legfőbb rossz cselekedete az volt, hogy a földet, amely hajdan köztulajdonban volt, a néptől elrabolták és a népet koldusbotra jutatták. „Ezért, de még Krisztus megsértett szavának jóvátétele miatt *nagyon helyes, ha a nép velük azt teszi, amit ők a néppel tettek: visszaveszi köztulajdonba a földet mind őtőlük, mind a többi nagy földterületeket bitorlóktól.*"[196]

Várkonyi arra s kérdésre sem adott választ, hogy a földek köztulajdonba vételekor sor kerülne-e kárpótlásra, mint ahogy a Párizsi Kommün tervezte, vagy minden kártérítés nélkül vennék birtokba a magántulajdont. Megnyilvánulásaiból azonban nyilvánvaló, hogy kártérítés nélküli kisajátításra gondolt. Ezt példázza az ősi jussra hivatkozás a fenti írásban és másutt, továbbá a herék munkára kényszerítésének gyakori hangoztatása.

További megválaszolatlan kérdés a régi társadalom megdöntésének módja. A Független Szocialista Párt elvi nyilatkozatának 8. pontja megegyezik az MSZDP 1890-es elvi nyilatkozatának utolsó pontjával: „A Független Szocialista Párt minden, a nép kijátszása, kifosztása, félrevezetése és szabadsága ellen intézett merényletek ellen erélyesen fog harcolni mindenütt, és *úgy, ahogy legcélravezetőbbnek véli.*"[197] Minden jel arra utal, hogy a szervezkedés országos kiterjesztésével és egy adott pillanatban történő együttes fellépéssel óhajtották a régi rendet megdönteni, ha lehet, passzív ellenállással, ahogy Proudhon is elképzelte, de ha ez nem megy, erőszakkal. Ez a gondolat már korán megjelenik a *Földmívelő*ben. A már idézett, „Még kér a nép" című cikk megfogalmazza, hogy a szervezkedéssel olyan hatalmat lehet a rendszerrel szembeállítani, melynek puszta megjelenése le fogja győzni az ellenséget: „Ha a magyarországi földmívelők szervezkedése be lesz fejezve az egész vonalon, akkor meg lesz téve az első óriási nagy lépés a népszabadság megvalósulása felé, és akkor a hatalmasok éppen úgy, mint 50 év előtt, önként megadják a

népnek jogait, mert akkor bátran kiálthatjuk oda nekik Petőfivel, hogy »még kér a nép adjatok neki!«."[198] Egy másik írás Petőfi „Nemzeti dal" című versére hivatkozva kijelenti, hogy ismét itt az idő, mert már tovább tűrni nem lehet: „Teremtsétek meg tehát gyorsan mindenhol a munkásszövetséget. Alakítsatok földmívelő-szakszervezeteket és válasszatok szakszervezeti bizalmi férfiakat minden községben és városban a munkásszövetségek vezetésére, és amellett létesítsetek mindenhol pártvezetőségeket, s hogyha eljön a nagy idő: minden szenvedő, mint egy ember helyét megtalálva állhasson talpra a zöld asztalnál ülő bandita hatalmasok szemérmetlensége megszüntetésére."[199]

A szervezetek létrehozásának elsődlegességét azért is kellett léptennyomon hangoztatni, mert a vidéki munkásság azonnali cselekvést várt, azt szorgalmazó levelekkel árasztották el a *Földmívelő* szerkesztőségét, főként később Szabolcsból. A számos hasonló tartalmú szerkesztői üzenetből csak egyet kiragadva: „A község 250 hold földjének elvételén még nem segíthetünk, csak akkor, ha a nép az egész országban fel lesz rázva és szervezkedve, úgy a helyzet megvalósítását mint egy ember követeli."[200] Ifj. Pogány István (Szeghalom) „Cselekedjünk!" című cikke már többet sejtet, mint passzív ellenállást: „El vagyunk készülve a legrosszabbra, mert az a tudat bátorít, hogy az igazság érzete vezérel." Ezután következik a cikkbe Várkonyi betoldása: „Nohát méltóságos nagyurak, gondolkozzatok és intézkedjetek, míg van idő! Feledni tudunk, ha ellenkezőleg cselekedtek, okoljátok magatokat a történtekért."[201]

A politikai jogok kiharcolása érdekében és a mindenkori erőfelmérés szolgálatába állítva, Várkonyi óriási jelentőséget tulajdonított május elsejének. Valószínűleg úgy képzelte, hogy a szervezkedés országossá válásával az évről évre nagyobb és nagyobb demonstrációk edzik harcra a mozgalmat. Ezek az erőpróbák pedig megmutatják majd, hogy egy országos, nagy, végső erőpróbának mikor jöhet el az ideje. Május elseje azért is alkalmasnak látszott erre, mert az MSZDP is mindenkor gondot fordított megünneplésére, és így módot adhatott volna az ipari és mezőgazdasági munkásság együttes fellépésére. Már 1896. május elseje előtt beutazta Várkonyi István az Alföldet, és mindenütt az ünneplésre szólított fel. 1897-ben ismét alföldi körútra indult, hasonló szándékkal. Április 18–19-én Makón járt, és többekkel tárgyalt. Rendőrségi kihallgatása során azt vallotta, hogy a *Földmívelő*re gyűjt előfizetőket, de távozása után kiderült, hogy az ottani munkásokat arra biztatta, a hatósági ellenzés dacára is ünnepeljék meg május elsejét. Agitációjának hatására a férfiak zöld gallyal és piros zászlóval, a nők pedig piros ruhában

kívántak ünnepelni.[202] A *Földmívelő* is közölte a munkásokkal, hogy a zászló csak vörös lehet május elsején. A május elsejének juttatott taktikai szerepről a földmunkások tudtak, de nyilvánosan nem beszéltek, s a *Földmívelő* természetesen nem cikkezett.

Ezért páratlan értékűnek számít az a vidéken elcsípett proklamáció, amit Kristóffy József a parlamentben fel is olvasott, s amelynek hitelességében nincs okunk kételkedni: „A tulajdonjogot meg kell szüntetni, *minden vagyon összességben kezelendő*, s a jövedelemből mindenki egyenlő arányban részesítendő, miután az 1848-iki törvények a polgári egyenlőséget kimondták, *vagyoni egyenlőség is behozandó*, s minden cím és rang eltörlendő; *a mostan fennálló államforma megsemmisítendő;* államfő ugyan választandó lesz, azonban az újonnan alakult társadalmi elemből.

Kívánunk nyolc órai munkaidőt, általános választási jogot, s munkásvédő törvényt; *hogy a tulajdonjog igazolható ne legyen, mindenütt megsemmisítendők a telekkönyvi birtokívek;* elveinknek keresztülvitelére, s az államformának megváltoztatására *minden év május havában közre kell hatni*, amennyiben mindazon helyeken, hol már elveink elfogadásra találtak, s híveink vannak, nagygyűlések tartandók, *s a gyűlésen elveink proklamálandók, s ahol ellenállásra találunk, mindenütt erőszak használandó.*" A felolvasás után Kristóffy hozzáteszi: „Beadták a magyar parasztnak T. ház a Marx Károly világeszméivel felerősztett Dózsa György-féle hagyományokat."[203]

A proklamáció nem Várkonyitól származik, ez kiderül annak tartalmából, de kiderül az is, hogy nem az MSZDP hívei terjesztették. Utolsó mondata Schmitt Jenő híveire vall, tehát csakis a független szocialisták terjeszthették. Bár Kristóffy nem nevezte meg a lelőhelyet, gyaníthatóan Kiskunhalas környékéről származik a szöveg, mivel a már tárgyalt kiskőrösi zendülésnek is a telekkönyvek megsemmisítése volt az egyik követelése. Az ottani szervezetnél érződött leginkább a Schmitt-féle ideális anarchista hatás. Később ez a törekvés majd Szabolcsban jelentkezik tömegesen.

A proklamációt a május elsejének szánt szerep ürügyén idéztük. Utolsó mondatából az is kiderül, hogy megfogalmazója nem értette pontosan, miről is van szó, mert amit ír – hogy ahol ellenállásra találnak, mindenütt erőszakot kell alkalmazni –, az az utolsó, a végső összecsapásra vonatkozik, a mindenkor soros május elsejékre még nem.

Május elsejéhez elsősorban a nemzetközi munkásmozgalomhoz tartozás tudata kötötte Várkonyit és híveit. Ugyanakkor, először a hazai munkásmozgalom történetében, májushoz kapcsolva megteremtették a

Dózsa-kultuszt. Csuzdi Ferenc már a ceglédi szakkongresszuson összekapcsolta május elsejét Dózsa Györggyel, azt állítva, hogy Dózsa, aki elsőként harcolt a földművelőkért, május elsején indult el Ceglédről. A második helyen áll ebben a harcban a ceglédi kongresszus. Majd a *Földmívelő*, egyenesen a ceglédiekhez szólva, feleleveníti Dózsa és május elseje összekapcsolását: „E napon szervezkedett 383 évvel ezelőtt (1514) először a földmíves nép Dózsa György vezetése alatt, s május 23-án Mészáros Lőrinc ceglédi ember vezetése mellett a ceglédi szőlők, az ún. ugyerok alatt 40 000 ember táborozott." Figyelmezteti olvasóit a lap: ne feledjék el, hogy Dózsát megégették, és felszólítja a ceglédieket, hogy május elsején vonuljanak ki az ugyeri szőlőkbe.[204] A *Földmívelő* állítása nem bizonyítható, de nem is cáfolható. Ha 40 000 ember táborozásához helyet keresnénk Cegléd körül, az ugyeri szőlők környéke lenne a leginkább megfelelő. Várkonyi hívei ezt az adatot talán a néphagyományból vették, s akár igaz is lehet.

Ezzel a motívummal ismét az agrárszocialista mozgalmak egy nagyon jellemző mozzanatához jutottunk. E mozgalom már nem a parasztság körében oly népszerű „Kossuth apánk"-ra, hanem Dózsa Györgyre hivatkozott.

Az 1897-es május elseje megünneplésében fokozatokkal találkozunk. Ahol a mozgalom már erős volt és többéves hagyományokkal rendelkezett, ott kitűzték a vörös zászlókat. A férfiak vörös inget, a nők vörös ruhát öltöttek, és piros szalaggal díszített zöld gallyakkal a kézben gyülekeztek. Ahol viszont a mozgalom még fiatal volt, ott a munkások egyszerűen ünneplőbe öltöztek, és családostól a templomba vonultak, majd onnan magánházakhoz mentek, ahol összejöveteleket tartottak. Mindkét megmozdulási formáról tömegesen készültek a hatósági jelentések. Az MSZDP vezetősége, ismerve Várkonyi törekvéseit, 1897-ben a korábbi éveknél nagyobb súlyt fektetett az ünnepre. Erre a célra külön röplapot adott ki magyar és német nyelven, „Szózat a magyar néphez" címen. A röplap május elseje megünneplésére szólított fel: „Nem méltó a munkás névre, aki május elsején nem ünnepel!"; „A munkásügy árulója, aki e szent napon le nem teszi a munkaszerszámokat!" – tartalmazta a felhívás. A párt azt javasolta a munkásoknak, hogy ne a városokban és a falvakban ünnepeljenek, hanem vonuljanak ki a természetbe, és erős szóval hirdessék, hogy „meghallja minden kizsákmányoló: *A magyar nép megunta már a jármot; kenyeret, jogot követel.* A magyar nép megelégelte már a politikai jogtalanságot, és követeli *az általános, egyenlő, titkos választási jogot.*" Számos községben, különösen a Bácskában ezt a köny-

nyebb formáját választották az ünneplésnek. A különböző útvonalakon kettesével, hármasával a határba indulókat azonban a csendőrség ugyanúgy megakadályozta a gyülekezésben, mint a városi tömegeket. Nem kellett hangos szóval beszélniük, hogy meghallják a kizsákmányolók. Vezetőiket ugyanúgy letartóztatták, mint a vörös zászlósokét. Vagyis bebizonyosodott, hogy nem lehet törvénytisztelően harcolni egy rendszer ellen, amely törvényen kívül helyezi a munkásmozgalmat.

A hatóságok már 1897-ben gyanították, hogy május elsejének különös jelentősége van. Hónapokkal előbb megkezdték az előkészületeket a demonstrációk megakadályozására. Alföld-szerte jelentős csendőri és katonai karhatalmi erősítések történtek. Május elsején fűtött mozdonyokkal vonatok álltak készenlétben. Előtte a főszolgabírák személyesen járták be a községeket, ellenőrizve, hogy valóban megtörtént-e minden óvintézkedés.

1898. május elsejét illetően már általános volt a rémület. A polgári sajtó, a vidéki hatóságok, a kormánykörök és a honatyák a parlamentben egyaránt biztosra vették, hogy a szocialisták általános támadásra készülnek a rendszer ellen. Miután katonai megszállással vérbe fojtották a Felső-Tisza vidékének mozgalmát, s életbe léptették az úgynevezett rabszolgatörvényt, a parlamentben – az ellenzéket is beleértve – számos képviselő követelte a májusra várható felkelés megfékezése érdekében a kivételes törvények megszavaztatását.[205] Ez eredményezte a Független Szocialista Párt teljes szétzúzását, a *Földmívelő* betiltását, Várkonyi perbe fogását és letartóztatását még május elseje előtt. Ezek után a belügyminiszter a május elsejei megmozdulásokat betiltó szokásos körrendeletében kifejezésre juttatta, hogy a „törvényes rend és közbiztonság" megtámadásától tart, ezért az összejövetelek megakadályozására minden eszközt használjanak fel. Közben a hatósági terrort kiterjesztették Budapestre is, a hatóságok egyik csapást a másik után mérték az ipari munkások szervezeteire és az MSZDP vezetőségére.

Valóban, a mozgalom 1898 elejére közel került egy általános parasztmegmozduláshoz. A fővárosból Orosházára toloncolt Csizmadia Sándor írta a pártvezetőségnek, miután bejárta a Viharsarok megyéit: „*Százezer ember áll itt készenlétben, hogy a szociáldemokrata párt vörös zászlóját kövesse.*"[206] Egy későbbi forrás, a *Népszava* 1905. július 9-i száma így emlékszik vissza: „Nálunk 1898-ban, mikor a magyar országgyűlés a hírhedt rabszolgatörvényt elfogadta, *a földművelő munkások nagy része kész volt a felkelésre.* Egész sereg levélbeli és szóbeli híradás érkezett tőlük pártirodánkhoz; hogy *ők csak a jeladást várják és el vannak szánva min-*

denre. Egyetlen 178 aláírással ellátott levél jött, melyben az elkeseredett elvtársak azt írták: »*A kaszák ki vannak fenve*, mi végképp el vagyunk keseredve. Csak a pártvezetőség folytonos intelmei miatt türtőztetjük magunkat. Mikor tegyünk már valamit?«"[207]

A pártvezetőség, ismerve a mélyben meghúzódó indulatokat és a hatóságok készülő válaszát, a szokásosnál is békésebbé tette 1898. május elsejét. Nem alaptalanul. Szerbbókán, ahol vörös zászlók alatt tüntetni kezdtek, a csendőrség nyomban sortüzet adott le, három ember azonnal, kettő pedig később, súlyos sebesülése folytán meghalt.[208] A „vörös május" nem lett „véres május", ahogy a hatóságok szerették volna – állapította meg a *Népszava* –, mert a párt elhárította a megütközést. A *Népszava* úgy vélte, hogy az uralkodó osztályok szerették volna felkelésbe kergetni a népet, hogy aztán a megtorlás ürügyén leszámolhassanak a szocializmussal: „Ha éhes a paraszt, jöjjön Dózsa György 100 000 kaszával; azokat egy szép nyári délután 5000 mannlicheres bakával úgy le lehet pufogatni, mint egy csomó buta nyulat."[209] Nem vitatható, hogy egy felkelésnek ez lett volna a következménye. Nem vitatható, hogy ötezer mannlicherrel óriási vérontást lehetett volna előidézni. Az sem vitatható, hogy a régi rend megdöntésének nem volt reális esélye 1898-ban Magyarországon, ezért a pártvezetőség fékező magatartása érthető.

Nem tudni viszont, mit tett volna Várkonyi, ha a Független Szocialista Pártot nem zúzzák szét, ha ellene nem indul meg a hajsza. Sok jel arra utal, hogy 1898. május elseje bevonult volna a magyar történelembe. Az azonban nem valószínűsíthető, hogy Várkonyi ezt a dátumot a végső összecsapás napjának tekintette volna. Tisztában volt az erőviszonyokkal és a mozgalom felkészültségi állapotával. Amikor a lakásán megejtett egyik házkutatás során a rendőrtiszt izgatással vádolta, így felelt vissza: „Nem én izgattam a munkás népet, hanem az úri osztály kapzsisága ingerelte fel, én csak felvilágosítani akartam azt az egyszerű tanulatlan munkás népet arról, hogy ő se barom, akivel szántani lehet, hanem ember, akinek jogai vannak. Szívesen elszenvedem a börtönt, mert azt az elvet, amit én hirdetek, nem lehet már megölni, az már termékeny talajba van ültetve."[210] „*A mi programunkat a művelt utókor fogja megvalósítani*"[211] – vallotta 1903-ban is, igaz már a mozgalmi apály mélypontja idején, a budapesti esküdtszék előtt.

Várkonyi István nézeteivel egy időben egy másik eszmei hatás is érte a mozgalmat – ha kisebb eredménnyel is –, az ideális anarchizmus. Az irányzat nemzetközi és hazai viszonylatban is legnagyobb tekintélye dr. Schmitt Jenő Henrik (1851–1916) filozófus volt. Schmitt az induló XX. század legnagyobb hatású magyar gondolkodói közé tartozott. Az irodalmi, művészeti, filozófiai élettől a politikáig, Szabó Ervintől a Galilei Kör tagjaiig szinte mindenkire hatást gyakorolt valamilyen módon. Mindezek ellenére a hazai filozófiatörténet említésre sem méltatja. Személye iránt az érdeklődés az utóbbi években élénkült meg csupán, működéséről, életművéről számottevő publikáció még nem látott napvilágot. Nézeteinek részletesebb bemutatására itt mi sem vállalkozhatunk, csupán azok néhány, tárgyunk szempontjából fontos aspektusát emeljük ki.

A Zomborban írnokként dolgozó Schmitt Jenő 1887-ben megnyerte a berlini filozófiai társaság Hegel dialektikus módszerének történelemkritikai tárgyalására meghirdetett pályázatát. Ez tette számára lehetővé, hogy először a budapesti egyetemen, majd Berlinben folytasson filozófiai tanulmányokat.[212] Elsősorban a klasszikus német filozófia nagy alakjai, Kant, Fichte, Hegel, Schelling, Feuerbach munkái keltették fel érdeklődését. Megismerkedett az ifjúhegeliánusokkal. Különösen Hegel két tanítványa, Kuno Fischer és Bruno Bauer filozófiai nézetei hatottak rá. A szocializmusról kialakított felfogását főként az úgynevezett igazi szocializmus megfogalmazói, Karl Grün és Moses Hess, továbbá David Friedrich, Strauss, valamint Max Stirner, Pierre-Joseph Proudhon, M. A. Bakunyin és elsősorban P. A. Kropotkin nézetei határozták meg. Schmitt jól ismerte Marx „Tőké"-jét, Engels „Anti-Dühring"-jét, Kautsky munkásságát, de ismerte Dühringet, Schopenhauer és Nietzsche munkáit, Comte és Spencer nézeteit. Nem kerülték el figyelmét a természettudományok akkori eredményei sem. Különösképpen a geometria, a matematika és a fizika eredményei hatottak gondolkodására.

Első munkáit, így említett pályamunkáját is szenzualista, elsősorban feuerbachi hatás alatt írta. Az idealizmus elutasítása után hamarosan a materializmus megtagadása következett. Mindkettő elutasítását és magának a filozófiának az elutasítását is hirdetve jutott el végül egy sajátos, lényegében idealista tanítás megfogalmazásáig, amelynek kiindulópontja Feuerbach, de feltételezi Hegelt és visszanyúl a középkori gnosztikusokhoz, valamint Giordano Brunóhoz. Lényegében idealista rendszerében a tőlünk független anyagi valóság létezésének elismerése mindvégig meg-

marad. Szétválasztotta a természet megismerésének és a világ ontológiai értelemben vett vizsgálatának a kérdését. Az előbbinél az összehasonlító, diszkurzív módszereket nem tagadja, az utóbbinál az önmagára ismerő, eszmélő, intuitív módszert fogadja el. Az önismerés hegeli tanításából kiindulva jut el a gnoszticizmusig. Intuitív módszerei azonban feltételezik a racionalizmust is.

Az emberi társadalom fejlődését a történelmi materializmus és az idealizmus egybeolvasztásával vizsgálja. A fejlődést azonban a marxi gazdasági determináltság, a termelési módok fontos szerepének elismerése mellett döntően az ember szellemi fejlődéséből – melynek a társadalmi fejlődéstől független, szuverén vonásokat is tulajdonít – vezeti le.

Schmitt tanítása lényegében két pillérre épül: egy valláskritikai és egy államkritikai pillérre. Mindkettő végkonklúziója ugyanaz: a krisztusi szeretet megvalósítása. Valláskritikája Feuerbach nézeteiből indul ki. Elfogadja és továbbviszi Feuerbach megállapítását, mely szerint az isten nem más, mint „az értelem tárgyiasított lényege. A tiszta, tökéletes, hibátlan isteni lény az értelem öntudata, az értelem tudata saját tökéletességéről."[213] Vagyis semmiféle külső isten nincs, és nincs is rá szükség, mert mi emberek vagyunk az istenek. A legfontosabb dologgá az ember isteni, s mint ilyen végtelen voltának a megismerése, jobban mondva önmegismerése lesz. A „Meg fogjátok ismerni az igazságot, és az igazság szabaddá tészen benneteket" kitétel alatt Schmitt az önmegismerést értette, vagyis az ember isteni mivoltának felismerését, ami kialakítja az emberben végtelen öntudatát és feleslegessé teszi a külső isteneket, felemeli az embert és megszabadítja a halálfélelemtől. Az ember rájön, hogy a végtelen világmindenség egyéniesített alakja, egyéniségének értelme és értéke pedig a társadalomban van adva. Mindaz pedig, ami akadályozta az embert ennek a felismerésében, az az egyház és az addigi társadalmi berendezkedések.[214]

Felfogása szerint a teológia és a materializmus egyaránt véges lénynek tekinti az embert, porba sújtja, és közben mindkettő a szeretetről prédikál. Az egyházi erkölcs alapja a bosszúálló isten, akit nem lehet megsérteni, mert örök kárhozatra ítéli megsértőit. „Ilyen erkölcsnevelési alapból azonban nem kérünk" – mondja, ezért mindent meg kell tenni, hogy ettől a népet és az iskolákat megszabadítsuk.[215]

A megváltozás módja természetesen az isteni tudatra ébredés, az új szellemi forradalom és az új religió. Ebben az új szellemi forradalomban meg kell küzdeni a teológiával, amely „a bosszú és uralomvágy állatias ösztöneinek szentesítése által félállati színvonalon tartja az embert".

A másik ellenfél a materializmus, amely „egyenesen alkalmatlan arra, hogy kultúrát teremtsen, mivel az emberit elvből alacsonyítja le, az egyszerű állati érzéki véges lény színvonalára".[216] Elismeri ugyanakkor, hogy a materializmus értékes előmunkát végez, amikor leküzdi a teológiai vakhit dogmáit. „De csak addig, míg dogmává nem dermed, és csak addig, míg a materializmus felekezeti egyház-félévé nem alakul, mely minden másképp gondolkodót exkommunikál, és így a gondolat szabadságát éppúgy korlátozza, mint bármelyik egyház. A materializmus fanatikusai, a többi egyházközösséghez hasonlóan csak tanuknak a politikával való összekeverése által jutnak ilyen tévútra, de szerencsére nem rendelkeznek a teológiai egyházak hatalmas autoritásával."[217] Schmitt a fenti veszélyt azért nem látja végül komolynak, mert a szociáldemokraták elősegítik a matematikai és természettudományos műveltség gyarapítását, ami megszabadíthatja az embereket attól, hogy a materializmus egyházi dogma legyen.

A materializmusnak tulajdonítottak értelmében úgy véli Schmitt, hogy az nem képes az embereket szellemileg felszabadítani. A szocializmust emberi belső kapcsolattá, religióvá kell tenni. Ennek módja pedig az ember isteni mivoltának önmegismerése és az ebből következő szeretet. Ezzel már eljutott a proudhoni–kropotkini anarchista szocializmus indoklásához.

Az ideális anarchizmus szempontjából fontosabbak számunkra Schmitt államkritikai nézetei. A magyarországi agrárszocialista mozgalmak megélénkülését, a Várkonyi vezette mozgalomnak az MSZDP-től való fokozatos eltávolodását tapasztalva, lehetőséget látott rá, hogy kísérletet tegyen az isten és teológia nélküli, szeretetre alapozott religió kialakítására. Leegyszerűsítve, egy isten és teológia nélküli szellemi vallással kívánta felkészíteni az embereket egy állam és erőszak nélküli társadalom megteremtésére, amelyben az egyén és a gondolkodás szabadságát semmi sem korlátozza majd. Ezt ő maga nevezte el ideális anarchizmusnak.

Schmitt már 1894-ben folyóiratot alapított Lipcsében *Religion des Geistes* címen, hogy nézeteit az új emberről hirdethesse. Ennek a lapnak lett a munkatársa Tolsztoj is. Már ebben a lapban kifejtette Schmitt a társadalomról alkotott nézeteit. Állította, hogy az emberiség legnemesebb életideálja egy olyan társadalmi rend, amely nem a csoport- és osztályérdekek erőszakuralmán alapul, hanem az emberek öntudatos együttműködésén, ehhez pedig előbb át kell alakítani az emberek világnézetét. Ezt a társadalmi ideált Proudhon föderalista és a klasszikus anarchisták, Bakunyin és Kropotkin anarchista szocializmusában találta meg. Hogy ez

megvalósuljon, az erőszakot kell kiiktatni a társadalomból, annak a forrása pedig az állam. Az állam tagadása került tehát nézeteinek középpontjába. *Állam Nélkül* címen indította meg 1897 februárjában magyar nyelvű lapját Budapesten.

Schmitt anarchista társadalomideálja lényegében nem sokban különbözött a bakunyinistákétól. Komoly különbség köztük a harci módszerekben volt. Míg Bakunyin hívei az egyéni és csoportos terrorra, az erőszakra építették taktikájukat az állam és az erőszak ellen, addig Schmitt filozófiai nézeteiből következően minden erőszakot elutasított, és a békés, az erőszakmentes szervezkedés híve volt, mert ez a szellemi forradalom készíthet csak fel a társadalmi forradalomra. Ezt indokolva 1904-ben a Társadalomtudományi Társaság ülésén kifejtette: nem arról van szó, hogy ők valamivel szebb, jobb társadalmat okoskodtak ki a jelenleginél és azt meg akarják valósítani, ők a szellemi forradalmat akarják végigvinni, mivel minden társadalomideál csak utópia marad, ha figyelmen kívül hagyja a néptömegek elméleti felkészültségét, gondolatvilágát, mert az adott gondolatvilágból jegecesedik ki az új társadalom. Az erkölcs másodlagos, arra nem lehet építeni. Morális prédikációkkal, politikai szónoklatokkal nem lehet az embereket megváltoztatni. Mindezekért ők – mármint az ideális anarchisták – „az emberi tudatban, az ismeretben, a szellemi világosságban" haladnak. Megértetik, hogy a fordulatot Jézus hozta: „én vagyok az egyetemes, a mindeneket magamba foglaló élet", vagyis mindez maga az ember. Ezt megértetve, az emberekben öntudat formájában fellép a mindenség tudata, az ember istenemberré lesz. Ez ahhoz fogható változás, mint amikor a majomemberből ember lett. „Megismeritek az igazságot, és az igazság szabaddá tészen benneteket." Ez a szabadság az isteni öntudat. A szabadság feltétele az ember nagyra becsülése, az ember megvetése a zsarnokság elve.[218] Együttvéve ebből az következik, hogy a jó és igazságos társadalmat, a szabadságot nem lehet osztályharccal kivívni, mint azt Szabó Ervin hirdette ugyanezen a konferencián, mert ha az emberek, akik ezt megalkotják, szellemileg nem szabadultak fel, az új állam ismét csak erőszakra épülhet. Szabó Ervin válaszában méltóképpen megfelelt Schmittnek. Visszaidézte Jézus szavait: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem volna, hogy békességet bocsássak a földre: nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert... Az osztályharc nyelve ez t. Társaság" – teszi hozzá Szabó. De az isteni öntudatra ébresztéssel kapcsolatosan sem maradt adósa Schmittnek. Ezt mondta: „Mert hiszen, ha csak az öntudatváltozásra van szükség, és ez külső viszonyoktól függetlenül történhet, minek akkor a mindenkori tár-

sadalmi renden változtatni. Menjünk egyszerűen, és hirdessük a szellemi és anyagi nyomorban élők millióinak, a legképtelenebb testi és lelki környezetben élő tömegeknek az isteni öntudat ébredését, és ne törődjünk semmi egyébbel, ne különösen gazdasági és jogi rabszolgaságukkal. Elég az öntudat megváltoztatása.

Én azonban azt hiszem, hogy nem más ez, mint föltámadása az ifjúhegelizmus azon irányának, amely szintén a hibás öntudatban látta a társadalmi bajok egyetlen okát, nem törődve a pozitív tudomány kétségbevonhatatlan tanításaival lelki életünknek a külső társadalmi viszonyokkal való összefüggéséről. Az ún. századvégi dekadenciának egy megnyilvánulása ez, új spiritisztikus reakció, a passzivitás beteges kultusza."[219]

Szabó Ervin kritikájához csatolhatnánk Marx és Engels kritikáját a Szent családról, Feuerbachról. Ezen írásaikban már szétzúzták azokat a nézeteket, amelyeket Schmitt felújított és próbált továbbvinni. A találó bírálat, amit Szabó Ervin megfogalmazott, azonban túlzottan is leegyszerűsítette Schmitt Jenő nézeteit. Mint látni fogjuk, az ideális anarchista felfogás bonyolultabb és áttételesebb. Szó sincs arról, hogy Schmitt és hívei megelégedtek volna az emberek isteni tudatra ébredésével és nem nyúltak volna hozzá a fennálló társadalmi rendhez.

Egy függelék, amely a magyarországi ideális anarchisták nézeteit foglalja össze, a következőket tartalmazza pontokba foglalva:

1. A kapitalizmus a munka kizsákmányolására alapul, fennmaradása csak a tőkés kizsákmányolók érdeke. Az állam ezt az elnyomást csak fokozza, és a proletariátus legjobbjainak az életét is elveszi.

2. Az anarchizmus az osztályuralom és a kizsákmányolás megszüntetését, az uralom nélküli társadalmi rendet akarja felépíteni, amely az önkormányzaton alapuló közösségekre épül.

3. Hirdetik a folytonos fejlődést az anarchista társadalom felé.

4. Az anarchisták az egyén szabad fejlődését az emberi együttműködés érzésével egyesítve akarják elérni, az új erkölcshöz így kívánnak eljutni. Az egyéni szabadságot addig a határig akarják, míg az mások szabadságába nem ütközik.

5. Az agitáció szabadságát hirdetik.

6. Küzdenek minden kényszerintézmény alapján fenntartott társadalmi alakulás ellen (állam, haza, vallás, egyház, a mai erkölcs és a tőke).

7. Gazdasági téren nem államszocializmust, hanem munkásszövetkezeteken alapuló szocializmust akarnak.

8. Mivel a mai társadalom hibájának egyikét a nevelés egyoldalúságá-

ban látják, ezért öntudatosságra kívánnak nevelni, alkalmassá tenni az uralomnélküliségre.

9. A szeretetet, egymás kölcsönös segítését természeti törvényeknek tekintik.

10. Az anarchizmus az egész emberiség egyetemes érdekeiért küzd.[220]

A folyamatos fejlődést hirdető tételt Schmitt bővebben is kifejtette egyik sajtópere alkalmából a bíróságon. Visszautasította, hogy az anarchisták zűrzavart akarnának. Ha elképzeléseiket egyszerre akarnák érvényesíteni, valóban zűrzavar és olyan anarchia keletkezne, amilyennel őket vádolják. Csakhogy ők ezt akkor valósítják meg, ha a feltételek megleszneknek, mert az ideális anarchia ideális embert követel, és *az ideális állam meg fogja előzni az ideális anarchiát.*[221]

Továbbá azt magyarázta bíráinak, hogy új világkorszak közeledik, és ők ezt akarják előkészíteni. A vérre és vasra épített barbár erőszakot fel fogja váltani az erőszaknélküliség.

Az *Állam Nélkül* egyik agitációs cikke, amely az akkor szokásos párbeszédes formában íródott, szintén felveti az anarchia és az állam kérdését. „Mi lenne, hogy lenne állam nélkül? Feneketlen anarchia lenne!" A vitapartner így válaszol: „Először is, *az államot én nem akarom eltörölni, hanem csak magát az államnak nevezett erőszakot*, az államot pedig, amely ma nem is valóság, hanem csak eszmény, éppen valósággá akarom tenni."[222] Mindezekből következik, hogy az ideális anarchizmus államellenessége nem tűnt radikálisabbnak a Marxénál. A döntő különbség nem az állam megszüntetésének időtartamában, hanem a proletariátus diktatúrájának anarchista elutasításában, minden politikai erőszak elvetésében jelentkezett.

Az anarchista nézetek nem a maguk zavarosságával, hanem azok terjesztése révén idéztek elő zavart a munkásmozgalomban, mivel a szociáldemokrata tanítások és a meglevő vallásos világnézet mellé egy harmadikat állítottak. Schmitt Jenő célja viszont éppen az volt, hogy ezzel a tanítással maga mellé állítsa a falusi tömegeket. Felismerte, hogy a szekták, amelyek fogékonyak a szocialista eszmék iránt, hamarabb fogadhatják el az ideális anarchizmust is. Áthidaló megoldásokért az anarchisták sem mentek a szomszédba. Egyik fejtegetésükben a „Krisztus volt az első szocialista" tételt a „Krisztus volt az első anarchista" megállapításra cserélik, és hozzáteszik, hogy Krisztus azt tanította: sohasem szabad államsegélyt elfogadni, és isten országát itt a földön kell megteremteni. Krisztus az erőszaknélküliséget hirdette. Ezt kell megvalósítani, vagyis Krisztus tanítása szerint visszaállítani az erőszaknélküliséget.[223]

Schmitt propagandájának rendkívül jelentős része a keresztény vallás és az egyház ellen irányult. Minden ilyen támadás tárgya az volt, hogy meghamisították Krisztus tanítását. Ezzel együtt terjesztette a filozófiai nézeteiből már ismert eszméit. Mindezek konklúziójaként meghirdette a felekezetekből történő kilépést, minden egyházi szertartás megtagadását. Úgy vélte, hogy a felekezetekből történő kilépés következtében az emberek lelkében keletkezett űrt a maga észre és szeretetre alapuló vallásával fogja betölteni, és megkísérli az emberek isteni öntudatra ébresztésével azok megjavítását. Ez a kísérlet nagyon is logikus elképzelésekre épült. Propagandájának másik célpontja az erőszak és kútforrása, az állam. A cél isten országának földi megteremtése. Ez pedig nem lehet más, mint az erőszaknélküliségre, a szeretetre épülő anarchista társadalom. Nagyon jellemző a fentiek lényegét megfogalmazó halotti beszéd. Miután a *Földmívelő*höz tömegesen érkeztek a kérések, hogy az közöljön egy temetéskor elmondható beszédet, a lap közzétette a Schmitt fogalmazta halotti beszédet: „Testvérünk befejezte a földi pályáját. Mély fájdalommal állunk ravatalánál, mi mindannyian, akik a közösség és szabadság szellemi harcosai vagyunk, akik testvéreink, az emberiség számára meg akarjuk teremteni a mennyeknek országát, a paradicsom kertjét itt a földön: a szeretet és szabadság, testvéri egyezkedés országát a vérre és vasra épített állati erőszak helyébe, valamint a názáreti Jézus és nem a felhők mögött, hanem itt a földön óhajtja a mennyeknek országát, amidőn mondotta: Hozzánk jöjjön a Te országod! Úgy mi sem fordulunk többé külső mennyei úrhoz, mindenható önkényúrhoz, aki a világ kormányzó fejedelme volna, olyan iszonyúan kegyetlen bálványhoz, aki a teremtményeit kiolthatatlan bosszúvágyában, pokoli tűzben örökké kínozza."[224]

Az *Állam Nélkül* első számai kivétel nélkül támadást indítanak a keresztény vallás és főként annak istene ellen. A lap nyíltan hirdeti az istentagadást. „A világ fejedelmének trónját megingatta már az a puszta tény, hogy annyi nyomor, annyi szenvedés, annyi bűn van ezen a világon – írja a lapban Schmitt. – S mindez annak isteni vállát nyomja, ki a világot éppen olyannak teremté, amilyen. A világ minden vétke, minden bűne erre az úrra nehezedik, mert az ő mindenhatósága teremtett mindent olyannak, amilyen, s mindenhatósága jól tudta, hogy milyennek teremté. Ily teher ízzé-porrá zúzza az istenalakot: e terhet egy mesterfogással a gyönge ember vállára kell gördíteni, hogy itt a földön a bosszú és megtorlás nemes címén méltó morális kifejezést találjon, s ezt nevezik mennyei igazságnak."[225]

Következő írásában a teológia és az anarchia összeférhetetlenségét

igyekszik bebizonyítani. A teológia külső mennyei urat feltételez, az anarchia pedig uralomnélküliséget hirdet. Az anarchia erőszakuralmat nem ismer el sem a mennyben, sem a földön, tehát Schmitt szerint egy külső mennyei úr nem tisztelhető. Nem férhet a kettő össze, mert a teológia külső tekintélyre, kinyilatkoztatásra épít, az ideális anarchia pedig az észre. A teológia egy mindenható úr előtti meghunyászkodást hirdet, az anarchia pedig az ember isteni dicsőségét és méltóságát. A teológia mindig uralomra és szolgaságra épített társadalmakat eredményezett. A materialista világnézet sem lehet az anarchia világnézete, mert az meg az embereket a természet és a viszonyok szolgájának tünteti fel. Materialista világnézet esetén az ember csak szelídített állat lesz. Ebben az írásában fejti ki viszont Schmitt, hogy az anarchia nem vihető keresztül a gazdasági élet legszélesebb forradalma nélkül, de a világnézet hasonlóan óriási forradalmának ezt meg kell előznie.[226]

Az anarchisták támogatták a földmunkások gazdasági harcát. „A szervezkedés egyik módja a közvetlen gazdasági, mely a nyomorgó föld népének sorsán közvetlenül segíteni óhajt. Ilyen szervezkedés, mely a közigazgatás zsarnokságának, a rendőri önkénynek kitéve nincsen." Javasolják a fogyasztási szövetkezeteket. Azt tartják a fő dolognak, hogy a pusztán gazdasági célú egyesületekben erősödik a nép testvéries érzése, hogy majd megvalósíthassák később a szövetkezés szabadabb formáit is.[227]

Független szocializmus — ideális anarchizmus

Az anarchistákat a munkásmozgalomhoz kötötte a proletár internacionalizmus vállalása, a népek testvériségének hirdetése, május elseje megünneplése, a vörös zászló kitűzése, a 8 órai munkaidőért folytatott harc stb. Mindezek természetesen a Várkonyi vezette független szocialistákat is jellemezték, de nem ezért tudott Schmitt Jenő hatást gyakorolni Várkonyi Istvánra és mozgalmára. A magyarázat a Várkonyi által hirdetett nézetekben keresendő. Ezek következménye lett, hogy Schmitt személy szerint Várkonyira, majd a *Földmívelő*ben írt cikkeivel a mozgalomra is hatást tudott gyakorolni. Rövid idő alatt Schmitt néhány tucat emberről jelentős tömegekre tudta befolyását kiterjeszteni. A különböző budapesti kávéházakban tartott felolvasásai, vitái rendre népes közönséget vonzottak. De nem elégedett meg azzal, hogy nézeteit mint tudós hirdesse, hanem politikai pályára lépve – mint láttuk – lapot indított, és közvetlen híveivel együtt vidéki agitációs utakra is indult. Az első nagyobb hely,

ahol az ideális anarchisták befolyásra tettek szert, Kiskunhalas volt, a mozgalom egyik alföldi bázisa. Az ottani agrárszocialisták befolyásolása elsősorban Klein Ödön pécsi anarchistának volt köszönhető.

A kiskunhalasi anarchisták már 1897 januárjában „anarchista zendülést" produkáltak. Mozgalmuk egyik vezére, Váczi János tüntető körmenetre kért engedélyt a polgármestertől. A polgármester ezt megtagadta. Ennek ellenére Újév napján 400–500 ember engedély nélkül, vörös zászló alatt felvonult. A zászlót nők vitték. A rendőrség beavatkozott, és Váczit letartóztatta. A zászlót is elvette, de ebből még további kettőt készítettek a halasiak, s ezek kiadását Váczi megtagadta. Csak miután a rendőrség ezeket meglelte, engedték őt szabadon.[228] Az *Állam Nélkül* című lap nem rótta meg halasi híveit, mert nem tartották be az erőszaknélküliség magasztos eszméjét, hanem ujjongott: „Halasi elvtársaink azok, akik először lengették Magyarországon az egyedüli igazi szabadság zászlaját, akik elöljárnak fényes példaként Magyarország munkásvilágának, midőn a szabad szocializmus, az anarchia, a szabad szellemi vallás világnézetének zászlaját lobogtatják." A lap örömében már 3000-re növeli a tüntetők számát.[229]

A kiskunhalasiak anarchista befolyás alatt álltak már ekkor, s ezt nem csupán a helyi polgári lap állítására és az *Állam Nélkül* tudósítására alapozzuk, maguk a résztvevők is megerősítik. Nagy Czirok László néprajzi gyűjtőmunkája során jegyezte fel 1944-ben Kazai József vallomását, akit szintén elítéltek az engedély nélküli tüntetés miatt. Elmondása szerint 3 vörös zászlót készítettek, mindegyik 9 méter hosszú volt és 3 nő vitte. A rendőrség sok embert letartóztatott és kihallgatott. Voltak köztük, akik azt mondták, hogy nincs isten. Jellemző a bíró és Kazai párbeszéde is. Bíró: Milyen zászlót tűztek ki? Kazai: Vöröset. Bíró: Miért nem nemzetiszínűt? Kazai: Mert az három színben játszik, az a kisbirtokosok hanyatlását jelzi. (1893-ban 3600 kisbirtokos veszítette el a birtokát.) A fehér szín a békét jelzi. Kinek kell a béke? A nagybirtokosoknak, a gyárosoknak, hogy békében nyirbálhassák a dolgos emberiséget. Bíró: A vörös meg vért jelent. Kazai: Nem, az csak szellemi harcot jelent.[230]

Szeptember 15-én a kiskunhalasi bíróság tiltott körmenetben való részvétel miatt és a vörös zászló használatáért 7 főt 15-15 napi elzárásra és 20-20 forint pénzbírságra (egyhavi kereset) ítélt. S 8-8 napra és 10-10 forintra ítéltek további 7 személyt, köztük Kazait és 5 nőt.[231]

Mindezek meggyőzően példázzák, hogy az alföldi földmunkások menynyire éhezték a segítséget, és milyen könnyen, válogatás nélkül fogadták be az új eszméket. Jellemző, hogy a halasiak két küldötte, Váczi János és

Szombati József, amikor az MSZDP budapesti földmunkáskongresszusán vettek részt, Schmitt Jenőnél szálltak meg.[232] Fazekas Gábor a ceglédi kongresszuson vett részt, az ő neve nem szerepelt az anarchista tüntetők között.

1896 októberében, amikor Várkonyi Halason járt, találkozott Klein Ödönnel, az anarchista agitátorral, majd a *Földmívelő*ben heves támadást intézett ellene.[233] Mindez azt jelenti, hogy Várkonyi a pártszakadás előtt még elutasította az anarchista nézeteket, és Schmitt Jenő felajánlkozását csak az MSZDP-ből történt kiközösítése után fogadta el. A *Földmívelő* április 9-i számában megjelent „A haza, állam és felekezetiség" című cikk még nem az anarchista felfogást tükrözi. Április 13-án veszi át a *Földmívelő* az első cikket az *Állam Nélkül*ből („A pénz hatalmáról"), de még ezt sem elvi megfontolásból, hanem mert a pénz hatalmát „igen hűen mutatja be".

Várkonyi sohasem nevezte magát és mozgalmát anarchistának. Az alapvető különbség közte és Schmitt között nem az új társadalom felépítésében mutatkozott meg, hanem az élő mozgalom szervezésében, az osztályharc vállalásában. Várkonyi fontos szerepet szánt a politikai harcnak. (Az *Állam Nélkül* előfizetői között csak szeptembertől szerepel a neve, tehát augusztustól járathatta a lapot.) Várkonyi nem az isteni öntudatra ébredésre alapította a szocializmusért folyó küzdelmet, nem volt híve a krisztusi erőszaknélküliségnek. Bár, mint láttuk, az anarchisták sem vették ezt túl komolyan a gyakorlatban. A halasiak, akik Kiskőröstől Bácsalmásig bejárták a környéket és megszervezték a munkásokat, egyáltalán nem tartották be terjesztett elveiket. Schmitt pünkösdkor személyesen is megjelent Halason.[234] Ennek ellenére, vagy éppen ennek következtében (?) ezen a vidéken bontakoztak ki 1897 nyarán a leghevesebb bérharcok, itt voltak a legeredményesebbek a hatóságokkal történt összeütközések. Az ideális anarchista nézetek hangoztatásával viszont jelentősen nehezítették a hatóságok dolgát. A kiskőrösi agitációs útjakor letartóztatott Váczi Jánost, miután ideális elveit kifejtette az erőszaknélküliségről, a szeretet vallásáról, kénytelenek voltak szabadon bocsátani. Az *Állam Nélkül* ezt erkölcsi győzelemnek minősítette a csendőr hadnagy fölött.[235] Váczi járatta az *Állam Nélkül* című lapot, annak rendszeres levelezője volt. „Egyedüli igazság az anarchia, én tiszta szívemből éltetem az anarchiát" – írta.[236]

Várkonyi István hamarosan felismerte, hogy az ideális anarchistákkal nem tudnak mit kezdeni a hatóságok – sajtóperében Schmittet is felmentették –, a krisztusi szeretet prédikálásának leple alatt a legkeményebb

állam- és társadalomellenes kritikát lehet gyakorolni. Az erőszaknélküliség leple alatt kíméletlen támadásokat lehet intézni az egyház, a papság, a hatósági terror ellen stb. Ennek következtében fokozatosan helyet adott a *Földmívelő*ben is az ideális anarchista elvek terjesztésének. Nem akármilyen furfanggal. Schmitt elküldte a *Földmívelő*höz a maga erőszaknélküliséget hangoztató írásait, Várkonyi pedig egy-egy szakasz erejéig beletoldotta ezekbe saját felhívásait („Nép, oroszlán vagy! Rázd le gyilkos ellenségeidet!" stb.). Mindezek Várkonyi sajtópere során derültek ki, amikor a bíróság megvizsgálta az inkriminált cikkek kéziratát, és megállapította, hogy azokban Várkonyi saját kezű bejegyzései, betoldásai szerepelnek.

Érdekes, hogy ezek ellen Schmitt nem tiltakozott, a cikkek szerzőségét a betoldásokkal együtt vállalta. A „Lázítás" című cikkben például Schmitt a rabszolgatartókhoz hasonlítja a rendszer urait és kifejti, hogy ők az erőszaknélküliséget hirdetik. Ezután következik Várkonyi betoldása: „Megmondjuk tehát ezeknek *az úri huncutságot űzőknek* [Várkonyi sokszor használt kifejezése – *F. J.*], mind a hazug rendőrkém tisztét, a legnyomorultabb denunciáns tisztét viselő hivatalnokoktól és újságíróktól kezdve fel a magas intéző körökig, hogy hazudnak, hogy szemtelenül hazudnak."[237] Hasonlóan átírta és kiegészítette Várkonyi a vidékről érkezett írásokat is. Ezek alapján minősítette az eddigi feldolgozások egy része zavarosnak a *Földmívelő* írásait és Várkonyi nézeteit. A lap olvasóinak többsége azonban mindezt értette, mert mindig a neki tetsző megállapításokat olvasta ki azokból. Nem érdektelen megnézni, hogy a kívülálló mit szűrt ki magának. Lukács János gépész az 1890-es évek második felének érdekes egyénisége, a korabeli hazai progresszió minden megmozdulásában részt vett, a szociáldemokrata népgyűlésektől a radikális függetlenségi fővárosi polgárság mozgalmáig. Minden haladó törekvést támogatott, és azokból az előremutatót igyekezett kiemelni. „Független szociáldemokrata munkástestvéreinkhez" című írásában fejezte ki tiszteletét a mozgalom iránt. Írásának lényeges gondolatai a következők: „Ők az istent nem a pénzzel megfizetett papok szónoklataiban keresik, hanem az egyesített szeretetben, igazságban és erkölcseiben; a hazafiságot nem a fizetett zsarnok hatalmasok által hirdetett eszmékben követik, de egy világi eszmének összpontosított fényében: a jogban, igazságban, és ők azért nemzetköziek és független szociáldemokraták. Külön természetes testet képeznek a szociális eszmék terjesztésében és annak kivitelében. Ők külön tányéron, mit földmívelő-szakszervezetnek hívnak, de érdemszerű és egyenlő elosztással akarják majd a megérett gyümölcsöt élvezni.

Most azt tartják, hogy nem jó senkivel egy tálból cseresznyézni. Ők bölcsen és jól fogják fel kötelességüket, midőn külön sorompóba, de egy lobogó alatt küzdenek a szociális eszméért... Külön-külön nemi és foglalkozás elkülönítésével szervezkedni, de egyszerre, egy lobogó alatt a cél felé törni: a legnagyobb erő, a legfensőbb hatalom, egy széjjel nem bombázható sziklafal, egy fel nem tartóztatható vihar... Öntudatra ébredt a földmívelő, a legelnyomottabb népe e hazának. Nem hisz egyebet, csak azt: hogy a független szociáldemokrata eszme győzni fog és elsöpri az isten köpönyegét hordozó farizeusokat. Hiszi, hogy lesz hazája mindenkinek, hol szorgalmas munkája után egyenlő jutalomban és egyenlő jogokban fog részesülni mindenki. Lesz istenük is az egyesített szeretetben, erkölcsben, boldogságban és tiszteletben. Temploma lesz az igazságnak minden családi tűzhely és oltára az emberiség igaz szíve-lelke, mely oltárt az öntudatos tiszta ész és elme fölépít minden becsületes, tisztességes élőlényben; maga lesz mindenki papja önmagának; imádsága lesz: gondolatai, tettei és érzelmei, a jóban, az igazban, a tökéletességben, a tisztaságban."[238]

Lukács János szavainál aligha lehetne szebben megfogalmazni az agrárszocialisták törekvéseit és Várkonyi István, valamint Schmitt eszméit egységes logikai keretbe foglalni. Nevezzük Schmitt törekvéseit Szabó Ervinnel akár dekadensnek, egy dolgot nem lehet figyelmen kívül hagyni, ez pedig az emberszámba nem vett elnyomott milliók szeretetvágya. Schmitt eszméi nem dekadenssé, hanem fanatikussá tették a mozgalom híveit, mert ezek a tanítások közelebb álltak az ő belvilágukhoz a szocialista eszmék megismerése idején. A szociáldemokrácia szegényes szocializmusképével szemben az ő belső világuknak megfelelőbb, igazi szeretetet ígérő társadalomideált kaptak Schmitt-től. Az emberek szeretetre vágyása nem csupán a legmegalázottabbak lelki világában erősödött fel a századfordulóra, hanem a kispolgárság és az értelmiség jelentős táborában is, a kapitalizmus egyre sivárabb valóságának visszahatásaként.

A gyorsan szaporodó szabadkőműves-páholyok is a testvériséget és a szeretetet hirdették. Tagjai testvérnek szólították egymást. Soraik gyarapodása szintén valami új, jobb religió keresését fejezte ki. A kor kiábrándult emberének hangulatát tolmácsolja Thury Zoltán neves realista író schmitti hangnemű írása: „Más világnak kell jönni... Az én liberalizmusom az, hogy eltekintsen a meghibbant agyak, számba nem vehető excentrikus elmék, őrültek és hülyék hitalapítási kísérleteitől. Egyetlen vallás létezik ezen a nagy világon. A nevét nem tudom, de az alapprincípium, amire felépült: szeretet, ami először nem Jézus Krisztus és nem is

nála szerencsétlenebb vallásalapítók agyában fogamzott meg, hanem benne volt már az ozalogban [ázalék állatkák – *F. J.*], ami formát nyert a nagy káosz után és hozzákapcsolódott a másik ozaloghoz. Fokozottabb mértékben beleszületett az emberbe, amikor azzá lett az ozalog és elfajult, megrekedt benne, de egészen ki nem veszett soha. Csak tudni kellett róla, ha kátéba akarta önteni akár Mózes, akár Mohamed, akár a mi urunk, de fölfedezni nem volt szükség, mint valami addig nem létezőt. Ez a vallás az, amiben nincs dogma, nincs megtorlás, csak türelem és megbocsátás. Ez az én hitem."[239]

„Schmitt Jenő tagadhatatlanul misztikus és erős benyomást keltő egyéniség volt" – állapította meg róla később Buchinger Manó, aki 20 éves korában eljárt előadásaira. Idősebb munkások is jártak oda.[240] Szuggesztív egyéniségével tapasztalt, iskolázott szociáldemokratákra is hatni tudott Schmitt. 1898-ban a pécsi pártszervezet is erősen hatása alá került. A pécsi pártszervezet lapja, a *Munkás* helyet adott Schmitt Jenőnek, aki ezzel élve hosszú cikksorozatban fejtette ki nézeteit, bizonygatva, hogy az egyoldalú materializmus ugyanolyan álmodozás, mint az egyoldalú idealizmus, hogy religió nélkül nem létezhet tartósan egyetlen társadalmi rend sem, hogy nem önmagában a magántulajdon az oka a kizsákmányolásnak – közösségi társadalom is lehet kizsákmányoló, példa erre a régi kínai és perui –, hanem az erőszak stb. A pécsi munkásképző egylet meghívta Schmittet, hogy tartson nekik előadást. Az ottani anarchista vezér, Klein Ödön ugyancsak gyakori cikkírója volt a lapnak. Az „Eszmecsere" rovatban megjelenő cikkekhez többen hozzászóltak, többek között a Szegedre toloncolt képzett szociáldemokrata, Pollák Béla. Pollák megvédte a materialista felfogást, és visszautasította Schmitt nézeteit, ám a lap válaszcikkében már Pollákot oktatta ki és Schmitt mellé állt.[241]

A nagy műveltségű Schmitt Jenő a rendelkezésére álló ismeretanyag neki tetsző csoportosításával, mások által nem ismert „tényekkel" tudta mondandóját hihetővé tenni, s így – mint láttuk – képzett és művelt embereket is meghódított. Nem csoda hát, hogy az általános műveltség legalacsonyabb szintjén tartott agrárproletariátusra jelentős hatást tudott gyakorolni. Ennek a következménye lett – ahogy a szociáldemokrata pártlap gúnyosan és túlzóan, részben mégis találóan megjegyezte –, hogy „Várkonyi független szocialista tojásokat rakott és anarchizmust költött", mivel Schmitt Jenő elvette a pártját.[242] Ez a megjegyzés a ceglédi pártkongresszusra vonatkozott. Ha nem is igaz, hogy Schmitt elvette Várkonyitól a pártot, valójában Várkonyi számára sem kívánatos események játszódtak le Cegléden.

A független szocialisták politikai párttá alakulását több hónapos hatósági akadályozás után végül a ceglédi hatóságok lehetővé tették. 1897. szeptember 8–10-én ült össze a független szociáldemokraták alakuló kongresszusa, és ezen a kongresszuson a Független Szocialista Párt alakult meg. „Ez örvendetes, nagy jelentőségű fordulat" – írta az *Állam Nélkül* című lap, úgy értékelve az eseményt, hogy az egyet jelent az anarchistákhoz való csatlakozással. „A függetlenség szava szervezkedés szabadságát jelenti, amely saját kebelében nem tűr el kényszerprogramot és külső szabályok és programpontok előtti vak meghajlást, nem tűr el központi vezetőséget, melynek parancsszavára a vidék csoportjai vakon kénytelenek volnának meghajolni" – állapította meg, és hozzátette: „Ne fejlessze a pártszervezet a pártfegyelem cím alatt újabb szolgaság előiskoláját." Azért nevezik magukat szocialistáknak, mert nyílt csoportot képeznek, mivel a szabadság csak ilyennel egyeztethető össze. Mindenkit testvérként fogadnak, és mindenki munkája arányában részesülhet a munka gyümölcseiből. „A szocializmus tehát minálunk nem az első, hanem csakis természetes kifolyása a szabadság, az erőszaknélküliség, a testvériség és szeretet elvének."[243]

A párt nevének megváltoztatása mellett az anarchisták tevékenységének eredménye volt a demokrácia szó elvi elutasítása is. Szeptember 9-én felszólalt a kongresszuson Fazekas Gábor (már ő is anarchista) és Lajtos Imre, mindkettő halasi küldött, és a „már régebben tervezett megállapodásnak megfelelően indítványozták, hogy a párt törölje címéből a demokrácia szót, mely uralmat jelent". Szeptember 10-én Schmitt Jenő tartott hatalmas beszédet. Ezután egyhangúlag a független szocialista elnevezés mellett foglaltak állást. Az érv az volt, hogy a demokrácia népuralmat jelent, de a nép nem uralkodhat, csak egyesek közülük, s ez újabb zsarnoksághoz vezetne, és mivel ezt akarják a szociáldemokraták is, el kell utasítani a demokrácia követelését. Bekerült a programba az állam eltörlését hirdető anarchista tétel is. Mindezekben az anarchisták teljes győzelmüket ünnepelték. Várkonyi azonban az állam helyébe lépő, demokratikusan felépülő népszövetség elvét hirdette, és a kongresszuson végül elfogadott szervezeti szabályzat és program ellentmondott az anarchista elveknek.

Az ideális anarchisták befogadása és szabad közszereplése zavart idézett elő a kongresszuson. Hiányzott a centralizmus elve a pártból. Pártvezetőség nem működhetett, hiszen a pártkongresszus összehívását a hatósági beavatkozás eleddig akadályozta. A ceglédi kongresszusra várt volna a szövetségtanács felállítása. Ám éppen a demokrácia szó

kihagyását indokló érvek mondtak ellent egy Budapesten székelő szövetségtanács felállításának. Csuzdi Ferenc előterjesztésében egy Budapesten székelő, svájci minta szerint működő szövetségtanács felállítását javasolta. A ceglédi Kardos József viszont csak választókerületenként javasolt szövetségtanácsot létrehozni, országosan nem. A küldöttek egész sora – részint anarchista hatásra, részint praktikus okokból – a kerületi szövetségtanácsok mellett foglalt állást. A praktikus ok az volt, hogy egy vidékiekből álló pártvezetőség budapesti ülésezése nehezen oldható meg a hatósági akadályoztatás és az anyagi feltételek hiánya miatt. Végül a kongresszus Kardos javaslatát szavazta meg, amely a központban csupán titkárságot akart. Ezután vita bontakozott ki arról, hogy hány titkár legyen, és kik legyenek azok. Sajnálatos módon számos önjelölt és korteskedés zavarta a vitát. Végül, mivel a titkárválasztást nem tartalmazta az előzetes program, Várkonyinak sikerült ezt a kérdést levetetni a napirendről. Kardos, Bikádi András (Bánfalva) és Pusztai Pál (Orosháza) vezérszerepre vágytak. Kardos és Bikádi – Várkonyi szerint – Csuzdit is felheccelték, leitatták, holott korábban ő már megígérte Várkonyinak, hogy felhagy az italozással. Kardos, miután titkárrá választását nem tudta keresztülvinni, ellenkongresszust akart Cegléden összehívni, és egy ellenlap kiadását tervezte. Terve azonban kudarcba fulladt. Ezt követően az MSZDP-hez csatlakozott, miként Pusztai és Bikádi is. Jellemző, hogy a februári szakkongresszuson Kardos még antiszemita felszólalásával tűnt ki. Miután társai és maga Várkonyi is kifogásolták az antiszemita megnyilvánulást, Kardos kijelentette: ő nem kívánta a zsidókat bántani, hanem „magát az országos pártvezetőséget szidta, mert nem földmívelőkkel hívatták egybe a kongresszust". Ezután a pártvezetőség mégis keblére ölelte a „megtért bárányt".[244]

Világosan látszik tehát, hogy nem elvi okok miatt bomlott meg a mozgalom egysége, hanem a személyes ambíciók túltengése miatt. Elvi okot csak a korábban kivált Dobor Istvánnál lehet kiemelni, és részben Pusztainál.

Kardos kiválásával Várkonyi lényegében elveszítette befolyását szülővárosában, ott csak a Kállai István vezette iparosok tartottak ki mellette. Csökkent a befolyása Orosháza környékén is, de nem tetemesen, mivel a párt kiváló vezéregyéniségeinek többsége: Gabnai István és Szokolai István (Orosháza), ifj. Pogány István (Szeghalom), Boros István (Körösтarcsa), Békési Imre (Szentes), Koncz Károly (Szeged), Szatmári Péter, Szántó Kovács egykori alvezére (Hódmezővásárhely) ezen a vidéken élt. Nem is ebben a térségben jelentett problémát a központi vezetőség hiá-

nya. Az új mozgalmi övezetek irányítása és összefogása állította szinte megoldhatatlan feladat elé a *Földmívelő* szerkesztőségét. A szerkesztőség is csak formális volt, hiszen a ceglédi affér után Csuzdi is távozott. A lapot maga Várkonyi állította elő. Ő vette át a lap szerkesztését és a titkár nélkül maradt földmunkás-szakmozgalom irányítását. A *Földmívelő* október 8-i száma keserű hangon panaszolta fel a központi szövetségtanács meghiúsítását. A demokrácia szó kihagyásával maga Várkonyi is egyetértett, de a központi vezetőség leszavazásával nem. Úgy ítélte meg, hogy ez egy évvel vetheti vissza a mozgalmat, vagyis a következő pártkongresszusig. „Pedig egy év alatt, önzetlen elvtársakból álló szövetségtanáccsal az egész országot felölelő mozgalmat lehetett volna létesíteni."[245]

A ceglédi kongresszuson 123 szervezet (98 község) 217 küldötte jelent meg. A mozgalom gyors terjeszkedését mutatja, hogy a februári kongresszushoz képest 10 bihari és 10 Szolnok megyei település képviseltette magát. A korábbi övezetek is felduzzadtak: a Bácskából és a Bánátból újabb 16 település küldöttei jelentek meg, Pest megyéből 7, a Viharsarokból pedig 9 település küldöttei jelentkeztek újakként. A mozgalom északi irányú terjedését még csupán Balmazújváros és Nyíregyháza küldöttei jelezték. Az igazi fellendülés ezután következett.

1897 őszén ténylegesen is a futótűzhöz hasonló gyorsasággal hódította meg a mozgalom a Nyírséget. Szabolcsból Szatmárba, Ung vármegyébe jutott el, és 1897–1898 telén a Tisza befagyott jegén „átment" a mozgalom Zemplénbe. „Átment" a Dunán is, Fejér, Tolna és Baranya megyékbe. A Délvidéken pedig átterjedt a nemzetiségek lakta vidékekre. Elsősorban a szerbek sorakoztak föl a zászló alá, de őket Torontál és Temes megyében követték a románok, és csatlakoztak a szlovákok és a németek is. A mozgalom a nyírségi zászlóbontással az ország kulturálisan legelmaradottabb területeinek egyikét hódította meg, olyan vidéket, ahol a lakosság a szocialista eszmékről először a *Földmívelő* hasábjairól értesült. Ez az ottani mozgalomnak az országostól eltérő, új, sajátos vonásokat adott, miként a délvidéki görögkeleti vallású szerbek csatlakozása is. Ezért ezeknek a területeknek a mozgalma az agrárszocializmus különkülön fejezetét képezik. Két új irányzat, vonal jelent meg, az egyiket praktikusan nevezzük szabolcsi vonalnak, a másikat adainak. Időrendileg az adai vonal alakult ki először.

Arad, Temesvár, Újvidék és Szabadka városai az ipari munkásság szervezkedésének korai állomáshelyei voltak. Ugyanakkor ezeken a bázisokon át hatottak a nemzetiségi szocialista szervezkedés eszméi. Már az I. Internacionálé erős bakunyinista befolyás alatt álló szláv szekciójának hatása is Újvidéken át jutott el a magyarországi szerbekhez. Itt fejtette ki tevékenységének egy részét a mozgalom legnagyobb egyénisége, Svetozar Marković. Újvidék volt a Miletić vezette szerb radikális mozgalom központja is, Szabadka pedig a bunyevácok bázisa. Arad és Temesvár elsősorban a román nemzeti mozgalom eszméit közvetítette. Mindezek azt jelentették, hogy a nemzetiségi területeken a Viharsaroktól lényegesen eltérő eszmei előzményekkel és befogadási készséggel kell számolni.

Az 1870-es évek elején a Szerbiából kitiltott szocialista vezetők egész sora telepedett meg átmenetileg Újvidéken, köztük a legnevesebbek, Svetozar Marković és Vasa Pelagić. Mindketten Svetozar Miletić nagy népi mozgalmába kapcsolódtak be, és híveikkel kialakították annak szocialista szárnyát. Tevékenységük hatással volt a magyarországi szerbekre is. Egyrészt felerősítette osztrákellenességüket, másrészt megismertette őket a szocializmus eszméivel.

Marković erős propagandát fejtett ki a szövetkezetek érdekében. Már Szerbiában is ipari szövetkezetek meghonosításán fáradozott, és elképzeléseit Újvidéken is terjesztette. Úgy vélte, hogy a szövetkezetek létrehozásával megkímélheti népét a kapitalizmus borzalmaitól. Az I. Internacionálében szerzett proudhoni hatások és az oroszországi tartózkodásakor szerzett benyomások alapján Marković szerb patriarchális ipari szövetkezetekből indult ki. Az „egyenlő jogok, egyenlő kötelességek és egyenlő szabadság mindenki számára"[246] elvét hirdette. E törekvései és a szabadságon és önkormányzaton alapuló szövetkezetekre épülő szocializmusfelfogása minden tekintetben eszmei előzményei voltak a délvidéki szerbek körében a később Várkonyi által meghirdetett nézeteknek. Markovićot 1873-ban kiutasították Újvidékről, de a szerb szocialista szervezkedés hamarosan ismét felélénkült, és az 1870-es évek második felében megerősödött. Marković hívei és tanítványai kiadták a *Straža* című lapot, de 1879-ben a *Nova Škola* című lap már a tanítók és a pedagógusok közt is terjesztette a szocialista eszméket. A *Straža* a szocialista eszmék mellett teret szentelt az orosz forradalmi demokratáknak, elsősorban Csernisevszkijnek. Lényegében Marković tanítását követve egy konföderáció alapjait kívánta kidolgozni, szocialista alapon. Hirdette minden nemzet

önrendelkezési jogát. A lap mögött álló csoportot 1879-ben utasították ki Újvidékről.[247]

A magyarországi szerb nemzeti mozgalom nem volt egységes. Ennek okai között szerepel, hogy a Szerbiából Újvidékre kényszerültek zöme a nagy szerb vagy délszláv birodalom felélesztésének reakciós eszméit vegyítette a jogos nemzeti önállóságért folytatott harccal. A magyarországiak az önrendelkezési jog biztosításával a magyar állam keretei között kívántak maradni, vagy föderációs eszméket dédelgettek, illetve egy részük szintén a nagy délszláv birodalom eszméjének hódolt. A magyar kormányzat elvakultságában egyaránt üldözte mindegyiküket. Jellemző, hogy amikor az 1848–1849-ben ellenünk harcolt Miletić eljutott arra a következtetésre, hogy Magyarországnak hasonlóak az érdekei a szabadságukért harcoló balkáni népekkel és a magyar–szerb megbékélést kezdte hirdetni, 1876-ban bebörtönözték. Ezzel erősítették a szerb nemzetiségben azt a tudatot, hogy nemzeti jogaik érvényesítését csak a magyar állam keretein kívül, egy nagy balkáni szláv állam létrehozásában kereshetik. A szerb munkásmozgalomban is különböző nézetek csapódtak le. A *Munkás Heti Krónikában* az „egy szerb elvtárstól" közzétett cikk elítélte a szeparatista szerb nemzeti mozgalmat, és a magyar és szerb proletárok összefogásában, a szocializmus megvalósításában látta a megoldást. Felhozta a svájci kantonok példáját, ahol franciák, németek és olaszok élnek együtt.[248] Lényegében a *Staža* által népszerűsített föderációs eszmével találkozunk itt, ami később majd Várkonyi István svájci minta szerinti szervezkedésében tér vissza.

A bácskai nemzetiségi területen a mozgalmi fellendülés egybeesett a viharsarki mozgalom megélénkülésével. Ezen a területen egyszerre több irányból érkező eszmei hatások érvényesültek. Az 1896. április 15-én keltezett főispáni jelentés megállapítja, hogy a megye területén „a nemzetiségi, az agrár- és szocialista mozgalmak a legutóbbi időben meglepő módon felszínre kezdenek kerülni".[249] 1896-ban ünnepelték Miletić születésének 70. évfordulóját. Ezt az alkalmat a szerb radikálisok is felhasználták a megyében az önrendelkezési jog népszerűsítésére. A *Bratsvo* című lap gyűjtést indított Miletić javára. Eljutottak a térségbe a Belgrádban kiadott propagandaanyagok, az MSZDP magyar és német nyelvű lapjai, a horvátországi területekről beszivárogtak a horvát szociáldemokrata kiadványok, és végül a délvidéki német települések közvetlenül kapcsolatban álltak a bécsi munkásmozgalommal is. 1897 áprilisában Ókéren Rendl Andrásnál egy Bécsben, Julius Popp által kiadott röplapot foglaltak le a hatóságok.[250]

Nem hagyható figyelmen kívül a szocialista eszmék befogadási készségének kialakulásánál, hogy a nazarénus felekezet jelentős sikereket ért el a görögkeleti szerbek körében. 1896 és 1913 között minden 10 000 katolikusból 5, reformátusból 34, evangélikusból 38, a görögkeletiek közül pedig 43 fő vált felekezeten kívülivé. A korabeli tudósítások arról számoltak be, hogy nincs a Bácskának egyetlen községe sem, ahol ne lennének a nazarénus vallásnak hívei. 1896-ban Bács-Bodrogban 2293, Torontálban 2200 volt a nazarénusok száma.[251] A nazarénus vallás gyors terjedése nem csupán a szocialista tanításokkal rokon felfogása miatt volt fontos ebben a térségben, hanem azért is, mert a különböző nemzetiségekhez tartozó emberek testvéri közösségeit formálta ki az agrárszocializmus megjelenése előtt. A nazarénus vallás hatósági üldözése az agrárszocialista mozgalmak ellen megindított terror idején a testvérközösségek egy részét arra késztette, hogy elhatárolják magukat a szocialista mozgalomtól. Az üldözés következménye más esetekben a szocializmus ügye melletti kitartás és a nazarénus vallással való szakítás lett. A torontáli Mokrin községben 88 volt a nazarénusok száma. Közülük sokan csatlakoztak a szocialistákhoz, majd visszatértek a görögkeleti valláshoz, „mivel a nazarénusok békés hitelvei nem engedik meg a társadalmat felforgatni akaró szocializmust".[252]

A fentiekből következően bízvást állíthatjuk, hogy a nemzetiségi területek szegényparasztsága ugyanolyan fogékony volt a szocialista eszmék iránt, mint a tiszántúli. Már 1896-ban élen jártak a budapesti földmunkáskongresszus érdekében kifejtett erőteljes szociáldemokrata agitációban a szerb kisipari munkások és földmunkások. A bácsalmási járás főszolgabírája Bajmok községben tapasztalta 1896 áprilisában, hogy ott az Ómoravicáról érkezett apostolok terjesztik a szocialista eszméket. Ugyanebben az időben Bácskulán Mirkov Teodor egy munkásképző egylet megalakításán fáradozott. Mirkov Teodor óverbászi cipész Ósztapár községben is megjelent, hasonló céllal. A gyűlés engedélyezését Gyityanov Mladen kérte, 9 társa nevében.[253] Lényegében már az 1895-ös népszavazási akcióval megindult a mozgalom, és 1896-ban folytatódott. Napirenden még a munkásképző egyletek alakítása szerepelt. Ekkor jelent meg a *Földmívelő*, amely a magyar ajkú földmunkások közvetítésével eljutott a szerbekhez is. Amikor pedig a lap magáévá tette az önrendelkezési jog eszméjét, hatalmas nemzetiségi tömegeket hódított meg.

Várkonyi István – mint írtuk – már 1896 szeptemberében beutazta a Bácskát. Decemberben Óbecse volt a színhelye a földmunkás-értekezletnek. Mindez különösen a vegyes nemzetiségű községekben már korán fel-

keltette a szerbek érdeklődését. A legnagyobb problémát az jelentette, hogy kevéssé értették egymás nyelvét. Heblik József a februári földmunkás-szakkongresszuson mégis azt jelentette, hogy náluk, Bácsföldváron, a „munkásmozgalom erősen halad előre", dacára annak, hogy a község lakosságának fele szerb. „Különösen az utóbbiak rajonganak az eszméért, bár egy kissé nehezen bírják velük megértetni."[254] 1897 februárjára már a települések egész sorában bekapcsolódtak a szerbek a mozgalomba. Különösen Adán, Óbecsén és Bácsszenttamáson. Az utóbbi település hamarosan a szerb agrárszocialista mozgalom bázistelepülése lett. Szenttamáson már 1896-ban létrehozták a külön párt- és szakszervezetet. Mindezek felvetették egy külön szerb nyelvű lap kiadásának gondolatát. Erről a februári ceglédi kongresszuson is tárgyalások folytak. Várkonyi nyomban közzé is tette felhívását „Az összes szerb testvéreknek!" címmel. „Lapjuk érdekében megteszem a lépéseket, úgyszintén a német és tót ajkú testvérek érdekében is."[255] Március 26-án Vladaski Vlada és Blazsnyik (Blazsányik) István aláírásával[256] „Felhívás a szerb földmívelő szaktársakhoz!" címmel közölt írást a *Földmívelő*. Ebben kifejtik a szenttamásiak, hogy mivel egymás nyelvét nem értik, külön szerb lap kiadására van szükség. Április 2-án már Várkonyi mondja: „Kérjük a szerb lap érdekében az értekezletet megtartani, mert nagyon sürgetik." A Blazsnyiknak szóló szerkesztői üzenet arról tanúskodik, hogy levelekkel ostromolták a szerkesztőséget. Az április 25-i számban Blazsnyik közli, hogy a szerb kongresszust április 25-én tartják meg Szenttamáson. Források hiányában nem dönthető el pontosan, hogy hogyan és milyen körülmények között zajlott le a szenttamási kongresszus. A bácskai lapok beszámoltak a készülődésről, és egyben közölték, hogy a kongresszust a helyi hatóságok betiltották. Több közvetett forrás alapján mégis biztosra vehető, hogy valamilyen formában Szenttamáson megtartották az értekezteletet. Martonosról például jelentették, hogy a „Bácsszenttamáson tartott értekezleten" az ottaniak közül két bizalmi férfi, Tatics Lukács és Blandinbu Vlad vett részt.[257] Az utóbbi név román nemzetiséget sejtet, nem az első esetben. Minden jel szerint a románok együtt szervezkedtek a szerbekkel.

Párhuzamosan a szerb kongresszus előkészületeivel, a szerb nyelvű lap kiadásának tervezésével indultak meg az előkészületek a Független Szociáldemokrata Párt megalakítására. A kongresszust a pünkösdi ünnepek idején nem véletlenül a Bácskában tervezték, előbb Zentán, majd a hatósági akadályoztatás után Adán. A *Földmívelő* címoldalán nagy betűkkel reklámozta: „*Ezen kongresszus nagy jelentőségű lesz, mivel*

egyénnek vagyoni függőségből való kiszabadítása, a nemzetiségek önálló rendelkezési jogainak elérhetése és a központi zsarnokság megszüntetése érdekében az első lépések tétetnek meg a magyarországi szövetségtanács felállítása iránti módozatok megállapításával."[258] Egy másik szám így fogalmazza meg a kongresszus célját: „A magyarországi szegény népet *nemzetiségére való különbség nélkül, a vagyoni függő helyzetből kiszabadítani és minden nemzetiségnek önrendelkezési jogot biztosítani.*"[259] Ugyanezeket tartalmazta később a ceglédi kongresszusi felhívás is. Ezek a felhívások nagy tömegeket vonzottak volna a kongresszusra, ami eggyel több ok volt a hatóságok számára, hogy ezt a kongresszust éppen a soknemzetiségű Bácskában ne engedélyezzék.

A kongresszus meghiúsítása visszavetette a szerb nyelvű testvérlap kiadásának ügyét. Pedig már Szent György napján, a szenttamási értekezleten megfogalmazták a felhívást és megalakították a lapbizottságot. Elnöke ifj. Todor Mirkov, pénztárosa Svetozar Radovanov, tagjai Lazar Suvajdzić és Aron Dokić, írnoka Mladen Sremački. A lap szerkesztőjének később nyerték meg Mita Radujkovot. A megfogalmazott felhívást Újverbászon ki is nyomtatták és megkezdték terjesztését. A felhívás előfizetésre szólított fel, és egy gyűjtőívet tartalmazott a lap kiadásához szükséges 2000 forintos óvadék összeadására. A gyűjtésre az egyes községek szervezeteinek elnökeit kérték fel. Az íven az elnök és a titkár aláírási helye szerepel, ami egyértelművé teszi, hogy a szerb várkonyista szervezetről van szó. A páratlan forrásértékű röplap lényeges részeit az alábbiakban közöljük, kiemelve a magyarországi szerb lakosság korabeli politikai gondolkodásának jellemzőit.

„Kedves hazánk országgyűlésen hozott és a fenséges királyunk által szentesített törvények és rendeletek bennünket nem sértenek, hanem ezen törvények végrehajtóinak magánakaratai és hanyagsága. Ezen törvények végrehajtói nincsenek tekintettel mireánk, és még kevésbé *az első nagy szociáldemokrata Kossuth Lajos szép és magasztos szavaira, aki így szólt: »szabadság, egyenlőség, testvériség«.*

Milyen szabadság adatott nekünk, napszámos földművelőknek? Semmi! A mi szavunk nem ér semmit, csak úgy hangzik, mint az echo, mint a pusztán hiába kiabálónak a hangja. Igen, ők nevetnek nyomorúságunkon, meztelenségünkön és végső szegénységünkön – egyszóval: mi gyűlölve vagyunk. Nehéz munkánk mellett sanyarúsággal keressük kenyerünket, hogy családunkat eltarthassuk. És a mi szerencsétlenségünk és nyomorúságunk okozói kimondhatatlan kincsekben fürödnek, selyemben, aranyban fekszenek, minden kényelmük megvan, ámbár közülük

csak minden ezredik érdemli azt meg. Tehát mi azt kérdezzük meg tőletek, ez a szabadság, amelyet arisztokráciánk nekünk adott? Ez az a testvériség közötti egyenlőség, és lehet-e megelégedve és nyugodt lélekkel nézni, ami veletek és vagyonotokkal történik? Tudjuk, hogy nem, és azért egyhangúlag azt kiáltjuk: *Le a nép zsarnokaival*, kik azt nagyon megszolgálták. És mindez azért van, mert rosszabbul bánnak velünk, mint a marháikkal.

Az ő marháik és kutyáik is jobban élnek, mint gyermekeink, mert azokat a dölyfös gazdagok nevelik és ápolják, és némely arisztokrata 20–30 kutyát tart, abban lelnek élvezetet, ahelyett, hogy gondjaiba venne egy-két árva gyermeket és jó útra vezetné, ahelyett ő ilyenre ráuszítja a kutyáját.

Az arisztokraták gyermekei selyembe, bársonyba vannak öltözve, a mi gyermekeink pedig rongyosan járnak, meztelenül, éhesen, szomjasan, nyomorultan szükséget szenvednek és nyomorultan pusztulnak el.

A zsidó újságok ezt mind szépen tudják az ő hasznukra leírni, az hogy nálunk méz és tej folyik, csak kanalat kell venni és abból enni! A mi arisztokratáink azt hiszik, hogy bőségesen ajándékoztak meg és keresetünkből pazarul élhetünk.

Polgártárs testvérek, munkások! Lehetséges-e, hogy nyomorúságos helyzetünkkel és a 30–40 kr napszámból megéljünk és gyermekeinket neveljük? Lehetséges-e ebből gyermekeinket ruházni, iskolázni? Nem! Alig bírjuk őket száraz kenyérrel etetni, és ezt ők táplálkozásnak nevezik!?

Polgártársak, testvérek!

Ezekkel megmondtuk, kik a mi kínzóink és tirannusaink, *a végső óra elérkezett, hogy* mi munkások is felemeljük a szavunkat és *a zsarnokok igáját lerázzuk*, mert *a mi polgári jogaink meg vannak szorítva; azok a törvények által meg vannak fosztva*, szabadságunk mindennél fontosabb! És velünk rosszabbul bánnak, mint az indiánok a foglyaikkal. Tehát jól vigyázzunk jogaink és kötelességünkre, és *lépjünk nyílt harcba szabadságunk elnyomóival.*" Ezután a kiadandó lap problematikájáról beszél a felhívás, majd így folytatódik: „Amit tudomástokra adtunk, azon gondolkodjatok és azon, hogy miként segíthetünk magunkon, nehogy az arisztokraták elnyomjanak. Ha pedig ütni fog az óra, fogjunk a szociális munkához, éspedig demokrata érzülettel, és mindannyian legyetek készen, hogy újságunk rendesen megjelenjen."[260]

Az írás kifejezi az egyszerű emberek gondolkodását és a helyzethez alkalmazkodó ravaszságát. A törvénytiszteletből kiinduló eszmefuttatás

fokozatosan válik drámaivá. A drámaiság finom fokozásával szinte észrevétlenül jut el a törvényeket helyeslő kiindulóponttól a törvények által elszenvedett jogfosztottság kimondásáig és a következtetésig. A röpirat nyilván elérte a kellő hatást, mert hamarosan lépéseket tettek a lap kiadására. Mita Radujkov kérte, hogy a lap megindítását a *Földmívelő* tegye közzé. A lap a titkári üzenetben közölte Radujkovval, hogy addig nem közölheti a felhívást, amíg meg nem írják, mikor és hogyan kívánják kiadni a lapot.[261] Az előkészületek után megegyeztek a verbászi nyomdával, és Radujkov az augusztus 13-i számban közzétette, hogy ezen a napon indul a lap, *Radeniči list* címen; a címszalagon ez lesz: „Organ srpske socialdemokratške nezavisne stranke." A lap havonta kétszer jelenik meg Óverbászon.

A lap mégsem jelenthetett meg, mert amikor Mita Radujkov felkereste a verbászi jegyzőt, hogy magát honosíthassa Óverbászon, az ráordított: „Mit keres maga itt, szemtelen, csavargó, bitang rabló ember?" Radujkov hiába kérte, hogy nézze meg az iratait, azok rendben vannak, engedélye van a lap kiadására, a jegyző elzáratta, megkínoztatta, és végül kiutasították a községből.[262] Ezután mindent elölről kellett kezdeni. Fórumot kellett találni, ahol megbeszélik a teendőket. Újabb nyomdát kellett keresni, ami nem volt könnyű. Kisebb nyomda kellett, amelyik olcsón dolgozik, van cirill betűkészlete és tulajdonosa vállalja a kockázatot. A következő legalkalmasabb fórum a ceglédi pártkongresszus volt a tárgyalásokhoz. A nevekből ítélve a kongresszuson a következő szerb küldöttek jelentek meg: Mita Radujkov (Ada), Nikola Suvajdžin és Lyubo Pišakov (Mokrin), Sofra Karanyank és Milovoj Rajučat (Szerbcsernya), Ivanics János (Bajsa), Durica Kalič (Újszivác), Šendula Sándor és Jovo Kačansky (Bácsszenttamás), Hangyál János és Domjanov János (Roggendorf), Eredelyán Sándor (Szerbklári), Lázár Sustrenan, Jovan Čikola, Pavel Raša (Torák), Ramulusz Mátyás és Ilia Vukavon (Szávafalva), Savom Nikilić (Deszpotszentiván). További nemzetiségi küldöttek voltak: Bacher Bálint (Ceglédbercel), Flutar Péter (Körösszeg), Matyai Jusztin, Kramkler Péter (Valkány, románok), Volenszki András (Baracs), Kucselata András (Tótbánhegyes). A szerb agrárszocialista mozgalom két vezéregyéniségét, Šendula Sándort és Mita Radujkovot is a küldöttek között találjuk.

Érdekes mozzanat, hogy a Békés megyei és Bácskai szlovákok ekkorra már tömegesen csatlakoztak a mozgalomhoz, miként Bihar, Temes és Torontál megyében a románok tömeges csatlakozása is megindult, de csak kevés küldöttet tudtak a kongresszusra delegálni, nyilván anyagi

okok miatt. A bácskai németek viszont zömmel az MSZDP-hez csatlakoztak. Számos nemzetiségi községből érkezett magyar küldött, nyilván a nyelvi nehézségek miatt. A párt- és szakszervezeti tisztségviselők, bizalmiak *Földmívelő*höz beküldött névsorait böngészve kitetszik: a Délvidéken elsöprő többségben vannak a nemzetiségiek, sokszor szerb, szlovák és román hangzású neveket találunk együtt, de gyakoriak a német nemzetiséget sejtető nevek is. A nemzetiségek gyors csatlakozásának illusztrálására a sok közül álljon itt csupán a nagyszentmiklósi szakszervezet vezérkarának névsora a *Földmívelő*ben közölt átírásban: elnök Fárka Lázár, alelnök Bacsu Dénes, jegyző Alkesza Iván, másodjegyző Babecs György, titkár Fratucz Gavrile, pénztárnok Marián Vasziljie, másodpénztáros Komosán Efta, választmányi tagok Marián Gyorgye, Pontelije Csabán, Sztájkó György, Balasz Juan, Funar Juan, Blazs Nikoláj, Müa Kozserzán, Ruman Juan, Blázs Pável, Kanicz Jazsa, Szelbeszku Ateszá, Szerbeszku Nikoláj, Gabrileszka Gyorgye, Feodor Zsura, Sztanesu Ignót, Andron Ilije, Szöncsa Csabán. Hasonló hangzású nevekkel folytatódik a számvizsgáló bizottság és a póttagok listája is.[263] A kerületi csendőrparancsnokság 1897 eleji, már idézett létszámkimutatása során a legtöbb községben a tisztségviselők nevét is közölte. Érdekesebb adatok a soknemzetiségű Torontál megye községeiből: Törökbecse: Csurcsity Szodják, Kiss Antal; Bégaszentgyörgy: Schmitt György, Antonovics György, Tipank János; Nagytorák: Bauer József, Ognyán István; Katalinfalva: Kuzman Péter; Klekken: Jancsok Márton, Jancsok Antal, Parmantye Domokos (román); Kikinda: Tóth István, Krummenacher József, Wagner József, Vastyek Miklós, Konarek János, Rácz József; Tiszaszentmiklós: Ugri István, Schneider Miklós, Mosczinka József, Kreitzen Jakab, Feiszthammel Lénárd, Nyerges Mihály, Mohácsi István; Valkány: Matyai Jusztin, Ilianyi Nyisztor; Nagyjécsa: Meczger János, Bosch Fülöp; Gyertyámos: Blumm Róbert; Szerbelemér: Szubatin Szivma, Miladin Milos, Tapavicski Joca; Szerbaradác: Radivoj Sándor, Nikni Panta, Nepergatyin Milos stb.[264] A nevekből ítélve német, román, szlovák, magyar és szerb nemzetiségűek egyaránt szerepelnek. Meglepően sok a német hangzású név. A szerbek tömeges csatlakozása még alig indult meg a felvétel idején.

A szerb testvérlap kiadása ügyében valóban a ceglédi kongresszus tárgyalásai hoztak döntő fordulatot. A *Földmívelő* október 8-i száma már közölte Mita Radukov felhívását és az új lapbizottság névsorát: Mrgyarov Joco, Mrgyarov Áron, Beslin Laza, Siacski (helyesen Szisacski) Gyura, Diczkov Mladen, Lukács Sándor, Balogh János, Antal

József, Szollár János és Lóczi Miklós. S közölte, hogy a lap *Zemljodelac* címen fog megjelenni október 15-én Adán.

A megjelenést bejelentő előfizetői felhívás – szinte már természetesen – a következőkkel kezdődik: „Szeretett testvérek, elvtársak! *A független szocializmus mindenkinek, minden nemzetiségnek önrendelkezési jogot akar biztosítani.* Tisztelt szerb testvérek! Tudósítom önöket, hogy a Cegléden követelt szerb munkáslap megindult október 15-én, mely a független szocializmus zászlaját lengeti." Majd arra figyelmeztet, hogy a szociáldemokratáktól óvakodjanak. A független szocializmus fogja az elnyomott emberiséget felszabadítani. Ők az uralomnélküliséget, a munka- és vagyonegyenlőséget akarják megvalósítani. „Nem akarjuk, hogy ember ember felett uralkodjon. Aki úrnak akar lenni, legyen az szolgánk, hogy az egész nép rendelkezzék felette" – írta Mita Radujkov a felhívásban.

A *Zemljodelac* a *Földmívelő* testvérlapjaként jelent meg, írásainak többségét a *Földmívelő*ből vette át, emellett hozta a délvidéki mozgalom híreit. Nem különálló, elszigetelődő szerb mozgalmat kívánt indítani, hanem a délvidéki nemzetiségi szegényparasztságot kívánta felsorakoztatni a Független Szocialista Párt zászlaja alá. A testvéri együttműködés gondolatát fejezte ki a lap vegyes nemzetiségű bizottsága is, melyben magyarok és szerbek együtt foglaltak helyet. Egy 1898 februárjában megejtett vizsgálat során kiderült, hogy a lap 49 településre jár, az Arad melletti Fönlaktól Pancsováig, Zombortól a Temes megyei Varjasig.[265]

Mita Radujkovnak és elvtársainak, amikor ezt a nemes missziót vállalták, többszörös veszéllyel kellett szembenézniük. A magyar hatóságok nem csupán a veszélyes agrárszocialista mozgalom hirdetőit, hanem a nemzetiségi „uszítás" apostolait is üldözték bennük. Számolniuk kellett a polgári és egyházi szerb mozgalom ellenséges érzületével is. A görögkeleti egyház a felekezetenkívüliség propagálása miatt lépett fel ellenük. A szerb nemzeti mozgalom kispolgári vezérkara viszont szocialistaságukat nem tudta megbocsátani. Az Újvidéken kiadott *Zasztava* heves támadásokat intézett Mita Radujkov és törekvései ellen: „Lehet, hogy Radujkov jó ember, de higyje el nekünk, hogy nem erre született. Mita Radujkov, ha kezét szívére tenné, el kellene ismernie, hogy nem tudja, mi a szocializmus, nem tudja, hogy Várkonyi merre megy és mit akar... Mi felszólítjuk Mita Radujkovot, hogy ocsúdjon fel. Ne vezesse a mi népünket oda, ahová a magyar szocialisták már elvezették a maguk népét. A mi népünket is figyelmeztetjük, hogy vigyázzon, erőszakkal nem lehet új társadalmi-gazdasági rendet teremteni." A *Zasztava* szerint az igazi szocialisták a békés utat választják: „Azok, akik szocialistának nevezik magukat,

szégyenei a szocializmusnak."[266] A lap nem csupán azért nevezi Várkonyi híveit a szocializmus szégyeneinek, mert nem a békés utat választják, hanem mert felforgatók és – a lap szerint – földosztást akarnak.

A társadalmi rend erőszakos felforgatásának és a földreformnak az elutasítása erősen megkérdőjelezi a *Zasztava* köré tömörült Miletić-utódok radikalizmusát. A radikalizmust valójában *Várkonyi és Radujkov ceglédi kézfogása* jelentette. A hazai történetírás Várkonyi földosztó szerepét kutatta, és igyekezett azt bizonyítani. Ugyanakkor nem figyelt fel eléggé Várkonyi István szerepének egyik legpozitívabb mozzanatára, arra, hogy meghirdette minden nemzetiség önrendelkezési jogát. A magyar történetírást egy időben károsan befolyásolta a magyar–jugoszláv állami és pártviszony megromlása, ellenségessé válása. Még a Párttörténeti Intézet által 1954-ben kiadott dokumentumkötet is kihagyta Mita Radujkov felhívásának első mondatát, amely szerint a független szocializmus minden nemzetiségnek önrendelkezési jogot kíván biztosítani.[267] Mintha ez kézenfekvő és természetes lett volna! Sajnos nem volt az a korabeli Magyarországon. Miletić védelmében elmondott beszédeivel és cikkeivel Mocsáry Lajos szinte egyedül maradt. Az MSZDP a nemzeti és vallási hovatartozástól független szervezkedést hirdette, internacionalista párt volt, sokat tett a nemzetiségi területek munkásainak szervezéséért, de nem jutott el a nemzeti önrendelkezési jog fenntartás nélküli támogatásáig, és az önrendelkezési jog hirdetése nem vált a pártban agitációs jelszóvá, mint a Független Szocialista Párt esetében.

Mindezek fényében érdemel az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet Várkonyi István politikai éleslátása, előremutató törekvése. Várkonyi fellépése nyomán a kapitalizmus korában az első olyan politikai mozgalom jött létre, amely a társadalmi haladásért folytatott küzdelmet igazán össze tudta kapcsolni a nemzeti önrendelkezési jogért folyó harccal. Először tudta a Délvidéken, a mai jugoszláviai Vajdaságban egy táborba egyesíteni a magyar, a délszláv, a román és a szlovák nemzetiségek dolgozó tömegeit. Egyetlen olyan dokumentumra sem bukkantunk, amelyből viszálykodásra, nacionalista tartalomra lehetne következtetni a független szocialisták táborában. Hogy milyen szoros testvéri kötelék jött létre az 1890-es évek második felében a szerb és a magyar dolgozók között, ezt valójában csak a későbbi események fényében lehet látni. A XX. század elejére szétzúzott és darabjaira hullott független szocialista mozgalom idején is ez a kötelék maradt a legszilárdabb. Amikor a szerb szocialistáknak 1902-ben Bácsszenttamáson ismét sikerült kiadniuk a *Földmívelő* testvérlapját, Bacsó István (Mezőberény) meleg üdvözletet küldött a

Földmívelő hasábjain, kifejezve reményét, hogy *„majd alakul népszövetség, amely nem engedi, hogy egyik nemzetiség a másikat rabolja, gyilkolja, mint 1848-ban történt".*[268] Tegyük ehhez hozzá, hogy 1848-ban éppen Szenttamás volt a kölcsönös mészárlások gyászos színtere, most viszont a testvéri egymásra találás bázisa lett. Kifejezheti-e ennél bármi is szebben Várkonyi és Radujkov történelmi kézfogásának jelentőségét?

1903-ban Bácsszenttamás adott helyet a Független Szocialista Párt földmunkás-szakkongresszusának. Amikor pedig Hódmezővásárhelyen, majd Mezőtúron a Braun Juda nyomdájában nyomtatott *Földmívelő* súlyos anyagi helyzetbe került, Šendula Sándor, a szerb testvérlap akkori szerkesztője felajánlotta, hogy az ő szenttamási kis nyomdájukban önköltséges alapon előállítják a lapot. A gyomai titkári értekezlet elfogadta Šendula segítségét, ami átmenetileg meg is mentette a *Földmívelőt*.[269]

Brindza Károly, a vajdasági agrárszocialista mozgalmak egyik jeles kutatója e testvéri kötelék fennmaradását egészen a második világháborúig nyomon követi. Kimutatja például, hogy a bácsfeketehegyi várkonyisták tömegesen vettek részt a Magyarországi Tanácsköztársaság küzdelmeiben, és továbbélő eszmei hatásnak tudja be, hogy Feketehegyről 1944-ben az ottani magyarok több százan jelentkeztek a Petőfi-brigádba, bár csak a legalkalmasabbakat vették fel közülük.[270]

1897 második felére a Bácska és a Bánát vált a Független Szocialista Párt egyik meghatározó bázisává. Hozzá kell tenni, hogy az MSZDP vidéki befolyása is ezen a területen volt a legnagyobb. A rendőrségi kimutatás szerint 1897-ben az MSZDP befolyása alá eső települések csaknem fele erre a vidékre esett. Bács-Bodrog és Torontál megyékben összesen 113 település volt ilyen. Közel azonos a Várkonyi befolyása alá tartozó települések száma.[271] Természetesen a települések jelentős részében mindkét párt érvényesítette befolyását, még 1898 elején is gyakori volt, hogy ezekben a *Népszavát* és a *Földmívelőt* egyaránt olvasták és reklámozták.

Bácskában, az Alföld más településeihez hasonlóan, az MSZDP hívei és a független szocialisták együttesen léptek fel. Az egyszerű falusi emberek nem is értették pontosan a vezérek marakodását. Az önrendelkezési jog és a szocialista eszmék együttes propagálása az MSZDP befolyását is lényegesen növelni tudta.

Mindez azt jelenti, hogy az agrárszocialista mozgalmak központja a Viharsarokból áttevődött a Délvidékre. Az 1897–1898-as évek agrárszocialista mozgalma itt érte el a legnagyobb kiterjedését. Ehhez óriási tartalékok álltak rendelkezésre. 1898 elején, a munkásigazolványok kiváltásakor 43 130 mezőgazdasági munkást és napszámost tartottak nyil-

ván Bács-Bodrog megyében. Ezzel egy időben – az 1897-es rossz gazdasági év következtében – a főszolgabírói jelentések 7200–8610 családot nyilvánítottak éhezőnek és munkanélkülinek.[272] Vagyis a tél folyamán minden ötödik család éhezett és minden ötödik munkás munkanélküli volt. Ez a körülmény önmagában véve is növelte az elkeseredést és az ingerültséget a hatóságok iránt. Megnyitotta a mozgalom kiszélesedésének lehetőségét.

A mozgalom terebélyesedését számos tényező segítette elő. A *Földmívelő* olvasása és terjesztése, a *Zemjodelac* megjelenése és megismerése mellett a szociáldemokrata lapok és propagandaanyagok párhuzamos rendelése és olvasása. (A korábban kiadott szociáldemokrata irodalmat a független szocialisták is rendelték és olvasták, a Független Szocialista Párt nem adott ki ilyeneket.) A vidéki szervezetek kapcsolatot teremtettek a *Földmívelő* szerkesztőségével, a *Népszavával*, és a délvidékieknek is voltak kapcsolataik a fejlettebb viharsarki szervezetekkel. Ezt bizonyítja, amikor Szokolai István, az orosházi szakszervezet vezére elpanaszolja a *Földmívelő*ben, hogy amikor agitációs úton jártak Zenta környékén és megalakították ott a szakszervezeteket, gorombán vonta őket kérdőre a moholi segédjegyző.[273] A délvidékiek általában Szegeden, vásár- és piacnapokon találkoztak az orosháziakkal. Ilyenkor kaptak tanácsokat, információkat, propagandaanyagot és jelvényeket. Voltak ezek között természetes kapcsolatok is, mint a Torontál megyei Torda községé, amelyet korábban Szegedről telepítettek, így természetes volt, hogy a tordaiak mozgalmi síkon is ápolták a kapcsolatot a szegediekkel. Voltak azután véletlen kapcsolatok is, mint a topolyai járás Plávna községe esetében. Ott Mihály plávnai pipásmester bátyja orosházi lakos volt, és a rokoni kapcsolat révén teremtett mozgalmi kapcsolatot az orosháziakkal. A főszolgabíró 1898. február 23-án keltezett jelentése már arról számol be, hogy Plávna községben naponta tartanak titkos gyűléseket, saját „választott elöljáróik vezetésével szervezkednek", újabb és újabb tagokat toboroznak. Jelenleg a dévaványai szocialistákkal állnak összeköttetésben.[274]

A szocialista szervezetek továbbra is bevonták az agitációs munkába a vándorló mesterembereket, házaló kereskedőket. Ezért Bács-Bodrog megye főispánja elrendelte a paprikaárusok figyeltetését, amikor a bácsalmási járás főszolgabírája jelentette neki, hogy a következő aratással kapcsolatos állásfoglalásokat a paprikaárusok közvetítik.[275] Nem volt ritka, hogy a független szocialista szervezkedésben jelentős részt vállaltak a kisiparosok is. A Nyírségbe Nyírapagyon dolgozó ácsok vitték be a *Földmívelő* első példányait. Heves megyébe később, az Alföldre vásárokra

járó kisiparosok közvetítették az eszmét. A titkos csatornák sokaságát használták tehát fel, a legtöbbször sikerrel.

1898-ban a Várkonyinál tartott házkutatások irányították rá a figyelmet, ott fellelt levelei révén Gvozdanovics Jánosra. Gvozdanovics mézeskalácsos és viaszgyertyaöntő mester volt, aki járta az országot, a vásárokat, és sorra szervezte a független szocialista szervezeteket. Leveleiből ítélve, veszedelmes agitátort sejtett benne a belügyminiszter, ezért körözést adott ki ellene, azt az ország valamennyi törvényhatóságához és csendőri szervéhez eljuttatta. Rudnay főkapitányhoz az első érdemleges választ a Baranya megyei főispán küldte, közölve, hogy a siklósi járás Petárda nevű községében a nyilvántartásban találtak egy Gvozdanovics János nevű egyént; az elmúlt év augusztusában toloncoltatták haza Eperjesről, de utána ismét eltűnt. Állítólag Szentesre ment. Hamarosan újabb információ érkezett róla. Végül Besztercén, Beszterce-Naszód megye székhelyén, az ország legkeletibb pontján (!) tartóztatták le Gvozdanovics Jánost. Az itt készült kihallgatási jegyzőkönyv adatai bizonyítják, hogy egyetlen vándor kisiparos milyen óriási területeket járt be.

Kihallgatása során azt vallotta, hogy a szeptemberi kongresszus idején „véletlenül" vetődött Ceglédre, és ott ismerkedett meg Várkonyi Istvánnal. Tőle hallott „egyet-mást" a szocializmusról, majd kijelentette előtte, hogy testestől-lelkestől szocialista lesz. Agitációs anyaggal Kardos látta el. Állítása szerint Ceglédről a Bácskába ment, és az Ada–Óbecse–Szenttamás–Kiskunhalas–Kunszentmiklós útvonalon jutott el Visontára, ahol végleg lemondott az egyletek alakításáról. (Munkakönyvében a Torontál megyei Billéd, Temesvár, majd ismét Billéd szerepelt. Ebből következik, hogy nem a Bácskába, hanem a Bánátba ment.) Első levelét Várkonyihoz Szárafalváról küldte október 22-én. Ebben arról számolt be, hogy a szervezkedés jól haladt, de a szolgabíró letartóztatta a mozgalom vezetőit, Szamulász Mátét és Barin Milánt. A szigorú kínzások és vallatások hatására a nép kezdett eltántorodni, ő azonban ismét oda utazott és bátorította őket. A következő levél már a Heves megyei Kápolnáról érkezett. Várkonyitól *Földmivelőt* kér, s közli, hogy Heves megyében a mozgalom fel fog támadni. Az eredeti terv szerint Borsodba, majd Erdélybe kellett volna mennie. Ez volt a Várkonyitól kapott valódi utasítás, de erről a kihallgatásakor nem beszélt. A Felső-Tisza-vidéken kihirdetett ostromállapot és minden gyanús személy letartóztatása miatt átmenetileg visszafordult. 1898. február 7-én Abádszalókról, majd 13-án Cibakházáról írt Várkonyinak, hogy Szarvasra, Karcagra, majd Mezőtúrra megy, utána visszatér Hevesbe és el fog jutni Erdélybe.[276]

Gvozdanovics János idejének jelentős részét Horvátországban töltötte; időzött Stájerországban is. Kiválóan beszélt szerbhorvátul, magyarul, németül és szlovákul. Az ország minden pontján otthonosan mozgott. Ceglédről a *Földmívelő* néhány példányát és a független szocialista szervezetek felállításának rajzos mintáját vitte magával. Ezt a rajzot mások is terjesztették, a Szabolcs megyei hatóságok több helyen elkobozták. A vándor mézeskalácsos szinte bizonyosan nem Cegléden találkozott először a szocializmus eszméivel. Erre utal Eperjesről történt korábbi hazatoloncolása és a szervezésben tanúsított pártossága. Petárdára történt hazatoloncolása után is folytatta tevékenységét. Két hónapra rá a szigetvári járásban tartóztatták le szocialista agitáció miatt.

A horvát nemzetiségű Gvozdanovics a magyar nyelvű *Földmívelő* három példányát vitte magával, azt olvasta fel, fordította le és magyarázta a szerbeknek, szlovákoknak Kápolnán és másutt. Ezt a három példányt Besztercén vették el tőle. Ha a hatóságok el nem kobozták, egyetlen példány is óriási agitációs hasznot hajtott. Akik olvasták, nem dobták el, hanem őrizték, újraolvasták, másoknak magyarázták, továbbadták. 1897 nyarán Nyírapagyra is 1896-os lappéldányok jutottak el. A tapasztaltak tudták, hogy a *Földmívelő* melyik példányára mikor van szükség. Gvozdanovics például Kápolnára Ződi László címére a 4. számot kérte elküldeni.

A Délvidéken a szerb nemzetiség szervezkedésében a *Földmívelő*höz hasonló szerepet töltött be a *Zemljodelac*. Az Adán nyomtatott lap legfőbb terjesztői a szenttamásiak voltak. Az 1897 végén és az 1898 elején keltezett főszolgabírói jelentések szinte mindenhol a *Zemljodelac* szerepét emelik ki a mozgalom terjedésének okaként. A zsablyai főszolgabíró jelenti, hogy a járásban Nádalj községben a szenttamásiak és a turiaiak terjesztik az eszmét. A lakosság a *Zemljodelac*ot járatja. Goszpodinye községben is Szenttamás és Turia közvetítésével terjedtek el a szocialista eszmék és fizettek elő a *Zemljodelac*ra.[277] A főispán 1898. február 20-án írt jelentésében kiemeli, hogy Torontál megyében „legagilisabbak a szerbek, akik Temesvárral baráti összeköttetésben állnak". A *Zemljodelac* című lapot járatják. Kikindán 334 fő fizet fejenként 20-20 fillért a lapra.[278] Temes, Torontál és Bács-Bodrog Tiszához közelebb eső területein a Független Szocialista Párt hegemóniája érvényesült. Az MSZDP befolyása a Szabadka–Zombor vonaltól nyugatra eső területeken, Szántova, Ósztapár, Gyulafalva, Apatin, Bezdán térségben volt erőteljesebb. Az agitáció Szabadkáról, Pécsről és Újvidékről folyt a legerőteljesebben. A leghatásosabb azonban itt is a községről községre továbbvitt szervezkedés

volt. 1897 decemberében már arról panaszkodott a Baranya megyei főispán, hogy a szomszédos Bács-Bodrog megyei községekből, főleg Szántova és Béreg falvakból átterjedt a szocializmus Baranyába, és ott is veszedelmesen hódít.[279] Dél-Baranyába behatoltak Horvátországból is a szocialista eszmék. A Baranya megyei horvátok és sokácok szervezkedése azonban semmi lényeges eltérést nem mutatott a Tisza vonalán szervezkedő magyarok és szerbek mozgalmától.

1898 januárjában Darázs-Hercegmárokban zajlott le zendülés. Jakics Szilveszter katolikus pap gorombán bánt híveivel, amivel a főispán jelentése szerint elősegítette a hívek szocialistává válását. A lakosság a hercegmároki haranglábnál gyülekezett, és a templomba menőket inzultálták, a *„papjuknak nevezett Zlatarics Markó* vezetése alatt" gyűlésre készültek.[280] A csendőrségi beavatkozást a gyűlésezés, az utóbbit pedig a bérharc váltotta ki. A jelentésben szereplő, „papjuknak nevezett" kitétel a vallási szekta korábbi vagy párhuzamos létezését tételezi fel, mivel a pap is a közösség tagjaiból kerül ki a szektáknál.

A nazarénus és baptista hatások a déli területek vegyes nemzetiségű övezeteiben is komoly arculatformáló tényezői voltak az agrárszocializmusnak. A bevett hitfelekezetekkel szembeni bizalmatlanság ezen a területen is felerősödött. A katolikus néppárti agitációnak itt sem nyílt tere. A gorombáskodó pap, mint Hercegmárokon, egyenesen elidegenítette a híveket. Ha viszont a pap a szegényekkel érzett, akkor ez táplálta a szocializmust és váltotta ki az éber birtokosok haragját. Bagó Mihály mélykúti káplánt fel is jelentették, hogy „szocialista prédikációt" tartott. Bagó arról beszélt, hogy Krisztus előbb a gazdagokat hívta meg az úrvacsorára, de azok nem mentek el, utána hívta meg a szegényeket, akik mind elmentek. Hozzátette, hogy most is a szegények járnak szorgalmasabban templomba. A gazdagok a templomba járás helyett szállásföldeket vesznek és azon basáskodnak, ez okozza a szociáldemokráciát. A tanúk szerint még azt is hozzátette ehhez a káplán, hogy a gazdagok lehúzzák a szegény ember gúnyáját és kiszívják a vérét.[281] A főszolgabíró a feljelentést megtevő két községi esküdtet éberségében arról is megkérdezte, hogy izgatott-e a káplán az aratási sztrájkra. Teljes volt a zavar az uralkodó osztályok körében, ha már a templomi prédikációkban is izgató, szocialista tartalmat kerestek.

Meghatározó vonása volt a nemzetiségi területek mozgalmának is a gazdasági bér- és munkafeltételek javításáért indított küzdelem, amely szervesen összekapcsolódott az önrendelkezési jogért és a szociális helyzet javításáért vívott harccal. Lényegében a Független Szocialista Párt

előremutató felismerése tette lehetővé, hogy a Délvidék nemzetiségi tömegei a magyarországi agrárszocialista mozgalom széles táborát erősítsék. Olyannyira, hogy a Budapestről, Bukarestből, Zágrábból, Belgrádból kisugárzó nacionalista tanítások csupán csekély hatást tudtak gyakorolni az ezen a területen élő soknemzetiségű szegényparasztságra.

A szabolcsi mozgalom eszmei és magatartásjegyei

1897 második felére a déli irányból észak felé tartó szervezkedés elérte Nógrád, Heves, Borsod, Zemplén, Szabolcs és Szatmár megyék határát. Ezzel a mozgalom az országnak egy sok tekintetben eltérő helyzetű övezetébe lépett, ami a mozgalomban számos tényezőben kifejezésre jutott. Az egyik ilyen mozzanat, hogy ezeken a területeken a szegényparasztság először találkozott a szocialista eszmékkel, mégpedig a *Földmívelő* közvetítésében. A másik lényeges összetevő, hogy a feudális maradványok lényegesen erőteljesebb továbbélését állapíthatjuk meg ebben a zónában. Míg a Duna–Tisza közén és a Tiszántúl jelentős részén a feudalizmusban is erőteljes mezővárosiasodás, paraszti polgárosodás indult el, vagy valamilyen kiváltságok (Jász-Kunság, határőrvidék, török utáni benépesítés stb.) gyengítették a feudális kötelékeket és szabadabb gondolkodásmódot tettek lehetővé, addig ezeken a területeken a földesúr–jobbágy viszony szinte középkori formában érte meg 1848-at, és a jobbágyfelszabadítás jogi aktusa a legkevesebbet rombolt le a régi viszonyokból. A régi jobbágyfalvak arculata alig változott, a település- és társadalmi szerkezet feudális vonásai voltak erősebbek. Mindez a kulturális és a tudati szférában is erősen tükröződött, az elnyomók és elnyomottak táborában egyaránt. A nép megtagadja az engedelmességet „földesurának", nem megy „úrdolgára", és ehhez hasonló megnyilvánulásokkal találkozhatunk a korabeli szabolcsi és zempléni sajtóban. Majláth József gróf, Zemplén megye főispánja is abban látja a legnagyobb bajt, hogy „a nép nem hallgat már sem papja, sem tanítója, sem *földesurára*".[282]

Íme az újkori Roland bán. A helyi sajtó ugyanis a 600 évvel korábban élt Roland bánhoz, Bodrog megye legfőbb hatalmasságához hasonlítja a főispánt. Roland kegyetlenül levert egy lázadást. „600 éve volt, még ma is sínylitek – kik magatokat cuclistának hívjátok" – írta a lap, a kortárs élet-halál urának bölcsességét dicsérve, aki két hét haladékot adott, és ha nem térnének meg a „cuclisták" és nem engedelmeskednének, csak akkor hirdet statáriumot. A statárium „ítél és halálra ítél". „*Amint kimondatott*

rád és részestársaidra, hogy bűnösök vagytok: három nap múlva már koporsó lesz a nyoszolyátok." A főbenjáró bűn, hogy ahol nincs katonai megszállás, ott a „*Földmívelő* lap tanát hirdetők újabb követőkre találnak és újabb egyesületek, szövetkezetek alakulnak, sőt felesküsznek".[283] Ezt „megtébolyodott elméjű, megmételyezett erkölcsű emberek bűnös szövetkezetének" minősíti a lap, és hozzáteszi, hogy „az *ilyen szocializmusnak nem lehet jobb következménye, mint statárium, nem lehet jobb vége, mint az akasztófa* – s legeslegjobb esetben is tizenöt évig terjedő fegyház".

A cikk a XX. század küszöbén álló Zemplén megyei állapotokat érzékelteti, ahol egy polgári származású újságíró az emberszámba nem vett munkások éjszakai gyűlését így jellemzi: „*Éjfelek éjfelén, a kísértetek óráiban*, nagy titokzatossággal rendezett gyűléseiken, hol már *ördögi vigyorgással kezdték pengetni a Bertalan-éj tervét*, amikor majd levegőbe röpítik a fennálló társadalmi rendet és a romokon felépítik a paraszturalom államát."[284] A középkori felfogás középkori rémálmokat szült, a pórlázadását. Hasonló felfogás uralkodott Szabolcs, Szatmár, Ung és Bereg megyékben is. Az Ung megyei alispán is a Roland báni megoldást sürgette, mondván, hogy azért van a kormánynak 800 000 katonája, hogy a tulajdonjogot megvédje és „úgy szétszórja a felforgatókat, mint a szélvihar a pelyvát."[285]

Egy vármegyében, ahol a törvényhatósági bizottság úriszéket játszik, ahol a főispánt a középkori parasztmegmozdulás hírhedt leverőjéhez, Roland bánhoz hasonlítják, nem kis büszkeséggel, mi lehetett a másik oldalon? Nem kétséges, hogy a volt jobbágyfalvak lakóit nem *de jure*, de *de facto* jobbágyoknak tekintették továbbra is. Erdei Ferenc, a két világháború közötti paraszttársadalom kiváló ismerője több típusát emeli ki az akkor létezett falvaknak. Az egyik típust jobbágyfalunak nevezi. „Mint a Breughel-képen, olyan itt az élet: szélesen durva minden mozdulat, s ezerféleképpen torzak az arcok, az élet minden mozdulatán rajta van, hogy ezeket nyomja valami. Az, hogy most is jobbágyok, mert nem tudnak mások lenni." Ilyen falvak vannak Erdei szerint a Dunántúlon, a Duna mellett és északon, főként Szatmárban, Szabolcsban és Biharban.[286]

Erdei 1930-as évek elejére vonatkoztatott minősítése sejteni engedi, hogy az 1890-es évek jobbágyfalvai milyen sorban éltek. „Most is jobbágyok, mert nem tudnak mások lenni" – írta Erdei. „Községünk még ma is leginkább jobbágyokból áll – írták Laskod községből a *Földmívelő*nek –, amit taksásoknak neveznek." (A taksás jobbágyság a kései feudalizmus idején terjedt el hazánkban, főként a Károlyiak Csongrád megyei uradalmaiban. Lényege, hogy az egész község egyezett meg a földes-

úrral a szolgáltatásokban, a taksában.) A községben 10–12 főnek van saját háza, a többiek – a volt házatlan zsellérek – ugyanúgy robotolnak a nyomorúságos viskóért az uraságnak, mint régen, 52 napot. Tizennyolcad részt kapnak az aratásért, de ezért is robottal tartoznak, még a feleségnek is kell „surlást, mosást és egyéb házi munkát" ellátni, 40–50 napot robotolni.[287] Geszteréd községből 38 panaszos levele azt sérelmezi, hogy a községi alapítvány-szerződésből kizárták őket. Az urak ígéreteiket nem tartották meg, kisemmizték őket: „Sem urbárium, sem zsellértelekkel a lakosokat nem részesítették." 1892-ben a „Felséges Császár nevében" házaikból kiűzték őket, mivel „az nem az övék, hanem a Földes Uraságé".[288] 1862-ben gróf Vay volt a község földesura, és irgalmatlanul behajtotta az elmaradt robotot. Sőt kilátásba helyezte, hogy aki nem teljesíti, a jövőre is vontkoztatva, attól elveszi a házat. Elvették a község 95 hold legelőjét. Már 1000 forintot fizettek ki a perre, de nem nyertek jogorvoslást. Az uraság harmadában művelteti földjét, robottal, és „csak vasárnap dézsmáltat". Általános volt a harmados föld robottal kiegészítve, és még csirkét, tojást is követelt utána az uraság, „mint 1848 előtt". A harmadosokat július–augusztusban, amikor jobb napszámot kaphattak volna, hívták „úrdolgára". Az 1200 négyszögöles földet pedig lecsökkentették 700–900-ra, változatlan robot mellett. Az egyházi adót a házas zsellérektől is behajtották, mégpedig Szabolcsban „ágyanként vetették ki".[289] Mindez már nem is annyira a volt földesurak, mint a bérlők műve volt, akik a régi feudális normákat nem tartották tiszteletben. Lövőpetriben például Róth Sámuel bérlő 1200 négyszögöl helyett 700-at méretett ki, változatlan robot mellett, amit kaszás munkával kellett ledolgozni. A kukoricacsutka is a bérlőé maradt, a termény hazaszállításáért külön levont a bérből. Ugyanakkor az aratást idegen munkásokkal végeztette. Mindez a főispán jelentéséből derül ki.[290]

Mindezekből következik, hogy Szabolcsban és környékén nem csupán túlélte a feudalizmus a XIX. századot, hanem a korábbi földesúr–jobbágy viszonyban kialakított normákat is áthágták. Groteszk módon a nép legnagyobb sérelme nem a feudális maradványok továbbélése volt, hanem a jobbágyokénál hátrányosabb helyzete. Itt a szegényparasztság a jobbágykorhoz képest többszörösen is hátrányba került. A jobbágyfelszabadítás után megkárosították őket. Nem kapták meg az addig birtokolt földterületeket, lecsökkentették a falvak határát. Még nehezebb volt az uradalmak által telepített, dohánykertészek lakta települések helyzete. A telepes községek teljesen üres kézzel kerültek ki a jobbágyfelszabadításból. Ezeknek a községeknek semmi határuk nem volt. Minden

a földesúré: a határ, a viskó és a falu, a lakosság pedig teljesen kiszolgáltatott, hiszen a feudális viszonyokhoz képest telke sincs, jószágot nem tarthat, mert nincs hol legeltetnie. A dohánykonjunktúra csökkenésével ezeknek a községeknek a lakói nem tehettek mást, elszegődtek az urasághoz cselédnek. A viskóért – mivel a cseléd vasárnap is dolgozott – a feleség és a családtagok robotoltak. A népszaporulat következtében gyakran két család is összezsúfolódott egy kis viskóban. Ezért szedte az egyház ágyanként a párbért. Az uraság a telepes községeket kénye-kedve szerint törölhette el a föld színéről – hisz ott minden az övé volt, az a pár négyzetméter is, ahol a dohánykertész, a gányó felhúzta sárból készült kis viskóját –, s ahogy megtették ezt Csongrád megyében a Pallaviciniek és a Károlyiak, megtette Vay gróf is.

Az Erdei által jobbágyfalunak minősített települések „házai" sem sokban különböztek a gányók viskóitól. Maga a főispán írta le, hogy egy földmunkáscsalád télen fülledt bűzben, 6 négyszögölön van összezsúfolva; mivel tüzelője egynek sincs, nem nyitnak ablakot sem. Minden kereset nélkül élik át a telet. Táplálékuk 6 hónapon át korpás lisztből sült kenyér, míg a liszt tart, málé, krumpli, bab, korpacibere, néha vízben főtt tészta. Tehén vagy süldő kevés helyen található. „Zsírt, szalonnát vagy székhúst az effajta szegény ember szemével sem lát, tűzifája egynek sincs. Ez a szomorú helyzet hű képe."[291] Ilyen körülmények között komoly feladat várt a papokra, hogy béketűrésre intsék a lakosságot. Az egyház hű társa volt a birtokosoknak. Sehol az országban nem lépett fel olyan intenzitással a mozgalom megfékezéséért, mint ezen a vidéken. Jellemző, hogy 1905-ben is igazolták a pócsi búcsúhelyen a harmadik „könnyezési csodát".[292]

Az analfabetizmus sokkal általánosabb Szabolcsban, mint másutt. Alázatosságra, béketűrésre, a birtokosok szeretetére, a gonosztól való elfordulásra nevelik a népet. Ilyen szózatot intéznek hozzájuk uraik is. Kállay főispán is megfogalmazta a maga szózatát „szeretett magyar népéhez": „Viseld béketűréssel a bár súlyos következményeit a tavalyi rossz termésnek, s felejtsd a netaláni sérelmeket, amelyek bizonyosan orvosoltatni fognak. *Mindenek előtt szeresd hazádat, jobban, mint önmagadat, és légy vallásos, hogy zúgolódás nélkül megnyugodhass sorsodban: tiszteld fellebbvalóidat, kik neked igazságot szolgáltatnak, hűséggel és szeretettel légy* azokhoz, akik munkás kezeidben rejlő tőkéd gyümölcsöztetésére neked tért nyújtanak – a *munkaadókhoz*. Légy józan életű, szorgalmas és takarékos, és meglátod, hogy áldás lesz mindennapi munkádon – s jobbra fordul sorsod!"[293] Hasonló felhívást intézett a néphez a

zempléni közigazgatási bizottság is, amelyben a középkori szokás szerint helyet kapott a megtorlás kilátásba helyezése, ha a nép nem hallgatna jót akaró uraira.

Mit tehettek a jobbágyfalvak lakói? Évtizedekig keresték igazukat, pereltek. Hiába. A kárukra elvégzett úrbérrendezésen nem tudtak változtatni. A Kisvárda melletti Kopácsapáti községbeliek kétszer perrel próbálták jogosnak ítélt jussukat megszerezni, amitől szerintük a rosszul mérő mérnökök fosztották meg őket, majd harmadszor, 1894–1895-ben „erőszakoskodással, követelőleg léptek fel". Ennek a következménye az lett, hogy karhatalmat vonultattak fel ellenük. „Ily körülmények között – írta a főispán – kis nehézséggel járt Várkonyinak egy elfojtott tüzet lángra gerjeszteni, mely hogy elterjedt, oka hogy máshelyt is voltak hasonló fogalommal a tagosítási dolgok iránt."[294] A főispán következtetése természetesen az volt, hogy ez hatósági ügy. A mozgalomnak ez nem lehetett előidézője. Nem az apagyiak, de nem is a „tápiószelei bölcsek" (ácsok) a mozgalom okai, hanem a „gyalázatos szennylap" *(Földmivelő)*.

A *Földmivelő* egyetlen régebbi száma földindulást idézett elő Szabolcsban, miután azt a szelei „bölcsek", az ott dolgozó ácsok felolvasták a helybelieknek. Az írás, amely először mondott nekik mást, mint a hivatalos vagy mint amelyből papjaik felolvastak a templomban. S mivel ez is írva vagyon, nem is gondolkodtak azon, hogy ez az írás „törvénytelen", ennek az írásnak a hallgatása is vétek „a jóakaró uraik" ellen. A *Földmivelő* 1896. november 16-i számát 1897. november 21-én olvasta fel Koncz János Szakoly községbeli dohányos Nyírmihálydiban 70 ember előtt. A cikk a dohányosok helyzetével foglalkozott; és mire a hatóságok a felolvasásról tudomást szereztek, a lázító lap 160 példánya jutott el Mihálydiba, melyeket – nem törődve azzal, hogy legális politikai lapról van szó – habozás nélkül lefoglaltak.[295] Az 1897 szeptemberében Nyírapagyról kiindult mozgalom a tél folyamán meghódította az egész megyét. Ibrány, Napkor, Levelek, Ófehértó, Besenyőd, Kállósemjén, Pócspetri, Gyulaj, Szokoly községekkel kezdve sorra érkeztek a *Földmivelő*höz a tudósítások a szakszervezetek megalakításáról. A főispán jelentése szerint a megye 65 településén alakult meg a független szocialista szervezet. A mozgalom átterjedt Szatmárba, majd Kántorjánosin, Mátészalkán és más településeken át Ung megyébe (főként Záhony környékére), s behatolt Bereg és Máramaros megyékbe is. 1897–1898 telén, amikor a Tisza befagyott, az agitáció a Tisza jegén ment át Zemplénbe, és a mozgalom meghódította a Bodrogközt. Először Nagy- és Kiscigánd, majd Agárd,

Leányvár, Karád, Karcsa, Bottyán, Királyhelmec, Kis- és Nagykövesd, valamint Tárkány községekbe hatolt be.

Az egész községek lakosságát magával ragadó mozgalom, az éjjelente tartott titkos gyűlések és a döntően erre a vidékre jellemző felesküvés a mozgalomra, teljes rémületbe ejtették az úrbérrendezés során jogtalan előnyhöz jutott birtokos osztályt és a hatóságokat. Attól féltek, hogy a parasztok erőszakkal szereznek érvényt jogaiknak, kitör a parasztfelkelés, megölik uraikat, felégetik a kastélyokat. Mert mi másért tettek volna esküt, mint elődeik? Ez a félelem a felül levők táborának ugyanolyan kulturális elmaradottságáról árulkodott, mint az alul levőknek az a hite, hogy ami írásban megjelent a *Földmívelő*ben, az hivatalos, és Várkonyi mindentudó, sőt mindent megtehet értük. Az uraknak fogalmuk sem volt a szocializmus eszméiről, a szakmai szervezkedésről. Nem is tudtak a szociáldemokrata lapok létezéséről. Egyszerűen minden szocialista sajtóterméket azonnal elkobzandónak, minden ilyen propaganda terjesztőjét bűnözőnek minősítették, mit sem törődve a törvényességgel. Számukra egyedül a feudális jogszokás volt a mérvadó. Maros-Tordából is kétségbeesett levelet írt a főispán Rudnay főkapitánynak, amikor Hancz Ferenc marosvásárhelyi szatócsnál megtalálták a *Világszabadság* 5. számát. Felpanaszolja, hogy egy „veszedelmes ember" megmételyezte a várost, megmételyezheti a megyét, ezért azonnal letartóztatták, vizsgálati fogságba vetették, hogy másokat is elrettentsenek a szocialista lapok olvasásától. Továbbá utasította a főkapitányt, hogy a gyanús elemeknél tartsanak házkutatást, s a postamestert, hogy minden küldeményt ellenőrizzen. A főispán azért tette meg jelentését és egyben kérte az igazságügyi minisztert is, hogy gyorsított eljárást rendeljen el, mert a kolozsvári királyi főügyész ezt az eljárást elutasította, mondván, sem a letartóztatásra, sem a vizsgálati fogságba vetésre nincs törvényes lehetőség.[296]

Az eset világosan példázza, hogy a szocialistaság gyanúja esetén a legveszedelmesebb gonosztevőkkel szembeni eljárást alkalmazták. A felsőmagyarországi bányákban, ipari üzemekben ugyanígy jártak el a szocialistákkal szemben. Itt is a feudális jogszokás dominált. A zömmel agrárproletárokból lett ipari munkások kétlakiak, könnyen elbocsáthatók voltak, hiszen a bányatulajdonosok a nagyipari segédmunkára bármikor kaptak munkaerőt. 1899 tavaszán, amikor Nagy János az erdőkövesdi bányatelepre szociáldemokrata röplapot vitt be, a bányatelepi gondnok közölte vele, hogy a gyár nem tűri meg a környéken a „szocialista embert", utána a főszolgabíró elzáratta, majd hazavitték Ózdra. Az ottani főszolgabíró kitiltotta a gyárból és átvitette a pétervásári csendőrlakta-

nyába, majd az ottani főbíró elé került. Mindegyik alkalommal kegyetlenül megverték és megrugdosták.[297] Nagy János már 1898 februárjában Gömör-Kishont vármegyében agitált, és előfizetőket gyűjtött a *Földmívelő*re. Gömör-Kishontba az Alföldön járó iparcikk-kereskedők vitték be a *Földmívelő*t. Putnokon megfordult egy viaszbábuval kereskedő egyén is (nyilván Gvozdanovics János), akinél lázító propagandaanyagokat találtak.[298]

Lényegében a hatóságok fentebb részletezett magatartása vezetett oda, hogy Szabolcs, Szatmár és Zemplén megyékben lángolt fel a legélesebben a mozgalom. Az 1890-es évek elejéhez hasonló provokációk egész sorával ingerelték a népet. Bevált módszer volt a titkos szervezkedés vezetőinek letartóztatása és a propagandaanyagok lefoglalása. Mindenkor ezek váltották ki a tömegek megmozdulásait. Elkobozták a *Földmívelő* fellelhető példányait, letartóztatták a vezetőket. A legtöbb esetben a postai küldemények kiadását is igyekeztek megtagadni. Mindezen törvénytelen lépések hatására néha az egész falu felvonult a községházához. A sorozatos provokációk vezettek a hatóságokkal való megütközésekhez. Kántorjánosiban a független szocialistákat berendelték a községházára, ott vezetőiket letartóztatták, a többieket meg provokálták, végül az előre felállított csendőrszakasz sortüzet nyitott rájuk. A következmény sok sebesülés és egy ember halála volt.[299]

A mozgalom terjedésére reagáló hatósági törvénytelenségek és provokációk mind elszántabb válaszokat szültek, hiszen a szocialista szervezetek minden üldözés dacára rohamosan szaporodtak. A *Földmívelő* egyre több példánya jutott el erre a vidékre. A lap írásai keményen leplezték le a hatósági visszaéléseket, és biztattak a további kitartó szervezkedésre. Egyre több küldöttség járt személyesen Várkonyinál, hogy eligazítást, tanácsot kérjen. Tulajdonképpen erre vártak a hatóságok, hogy kellő indoklást leljenek a megtorláshoz. Előbb a csendőrség létszámának növelésével, majd a katonai megszállás kieszközlésével, az ostromállapot kihirdetésével igyekeztek a szervezkedéssel leszámolni. Természetesen a mozgalom még úgyszólván meg sem jelent, már kikiáltották azt földosztónak, a tulajdonjog elleni támadásnak. A sorozatos provokációk hatására kialakult ellenállásból pedig a közeli parasztfelkelés veszélyét olvasták ki. Az érintett vármegyék urai a veszély végletekig történt felnagyításával próbálták lépéseiket igazolni, a kormányt és a közvéleményt meggyőzni.

Segítségükre sietett a sajtó, már korábban idézett írásaival, illetve a birtokosokat és a polgári közvéleményt a végletekig csigázó rémhíreivel,

a *Földmívelő* és Várkonyi ellen intézett kirohanásaival, amelyek követelték a büntetést, a lap betiltását. A kormány meggyőzéséhez hozzájárultak a szenzációt hajhászó fővárosi lapok, amelyek nem csupán kritika nélkül átvették a zempléni és szabolcsi lapok förmedvényeit, hanem tovább is színezték. Közvetlen kapocs is volt, Feilitsch Berthold főispán, Bánffy miniszterelnök veje. A közvetlen rokoni kapcsolat nem csupán a karhatalom feltétel nélküli átengedését tette lehetővé, hanem a „veszedelmes mozgalom" megfékezésében szerezhető dicsőséget is biztosítani kívánta a vőnek.

A *Népszava*, amely korábban Várkonyi elmarasztalásában tűnt ki, egyik elkobzott számában ezeket írta: „Kezdték híresztelni, hogy a nép lázadásra készül, meg akarja támadni a földesurakat és erőszakosan fel akarja osztani a birtokokat. Oly arcátlan hazugság ez, melyre csak az elzüllött szabolcsi földesurak, uzsorás bérlőik és erőszakos, gyáva, aljas közigazgatásuk képes. A *szabolcsi népnek eszébe sem jutott a lázadás és az erőszakos földosztás.*" A szabolcsiak csak a sztrájk fegyveréhez kívántak nyúlni. „Ez ellen kellett fellépni, ezért kürtölték világgá a lázadást a jegyzők, szolgabírák és egyéb basák, élükön Mikecz Jánossal, ezzel a hígvelejű, baktereszű alispánnal és báró Feilitsch Artúr [sic!] főispánnal, aki Bánffy miniszterelnöknek a veje."[300] Teljesen hasonló módon nyilatkozott Várkonyi is: „A földmívelő munkásság, amely eddig szó nélkül tűrte a 48 előtti állapotokat, kezd öntudatra ébredni" – mondta és hozzátette, hogy természetesen szervezeteket alakítottak és a munkabér kérdése foglalkoztatta őket. A hatóságok gondoskodtak róla, hogy hangosabban beszéljenek, hogy aztán néhány embert izgatás vádjával le lehessen tartóztatni, és amikor a tömegek ezeket ki akarják szabadítani, világgá kürtölhessék, hogy kitört a lázadás, amit erőszakkal kell elnyomni. „Ön tehát azt hiszi, hogy a földmíves munkásság mozgalma nem oly veszélyes, mint amilyennek látszik?" – kérdezte a riport készítője. – „Meg vagyok róla győződve – válaszolta Várkonyi –, hogy a munkások egyáltalán nem erőszakoskodtak volna, ha a legtöbb helyen nem provokálják őket. A munkások legfőbb passzív ellenállással akartak segíteni bajaikon, s elvégre jogukban áll árt szabniok egyetlen javuknak: munkaerejüknek."

„Azt hiszi, hogy a földmíves munkások helyzete sok helyen tényleg tarthatatlan?" – hangzott a következő kérdés. – „Példákkal akarom illusztrálni helyzetüket – kezdte a választ Várkonyi. – Nagyon sok vidéken a 48 előtti jobbágyviszony még ma is érvényben van. A paraszt viskójáért évente 40–50 napot köteles robotolni az uraságnál. Bizonyos nagyobb házimunkáknál az asszony és a gyerekek ingyen kötelesek segédkezni.

Ezek fölött aztán az uraság és ennek emberei fenyítő jogot is gyakorolnak. Zemplén vármegyében Majláth gróf és Sennyey báró hajtóvadászatot rendeztek. A hajtókat 30 krajcárjával fogadták fel. Amikor aztán vége lett a vadászatnak, csak egy hatost kapott mindegyikük. Az elégületlenek ütlegeket is kaptak hozzá. Szabolcs vármegye egyik uradalmában a parasztokat fogták a vetőgép elé, s ezért 35 krajcárt kaptak fejenként. Elvégre ezeknek a szegény páriáknak is elfogyhat a béketűrésük... Azokon a vidékeken, ahol nem oszlatták fel a munkásegyleteket, sehol sem volt komolyabb zavargás. Egyébként is, ha a szuronyok ideig-óráig csendet is csináltak, az igazságért való harc erősebben fog kitörni a közeljövőben."[301]

„Azért kergettek egy csomó embert mindenféle zaklatással és gyalázatos erőszakkal a fegyverek elé, hogy aztán lőhessenek, hogy megmutathassák, milyen nagy a nép elszántsága, milyen erős a forradalmi vágya és milyen nagy, nehéz munka volt ilyen veszedelmes időkben rendet csinálni. – A terv szépen sikerült, egy sereg nyomorult proletár fűbeharapott, de a tekintetes al- és főszolgabírák, a nagyságos és méltóságos al- és főispánok most már elérték céljukat és nyugodtan várhatják előléptetésüket, megrendjeleztetésüket. Meg is érdemlik, hiszen ők megmentették a hazát" – írta Szabados Sándor a *Népszava* ezen cikk miatt szintén betiltott számában.[302]

Mivel is érdemelték ki a szabolcsi és zempléni urak a „haza megmentői" címet? Letartóztatásokkal, kínzással, veréssel, a mozgalomban részt vevők megszégyenítésével. Különösen Zemplén megye tűnt ki a kegyetlenkedések során. A katonaságot a falvakban elsősorban a szocialista szervezetekbe beiratkozott egyénekhez szállásolták be. A legszegényebb lakosságnak kellett a beszállásolás terheit viselnie. Már az elsőként megszállt Cigánd községben gyilkolt a katonaság. Az embereket ló farkához kötözve vitte be a csendőrség. Egy terhes asszonyt puskatussal vertek agyon, mert a katonaság élelmezésére nem akarta odaadni egyetlen tehenét.[303] Ezt a *Zemplén* című lap úgy kommentálta, hogy „nyers erőt csak nyers erővel lehet kapacitálni". „Lett katonabeszállásolás és rögtönítélő bíróság. A szegény, elbolondított nép belátta tévedését, s ő húzta a rövidebbet: kenyérnek valóját, főzelékjét, füstölt húsát a katonák föletették; a tavaszi keresettől elesett, és üres zsebbel várhatta az aratást" – írta a zempléni uralkodó osztályok egyik kárörvendő képviselője.[304]

„Királyi szívvel szolga nép,
Felette úr lett a silány,
Könnyelmű szó eladja vérét,
Az érdek szennyes piacán."[305]

Az „elbolondított nép belátta tévedését", beláttatták vele. Egymáshoz láncolva hurcolták őket a hatóságok elé, és veréssel, kínzással, általában a pap előtt csikarták ki az emberekből az esküt, hogy a szocialistasággal felhagynak. Zemplénben arra kellett esküt tenniük és kötelező nyilatkozatot aláírniuk, hogy a „földmívelő szociális társaságból kilépnek, ebben tett esküjüket sem az isteni, sem az emberi törvények szerint megtartandónak nem tartják".[306] (Ráadásul a szerencsétlen emberektől 50 forint bánatpénzt is kicsikartak, ami mintegy háromhavi keresményük volt.)

A Szabolcs megyei Lövőpetriben 1898 júliusában – még ekkor is folytak az erőszakos „visszaesketések" – a lelkész előtt a következő esküt mondatták el: „Én X. Y. esküszöm az élő istenre, hogy szocialista eskümet megbántam, azt semmisnek tekintem, és kötelezem magamat, hogy a fennálló törvények és törvényes rend ellen irányuló bárminemű mozgalomban részt venni soha többé nem fogok, és attól magamat távol tartom, és ha ezen eskü miatt bárki által fenyegettetném, azt a bíróságnak be fogom jelenteni. Isten egnem úgy segéljen!" Hogy ez a „visszaesketés" is a jobbágykorszakot idézte, erre Nagy Dezső figyelt fel, amikor megállapította, hogy szinte szó szerint megegyezett az 1632-es Császár Péterféle felkelés leverésekor Forgács generális által elrendelt visszaesketési szöveggel.[307] A megtorlásokkal és visszaesketésekkel vált teljessé a középkori rabság visszaállítása, melyet a legtömörebben fejez ki az Ibrányban keletkezett versike:

„Kezeinken vasbilincs,
Lábainkon békóvas,
Nyakunkon vasjárom,
Szánkon pedig lakat van."[308]

A szabolcsi mozgalom – értve alatta a Felső-Tisza-vidék megyéiben kibontakozott szervezkedést, amely már a vérbe fojtás után behatolt Heves és Nógrád megyékbe is, hasonló arculattal és következményekkel – a korábban megismert mozgalomtól számos eszmei és mentalitásbeli vonással különbözött. Mindez, ahogy korábban rámutattunk, a tájegység eltérő fejlődéséből következett. A mozgalom agrárjellege és antifeudális

vonásai erősebbek voltak, mint bárhol az országban. A társadalmi, kulturális elmaradottság számos, a középkori parasztmozgalmakra jellemző magatartásjegyet rakott rá ezekre a megmozdulásokra. Ezek közül egy-egy az ország más pontjain is fellelhető, de együtt csak ezen a vidéken jelentkeztek. Korábbi történetírásunk elsősorban a szabolcsi mozgalomra vonatkoztatta a földosztó jelzőt. A mozgalom valós eszmei tartalmának, magatartásjegyeinek vizsgálatához sok tényező együttes figyelembe vétele szükséges az eddigiek mellett. Egy-egy probléma megítélését csak az uralkodó körök és a velük szembenállók magatartásának együttes vizsgálatán keresztül végezhetjük el.

Az Erdei Ferenc által jobbágyfalunak minősített falvak lakói jobbágyok, mert nem tudnak mások lenni, amikor jobbágynak tekintik őket, jobbágyként járnak el velük szemben. A középkori viszonyok közt tartott lakosság középkorra jellemző módon is viselkedik. Él a jó király iránti illúzió, hisznek abban, hogy a király nem ad az uraknak ellenük katonát. Ami írva van, az mind igaz *(Földmívelő)*, mert különben a király nem engedné meg. Mindez jogot ad nekik, hogy szervezkedjenek, hogy a munkabéreket megállapíthassák. Ezt tették a munkások más vidékeken is. Elterjed Rudolf trónörökös legendája, aki együttérez velük és harcol a szegény népért. Tudják, hogy Kossuth Lajos meghalt, de hazajött a fia, és tőle, Kossuth Ferenctől várják, hogy kivívja szabadságukat. Várkonyit miniszternek, vagy legalábbis olyan befolyásos embernek gondolják, aki meg is teheti mindazt, amit a *Földmívelő* ír. Azt gondolják, hogy támadt a szegény népnek egy védelmezője, aki minden korábban elszenvedett igazságtalanságot orvosol, és adott helyzetük javítását is keresztül tudja vinni. Ebből a középkori levegőjű világból következik sok községben, hogy mind egy szálig beiratkoznak a szakszervezetekbe, munkások, gazdák egyaránt. A titkos gyűléseken esküt tesznek, felesküsznek a mozgalomra. A sok ismert esküszöveg közül az Ung vármegyeieké így hangzott: „Mi, független szocialista elvtársak, esküszünk az élő istenre, hogy egymást semmiféle szükségünkben el nem hagyjuk, királyunkat tiszteletben tartjuk, egymáshoz halálunkig hívek maradunk. A feljebbvalók határozatának engedelmeskedünk, Isten minket úgy segéljen!"[309]

Várkonyi István a *Földmívelő*ben rendszeresen válaszolt a szabolcsiak és környékbeliek leveleire, cikkek egész sorával igyekezett nevelni, felvilágosítani a népet, hisz a legendákról maga is értesült. A lényeges kérdésekre a Szabolcs, Zemplén, Ung és Szatmár megyei testvérekhez intézett felhívásában válaszolt. Ebben eloszlatja Rudolf trónörökös és Kossuth Ferenc legendáját, világosan a tudomásukra hozza, hogy sem ő, sem

segítői nem hatalmasok, nincs módjukban eljárni érdekükben. Ő csak „egy vér, egy hús és egy osztályból való" velük, és őket felvilágosítani, szervezni kívánja, valamint meggyőzni arról, hogy a jelenlegi helyzeten lehet változtatni. Nem igaz az, hogy Krisztus rendelte a földmunkásokra a keserves sorsot, ez „egyedül azon emberek gazságából származik, akik a népen heremódon, úri naplopás mellett élősködnek": „Senki sincs, senki sem támogat bennünket. Reményünket csak az önök öntudatra ébredésébe, fáradtságot nem ismerő tettvágyába és férfias, nem tágító akaratukba fektettük. Ezekben bízunk, ezek által hisszük a községi szervezeteken alapuló országos földmívelő munkásszövetkezet megvalósításával a munka- és vagyonegyenlőség megteremtését." Minden azon múlik, Várkonyi felvilágosítása szerint, hogy mikor jön létre országosan a munkásszövetség. Ezért kell a kitartó szervezkedés és a tanulás, a művelődés. Szemükre veti a címzetteknek, hogy a legnagyobb akadály az előrehaladásban „nem tudásuk". Az esküről már nem beszéli le őket, csupán azt kéri, ha esküt tesznek, erre esküdjenek: „Se úr, se szolga! Legyen egyenlőség és küzdjünk önállóan – ne erőszakkal, hanem ügyességgel – az utolsó csepp vérünkig!"[310]

Az eskü adta meg a mozgalom kötelékét, ez biztosította az összetartozást. Szinte minden vidéken kerestek maguknak a munkások valamit, ami ezt a kapcsolatot – hogy ők szocialisták – kifejezi. Bács-Bodrog és Torontál megyében ilyen kapocs volt a szocialista jelvények viselése.

A legendák közé tartozott a katonai megszállás idején, hogy Várkonyi meg fogja őket szabadítani a „muszkák" segítségével. „A muszka, ki az urakat, a zsidókat, papokat üldözi és csak a népet szereti, majd el fog jönni és megvédi őket. Adott Várkonyinak fegyvert, aki máris a Gránicon áll a muszka katonákkal."[311] A legenda Dókus Gyulától, Zemplén megye főjegyzőjétől származik, aki az ottani mozgalom elfojtásával volt megbízva. Minden bizonnyal hasonló hiedelmek egész sora élt az egyszerű nép körében. Már korábban is láttuk, hogy a rémhíreket és a falu legelmaradottabb elemeinek szájáról vett legendákat milyen előszeretettel nagyították fel és terjesztették a hatóságok. Hogy a szocialisták az éjféli mise idején kirabolták a falut, hogy a szocialisták minden telekkönyvet felgyújtanak, hogy a szocialisták minden telefon- és távíró-összeköttetés elvágására készülnek. Ezt terjesztették el a vásárhelyi zendülés másnapján, ezt írta le Mezőfi Vilmos (!) az akkor polgári *Szabad Szó* című lapban, amikor a független szocialisták a zentai kongresszusra készültek. A *Szabad Szó* híradását aztán lapok tömkelege átvette, és a rémhír hozzájárult a kongresszus betiltásához. A független szocialisták ezt sohasem bocsátot-

ták meg Mezőfinek, ezért hiúsultak meg a század elején a Mezőfi-mozgalom és a független szocialisták egyesülési kísérletei. Hiba lenne tehát, ha ezek alapján minősítenénk kizárólag a szabolcsi szegényparasztságot. Köztük igen sok kisbirtokos parasztgazda volt, akik politikai jártassággal rendelkeztek, kérvényeket fogalmaztak, vitték a végtelen úrbéli pereket. Közülük került ki Terbócz János (Nyírapagy), aki egyike volt az országos mozgalom 11 vezető férfiújának, akikre Várkonyi a *Földmívelő*t átruházta.

A leglényegesebb kérdés, hogy a középkori viskók robotos népe a *Földmívelő*ből hogyan olvasta ki a földosztás eszméjét, és ha kiolvasta, hogyan jutott olyan politikai tudatosság birtokába, hogy a nagybirtokok felosztását követelje, mint ahogy ezt uraik állították róluk és korábbi történetírásunk „bizonyította". Az első kérdésre, vagyis arra, hogy a *Földmívelő* hogyan terjesztette a földosztás eszméjét, azt kell válaszolni: sehogy. A *Földmívelő* tudósításában közölte a ceglédi kongresszus határozatait, köztük azt is, hogy a földek 5 holdas parcellákban történő átmeneti bérbeadását követelik. Utána erről a kérdésről a *Földmívelő*ben többé szó sem esett. Ami végig agitációs jelszó lett, az a munkásszövetség megteremtése és a vagyon- és munkaegyenlőség kivívása, ami alatt Várkonyi szövetkezeti tulajdont értett. A szabolcsi és zempléni uraknak az az állandó sérelme, hogy a *Földmívelő* földosztásra bujtogat, tehát tisztán rágalom volt. Az egész térség urai, hatóságai, megfizetett sajtótermékei és sok ember lemészárlásában bűnös firkászai egytől egyig azt harsogták, hogy a nép osztozkodni akar, földosztást akar. Ennek bizonyítását az éjszakai titkos gyűlésekben, a titokzatos rajzokban látták, vagy egyszerűen minden indoklás nélkül hangoztatták. Kende Péter, Ung megye alispánja például így érvelt: „Meggyőződésem, hogy bár előttem tagadják földosztó szándékukat, ez a törekvésük."[312] „Azt, hogy ők valamely földosztást, vagy bármi más törvénytelenséget követelnének, vagy hogy céljukat erőszakkal akarnák megvalósítani, természetesen tagadják. Hogy azonban ilyenről is tervezgetnek, vagy legalább beszélgetnek, ezt többen állítják, és egyes homályos célzások erre engednek következtetni"[313] – írja a szabolcsi főispán a belügyminiszternek. A beszélgetésekre és a homályos célzásokra építi a főispán azt a „megalapozott" jelentését, amivel az egész mozgalom lényegét minősíti. A legfőbb bizonyítékot ő is a mozgalom szervezeti felépítését taglaló rajzban látja. Mások még homályos célzásokra sem hivatkoznak, csak egyszerűen ítélnek. A tárgyilagosabb hatósági jelentések részletezik a mozgalom pontokba szedett törekvéseit, és ennek a végére, vagy az elejére oda biggyesztik: „földosztás". Viszont egyetlen forrás sem

tesz arról említést – bár a témában kiválóan tájékozottak –, hogy hogyan képzelik a földosztást. Ki hány holdat kapna, kitől vennék el a földet, mennyit hagynának meg, fizetnének-e érte kártérítést stb. A következő ellenérvünk, hogy miért tagadták volna Bács-Bodrogtól Szabolcsig a földmunkások a földosztás vádját, hiszen nem volt kisebb bűn a vagyon- és munkaegyenlőség, minden föld köztulajdonba vétele, a herék munkára kényszerítése. Miért lett volna enyhítő körülmény Szántó Kovács perében, hogy ők mindent köztulajdonba akarnak venni, még a szerszámokat is? Igen jellemző, hogy a királyi ügyész legfőbb bizonyítéka Várkonyi ellen a szervezkedési mintát tartalmazó, lefoglalt rajz volt. Azért emeltek ellene vádat a nyíregyházi törvényszéken, mert minden községbe eljuttatta a földosztás tervrajzát. Amikor ezt egy királyi ügyész a legkomolyabban képviselte, nem csoda, hogy Várkonyi elveszítette önuralmát.

Van egy „igazi bizonyítéka" is a földosztásnak és annak, hogy azt a *Földmívelő* hirdette, mert gyártottak egy ilyet. A szituáció és a „dokumentum" tartalma önmagáért beszél. Amikor Kállay volt főispán a maga atyai szózatát intézte a *Nyírvidék* című lap hasábjain szeretett magyar népéhez, akkor a szeretett nép szíve felmelegedett, szemük könnyel telt meg, és ezt kifejezésre is juttatta az eperjeskei „Népszövetkezet" – még a szervezet nevét sem ismerték a kiagyalók –, a következő választ intézve a szeretett főispánhoz: „Méltóságos Urunkat, mint halhatatlan emlékű főispánunkat kérjük, vegye tudomásul hódolatunk kifejezése mellett jelen válaszunkat, s kérjük, látogasson meg máskor is bajunkban, alacsony, bűzhödt, hideg kunyhónkban – hiszen, ha elfogy a részszalma, s hideg lesz, gyújtunk szívünkben tüzet Méltóságod számára, mely mellett felleli keble és atyai jó lelke az enyhülést, s mi megmelegszünk hideg hajlékunkban jó szíve melegétől, s enyhülést nyernek fájdalmaink!" Miután tovább áradozik a levél a főispán szózatáról, a lényeget is leírják: „Várkonyi nem az országnak tett annyira kárt, mint nekünk, földmíveseknek, mert ha Várkonyi be nem csempészi közénk lapját, senkinek eszébe sem lett volna a földosztás... Földmívelő című gyilkos lapja azonban ezen eszmét felszínre hozta."[314] Olyan szép és megható volt ez a levél, hogy a főispán könyvében is közzétette szeretett népe ragaszkodásának jeleként és a „gyilkos lap" földosztó agitációja bizonyítékaként. A következtetést is levonja – persze ez is megjelent a *Nyírvidék*ben, és a nép megtudhatta ebből, hogy nem melegszívű uraira kell haragudnia –: *„A szegény félrevezetett és megtévesztett nép élete és szabadsága árán állíttatik helyre a törvényes rend, a felbujtó és bűnszerző többszörös háztulajdonos megfenyítésére azonban nincs alkalmas paragrafus."*[315]

Kell-e ékesebb bizonyíték az „eperjeskeiek" levelénél arra, hogy a vármegye urai miként húzták rá a mozgalomra a földosztás vádját? A Szabados Sándor által „hígvelejű, bakternyeszű" alispánnak nevezett Mikecz jelentéséhez csatolt főügyészi jelentéshez is alig kell kommentár (ezt korábban marxista történetírásunk is a földosztás egyik legkézenfekvőbb bizonyítékának tekintette). E szerint a Pap községben tartott első népgyűlésen, ahol az esküt is letették, a jelenlevők elhatározták, hogy a birtokokat felosztják, az adófizetést megtagadják, a törvények végrehajtásának ellenszegülnek, „a szocialisták ellen fellépő hatósági vagy magánegyéneket a föld színéről kiirtják", majd a *Földmívelő*ből kiolvasott szocialista tanokra is felesküdtek.[316]

Hogy az addig jobbágyként kezelt és jobbágyként viselkedő parasztok első megnyilvánulása ez lett volna, csak az hiheti el, aki a földosztás bizonyítékait keresi minden forrásban. Az egész jelentés merő képtelenség. A másik komolytalan vád a jelentésben így hangzik: egyes tudósítások szerint „*földfelosztásról, vagyonközösségről álmodoznak*"[317], vagyis a vagyonközösséget azonosítják a földfelosztás igényével, mert ezt akarják. Az uralkodó osztályok magabiztos érvelése és a vagyonközösségnek földosztássá minősítése történészeinket is megtévesztette, amihez hozzájárult, hogy történelemtanításunk is egyértelműen földosztónak tartotta Várkonyi mozgalmát. Az így kialakított köztudat érződik Tóth István érvelésében is: „A földosztás jogosságát például az egyik elkobzott levélben azzal magyarázták, hogy »isten az ő képére és hasonlatosságára és *e közös föld tulajdonára egyformán teremtett mindannyiunkat*«."[318] (Tóth kiemelése.) Tóth István bizonyítékai kétségbevonhatók. Nem csupán a Pap községről készült képtelen jelentés igényel forráskritikát, hanem a nyírkarásziak esete is. „1898. január 20-án Nyírkalász egész lakossága kivonult a község határába, és felosztotta a földesúri birtokokat a falu nincstelenjei között" – írja Tóth István egy 1952-es újságban megjelent, gyermekkori visszaemlékezésre támaszkodva. A forrásnak önmagában semmi hitele nincs. A visszaemlékezések azt is tartalmazzák, hogy az éjjel a határban gyűlésezők hóbuckákat raktak, hogy kijelöljék a birtokhatárokat. Ez nyilván a Várkonyi-féle szervezkedési rajz illusztrálása lehetett Egyébként sem hihető a hóbuckákkal történő határkijelölés.

A *Népszava*, jóllehet Várkonyi mozgalmának ellensége volt, és az induló szabolcsi összetűzések alkalmával osztotta a burzsoá sajtó Várkonyira szórt rágalmait, amikor az üldöztetés általános lett, Várkonyit is védve szintén elutasította a földosztás vádját. A szabolcsi népnek eszébe sem jutott a földosztás – vallotta, s ennek számos irásában hangot adott. A

„Földosztók pere" címen hozta Várkonyi perét, kifejtve: „Mi átvettük ezt a címet, bár ez a cím épp úgy illik erre a sajtópörre, mint tehénre a gatya. Ebben a perben épp úgy kitűnt, mint más, a fennálló társadalmi rend igazságait ostorozó cikkek ellen indított sajtóperekben, hogy ha osztozkodásról lehetne szó, úgy *ez mindig csak az osztozkodás ellen szólt*, éspedig az ellen az osztozkodás ellen, melyet a mi uraink s parancsolóink a munkás munkaereje, s az ezen munkaerő által megteremtett javak felett mindenkor a maguk javára űztek."[319]

Az MSZDP is rendre szembetalálta magát a földosztásra izgatás vádjával, az 1891-es viharsarki eseményektől, Szántó Kovács perétől 1898-ig. Ahol új volt a mozgalom, és a hatóságok még nem ismerték, mindenhol ráhúzták a földosztás vádját. 1898. február 17-én a pécsi *szociáldemokrata agitátorok hatására*, felbujtására *a nép* a Tolna megyei Várdombon *elkezdte a földosztást*, jelentették a szekszárdi hatóságok.[320] Vagyis a szociáldemokraták földosztásra agitáltak, és az érintettek azonnal meg is valósították. A Szekszárd melletti településen is az történt, mint a legtöbb helyen Szabolcsban, hogy amikor a hatóságok hírét vették a szervezkedésnek, a vezéreket azonnal letartóztatták, az ez ellen lázadókkal szemben bevetették a katonaságot, és nyomban jelentették, hogy földosztó mozgalom van a megyében, mert mi más is lehetne. A veszedelmes földosztó mozgalmakról szóló tudósítások az egész ország lapjait bejárták már ekkorra.

Nem mellékes azzal a kérdéssel is foglalkozni, hogy a korabeli szóhasználatban mit értettek földosztás, „osztozkodás" alatt. Már az eddigiekből is kiderült, hogy a hatósági jelentés a köztulajdonba vétel szándékát földosztásnak minősíti. Ezt teszi Torontál megye főispánja is, amikor a mozgalom célját megjelöli: „*felosztani* minden föld- és házbirtokot, mindenkinek megengedni annak *közös használatát*".[321] Az „osztozkodás" szónak egyértelmű a köztulajdonra vonatkoztatott értelmezésére egyik parlamenti beszédében is: „A szocialista urak, már tudniillik a vörösek, *a vagyonközösségnek a barátai, osztozkodni kívánnak olyformán, hogy az egyénben az önállóságot teljesen megöljék* és az egyén helyébe az államot, ezt az üres fogalmat tegyék."[322]

Az osztozkodás szó tehát a birtokba vételt, a magántulajdon elleni támadást jelentette és az azon való osztozkodást, nem a földbirtok, hanem a megtermelt javak felosztását. A köztulajdon is egymás közti osztozkodást jelentett. Az osztozkodás vádját nem a magyar uralkodó osztályok találták ki. Már Eötvös József rámutatott, hogy a szocializmus elleni vádak között egy sincs, amit a kereszténység ellen annak idején ne

használtak volna. A szocialistákra világszerte nem csupán a hazafiatlanság, a nőközösség vádját húzták rá, hanem az osztozkodását is. Engels erről így ír: „Amióta megszületett a munkásmozgalom, azóta Nyugat-Európában, kivált ott, ahol túlnyomó a paraszti parcellatulajdon, a burzsoáknak különösebb nehézség nélkül sikerült a szocialista munkásokat mint »partageur«-öket, mint »osztozkodókat«, mint naplopó, irigy városiakat, akiknek a paraszt tulajdonára fáj a foguk, gyanússá és gyűlöletessé tenni a paraszti képzeletben."[323]

A két földmunkáskongresszust végigülő, a résztvevőkkel sokat beszélgető Engelmann Pál a földosztás kérdéséről a következőt írta: „A két kongresszus alkalmával a honi és külföldi sajtóból nem hiányoztak olyan hangok sem, amelyek úgy vélték, hogy a szociáldemokrata parasztmozgalom »méregfogát kihúzzák« azzal a megállapítással, hogy mindez csak a paraszti földéhség kifejezője, de nem igazi szociáldemokrata megnyilvánulás... Az ilyen írásművek ma a burzsoá írók sekélyes termékei közé tartoznak, akik azt hiszik, hogy illendő szavakkal kell megvigasztalniuk a vagyonos osztályt, olyan íróktól származnak, akik nem vizsgálják meg, vagy talán nem is akarják közelebbről megvizsgálni a dolgokat." Engelmann azt is leírja, hogy Cegléden több kisbirtokossal beszélgetett a kérdésről, és szóról szóra szinte mindegyik ezt válaszolta: „Óh, ha nagyon sokat kínlódunk, nekünk még csak megvan a tűrhető jövedelmünk, de gyermekeink már proletárok lesznek; örökségül csak azt hagyhatjuk rájuk, hogy dolgozzanak a szociáldemokrata eszmék megvalósításáért."[324]

Szabolcs megyében és környékén ugyanazok a törekvések fejeződtek ki, amelyek korábban az Alföld más pontjain. A munkabérek megállapítása, azoknak a birtokosokkal történő elfogadtatása, a független szocialista szervezetek létrehozása; az idegen munkások munkavállalásának megakadályozása, az aratási feltételek megjavítása, az aratáshoz kötött robot eltörlése, a harmados földek felessé változtatása minden robot és uzsora nélkül, az egyházi adó eltörlése a vagyontalanoknál. A tájegységre jellemző középkori állapotoknak megfelelően az uzsora és robot elleni harc lényegesen nagyobb súlyt kapott, mint az ország más pontjain. Lényeges követelési pontokká léptek elő a dohánytermesztő községek panaszai. A törekvések erőteljesebb antifeudális vonásait erősítette fel a szervezkedés során felszínre került úrbéri sérelem. Ez a szabolcsi mozgalom leglényegesebb eltérése az országostól. A jogos vagy jogosnak ítélt jussuktól történt hajdani megfosztásuk, eredménytelen pereik után egész falvak „újították meg" a pert. A debreceni főügyész a Nyírkarászon történt izgatás veszélyességét abban látta, hogy a község lakosai a telek-

könyvi hivatalban felvilágosítást akarnak kapni a tagosítás előtti állapotokról.[325] Itt nyilvánvaló, hogy nem földosztási célról, hanem a sérelmes úrbérrendezésről van szó.

A szabolcsi események hírére a kormány Szabolcsba küldte Selley Sándor miniszteri tanácsost ténymegállapító körútra. Selley végigjárta a községeket, és beszélt a szocialistákkal. Arra a kérdésre, hogy hisznek-e a földosztás lehetőségében, ezt a választ kapta: „*A földosztás lehetőségét bolondságnak tartjuk*, arra nem is gondolunk, de mi is gondolunk arra, hogy *minket is embereknek nézzenek*, hogy oly napszámot adjanak, mely mellett nem kell éhenhalnunk, s hogy a kialkudott napszámot ki is fizessék." Napi 30–40 krajcárért nem kívánnak dolgozni, erről már Várkonyival is beszéltek. Döge községbe Feilitsch főispán és Frelitska alispán is kivonult, összehívták a község lakosságát, és a következő kérdéseket tették fel. 1. Tudják-e, mi a szocializmus? – Testvériség, válaszolták; 2. Igaz-e, hogy fel vannak esketve? – Igaz, 300-an felesküdtünk. Sérelmüket előadva a dögeiek elmondták, hogy 40–50 éve a kisvárdai úrbéresektől jogtalanul vettek el 800 hold földet, ennek a visszaadását kérik. Sérelmezték még a dögeiek, hogy a kisvárdaiak nem engedik őket ott dolgozni és fuvarozni, ezért lázongtak. Követelték, hogy a falubeliek is nyithassanak boltot, csapszéket.[326] Selley február 25-én beterjesztett jelentésében összegezte az okokat. „Megállapítható volt – írja –, hogy egyes bérlők valóban 1200 négyszögöl helyett 700–800-at adnak ki, és azt 4–6 napi ingyen napszámhoz kötötték, és csirkét és tojást is kértek. Ezt a bérlők »szocialista földuzsorának« nevezik. Az ingyen munkát július–augusztusban kell leszolgálni, vagy napi 2 Ft-ot, vagy 150–200 cső tengerit levonnak. A termésrészt sok helyen ocsúban adják ki az aratóknak." A dohánykertészektől minden lehető címen levonnak a részükből. Felhozza, hogy a nagybirtokosok 50 százalékos adóengedményt kaptak a víz miatt, amit már rég levezettek, de a kedvezményt továbbra is élvezik, az egyébként is jobban terhelt kisbirtokosokkal szemben. Tanúsítja, hogy Szabolcsban valóban az ágyak száma után szedik az egyházi adót.[327]

Szabolcsban a földéhség, a „földosztó jelleg" a jobbágyfelszabadításkor ért sérelmek orvoslására irányult. A falvak lakói a mozgalomtól ezeknek a sérelmeknek az orvoslását várták. A szervezkedés megnövelte önbizalmukat, és ismét bátran felléptek és követelték jogosnak vélt jussukat. Ezek a törekvések Kállay volt főispán cikksorozatában, a legkülönbözőbb hatósági jelentésekben és a falvak panaszos leveleiben egyaránt kifejeződnek. Ez volt a mozgalom leglényegesebb szabolcsi vonása. Nem szerepel viszont a követelések között – ami az ország számos más pontján

már komoly törekvés –, hogy a nagybirtokokat ne egy tagban adják ki a nagybérlőknek, hanem kapják meg azt kis parcellákban a falu lakói. Az Alföldön már 1898–1899-re felerősödött a falvak közös földszerzésének gondolata, a törlesztéssel történő kisparcellás vásárlási lehetőség sürgetése (ezekről később szólunk), de mindezeknek ezen a vidéken nincs nyoma. Az Alföldön ezektől a törekvésektől hosszú út vezetett Áchim Parasztpártjáig, vagyis a földosztás nyílt programba foglalásáig.

Nem tartjuk valószínűnek, hogy Szabolcsban és környékén már 1898-ra olyan politikai tudatosság állt volna fenn, mint amilyen a lényegesen szélesebb politikai látókörrel rendelkező viharsarki szegényparasztságnál csak később alakult ki. A földesúri birtok elvétele és annak paraszti magántulajdonba történő átadása, felosztása nem lehetett élő paraszti követelés. Hogy az emberek maguk között miről beszélgettek, vágyaik meddig jutottak, erről nincsenek források. Bizonyára az úrbéri perekben szenvedett sérelemnél több volt bennük. Annál is inkább, mert az uralkodó osztályok vádja és a burzsoá sajtó egyhangúlag „népszerűsítette" a földosztást, és hogy ez lassan valós paraszti követelés lett, abban az uralkodó körök fellépésének jelentős szerep jutott.

Egyetlen egy Szabolcsból érkezett levél utal arra, hogy Várkonyit az osztozkodás kérdésében is felkeresték. „Önök talán azt hiszik, hogy már holnapután osztozkodni akarunk és nem elébb a népet művelni és felvilágosítani? Ha azt hiszik, csalódnak – írja Várkonyi W. J. pócspetri lakosnak, és hozzáteszi, hogy a cél a nép felvilágosítása és szervezése. – Hogy a felvilágosodott nép azután, hogy osztozkodást akar-e, vagy közös munkálkodást, ez már a felvilágosodott nép dolga lesz, nem a mienk."[328] Ez a *Földmívelő*ben az egyetlen (apróbetűs) szerkesztői üzenet, ahol az osztozkodás mint lehetőség felmerül. Várkonyi biztos abban, hogy a felvilágosodott nép nem az osztozkodást fogja választani.

A szociális kérdés földhöz jutás útján történő javításának vágyát nincs okunk elvitatni, csak azt, hogy ez már 1898-ban a nagybirtok felosztásának követelésében fogalmazódott volna meg, és hogy ez általános jellemzője lett volna a mozgalomnak. A korabeli falvak lakosságában még nem ment végbe az egyes rétegek Horthy-korszakra jellemző elkülönülése, a településen belüli osztályellentétek még nem éleződtek ki. Számos helyen 30–40 holdas gazdák is együtt harcoltak a napszámosokkal, sőt zendülések vádlottjai voltak. Várkonyi István legkövetkezetesebb hívei közé tartozott néhány „kisgazda": Boros István (Köröstarcsa), Gabnai István (Orosháza), Szolga Bálint (Bácsfeketehegy), Hunya József (Endrőd), Terbócz János (Nyírapagy) stb.

A faluközösségek már felbomlottak, de a falu mint érdekközösség nyilvánvalóan létezett a Nyírségben és másutt is, amit a közös fellépésektől a közös megmozdulásokig számos tény bizonyít. Létezett a faluközösség mint kulturális örökség, létezett szokásokban (lakodalom, keresztelő stb.), bizonyos munkák közös végzésében (aratás, kukoricatörés, kukoricafosztás stb.). Megmaradt a mezőgazdaságban a családi munkaszervezet. Mindezek a falvak lakóinak kollektív érzését erősítették. Ezekből következett, hogy a közös munkálkodásra épített társadalom gondolata sokkal kevésbé volt idegen az akkori kor parasztlakosságától, mint azt később gondolnánk. A két világháború közötti paraszti gondolkodás talajáról megítélni ezt a kort nagy hiba. Ebből az alapállásból szinte elképzelhetetlen levezetni, hogy 1902-ben a kollektív tulajdont hirdető Várkonyi választási vereségekor Gyomán sírtak a birtokos parasztok.

A kommunisztikus törekvéseket az eretnekmozgalmakra emlékeztető bibliai töltés, a szocialista eszmék befogadása és a középkori tradíciók együttesen alakították ki a falvak lakosságában. Ezek tették az 1890-es évek második felének mozgalmait Várkonyi és Schmitt tanításainak befogadásával sajátossá, közismert kifejezéssel élve agrárszocialistává, melynek országosan közös vonása elsősorban a gazdasági osztályharc volt.

A leszámolás, a széthullás évei. Az agrárszocialista eszmék átértékelése

A véres leszámolás

1897–1898-ban nem csupán Szabolcsban és környékén történt meg a mozgalom véres felszámolása, hanem az egész országban. Ekkorra a mozgalom a legnagyobb tömegeket mozgatta meg, a *Földmívelő*nek már 11 000-nél több előfizetője volt. A véres leszámolás időszaka eszmeileg is döntően átformálta'a mozgalmat, majd polarizálta, kisebb áramlatokra szabdalta. Mindez szükségessé teszi az eszmei-politikai arculathoz kevésbé tartozó leszámolás részletesebb bemutatását.

Az 1897-es aratósztrájkok sikere, a Független Szocialista Párt rohamos térhódítása délen és északon, a birtokos osztály ennek nyomán támadt pánikhangulata és a vármegyék tisztikarával karöltve követelt megtorlás az eddiginél is fokozottabb terrorra ösztökélték a kormányzatot. 1897 őszétől 1898 nyaráig a Bánffy-terror elérte csúcspontját. Ez az egyik arculatmeghatározó tényező, a másik az MSZDP magatartása. Az utóbbira 1898 elejéig az a törekvés jellemző, hogy a nehéz helyzetbe került független szocialistákat elszigetelve helyreállítsák az MSZDP osztatlan befolyását vidéken. Miután ez a magatartás nem eredményezett megkülönböztetett kíméletet, a párt felvette a kesztyűt, ha nem is ellentmondásmentesen, de a földmunkások mozgalmára vonatkozó korábbi taktikáján változtatott.

A burzsoá sajtótermékek támasztotta hangulat nyomán az MSZDP vezetősége már nem csupán Várkonyival, hanem annak mozgalmával is szembefordult. Az egyik pártlap felteszi a kérdést, igaz-e, hogy Szabolcsban gyűlölik az urakat és a zsidókat, hogy ott pusztítani, lázadni akarnak. A lap nem a cáfolattal foglalkozik, hanem ezektől elhatárolja a pártot, mondván, hogy a szociáldemokraták a felebaráti szeretetet hirdetik: „Mi nem gyűlölünk és nem üldözünk senkit, sem vallásáért, sem

nyelvéért, sem vagyonáért. Mi nem akarjuk mások földjét elvenni és magunk közt felosztani. Mi nem akarunk törvénytelen eszközökkel küzdeni, amíg arra bennünket a vérszopó kizsákmányolók és a hatalom vérebei végképpen nem kényszerítenek." A cél az általános választójog kivívása.[329] Ugyanez a szám hirdetést tesz közzé, hogy jelentkezzenek azok, akiknek ismeretségük van Szabolcsban. Mire lehet itt gondolni? Erre a választ egy későbbi megnyilvánulás adja meg. Pfeifer Sándor az egyik népgyűlésen kijelenti: „Szabolcs megyében nagy az izgatottság, mert a nép félre van vezetve, a kormány ezen csendőrökkel és katonasággal akar segíteni. Küldene csak oda szociáldemokratákat, biztosítjuk, hogy pár nap alatt helyre lenne állítva a nyugalom. Mert mi a fennálló törvények alapján, békés szervezkedés alapján közeledünk célunkhoz."[330]

A pártlapok nagy gondot fordítanak arra, hogy megértessék a hatóságokkal is: ami Szabolcsban történik, ahhoz a pártnak nincs köze. A szabolcsiakat – írják – „egy budapesti háziúr [Várkonyi] tette lóvá". Felteszi a *Népszava* Bánffynak és Perczel belügyminiszternek a kérdést, hogy „nem volna-e jó egy kis igazi szocializmus Szabolcsban? Egy kis igazi szocializmus, amely békés szervezkedésre, öntudatos gazdasági és politikai harcra, higgadt és komoly magatartásra tanítja a népet?" A lap szerint nekik fanatizált nép kell, hogy lövethessenek és ne kelljen jogot adni, ne kelljen az általános választójogot megadni, ezért „Várkonyi István lapját, mely a Felső-Tisza-vidék népét eképpen megnyergelte, szabadon engedik járnikelni".[331]

Kétségtelen, hogy a kormányzat nem kímélte a szociáldemokratákat sem, de a *Népszava* akkor biztatta a kormányt a *Földmívelő* betiltására, amikor egy sor vármegye már ilyen célú felhívását a belügyminiszterhez is eljuttatta. A pártvezetőség azt is jól tudta, hogy a független szocialisták Szegedre hirdetett földmunkás-szakkongresszusát a hatóságok betiltották. Várkonyit a *Földmívelő* miatt már 4000 forintnál többre büntették addig.[332] A betiltás után Török Máté és társai Adára hirdették meg a kongresszust 1898. január 6–7–8-ra (ez a dátum a görögkeleti karácsonnyal esett egybe), majd ennek elutasítása után január 30–31–február 1-jén Szentesen akarták megtartani a kongresszust, de Békési Imre és 30 társa erre vonatkozó beadványát a helyi hatóságok ugyancsak visszautasították.[333] Ezzel szemben az MSZDP karácsonykor nyugodtan megtarthatta a földmunkások kongresszusát, és ki is használta maximálisan a független szocialisták szorult helyzetét. Ebből következik, hogy az üldözöttebb párt nem az MSZDP volt. A kormányt biztatva a *Földmívelő* betiltására, Várkonyi lehetetlenné tételére, az Alföld-szerte kibontakozó hatóság

terrort tétlenül szemlélve az MSZDP vezetősége a párt számára kíméletet remélt a hatóságoktól. Szerették volna a párt hegemóniáját helyreállítani.

Ezzel egy időben, már 1898 elején az MSZDP megpróbált teret hódítani Szabolcsban és környékén is. Igyekezett a délvidéki mozgalmat is teljesen a saját befolyása alá vonni. Tárgyalásokat indított Mita Radujkovval a *Zemljodelac* című szerb lap átadásáról és a szerb mozgalom beolvasztásáról az MSZDP-be. A pártvezetőség a Radujkovval történt levélváltás után – Radujkov azt írta, hogy a lap szocialista irányú és ő rendelkezik felette –, 1898. január 25-én tartott ülésén elhatározta, hogy Rády Sándort leküldik Adára, hogy tárgyaljon a lap átadásáról, majd Óbecsén próbáljon az ottani vezetőkkel szót érteni (Óbecse Várkonyi legbiztosabb bázisa volt).[334] Rády küldetése eredménytelenül végződött, mivel a Radukov által vezetett szerbek mozgalma távolabb volt az MSZDP-től, mint például a viharsarki független szocialista szervezkedés.

Az MSZDP – hegemóniája visszaszerzése érdekében – a két párt közti mentalitásbeli különbségre építette taktikáját, és a kormányt hívta segítségül. Ez azért nem vezethetett eredményre, mert a kormány nem hagyott fel a szociáldemokraták üldözésével sem. A párt pedig ezt a taktikát azért is kénytelen volt feladni, mert a képviselőház decemberben napirendre tűzte az úgynevezett rabszolgatörvény tárgyalását. Az aratósztrájkok megfékezésére irányuló, a szervezkedés büntetését kimondó, a napszámosokat a gazdáknak és a hatóságoknak kiszolgáltató törvényjavaslat mellett nem lehetett szó nélkül elmenni és ugyanakkor a földmunkástömegeket visszahódítani. Az utóbbihoz a rabszolgatörvény elleni példamutató fellépés kellett, ez pedig az elképzelt taktika feladását követelte.

A törvényjavaslattal szembeni erőteljes fellépést nem egyenlíthette ki a hatóságok felé a pártlapokban a régi taktika további hangoztatása. A belügyminiszter, miután értesült róla, hogy az MSZDP erőteljes akciót kíván indítani a rabszolgatörvény ellen, körrendeletben hívta fel erre a megyék figyelmét. Ugyancsak megtette az előkészületeket a várható megmozdulások ellen a budapesti főkapitány is. A főkapitány bizalmas értesülése szerint a párt, korábbi magatartásától eltérően, harcos megmozdulásokat kívánt szervezni. „Az utcai tüntetésekre vonatkozólag azt hangoztatták, hogy azoknak komolyaknak kell lennie, s a legvégsőbb határig terjedniök, mégha vér folyik is."[335]

A pártvezetőség 1897. november 29-i ülése pontosan kidolgozta a tüntetések menetrendjét, és tiltakozó röplapok kiadását határozta el. A törvényjavaslat elleni tiltakozás jegyében hívták egybe a földmunkások

kongresszusát is. Nem vitatható el a pártvezetőség őszintesége, a törvényjavaslattal szembeni ellenvéleménye, de az sem kétséges, hogy az országos tiltakozóhullám megindításával a független szocialisták megnyeréséhez a legjobb megoldást találta meg. Úgy vélte, hogy kihasználva a szegedi kongresszus betiltását, őket is felcsalogathatja a budapesti kongresszusra. Ezért egy jól felépített és átgondolt röpiratot intézett a független szocialistákhoz „Felhívás a független szocialistákhoz! Földmíves szegény nép! Munkás testvérek!" címen. A röplap békét, összefogást, és közös fellépést hirdetett a törvényjavaslat ellen: „Ha tűz üt ki a faluban, oszt megkondulnak a vészharangok, ne kérdjük, hogy kinek a háza ég... Ég az egész magyarországi földmívelő nép háza, felgyújtották a szegény földműves nép örök ellenségei, és ha oltani nem sietünk, ott pusztul minden jószágunk. Értsd meg földművelő nép! Nemcsak a mi házunk, hanem a ti házatok is ég... Nemcsak a miénk, nemzetközi szociáldemokratáké, hanem a tiétek is, független szocialistáké. Ne keressétek most a válaszfalakat, hanem az összekötő kapcsokat! Ne azt nézzétek, ki szól hozzátok: a magyarországi szociáldemokrata párt vezetősége, avagy Várkonyi István, a Földmívelő szerkesztője: hanem azt nézzétek, hogy lobog a láng, ég a házunk, oltsuk közös erővel és ne veszekedjünk, ami közben tűz emészti mindnyájunk hajlékát. *Nem kutatjuk, kinek van igaza, nekünk-e vagy Várkonyinak! Ti se kutassátok!* Arról jöjjünk tisztába, hogy van most egy közös veszedelem, amely mindannyiunkat fenyeget, ez ellen kell védekeznünk."[336]

A teljesen korrekt röpiratnak azonban van egy második fele is, „Földmíves szegénység! Édes testvérek!" címmel. Ebből már némely tekintetben kiderül, hogy nem egészen önzetlen akcióról van itt szó. Közli a röplap a kongresszus napirendjét, melynek egyik pontja: „Szociáldemokrácia és független szocializmus", ami már önmagában ellentétben áll azzal a kitétellel, hogy nem kutatják, kinek van igaza, mert a cél most csak a rabszolgatörvény megakadályozása. Felszólít ismét a részvételre, még akkor is, ha Várkonyi ellenezné (ellenezte is a *Földmívelő*ben), bár ennyire eltévelyedettnek nem tartják. Végül leszögezi a röplap: *„Mi a békét, az egyezséget, a kölcsönös szeretetet akarjuk.* Hiszen ha nem nálunk volna az igazság, dehogy hívnánk magunkhoz: hiszen ha feljöttök, módotokban lesz szemünkre vetni hibáinkat, bűneinket, módotokban lesz keresni, kutatni az igazságot."

A pártvezetőség számítása bevált, ez lett a földmunkások addigi legnépesebb kongresszusa, 121 település 209 küldötte vett rajta részt.

Az ígéretek ellenére a kongresszus sarkalatos kérdése a Várkonyi-ügy

lett. A pártvezetőség részéről a legjobb szónok, Bokányi tartott egy nagy és demagóg beszédet Várkonyi ellen. Várkonyit és Schmitt Jenőt azzal vádolta meg, hogy anyagi érdekből, népszerűség-hajhászásból fordultak a pártvezetőség ellen. Mélységesen helytelenítette Várkonyi eljárását. „Senkinek nincsen szüksége arra, hogy a vörös lobogótól megugorjék és külön pártba lépjen... mert ha valamely tagnak különvéleménye van, azt ő külön megmondhatja." (Mintha éppen nem Bokányi lett volna, aki a januári földmunkáskongresszussal kimondatta, hogy Várkonyi nem beszélhet a párt nevében, majd a pünkösdi pártkongresszuson a kizárási határozatot javasolta.) Majd Marxra és Lassalle-ra hivatkozva elkülönítette a pártot Várkonyitól a demokrácia elvetése miatt (ez jogos bírálat volt), s áttérve az anarchizmusra, nyugat-európai példákkal bizonyította az anarchizmus tarthatatlanságát. (Korábban azt mondta Schmittről, hogy olyan jámbor ember, aki „soha sem fog 10 proletárt sem felszabadítani", most mégis a bakunyini erőszakos anarchizmus elleni érvekkel támadta a független szocializmust, holott pontosan tudta, mi az ideális anarchizmus.) Végül a szokásos módon Várkonyi ellen és a független szocializmus megbélyegzésére határozatot terjesztett elő. Várkonyit a mozgalom szétzüllesztésével vádolta és azzal, hogy letért az osztályharc talajáról. Az osztályharc Bokányi szerint az általános választójogért vívott harc. Szerinte ez az egyedüli fegyver a fennálló társadalom megdöntéséhez.

Ennek szellemében kimondta a kongresszus, hogy a „földművelő munkások mozgalma az osztályharc alapján, a párt elveinek megfelelően vezettessék".[337] Mindez a kongresszusi felhívás megszegése és az MSZDP korábbi taktikájának változatlan meghirdetése volt, hogy a választójogi harc zászlaja alá felsorakoztassák a földmunkásokat.

A független szocialista eszmék rászolgáltak a marxista kritikára, de Bokányi akkori alapállása ezt a kritikát nem tette marxistává. A szociáldemokrata kritika igaztalanul vádolta a független szocialistákat a nemzetköziség feladásával is, mintha nem tudták volna nagyon is jól, hogy a független szó nem ilyen megkülönböztetést jelent, mintha nem tudták volna, hogy Várkonyi pártja ugyanolyan internacionalista, mint az MSZDP, és nem csupán hirdette a faji, nemi, vallási megkülönböztetés elleni harcot, hanem síkraszállt minden nemzet önrendelkezési jogáért is.

Más tekintetben a kongresszuson, bár az önálló szakszervezkedés nem vetődött fel és a pártvezetőség tagjai kezükben tartották az irányítást, Bokányi felfogásával ellentétes magatartás jutott kifejezésre. A küldöttek megnyilatkozásai az orosházi vonal és a *Földmívelő* magvetésének diada-

lát bizonyítják. Szász Pál (Csorvás) szerint például a nyáron 120 községben sztrájkoltak az aratók, és „örömmel jelenti, hogy ezen mozgalmak a legszebb eredménnyel jártak, mert a robotmunkát a legtöbb helyen eltörölték", s még a mezőhegyesi tartalékmunkások is „megmételyeződtek". Sztraka Ferenc (Belkut) ezt mondta: *„Ezt a ferdén berendezett világrendet halomra kell dönteni*, hogy a rabláncok lehulljanak és a szociáldemokrácia eszméje megvalósítható legyen." (Nem tette hozzá, hogy a választójog kivívásával!) Sarok Balázs (Tataháza) arról beszélt, hogy a gyermekeket a „szocializmus igéjére" kell tanítani, hogy ha betöltik 21. életévüket és katonának viszik őket, a fegyvert majd használni tudják. Csontos János (Pusztaszer) ezt mondta: *„Mindegyik a legkisebb gyermekét is arra nevelje, hogy mikor megfogja a fegyvert, tudja hogy merre kell elsütni."* Kürti Mária (Solt) 300 női elvtársa nevében (Pfeifer nem intette le, hogy a szociáldemokrácia nem ismer külön női szervezkedést, Várkonyiék ezt is diadalra juttatták) tiltakozott a rabszolgatörvény ellen. Bikádi Antal (Bánfalva) az egyedüli eszköznek a sztrájkot, a szerszámok lerakását nevezte. Soblocher József (Bácsalmás) is ehhez csatlakozott: „Ha a javaslatot meg nem változtatják, leteszik a szerszámokat, és *ha felakasztják őket, akkor sem veszik fel."*

E néhány kiragadott megnyilvánulásból is világosan kiderül, hogy a kongresszuson a hatósági közeg jelenléte ellenére az osztályharc egészen más értelmezést kapott, mint Bokányi beszédében. Erre utalnak a gazdasági harc fontosságára és a rendszer fegyveres megdöntésére vonatkozó felszólalások. A kongresszus kifejezte az elkeseredés és a forradalmi hangulat erősödését, amitől a hatóságok okkal tartottak. Az is bebizonyosodott, hogy a rendszerre az adott időszakban nem az ipari munkások vergődő szakegyleti mozgalma, hanem az agrárszocializmus volt igazán veszélyes. S mivel a *Földmívelő* is békés szervezkedésre intett, az is látnivaló volt, hogy a szegényparaszti tömegek forradalmi elszántságának fokozódása nem a két párt eltérő taktikájából fakadt.

A kongresszus állást foglalt a rabszolgatörvény ellen és elhatározta, hogy aratási szerződést nem kötnek, a munkásigazolványokat nem váltják ki, tehát lényegében meghirdette a sztrájkot. Vagyis ebben a kérdésben teljesen úgy foglalt állást, mint Várkonyi a *Földmívelő*ben. A kíméletlen hatósági terror miatt azonban a mozgalom ennek nem tudott eleget tenni. A harc 1898 nyaráig, az aratásig tartott, de végül elbukott. 1898-ban már viszonylag békés aratás következett, a végsőkig kitartó csoportok pedig kenyér nélkül maradtak. A megyék egész sorában fogtak össze a birtokosok, és 1898-ban nem alkalmaztak olyan aratót, aki az előző évben

sztrájkolt. Így jelentős tömegek éhezték át a következő telet, kerültek rendőri, csendőri felügyelet alá és kényszerültek „kijózanodásra", a szocialistaság feladására. Így vezetett a rabszolgatörvény elleni országos ellenállás kudarca (egy sor véres tragédia mellett) a mozgalom hanyatlásához.

A Bánffy-kormányzat átfogó támadása az agrárszocializmus megfékezésére hosszú évek alatt érlelődött. A gyors és hatékony intézkedések megtételét az 1897-es aratósztrájkok, majd a szabolcsi mozgalom tették a kormányzat számára halaszthatatlanná. Az aratósztrájkok nyomán új ügyosztályt szerveztek a földművelésügyi minisztériumban, és néhány hónap alatt előkészítették és a parlament elé terjesztették a munkaadók és munkások jogviszonyát szabályozó törvényjavaslatot (1898:II. tc.), azaz a rabszolgatörvényt. Tallián Béla, Békés és Csongrád megyék kormánybiztos főispánja még 1893-ban megbízást kapott a cselédtörvény módosítására. Ez el is készült, de megyei véleményezések során kiderült, hogy a cselédek helyett az aratómunkások megrendszabályozása vált fontossá. Lukács György, Békés megye főispánja azt javasolta, hogy a jövőben az aratási szerződéseket a hatóságok előtt kössék meg, vezessék be a munkásigazolványokat, a cselédtörvénynek az elővezetési kényszerről szóló intézkedését pedig szigorítsák: ha a munkás a hatósági elővezetés után sem venné fel a munkát, pénzbüntetéssel, elzárással legyen büntethető. A munkavállalás ellen izgatók is megbüntethetők legyenek.[338] A Pest megyei értekezleten a résztvevők a sajtószabadság korlátozását javasolták, a lapszerkesztők és a cikkek írói mellett rendszabályt sürgettek a lapok terjesztői ellen is. A „bujtogatók" hosszabb időre történő elzárását is törvénybe kívánták foglalni. Különösen a sztrájkba lépő munkások ellen sürgettek hatékony intézkedéseket.[339] Természetesen a megyei birtokosok a gazdakörökben is tárgyalták a javaslatot. Békésben Zsilinszky Endre úgy vélekedett, a 12. órában vannak, és kijelentette, hogy azonnal cselekedni kell. Jogtalannak és megtorlandónak minősítette, ha a munkás az aratás előtt teszi le a kaszát.[340] A földbirtokosok ezt aztán a parlamentben is megtárgyalták, csak a másik fél, a munkásság nem szólhatott hozzá. A törvényt ellene hozta a földbirtokos osztály, mint évszázadokkal korábban.

Szily Pongrác, a törvényjavaslat beterjesztője hosszú előadói, indokló beszédében nem is titkolta a javaslat célját. Elmondta, hogy a munkás és a gazda közti viszony már nem volt egészséges. A nemzetközi szocializmus felbujtotta a munkásokat a gazda ellen, és ezzel szemben a gazda tehetetlen volt. Azért kell ez a törvény, „hogy a jövőben hasonló mozgal-

mak, a munkásoknak a gazdákkal szemben tanúsított ellenállási lehetősége kikerültessék", munkabeszüntetés ne fordulhasson elő. Végül az ilyen cselekményeket büntető paragrafusokat tekintette a javaslat legértékesebb részének. Rajta is túltett Kristóffy József, a kormánypárt vezérszónoka. Véleménye szerint nem az a leglényegesebb, hogy a gazda és a munkás közti viszonyt tételes jogrendbe foglalják, hanem a „nagy nemzeti érdek, amely egyrészt a földbirtok fenntartásában, másrészt a magunk fajtájából sarjadzott megélhetésében nyilvánul".[341]

A „nagy nemzeti érdek" a feudális eredetű nagybirtok és birtokosai védelme volt a munkásokkal szemben. Nem csupán a munkások alárendeltségi viszonyát rögzítették, hanem a munkás szervezkedését is megakadályozták tehát a törvénnyel. A napszámosnak munkakönyvet kellett váltania, ami őt kiszolgáltatta munkaadójának, mivel a munkavégzés idejére át kellett azt adnia. Munkahelyét nem hagyhatta el vasárnap sem. Az arató a munkát nem szakíthatta meg, „szakadatlanul" folytatnia kellett. Ha a munkás nem jelent meg, a munkaadó karhatalmat vehetett igénybe, csakúgy mint akkor, ha a munkát megtagadta vagy nem végezte azt „szakadatlanul". A törvény 62. paragrafusa értelmében 60 napig terjedő elzárásra lehetett ítélni azt a munkást, aki a munkahelyén önként nem jelent meg, kivezetése után nem kezdte el a munkát, nem folytatta azt szakadatlanul, szándékosan rosszul dolgozott. Ennek megállapítása a gazdára és a befolyása alatt álló hatóságokra tartozott. Ha szerszám vagy segédmunkások nélkül jelent meg az arató, akkor is ez volt a büntetés. A 41. paragrafus a munkást az okozott kár megtérítésére kötelezte, a kár ellenértékét a birtokos visszatarthatta. A munkás követelései viszont sem kincstári, sem magánkövetelés címén „végrehajtás alá nem vonhatók". Tizenöt napi elzárásra és 100 korona pénzbüntetésre volt ítélhető a munkás, ha a rendet nem tartotta be és a munkát nem a szerződés szerint teljesítette. A legszigorúbb szankciók a sztrájkra vonatkoztak. A 65–66. paragrafus 60 napi elzárást és 400 koronáig terjedő pénzbüntetést helyezett kilátásba, ha a munkás munkabeszüntetésre vagy a szerződési feltételek megszegésére agitál, ha a szerződésszegőket dicséri, *ha adományt gyűjt, álhireket terjeszt, a leszerződött munkásokkal összejövetelt szervez, azon részt vesz, erre a célra átadja lakását.* Az utóbbi kitételek már egyáltalán nem tartoztak a gazda és a munkás közti jogviszony rendezéséhez. Ezek a büntetések szolgáltak jogi keretül a szocialista szervezkedés teljes megakadályozásához, a magánházaknál tartott gyűlések megszüntetését célozták. A törvény életbe lépésével sorra szabták ki ezeket a büntetéseket a gyűlésezőkre. Ugyanez a pont adott alkalmat a 'munkásigazolványok

kiváltása és az aratási szerződések megkötése elleni agitáció megbüntetésére is. Gondoskodtak róla a hatóságok, hogy a „szocialista" a legnagyobb dologidőben kerüljön rács mögé, hogy meggondolja, agitál-e még tovább, elmegy-e még egyszer titkos gyűlésekre. A törvény azt is előírta, hogy a pénzbüntetést 48 órán belül, egy összegben kell kifizetni, ellenkező esetben ezt is elzárásra változtatják át. A törvény minden tekintetben kiszolgáltatta a munkást a munkaadónak, annak a jóindulatától függött a sorsa, tehát érdekében állt a gazda minden kívánságát teljesíteni.

Pártárnyalattól függetlenül a parlament szinte egy emberként sietett hozzájárulni a törvényjavaslat elfogadásához, hogy az agrárszocialista mozgalmakat a kormány megfékezhesse. Csupán két képviselő, a Függetlenségi Pártból korábban kilépett Sima Ferenc és Visontai Soma fordult a javaslattal szembe és segítette az MSZDP tiltakozó akcióit. December 12-én részt vettek a párt tiltakozó gyűlésén is. Az MSZDP vezetősége a fővárosi szervezett munkásságot is mozgósította mezőgazdasági testvéreik védelmében. A vidéki városokban sorra tartották a tiltakozó népgyűléseket, azaz csak tartották volna, ha a hatóságok engedélyezik. Tömegesen érkeztek az MSZDP vezetőségéhez és a parlamenthez a tiltakozó levelek. Hiába. A birtokosok eltökéltségén semmi sem változtathatott. Az általuk kritikusnak minősített állapotot mindenképpen meg kellett változtatniuk, hiszen a mozgalom egy év alatt olyan óriási eredményeket ért el, hogy joggal tarthattak a következő gazdasági évtől.

Most már az MSZDP is erőteljesen támogatta a földmunkások gazdasági harcát. A decemberi budapesti kongresszus ismételten foglalkozott ezzel a kérdéssel, a független szocialista szakszervezetek pedig 1897 tavaszához képest hatalmas lépéseket tettek előre. 1897 őszétől sorra tartották a szegedi kongresszus előkészítéseként a területi, a megyei értekezleteket, amelyeken a korábbinál is szakszerűbben dolgozták ki a munkavállalási feltételeket. A *Földmívelő* először az ómoravicaiak felhívását közölte, illetve Pacsér, Bajmok, Bajsa, Bácstopolya, Bácsfeketehegy földmunkásainak együttes határozatát.[342] December elsején 11 szervezet (Orosháza, Bánfalva, Szentetornya, Mezőberény, Köröstarcsa, Békés, Nagyszénás, Körösladány, Csorvás, Endrőd, Monori tanyák) küldöttei tartottak megyei értekezletet Orosházán, és határozatot hoztak, melyet a második szakkongresszus elé kívántak terjeszteni.[343] 1898. január 24-én már a Szabolcs megyei Ibrányban is területi értekezletet tartottak Nagyhalász, Kótaj, Paszáb, Bercel községek küldötteinek részvételével, és más területekhez hasonlóan kidolgozták a munkavállalási feltételeket. A hozott határozathoz később más községek is csatlakoztak.[344]

A szinte országossá szélesedett szervezkedés elég erősnek látszott ahhoz, hogy a két párt azonos törekvéseit keresztülvigye, vagyis aratási szerződéseket ne kössenek és a munkásigazolványokat ne váltsák ki. A hatóságok ezért és a szabolcsi események országossá válásától félve, további intézkedésekre szánták el magukat. Az ostromállapotot országossá tették, elhatározták a mozgalom teljes felszámolását, minden lehető eszközt igénybe véve, ha az MSZDP vezetősége nem kapitulálna, a munkáspárt felszámolása árán is.

A durva és erőszakos eszközök mellett a „finomabb" formák egész skáláját alkalmazták. Már 1897 nyarán – az ellenzék által tartósan obstruált bűnvádi perrendtartás módosításának vitája kapcsán – korlátozták a sajtószabadságot. Ez lehetővé tette, hogy a szocialista sajtó ellen tömegesen sajtópereket indíthassanak és azokat az ügyész meg is nyerje. A vidéki hatóságok sora permanensen sürgette a szocialista sajtótermékek betiltását, megrendszabályozását, különösen a *Földmívelőét*. 1898 első hónapjaiban már a legerőteljesebben korlátozták a sajtószabadságot. Az MSZDP lapjai is veszélybe kerültek. A párt különböző című hetilapokkal *(Népszabadság, Népjólét, Népjog, Új Népszava, Népakarat)* pótolta az állandó hetilapot, de ezek közül egynek sem volt politikai óvadéka, beleértve a *Földmívelők Szaklapját* és a helyébe lépő *Világszabadság* című lapot is. Az ügyész éjszakai működése következtében üres hasábokkal jelentek meg a lapok. Gyakori volt, hogy a megjelent lapot is újra betiltották, elkobozták. A pártvezetőség megegyezett Sima Ferenc radikális képviselővel, és jó ideig a *Függetlenség* című lap hozta az MSZDP híreit. Januárban pedig Neumayer Ede nyomdász letette a *Népszava* kaucióját, és így a *Népszava* ismét politikai hetilapként jelenhetett meg. Kíméletet azonban így sem kapott. Állandósultak az üres hasábok és a sajtóperek.

1898. február 9-én a budapesti főügyész átiratot intézett a főkapitányhoz, amelyben a szocialista sajtótermékek megfékezését hirdette meg. Leszögezte, hogy „Magyarország területén a legféktelenebb agitációt a Pátria Nyomdában, Várkonyi István felelős szerkesztése alatt előállított Földmívelő c. politikai hetilap követi el". Mivel a lapnak politikai óvadéka van, sajtóperrel kell megtámadni, és gondoskodni kell arról, hogy a megtámadott számok ne jussanak el az olvasókhoz.[345] Februárban meg is indult a roham. Várkonyi lapja ellen egyszerre öt sajtópert kezdeményeztek, és a február 18-i szám már meg sem jelenhetett. A lapot végleg betiltották, rendőri megszállás alá helyezték a lap szerkesztőségét és letartóztatták a Várkonyit kereső földmunkásokat. Naponta tartottak házkutatást Várkonyinál és a *Földmívelő* szerkesztőségében. A házkutatá-

sok során 15 000 levelet és beküldött írást foglaltak le. Ezek puszta elolvasása is időt vett igénybe.[346] A nyíregyházi hatóságoktól az illetékes államtitkárig mindenki gyors intézkedést sürgetett. Mikecz alispán Szabolcsban nyomban közzétette a hírt, hogy a „Magyar Királyi Kormány Várkonyi István lapszerkesztő és négy fővárosi ház, vagyis 300 000 Ft értékű vagyon tulajdonosa ellen a legutóbbi napokban a legerélyesebben lépett fel, őt rendőri felügyelet alá helyezte, pénzkészletét, előfizetőinek névjegyzékét pedig a királyi főügyészség panaszára lefoglalni a bíróság elrendelte". Hozzátette az alispán, hogy Várkonyi bűnei nem maradnak megtorlás nélkül. Felszólította a megyei elöljárókat, hogy mindezeket hozzák a nép tudomására és közöljék: a szocialista eskü ezzel jogi szempontból hatályát veszítette.[347] Hamarosan egymást túllicitálva hozták a polgári lapok a Várkonyi ellen megindult hajszában felszínre került „szenzációs lelepleződés" híreit, mármint, hogy mekkora vagyona van Várkonyinak és hogy ezt mind a szegény megtévesztett nép filléreiből szerezte. Nyomatékot is igyekeztek adni az értesülésnek azzal, hogy pénzkészletét lefoglalták. A „nép kiszipolyozásából" emeletes házakat vásárló Várkonyi évekig témája maradt a sajtónak. Ez volt az egyik aljas módszer, mellyel a nép előtt le akarták járatni a bálványozott vezért.

A Várkonyi ellen megindított hajsza egy ideig kárörvendő ujjongásra késztette az MSZDP vezetőségét. A hatóságok pedig a Független Szocialista Párt Törökszentmiklósra hirdetett kongresszusát is betiltották. Törökszentmiklóst karhatalmi megszállás alá vették, az oda érkezett küldötteket hazatoloncoltatták. Szabolcsban már a helyi vasútállomásokon megakadályozták az elutazásukat. A *Népszava* ezeket az eseményeket ismertetve leszögezi: „Magával ezzel a kudarccal ugyan a munkás nép nem vesztett semmit, sőt határozottan nyert, mert a szegény küldötteknek nem kellett bevenniök a Várkonyi nagyságos úr maszlagját. De a szabadság nevében tiltakozunk azon undok jogtiprás ellen, melyet a hatalom ebben az esetben is gyakorolt." A tiltakozás konstatálása után a lap hosszan foglalkozik Várkonyival – aki a vádakra már nem tudott válaszolni –, „félkegyelmű gonosztevőnek, bolond páternek" nevezi és kormányszocialistának minősíti. „Meg vagyunk győződve, hogy Várkonyi a népnek nagyobb ellensége, mint bármelyik vérszopó uzsorás, vagy erőszakos, igazságtalan szolgabíró"[348] – írta a *Népszava*.

Miután megidézte a nyíregyházi törvényszék, majd elfogatóparancsot adott ki ellene, Várkonyi Bécsbe szökött. Ekkor ezeket írta a *Népszava*: „Várkonyi budapesti háziúr szép napjai letűntek már, letűntek örökre. Hol van az az idő, amidőn ő vasúti szabadjeggyel – tehát a kormány költ-

ségén – utazta be az országot agrárszocializmust csinálni!?"[349] A hatóságok figyelmét is felhívták arra, hogy Várkonyi Bécsben van. A *Függetlenség*ben már április 4-én, közvetlenül Várkonyi eltűnése után közölték, hogy Várkonyi Bécsben van. Továbbá levelet intéztek az osztrák párthoz, melyben óvják Várkonyitól. Ne álljanak vele szóba – írták. Óvakodjanak a „dölyfös, furfangos paraszttól", forduljanak el tőle megvetéssel. Várkonyi a magyar munkásmozgalomra „működésével veszedelmet hozott" stb.[350] Egyébként a család azt híresztelte, hogy Várkonyi Svájcba ment.

Várkonyi ellen a hatóságok országos körözést adtak ki, a *Rendőri Közlöny* közölte fényképét és személyleírását, noha tudták, hogy Bécsben tartózkodik. Kiadatásához azonban elégséges indokot kellett előbb teremteni. Ezért rendőri közreműködéssel egy, az uralkodó ellen irányuló dinamitos merénylet tervét agyalták ki, melyben Várkonyi mellett egy Muzsik és egy Szatmáry nevű egyén vett volna részt – mint hazudták. A ceglédi származású Muzsikot rávették, hogy valljon Várkonyi ellen, miszerint az uralkodó ellen készülő merényletben ő is közreműködő lett volna. A komédiát ezúttal a *Népszava* leleplezte. Kimutatta, hogy Muzsik rendőrírnok volt, Szatmáry pedig detektív. „Ez az egész dinamitos komédia csak arra kellett, hogy Várkonyit csávába kerítsék."[351]

Természetesen később kiderült, hogy a „vádak alaptalanok", de ekkorra a bécsi hatóságok már kiadták Várkonyit. Kiadatása után Budapesten vizsgálati fogságba helyezték, majd „egyszerűen kiszolgáltatták őt a nyíregyházi törvényszéknek, amivel a legdurvábban megsértették a nemzetközi jogot".[352] A durva jogsértések sorozatát Eötvös Károlynak – Várkonyi védőjének – sem sikerült megakadályoznia. A bosszúra éhes szabolcsi hatóságok elérték céljukat. A főispán, Bánffy miniszterelnök veje többet nyomott a latban, mint a tiszaeszlári per híres védője, Eötvös. A vád tárgyát – miután a *Földmívelő*ben írt izgató cikkek miatt a budapesti törvényszék már korábban is vádat emelt Várkonyi ellen – ezúttal a szabolcsi hívekhez írt levelek képezték – és a már megismert „titokzatos rajz" útján elkövetett izgatás.

Ez volt az a pont, amikor az MSZDP vezetősége politikát változtatott, és Várkonyi védelmére kelt. Ennek természetesen a Várkonyival történt igazságtalanságok mellett más – később részletezésre kerülő – okai is voltak. A *Népszava* meg is indokolta, miért állnak Várkonyi mellé. Mert őt is ugyanolyan igazságtalanul üldözik, mint a szociáldemokratákat, és nincs barátja, aki védelmébe vegye. „Meg kell szűnni minden haragunknak, és védelmeznünk kell őt, mint minden ártatlanul üldö-

zöttet. A piszkos burzsoá sajtó a leggazabb rágalmakkal halmozta el a védtelen embert, ráolvassák, hogy önérdekből indította meg a mozgalmát, s a nép keserves fillérein szerezte házait. Ez aljas hazugság."[353]

Várkonyi egy évig ült Nyíregyházán vizsgálati fogságban. Alapos vádat akartak ellene kovácsolni. Folyt az elfogott szabolcsi szocialisták megdolgozása, visszaesketése, a rajzok gyűjtése, új, nyomatékosabb bizonyítékokat tartalmazó levelek keresése. Mindenképpen a földosztásra izgató agitációra akartak bizonyítékokat találni. Ez azonban nem sikerült.

Várkonyi Nyíregyházán még védőjével, Eötvössel sem beszélhetett, csak az ügyész jelenlétében. Eötvös hiába hivatkozott ismételten a törvényes jogszabályokra, arra, hogy sem magánlevelek, sem rajzok nem képezhetik az izgatás vádjának alapját. Az ügyész hajthatatlan maradt.[354]

A mérhetetlenül felkorbácsolt „közvélemény" egészen példás ítéletet várt. A polgári sajtó pedig tovább szította a hangulatot. A *Nyírvidék* című lap Eötvös Károly ellen is durva kirohanást intézett. „Ha Eötvös, mint ügyvéd egy apagyilkost, egy sikkasztót jogvédelemben részesít a bíróság előtt, kötelességét teljesíti. Nem lett volna azonban szabad Eötvös Károlynak Várkonyi István védelmére vállalkoznia."[355] A cikkhez nem kell kommentár. Mutatja, hogy Szabolcsban középkori ítéletet vártak Várkonyi ellen. Előbb azonban a budapesti sajtóperre került sor. A november 3-ra kitűzött perben, mely 24 óráig tartott, Várkonyira 10 hónapi elzárást és 400 forint pénzbüntetést szabtak ki. „A Bánffy-kabinet múlt évi kormányzati bűnlajstromában a Várkonyi-ügy a legjelentősebb fejezetek egyike" – írta Eötvös lapja, az *Egyetértés*.[356] Majd a nyíregyházi per kapcsán így írt: „Várkonyi sajtópörét annak idején szintén részletesen ismertettük. Kitűnt már akkor is, hogy a »földosztó«-nak nevezett Várkonyi éppenséggel nem törekedett földosztásra, s efféle jelenség a sajtópör egész folyamán elő nem fordult. De kitűnt az is, hogy mindenféle hatóság és bíróság különös animóziát és szigort gyakorol Várkonyival szemben, sőt Eötvös Károly remek és alapos védelme dacára is a sajtóbíróság elítélte."[357] Az *Egyetértés* szerint Eötvös kiválóan védte Várkonyit, végül rábeszélte arra is, hogy az ítéletben nyugodjon meg. Várkonyi más véleményen volt, ezért az ügyvédekben is csalódva, Nyíregyházán maga védte magát. Eötvös tulajdonképpen sziporkázott, tündökölt, de nem Várkonyi büntetését akarta ezzel megakadályozni, hanem saját magát népszerűsíteni ezen a hatalmas színjátékon, amit ebből a perből csináltak. A jogászok, újságírók és az érdeklődő közönség zsúfolásig megtöltötték a termet. „Nincs az a színházi premier, mely iránt ekkora érdeklődés mutatkoznék." A hangulat szításáról a mellékszereplők fel-

vonultatásával is gondoskodtak. A várakozó tömeg megéljenezte a belépő Schmitt Jenőt. Schmitt nem csupán megjelenésével, beszédével, de minden megesketéskor a teremből történt kivonulásával is fokozta a hatást.[358]

A nyíregyházi pert 1899. április 13-ig elhalasztották. A példás ítéletet remélő hatóságoknak a mozgalomra gyakorolható hatása miatt is okuk volt a per elodázására. 1899 elejére azonban a mozgalom már mélypontra zuhant, s ez végül Várkonyi javára fordult. A tárgyalás ezúttal korántsem váltott ki komolyabb érdeklődést. Közben a Bánffy-kabinet megbukott, s a hivatalba lépő Széll-kormány nem kívánta tevékenységét egy monstre perrel és egy elrettentő ítélettel kezdeni. Az egyévi raboskodás és izgalom azonban Várkonyi idegeit érthetően megviselte, és a háromnapos tárgyalás első napján nem is válaszolt az ügyész kérdéseire. A válaszadás helyett a hatóságok fejére olvasta az egész addigi erőszakos eljárást és bánásmódot, amiben részesült. Erre a bíróság a máig szokásos módon válaszolt, előbb 100, majd 200, 300, 400, s végül 500 forintra bírságolta a sértések miatt, majd 6 órára vasra verette. Ez „annak a hosszú ideje tartó rettenetes üldöztetésnek a következménye, amely a legerősebb idegeket is tönkreteszi" – írta az *Egyetértés*. A tárgyaláson Várkonyi „ellen vallottak" a beidézett tanúk, noha csak azt mondták, hogy Várkonyi minden nála járt küldöttségnek alapszabályokat és szervezkedési mintául szolgáló rajzot adott. Ezzel a bíróság a vádat „beigazolta". Elismerte ugyan, hogy a rajzok a szervezeti felépítést tartalmazták (ezt egy év alatt az egyetemet végzett bírák is megállapították), de a nép ebből – mondották – a földosztást magyarázta ki, ezért azután Várkonyit 6 hónap fogházbüntetésre és 200 forint pénzbírságra ítélték.[359] A vádbeszéd nem sokat ért, ahogy Várkonyi leánya, Mariska megfogalmazta, és a vád, amit egy év alatt tudtak konstruálni, maga is igen gyenge volt, de mindenképpen ítéletet kellett hozni, hogy a szabolcsi hatóságok és bíróságuk ne váljanak nevetségessé. Az előzmények alapján azonban ez nem volt ennyire egyszerű. „Reggel Mamuska sírva bejön hozzám, végünk van, Papuskát 1000 Ft-ig büntették meg és vasra verték. Azután erre én is leborultam és sírtam keservesen" – írta Mariska a naplójában. Majd ők is nyomban Nyíregyházára utaztak. Az utazás és a per felidézése után megkönnyebbülten írta le: „Mi annyira el voltunk már keseredve, hogy keményebb ítéletre gondoltunk."[360] A minősítést egy későbbi írásban adja meg: „Zúgott az ország, a közvélemény az írás mestereitől (inkább inasaitól) felbujtott indulataival mohón várta a szenzációs (a híres zajos) pöröket. Monstre pör! (Óriás pör) harsogott a zsurnalisztika (az újság-

írók bandája), s *összezsugorodott a pör úri váddá*, mely nem tűri meg az akaratot. A szenzációs pörök utolsót lobbantak, tárgyalásaikon a vád elesett, a tanúk köddé váltak, *s ott maradt a bírói testület, mint a maga érdekeinek és nem a közösségnek istápolója. Kimeredt az egész meztelenségében a korszak romlottsága, a hatalmi visszaélés, tulajdont, önérzetet, felvilágosodást összetörő nemtelenségében.*"[361]

A Várkonyi elleni hajsza és persorozat ezzel még nem ért véget, de már nem Várkonyi volt az egyedüli üldözött. A *Földmívelőt* túlélő *Zemljodelac* ellen is megindult a hajsza. A lap ellen egyszerre 7 sajtópert indítottak. Mita Radujkovot Szegeden háromszor is elítélték 3-3 havi fogházra és pénzbüntetésekre. A lapot az adai helyi hatóságok mellett a szegedi ügyész ellenőrzése alá helyezték. „A nevezett lap az izgatást rendszeresen űzi", jelenleg 5 sajtóvizsgálat van ellene folyamatban, jelentette Lonmayer királyi főügyész 1898. március 10-én. Radujkov mellett elítélték a lap munkatársát, Sivačkit is. A sorozatos elítélések után Mita Radujkov április 22-én a lapot beszüntette.[362]

Egy per végződött felmentéssel, ahol az esküdtek 6:6 arányban szavaztak, Maxity Dusán szerbklári ácsé. Ebben a „tudatlan és együgyű ács" a szocializmust dicsőítette, és szidta az urakat, a „vérszopókat" és ezek szolgáit, a csendőröket. Ezek voltak „tudatlanságának és együgyűségének" kétségtelen jelei. Ilyenek írtak a lapban, világosítja fel olvasóit a tudós polgári újságíró Kikindán.[363] És olyan emberek vezették félre a tanulatlan népet, akik az ő kiszipolyozásukból vettek emeletes házakat. Szégyellhetik is magukat a rászedettek. „Várkonyit nem sajnálhatja senki, mivel rémes és veszedelmes munkára vállalkozott; forradalmat indított Isten, haza, kormány, erkölcsi rend, ország és törvény ellen. Ilyen embernek csak börtönben lehet a lakása."[364]

Nem kímélték a hatóságok a szociáldemokrata sajtó cikkíróit, a pártvezetőség tagjait sem. Sorra hozták az ítéleteket a fővárosban is. Az MSZDP vezetőségét kínosan érintette, hogy az 1897-ben az adománygyűjtés betiltásáról kiadott belügyminiszteri rendeletet 1898 februárjától szigorúan végrehajtották. Sorra rendezték a házkutatásokat a pártvezetőség tagjainál és a szakegyleteknél, és ha pénzt találtak, nem firtatva annak eredetét, szigorúan elkobozták, és tiltott adománygyűjtés címén büntetést is kiszabtak. Várkonyival szemben is eljártak ezen a címen, holott ő nem gyűjtött adományokat. A következő lépés volt a „veszedelmes" szocialista agitátorok lefényképeztetése és személyleírásukkal kiegészített bevezetése a „gonosztevők albumába". Az albumba a pártvezetőség tagjai, a szakmai szervezetek ismert vezetői, Várkonyi, Schmitt

Jenő és Gvozdanovics János stb. kerültek bele. Minden idegen illetőségű gyanús személyt letartóztattak szerte az országban, és illetőségi helyükre toloncoltatták őket. A hajsza az egész országban megindult. Az orosházi főszolgabíró csendőri védelmet kérve 30 embert éjjel-nappali megfigyelés, zaklatás alá vett. Zentán a mozgalom ottani vezetőit a rendőrkapitány berendelte, és közülük 8-at 3-3 napi elzárásra ítélt. Közölte velük, hogy szigorú büntetés vár ezentúl a szocialistákra, és ha a szocializmus terjesztésével nem hagynak fel, a következő ítélet 60-60 nap lesz, vagyis alkalmazzák a rabszolgatörvény szigorú szankcióit. Zsadányban (Heves megyében) Dér Károlyt 17 napi, további hat főt pedig 6-6 napi elzárásra ítélt a főszolgabíró egyletalakítási kísérlet miatt.[365] Megkezdték a fővárosból is a párt- és szakszervezeti mozgalom vezetőinek illetőségi helyükre toloncoltatását. A pártvezetőségi tagok egy részét bebörtönözték, másik részét kiutasították a fővárosból különböző vétségek címén. Joggal írta a *Népszava: „Nincs más jutalmunk, mint toloncház, tolonckocsi s börtön. Nincs más emlékünk, mint egy fotográfia a gonosztevők albumában."*[366]

A párt ellen megindított hajsza kétségtelenné tette, hogy a hatóságok az MSZDP szétzúzását is tervbe vették. Ez rákényszerítette a pártvezetőséget az addigi taktika megváltoztatására. Ennek volt egyik mozzanata Várkonyi védelmezése, ami önmagában is kihívást jelentett a hatóságok ellen, másik mozzanata pedig az öntudatos munkásság mozgósítása a párt és a legális munkásszervezetek megvédésére, vagyis a hatósági terror elleni küzdelem nyílt vállalása. Közvetve ezt a tatkikát a független szocialisták kényszerítették a pártra, ennek pedig az lett az eredménye, hogy az MSZDP megerősödve, tömegpártként került ki a küzdelemből, a Független Szocialista Párt viszont széthullott.

A „Talpra munkás proletár!" című röpirat ezeket írja: „Elvtársainkat tehát felszólítjuk, hogy férfias bátorsággal és félelmet nem ismerő elszántsággal harcoljanak a szociáldemokrata pártért, a munkásság igazi szabadságáért. Elvtársak! Veszélyben van a szociáldemokrata párt!"[367] A párt megvédésére kiadott felhívások mellett teljes erővel folytatta a párt az élethalálharcot. A pártmunka már csak illegálisan folyhatott. A vidékre szánt agitációs anyagot „vetőmagvak", „növénymagvak" feliratal, Mellingen és Pless szállítási bizományosok közbejöttével próbálták eljuttatni, de a hatóságok ezeket is elkobozták. Dunaföldvárra például Viszai Pál címére érkezett a fenti tartalommal küldemény. Lefoglalásával 150 darab „Jogot a népnek!" feliratú jelvény, a „Szocializmus és hazafiság" című röpirat 200, a „Proletárok! Elnyomott munkás nép!" című

röpirat több száz példánya került a hatóságok kezére.[368] Az utóbbi röpirat, amelyet Bokányi Dezső írt, a bekövetkezett állapotokat elemzi. A szabolcsi eseményekkel foglalkozva leszögezi ugyan az MSZDP békés törekvéseit, de hozzáteszi, hogy „a felső-tisza-vidéki földművelő nép megunta a leírthatatlan nyomorúságot, tűrhetetlen jármát, a szolgabírák és egyéb basák uralmát. Bocskai egykorú hajdúi, Rákóczi vitéz kurucai nem tudnak jámbor igavonó barmok, megrugdalt ebek lenni, ők a szabadságról álmodoznak még." Kifejezésre juttatja Bokányi, hogy a „proletárság napja most fog eljönni ebben a sötét országban. Most kezdődik a harc, most mutathatjuk meg a mi erőnket. *A béke gyáva éveiben elposványosodott a munkásság mozgalma* – most, most fogjuk megmutatni, mit tud a magyar munkásság!"[369] Bokányi Dezsőt a röpirat miatt később egy évre elítélték.

A kormányzat „finomabb" módszereihez tartozott, hogy a pártvezetőségtől a helyi földmunkásszervezetekig a besúgók tucatjait építették be a mozgalomba. Ezek óriási károkat okoztak, ezreket juttattak börtönbe. Az ügynöki szolgálat másik formája volt a provokátorok alkalmazása. Ezek már az 1897-es aratási sztrájkok idején felbukkantak, és a központi pártvezetőség nevében a sztrájkok ellen agitáltak. Tömeges megjelenésük 1898-ra esett. Ekkor feladatuk már nem a mozgalmak leszerelése, hanem szítása volt. Igyekeztek a tömegeket erőszakos cselekményekre rábírni, hogy aztán hatósági terrorral szét lehessen a mozgalmat zúzni. A *Népszava* több száma felhívta a vidékiek figyelmét a provokátorokra. A május 14-i szám arról ír, több helyről is leveleket kap a szerkesztőség, hogy egy provokátor járja az Alföldet, községről községre utazva a csendőrség elleni erőszakra buzdít. A lap megadja az illető pontos személyleírását is. Az *Állam Nélkül* februári számában Schmitt Jenő ugyancsak felszólítja a földmunkásokat, hogy vigyázzanak az utazó ügynökökkel, mert sok provokátor van köztük. „Bizonyos körök, hogy ürügyet találjanak a szocialista üldözésre, agent provocateuröket küldtek azokra a vidékekre, ahová a különböző szocialista lapok, különösen a Földmívelő és az Állam Nélkül tömegesen jártak, hogy a népet erőszakra, lázadásra bírják" – írta később Migray József.[370]

Mint arról az eddigiek is tanúskodnak, a legerőteljesebb csapást a hatóságok nyílt provokációi váltották ki, elsősorban a Felső-Tisza-vidéken. Miután ott ez a módszer kiválóan bevált, módot adott a mozgalom erőszakos felszámolására, a kormányzat egyenesen biztatta követésére a hatóságokat országszerte. Hogy az erőszakos fellépés előidézését mennyire fontosnak tartották a hatóságok, ezt mi sem példázza jobban,

mint Lázár Vilmos detektív jelentése a főkapitánynak április 18-án. Lázár a bizalmas értesüléseket felhasználva leírja az MSZDP vezetőségében támadt pánikhangolatot, majd így folytatja: „*Egy kis tisztességes intrikával a május elsejét vérfürdőben ünnepelhetnők meg*, csak többekben az ambíciót kellene fokozni tervszerűen az uralomra vágyás iránt... Esedezem május elsejére a főváros belterületén leendő felvonulás betiltásáért."[371]

A bizalmas jelentés készítője aligha vethette volna fel a vérfürdő lehetőségét, ha nem ez lett volna a cél, ha a hatóságok nem arra törekedtek volna, hogy a fővárosban egy ilyen esemény alkalmat adjon az MSZDP betiltására. Csoda-e, ha a pártvezetőség óva intett minden erőszaktól? Ugyanebben a jelentésben szerepel Lázár következő „finom" javaslata: Pfeifert – a pártvezetőség akkori vezérét – ne utasítsák ki a fővárosból; a pártvezetőség tagjai keresik a beépített rendőrségi besúgót, és ezzel Pfeiferre terelődne a gyanú. A főkapitány megfogadta a tanácsot, és az intrika célhoz is ért.

A csendőrséget is alaposan kioktatják, hogyan kell fellépni a szocialistákkal szemben: mikor és hogyan lehet fegyvert használni, miként kell azt az izgatók, főkolomposok ellen fordítani. „Mindenekelőtt a fegyver becsületét kell szem előtt tartani."[372] Lényegében a csendőrség úgy és akkor használta a fegyverét, ahogy és amikor akarta. Magyarországon nem volt rá példa, hogy csendőrt elmaraszta ltak volna a vérengzések miatt. Inkább dicséretet, kitüntetést kaptak a gyilkosok. Fel kell tételezni a bizalmas utasítást a „főkolomposok" provokálására és irtására. Ez az előzőek és a következők fényében egyértelműnek tűnik. 1897 és 1899 között, két év alatt 51 munkást öltek meg a csendőrök, 114-et megsebesítettek; 34 embert vertek véresre és vizsgálati fogságba vetettek 285-öt. Összesen 1589 hónap börtönt, 476 hónap fogház- és 11 hónap államfogház-büntetést szabtak ki. Ez összesen 178 év és 115 nap. Feloszlattak 28, alapszabállyal működő egyletet.[373]

A csendőri eszközökre néhány példa is kiválóan rávilágít. 1897. november 25-én Cibakházán Hegyes Gábornál foglaltak rabtartási díjért. Az asztalosmester megfogta a lefoglalásra kinézett kanapé egyik végét, mire az egyik csendőr célba vette, három kisgyermeke és felesége szeme láttára lelőtte Hegyes Gábort.[374] Hasonló módon gyilkolták meg Horváth Sándort Ráckevén. Ő egy nadrág átadását tagadta meg, mondván, hogy nem az övé.[375]

A szocialista szervezkedés elítéltjein a rabtartási díjat is behajtották. Ezért rendre foglaltak. Az illetékes hivatalnok általában két csendőr kísé-

retében jelent meg. A fegyveres csendőrök a fegyvertelen, védtelen házigazdával szemben előnyben voltak. Semmi nem indokolhatta a gyilkosságot. A csendőrök tulajdonképpen az ellenszegülést büntették azonnali halállal. Az ilyen szerencsétlen emberek eltemetését a papok sem vállalták. A felbiztatott és gyakran ittas csendőrök fékevesztetten garázdálkodhattak az országban.

A csendőri és a hatósági becstelenségek tömege zajlott az úgynevezett tóbai zendülés idején. Tóbán, mint az országban sok helyütt, a munkások nem váltották ki a munkásigazolványokat. Ezek nélkül viszont nem alkalmazták őket, ezért éheztek. Apró Imre községi bíróval az élen elmentek az uradalmi majorba lisztet kérni. Az intéző azt mondta, hogy ki kell váltani az igazolványokat, akkor lesz munka és liszt is. Az emberek tiltakoztak az igazolványok ellen, de beleegyeztek, hogy az intéző másnap a községháza előtt elmagyarázza nekik a munkástörvényt. Közben a helyi hatóságok csendőri erősítést kértek. Csernyáról megérkezett Haubrich Mátyás vezetésével három csendőr. A falu szélén egy daloló legénykével találkoztak. Ezt énekelte:

„Azért, hogy én szocialista vagyok,
A mellemen kokárda ragyog.
Se nem arany, se nem réz,
Nem viszik el a zsandárok."

A csendőr ráordított a fiúra: miért gyalázza a csendőröket? „Nem szidalmazok én senkit, csak dalolok" – mondta a fiú, Kanász Antal. A csendőrőrs vezetője a községházára érve, kiküldte a fiúért a kisbírót, két csendőr kíséretében, hogy vigyék be, majd számol vele.[376] A fiú engedelmesen bement. Testvérei, Kanász Pál és Kanász Mátyás elindultak utána. Közben találkoztak Takács Péterrel (két háza és 20 hold földje volt), aki megkérdezte Kanász Pált, hogy hová mennek. Ő azt mondta, hogy a csendőrök bevitték az öccsét. „Ne menj, majd felpofozzák és kieresztik, még gyerek" – mondta neki Takács. De azok mentek tovább. Végül, félve, hogy baj lesz, Takács is utánuk ment. Ment még velük Zsíros Bálint János is.

Fassbinder Rezső községi írnok tanúvallomása szerint a csendőrök bevitték Kanász Antalt a községházára, és meg akarták fenyíteni. Majd megérkezett Kanász Pál, Takács Péter és Zsíros Bálint. Kanász Pál ezt mondta: ne bántsátok, mert ő az én testvérem! Az őrsvezető erre kiabált. Az írnok többet nem tud, mert elmenekült.

A csendőrök vallomása szerint négyen-öten rontottak be a községházára és a csendőrökre támadtak. Az eredeti tudósítás szerint négyen mentek be tárgyalni a csendőrökkel,[377] de a bírósági tárgyaláson már ismét négy-öt főről beszéltek. Közben ugyanis a vádlottak padjára ültették Kaslik Pált, a helyi szocialisták vezérét is, akit végül a leggaládabb módon 13 évre ítéltek csendőrgyilkosság miatt.

Kaslik azt vallotta a bíróság előtt, hogy ő akkor a malomban volt, nem is járt a községházán. Erre felolvasták a vallomását, amelyben elismerte a gyilkosságot. Kaslik elmondja, hogy két napig verték, kínozták, ezért volt kénytelen aláírni a hazugságot. A többi vádlott is mind elmondta, hogy letartóztatásuk után napokig verték és kínozták őket.

Az eredeti tudósítás szerint valaki leszúrta az egyik csendőrt, aki később meghalt, de előbb elővette fegyverét és lelőtte a merénylőt. Kanász Pált lőtték keresztül a csendőrök, de a többieket is összekaszabolták, rájuk lőttek. A helyszínen nem találták meg a fegyvert, amivel a csendőrt megszúrták. „Azt" (mármint a kést) Kasliknál találták meg, megállapítva, hogy az elkövetés eszköze is lehetett. A furcsa vádat a csendőrök sem erősítették meg. A vallomástétel során egyik sem tudta megmondani, ki ölte meg a társukat. A bíróságon azonban már kezdtek ők is Kaslik ellen vallani.

Szántó Mihály is a vádlottak közé került. Ő elmondta, hogy miután a csendőri vérengzés hírére a faluban félreverték a harangokat, az asszonyok elkiáltották magukat: veszett kutya van a faluban. Erre ő (jómódú gazda) fogta a vadászfegyverét és rohant a községháza felé. A községháza előtt Tóth István kikapta a kezéből a fegyvert, és elszaladt vele. A csendőrök Tóthot is lelőtték, azt állítva később, hogy az egyik csendőr puskájával rohant, illetve lőni akart rájuk. Tóth nem volt az említett négy-öt fős csoportban, tehát semmiképpen sem juthatott a csendőrök puskájához.

Az ellentmondások tömkelegéből csupán az deríthető ki, hogy a csendőrök rárontottak az öccsükért jövő testvérekre, összevissza vagdalták őket. Az sem lehetetlen, hogy a kaszabolás közben maguk szúrták meg társukat. Nagy valószínűség szerint Kaslik Pál nem volt jelen. Ami utána következett, a bírósági komédia, méltó folytatása volt a „fegyver becsülete" megvédésének. Minden vádlotthoz az volt az egyik kérdés, hogy mióta szocialista és miért nem vált munkásigazolványt. A birtokos paraszt, Takács Péter elmondta, hogy két nap, két éjjel verték, míg el nem ismerte, hogy szocialista. „Most tiszta ésszel vagyok, most igazat mondok" – mondotta a bíróságon. Őt Tóth írta be a szocialisták közé, de

gyűlésen nem volt, 3 újságot kapott, és azt tudja, hogy Várkonyit becsukták. Gombos József viszont, aki március 29-én lett szocialista és a szocialisták bírónak választották, kijelentette, hogy azért nem váltanak igazolványokat, mert ki vannak téve az uraság önkényeskedésének.[378] A községháza elé gyűlt tömeg elrejtette a sebesülteket, és segítségért mentek a szomszédos községekbe, mert a csendőrség öli a népet. A közeli Tordáról nem jött segítség. Az emberek megjegyezték, hogy a csendőrökkel nem lehet ujjat húzni. A megfélemlítettség már nagy volt ekkorra.

Az események példázzák, hogy miért bukott el a Bánátban is a rabszolgatörvény elleni küzdelem. A korábbi eleméri vérengzés, majd Tóba és egy hónapra rá Bóka jelzik a kíméletben csendőri terrort. Pedig az elszántság szerbekben, magyarokban és románokban egyaránt megvolt. Április 2-án Kikindán 1000 munkás előtt beszélt Tomin Mirko. Mikor arra tért rá, hogy váltsanak-e munkásigazolványt, hangos „Ne treba!" (Nem kell!) felkiáltással válaszolt a tömeg. Utána Ilijin Svetozar beszélt, és kérte, hogy a népnek is legyen jogos képviselője, majd „az igazi népszónok", Vukaszovlyev Vasza szólalt fel – a sajtótudósító szerint „nemegy diplomás ember irigyelheti képességeit" –, és felhívta a népet, hogy nemzeti és vallási különbség nélkül tartsanak össze mindenkor. A gyűlésről távozó Frucul Gyurica (román) és Jorgovics Mita hangosan kifakadtak a harmados kukorica ellen, a „felháborodva" visszaszóló gazdákat megverték.[379]

Várkonyit már becsukták, ezt tudták a Torontál megyei Tóbán is, elszántságuk azonban nem csökkent. Annak ellenére, hogy a vidéki független szocialista vezetőket is rendőri felügyelet alá vonták s állandó zaklatásnak tették ki, a mozgalom továbbra is terjedt – Várkonyi és a *Földmívelő* nélkül is. Bár az MSZDP mindenütt megpróbált Várkonyi helyébe lépni, a pártvezetőség 1899-ben készült jelentése is elismeri, hogy 1898 második felében Várkonyi hívei még „erősen szervezkedtek Heves megyében". A szervezkedés átterjedt Nógrád megyébe is. Szinte hihetetlen az a fanatizmus, amellyel vezér és minden további útmutatás nélkül, a példátlan üldözések közepette is próbált fennmaradni a független szocialista mozgalom. Még 1898 júniusában is azt jelenti Lázár Vilmos detektív, hogy hazugság, amit a szociáldemokrata lapok közölnek, hogy a független szocialisták tömegesen csatlakoznak az MSZDP-hez.[380]

A nehéz időkben, mint addig is tették, kézzel írott röplapokat, bátorításokat köröztek a mozgalom vezetői. A már 1889-ben megismert dömsödi Mészáros Péter „Földmíves munkások!" címmel írt tiltakozást a rabszolgatörvény ellen. A februárban, Dömsödön kelt röplapot Nemes

Istvántól kobozták el, amint Kunszentmiklósról vitte volna tovább. „Ébredjetek fel és rázzátok le magatokról az élősdieket!" – írta Mészáros. A folytatás sem volt kevésbé lázító: „Félnek, hogy felvilágosodtok, s *üt a nagy számadás órája, melyben mindenki meglátja, hogy az utolsók elsőkké – s az elsők utolsókká lesznek*, s felnyílnak mindnyájunk számára adatott országos jog – melyből *kiszoríttatnak az ebek, s lészen új ég és új föld és új emberiség*." Olyan alkotmány lesz, amelyben nem lesznek sem dúsak, sem kodusok.[381] Pogány István Szeghalomról szintén leveleket terjesztett a szomszédos településeken. Vésztőre eljuttatott írásában a feltételek további betartására szólított fel, illetve arra, hogy ha a feltételeket nem fogadják el, járjanak el úgy, mint Sámson a filiszteusokkal, vagyis gyújtsák fel a vetést. A leveleket terjesztő munkások másolás közben gyakran hozzáírtak ezekhez a felhívásokhoz. Bedobták a Pogány-féle felhívást a békési főszolgabíró ablakán is. Ráírták: „Nem sokáig fog élni, vége az életének. Addig nem nyugszunk, míg egy golyót nem fog kapni, mert nagy piszkos ember ön."[382]

Mindkét kézzel írott röplap a Bibliára hivatkozik. Igazolják utólag is Gubody ceglédi polgármester megállapítását, hogy a bibliás emberek voltak a legfanatikusabbak. Ezt majd a *Földmívelő* 1899-es újbóli kiadása csak megerősíti. 1898 elejére az önmaga erejét felismerő agrárszocialista mozgalom, melyben továbbra is a gazdasági bérharc, az orosházi vonal dominált, egyre erőteljesebben fejezte ki az 1894-es vásárhelyi eszméket és szélesedett a fennálló társadalom megdöntésére irányuló mozgalommá. A rabszolgatörvény életbe léptetése és a példátlan terror alkalmazása nélkül ez a mozgalom májusra valóban országos parasztfelkelésbe csaphatott volna át. Az elégedetlenség nem csupán az MSZDP és Várkonyi által megszervezett tömegek magatartásában fejeződött ki, hanem az agrárproletariátus és a szegényparasztság egész táborára jellemző volt, s egyre nagyobb számú birtokos paraszt csatlakozott hozzá, sőt az értelmiség alsóbb rétegei is szimpatizánsaikká váltak. A mozgalom országos kiterjedésével a „szocialistaság" egyre inkább az elégedetlenséget és a harci elszántságot fejezte ki, nem a marxista tudatosságot. Ebből következik, hogy az MSZDP nem olvaszthatta be a mezei munkásság mozgalmát az ipari munkások mozgalmának széles áramlatába, létrehozva ily módon az általános választójogért vívott harc békésen szervezkedő táborát. Az ipari és mezőgazdasági munkásság elégedetlensége és harci elszántsága ekkor nem volt azonos. Helyzetüknél és létszámuknál fogva a mezőgazdasági munkások voltak elszántabbak, forradalmibbak. A fővárosból Szegedre kiutasított Pollák Béla pártvezetőséghez írt levele ezt

ki is fejezi: „Ami a mezei munkásokat illeti, leírhatatlan az állapotuk", írja Pollák, és elmondja, hogy Csongrád megyében 10 000–12 000 ember nyomorog, ezért véleménye szerint *„sokkal célszerűbb, ha előbb a földmívelők szervezkednek és csak azután a megelégedett és nyugalomteljes gyári parasztok"*.[383]

Polláknak nem volt teljesen igaza, hiszen 1898-ra az ipari munkásság is kemény küzdelemre kényszerült a Bánffy-kormányzattal a párt és a legális munkásszervezetek megvédéséért, ugyanakkor kétségtelen, hogy az akkor még zömmel kisipari fővárosi munkásság elszántsága elmaradt a mezei munkásokétól.

A fővárosi munkásság sikerrel megvívott harca nem mérsékelhette az alföldi terrort, és nem menthette meg a földmunkások szervezkedését. A kiéheztetés és a csendőri, katonai megszállás lassan felőrölte és szétdarabolta e mozgalmat. A kiéheztetés volt a leghatásosabb kényszerítő erő. Láttuk Tóbán, hogy a munkásigazolványok kiváltásának megtagadásával az uradalmak dacolni tudtak, s a sokgyermekes családok éhezése kényszerítő erővel hatott a munkásokra. A szocialistaság feladását hosszabb éheztetéssel kényszerítették ki a hatóságok. Huszka Mihály, a csongrádiak vezére például 1900-ban már kénytelen volt beadványt írni a főispánhoz, melyben panaszolja, hogy mint szocialistákat sehol nem alkalmazzák őket 1898 óta. Munkakérésüket azzal indokolta, hogy már szakítottak a nemzetköziekkel, és hazafias irányban szervezkednek (Mezőfihez csatlakoztak).[384] Huszkát 1898 májusában a rabszolgatörvény alapján 60 napi elzárásra és 400 forintra büntették titkos gyűlés szervezése miatt.[385] Ezzel az aratástól eleve elesett. Az MSZDP 1899-es kongresszusán is azt panaszolta, hogy meg sem mozdulhat, mert kapja a 60 napot. Különösen Csongrád megyében, a hírhedt szocialistaellenes főispán, Vadnay birodalmában – az ő felhívására – nem alkalmaztak a gazdák többé szocialistákat. Ez volt a kiéheztetés módszere. Az albertirsai Tószegi Mihály ezt úgy hidalta át, hogy a fővárosban keresett munkát, és éjjel a szőlőkben bujkált; természetesen titkos gyűléseket is tartott. Az irsai rendőrség őt is elfogta és átadta az ügyészségnek.[386]

A magyar hatóságokhoz hasonlóan léptek fel másutt is. A horvátországi szocialista szervezkedést a magyarországinál is kegyetlenebbül torolták meg az ottani hatóságok. A szocialista szervezkedésben és a „zendülések"-ben részt vevőket itt súlyosabb büntetésekben részesítették.[387]

1897–1898-ban Olaszországban is a magyarországihoz hasonló helyzet állt elő. 1897-ben Olaszország több tartományában aratási sztrájkok robbantak ki, több településen véres összecsapásokra került sor a ható-

ságokkal.[388] Az ottaniak tájékozottak voltak a magyarországi eseményekről. 1898 májusában Genovában például 5000 munkás és kb. 1000 polgár tiltakozott a magyarországi helyzet miatt. Közben a megtorlás ott is elindult. Május 16-án Milánóban 71, a többi kerületben 1000-nél is több szocialistát tartóztattak le. Több helyen a szocialista lapok szerkesztőit, kiadóit is előállították. A földmunkások Milánóban torlaszokat építettek, amelyeket a hatalom ágyúval vert szét. „A kétségbeesett éhezőket tömegesen leszámoltatta a hatalom" – írta az *Állam Nélkül* című lap.[389] Átterjedt a mozgalom Romániába is, később pedig a cári Oroszországban lángoltak fel a prasztmozgalmak. A fáziskésésben levő kelet-európai államok nem tudták a szociális feszültségeket gazdasági eszközökkel levezetni, ezért a szociális kérdés hazánkhoz hasonlóan ott is rendőri üggyé vált.

Az agrárszocializmus kisugárzása, földszerzési mozgalmak

Az 1897–1898-ra tömegessé váló agrárszocialista mozgalom szociális indítékai a földmunkásoknál lényegesen szélesebb társadalmi réteget érintettek. Mint arról eddig is többször szóltunk, a Várkonyi István vezette mozgalom magával ragadta a szegényparasztságot, néhol tömegesen a módosabb parasztokat is. Nem egy település kisiparosai ugyancsak a mozgalommal tartottak. A vidéki kisiparosokra és az értelmiség szegényebb elemeire – főként a tanítókra – hatottak a szociáldemokrata eszmék. A Délvidéken a szerb radikálisok mozgalma is hatott a szocialista szervezkedésre, és fordítva. Magyarországon a sajátos viszonyok miatt – mint erről e munka elején már szóltunk – nem alakult ki igazi ellenzéki polgári párt, nem volt számottevő polgári radikalizmus, ezért a kispolgárság és az értelmiség körében is nőni kezdett az érdeklődés a szocialista eszmék iránt. Fokozta az érdeklődést és a szocialisták iránti rokonszenvet a Bánffy-kormányzat eljárása és az ellenzéki Függetlenségi Párt tehetetlensége. A kiváltott hatás két irányban is megnyilvánult, egyrészt a szocialista eszmék iránti rokonszenv erősödésében, másrészt a földkérdés megoldatlanságának felismerésében. Vidéken nem egy falu teljes lakossága szocialista lett, a birtokos parasztokat és a bírót is beleértve. 1897-ben, 1898-ban tömeges jelenséggé vált, hogy a helyi képviselő- és presbiteri testületekbe a választásokon a szocialisták bejuttatták képviselőiket. Nem egy hatósági jelentés arról számolt be, hogy a szocialistáknak titkos híveik vannak a községi, városi elöljáróság tagjai között.

1897-ben az egyetemisták körében is terjedtek a szocialista eszmék, sőt az MSZDP kongresszusára Szabados Sándor személyében már küldöttet is választottak. Különböző asztaltársaságokban és szabadkőműves-páholyokban is nőtt a rokonszenv az üldözött szocialisták iránt, és tanulmányozták a szocialista eszméket.

A továbbiakban azokkal a csoportokkal és azokkal a nézetekkel foglalkozunk, amelyekre szocialista, illetve agrárszocialista nézetek hatottak. Mindenekelőtt a vidéki tanítók körében hódítottak a szocializmus eszméi. A kultuszminiszter külön feladattá tette ezekben az években a vidéki tanügyi hatóságok számára ezek észlelését. A szocialista tanítómozgalom átterjedt a nemzetiségekre is. Kiszács község jegyzője jelentette az alispánnak 1897. október 20-án, hogy Micsátek János nyugalmazott tanítónál járt Lapár Rudolf, és érintkezett vele Csjev Márton, Benya Pál, Podolini Mihály, Cseman Tamás, Mihál Mihály, Kardelisz György és Lichner Károly tanító. Lichner többször járt Havai János szocialistánál is.[390] A kiszácsi szlovákok mozgalmába bekapcsolódó tanítók nem álltak egyedül. Gondolkodásmódjukról képet ad Fülöp József kiskundorozsmai tanító 1897. augusztus 17-én Ceglédről keltezett, Várkonyihoz írott levele. A levélből kiderül, hogy a tanító igen nagy tisztelettel adózik Várkonyinak, akire felnéz és akit nagyra értékel. Fülöp a szocializmust a kor uralkodó eszméjének nevezi, és hozzáteszi, hogy amennyire egy tanító helyzete lehetővé tette, tanulmányozta azt. A tanulás során meggyőződött, hogy Magyarország birtokrendszere igazságtalan. Nagy szakadék választja el a kincsekben dúskáló gazdagot az éhező szegénytől, ezzel szemben az ország terheinek zömét a szegények viselik. Ez arról győzte meg, hogy reformokra van szükség. „Hiszen az elégedetlenség és kétségbeesés, mely minden nemzeti átalakulásnak kiindulópontja és forrása, már ott él milliók lelkében! Nem is említve a birtoktalan nyomorultak százezreit, ott vannak az 5 holdon aluli, ún. törpebirtokok tulajdonosai (1 440 000 család), ott vannak a tönkresilányított kisiparosok ezrei, kik még egy pár évtizeddel előbb jólétben éltek, s ma már mindennapi kenyerüket is alig bírják megkeresni, ott vannak a szellem munkásai, a kishivatalnokok ezrei, kik ugyanazon fizetésből mint egy pár évtizeddel előbb, ma már koldusként tengődnek, ott van mindenütt az elégedetlenség a lelkek mélyén, csak el kell következnie az idők teljességének, meg kell telni a keserűség poharának egészen, hogy mindenki felkiáltson: *ezt tovább tűrni nem lehet, most már tenni kell!*"[391]

Mindezeket azért sorolta fel, hogy érzékeltesse Várkonyival: a középrétegek számára is lapot kell indítani, amely „kürtszava lenne a nemzet

milliói elégedetlenségének". Egyúttal úgy véli, ez irányítaná is a szocialista mozgalmat, mivel az a szegény és tudatlan munkások irányítása alatt nem haladhat kellően. Fülöp kiemeli, hogy a tudatlan, elhagyott munkások milyen kitartással szervezkednek, tanulnak, és ezt a nemzet életerejének, felbecsülhetetlen kincsének tekinti, de a mozgalom sikerét látja kockáztatva, ha a vezetés a kezükben marad. Felajánlja szolgálatait Várkonyinak, ha netán egy ilyen lapot kiadna. Várkonyi ennél a résznél rájegyzi a levél szélére, hogy a vezetésnek a munkásoknál kell maradnia, még ha ezek az emberek megcsalják is egymást és elferdítik is a tervet. Várkonyi tehát nem fogadta el a mozgalom értelmiségi vezetését, és semmi nyoma nincs annak, hogy Fülöp szolgálatait igénybe vette volna.

A Fülöp Józsefhez hasonlóan gondolkodó tanítóknál lényegesen nagyobb volt a szerepe Sima Ferenc országgyűlési képviselőnek, aki pályafutását külterületi tanítóként kezdte. A szentesi kubikosok gyermekeit tanító Sima, aki – éppen az ottani kubikosokkal együtt – megvédte Szentest 1879-ben az árvíztől, és ezzel politikai karriert csinált, jól ismerte a megye és ezen belül az uradalmi községek szegényparasztságának helyzetét. 1892-ben a tápéi körzet, majd 1896-ban Szentes országgyűlési képviselője lett. Földreformra vonatkozó első javaslatát már 1895 novemberében a parlament elé terjesztette, 1896-tól pedig már jelszóként hangoztatta: „*Jogot és földet a népnek!*" Mindezek valószínűsítik azt a feltételezést, hogy nem csupán Sima nézeteinek alakulására hatottak a kibontakozó agrárszocialista mozgalmak, hanem Sima Ferenc programja is hatással volt a független szocialistákra. Hiszen Sima még a ceglédi kongresszus előtt meghirdette a földreform gondolatát. Talán az sem véletlen, hogy éppen a szentesi Molnár Ferenc fejezte be beszédét Cegléden azzal, hogy osszák fel a nagybirtokot és hozzák be a progresszív adót.

Sima Ferenc felismerte, hogy Magyarországon következetes reformokat kell végrehajtani, biztosítani kell a polgári egyenlőséget, vagyis minden állampolgárnak egyenlő jogokat kell adni, beleértve az általános és titkos választójogot is. A szociális kérdést pedig – megítélése szerint – csak földreformmal, az egyházi és hitbizományi birtokok parcellázásával és a nagybirtok korlátozásával lehet megoldani. (Előbb 6000, majd 5000 holdban jelölte meg a birtokmaximumot.) Az ipari és a mezőgazdasági munkások védelmében hathatós szociális intézkedéseket sürgetett. A szociáldemokraták számos napi követelését támogatta.

Sima a Függetlenségi Párttal szembefordulva, átmenetileg az MSZDP-vel együttműködve, 1898 elejére eljutott egy önálló radikális párt megalakításának gondolatáig.[392] „Társadalmi rendünket és politikai intéz-

ményeinket immár ostromolják a kor leghatalmasabb eszmeáramlatának, a szocializmusnak a hullámai. S annak a szocializmusnak, amely nálunk létjogosultsággal és jövendővel bír, két alapos és erős indoka van" – írta Sima. Az egyik okot a nép jogtalanságában, a másikat abban látta, hogy a nagybirtok nagy része nincs felszabadítva, sőt egyharmada hitbizomány.[393] A Sima által megjelölt két reális indok felismeréséből fakadt a megoldásra irányuló program, amit a polgári jogegyenlőség legtisztább megfogalmazásával is alátámasztott: „Akit az isten egyformára teremtett, tegyük valójában emberré a polgári és emberi jogok gyakorolhatósága által *vallás, felekezet és nemzetiségre való tekintet nélkül*, hogy amint közös édesanyánk, ez a drága magyar haza, azonképpen testvérekké legyünk, mint ugyanazon anyának gyermekei."[394] A másik pillér, a földkérdés megoldatlansága a következő okfejtést kapja, amikor a parlamentben a földbirtokos osztály államfenntartó szerepét támadja: „De hogyha önök a földet államfenntartó bázisnak tekintik Magyarországon, akkor a földesurakon kívül elsősorban, sőt közvetlenül a munkást kössék ahhoz a földhöz, mert *az a föld lehet ám telekkönyvileg egyik, vagy másik birtokosnak a nevén, de az mint az állam köztulajdona, az állami jólét bázisa, a gyümölcsnek, az életfenntartásnak terrénuma*, csak akkor produkál és éltet, s akkor szolgál az állam felvirágoztató fundamentumául, ha a munkás verítéke áztatja a barázdát, s annak nyomán termékenyül meg a föld."[395]

A hitbizományok és a papi birtokok szükségtelenségét bizonyító cikkét azzal fejezi be, hogy „ha elvétetnek a főpapi birtokok, megszűnnek a jutalmazandó korteskedések, megszűnik a hereélet, és hivatott apostoli utódok lépnek az úr szőlőjébe".[396] Sima eddig idézett fejtegetései igen sok rokon vonást mutatnak az agrárszocialisták érvelésével. Felismerhető közös vonás bennük a rousseau-i hatás. Emellett a földmunkásokhoz hasonlóan Sima is hivatkozik Jézus Krisztusra, de nála a polgári jogegyenlőség eszméje és a földbirtokreform józan polgári érveken alapul. Már a megyei földszerzési mozgalom élén állva fejtette ki a következőket: „*A nép földet és jogot követel* joggal, mert csakis a tulajdon az, mely az egyéni s közszabadságot a polgári társadalomban és az államélet minden pontján biztosítja... *A népnek föld kell*, s ahol ezt meg tudja váltani – korlátlan tulajdonjoggal." Ahol nem, itt a kormánynak kell kisajátítani és elősegíteni a földhöz jutást. „*A földbirtok maximumát kell megállapítani*, vagyis törvényhatóságilag kimondani, hogy *egy családfő 5000 hold földnél többet telekkönyvi tulajdonul nem bírhat, s az ezen a határon túllevő tulajdonjog bármikor állami kisajátítás alá vonható, s apróbb parcellázás útján*

a nép közt kioszthatő."[397] Míg ez meg nem történik, addig a földéhes nép hatalmas tábora szemben fog állni a nagybirtokkal, és Sima szerint az elodázás csak nehezebbé teszi a megoldást. Minthogy meggyőződése, a megoldás csak földreform lehet, értekezését így fejezi be: „minden jelszónak abban kell kicsúcsosodni, hogy *földet a népnek!*".

A földosztást tehát nem Várkonyi István, nem a *Földmívelő* című lap reklámozta, hanem egy polgári radikális politikus, Sima Ferenc. Lapja, a Budapesten megjelenő *Függetlenség*, nem csupán a radikális eszméknek és az MSZDP híreinek adott teret, hanem a földbirtokreform gondolatát is népszerűsítette. Az 1898 januárjában Pfeiferrel megkötött egyezség alapján a *Függetlenség* „Munkás Világ" címmel betétet tartalmazott, melyet az MSZDP publicistái – elsősorban Mezőfi Vilmos – írtak. A lapot a *Népszava* üldözése miatt a pártvezetőség felhasználta híreinek közlésére, és terjesztette a munkások között. A pártvezetőség vidéki híveit is felszólította a *Függetlenség* olvasására. Így Sima földkérdésben elfoglalt álláspontja közvetlenül is hatni tudott a mozgalomra. Sima másik lapja, a *Szentesi Lap*, majd a *Csongrád megyei Ellenzék* Szentesen és környékén gyakorolt hatást az agrárszocialistákra. Az utóbbi rendre közölte a helyi szocialisták írásait. A Viharsarok számos településéről meghívták Simát gyűléseikre, ahol általában a demokratikus szabadságjogok megvédése szerepelt hivatalosan a napirenden. Sima jó kapcsolatot épített ki a Békési Imre vezette szentesi agrárszocialistákkal, s 1898-ban segítséget nyújtott számukra a *Csongrád megyei Munkáslap* megjelentetéséhez is.

A Független Szocialista Párt napi követeléseiben radikálisabb volt, mint Sima, mivel az 500 holdon felüli birtokok parcellázását követelte, de a szocialista végcélt tartva szem előtt, csupán a bérbeadásig jutott el. A polgári radikális Sima korlátlan tulajdonjoggal hirdette a parcellázást, mivel ő a polgári magántulajdon alapján állt és nem akart szocializmust. A földszerzést Sima két oldalról is szorgalmazta; a nincstelenek földhöz juttatása mellett a „közszükség" igényeinek megfelelően sürgette a telepes községek földhöz juttatását.

A dohánykertészek és az uradalmak által telepítettek községei (tömegesen voltak ilyen községek az országban) nem rendelkeztek határral. Mint láttuk, Szabolcsban még viskóikért is robotolniuk kellett. Az állattartáshoz nem volt közlegelő, és az ilyen községek lakói között még törpebirtokos sem akadt. Sima természetesen az ottaniak igényét fogalmazta meg, ami azt jelentette, hogy a telepes községek lakóinál felmerült a határhoz, a közös községi területek szerzéséhez és minimálisan a saját veteményeskerthez fűződő igény. Országosan jelentkezett a harmados, általában a

részes művelés helyett a haszonbérleti rendszer alkalmazásának igénye. Látva, hogy a nagy haszonbérlők továbbadják a birtokot kisebb bérlőknek, illetve mindkettő kiadja részes művelésre vagy napszámosokkal művelteti meg, követelték a földek közvetlenül kisbérletekbe történő kiadását. 1898-ban már ez az igény tömegesen fogalmazódott meg. Egyik változata volt ennek, hogy a község legyen a bérlő, és a bérletet a lakosság közt osszák ki. Nem egy település községi elöljárói is magukévá tették ezt a gondolatot, ami 1848 előtt egyébként már ismert megoldási mód volt. Ugyanakkor a taksás rendszer a Csongrád megyei Károlyi-uradalomban megteremtette a község közös elszámolásának rendszerét. Mindezek fényében a ceglédi kongresszus határozata nem a megoldást illetően, hanem az 500 holdnál nagyobb birtok *kötelező* bérbeadását javasolva volt újszerű. Az új keletű földszerzési mozgalom kibontakozásakor még sok helyen – nem csupán Szabolcsban – tekintette a nép lezáratlanoknak az úrbéri pereket és az úrbérrendezést. A polgári értelmiségiek között akadtak olyanok, akik ezt felkarolták. Országh Guthy Benő például, akiről a főkapitány azt írta, hogy „egyike a legveszedelmesebb embereknek", mivel mindenhol parasztokat lázít volt földesuraik ellen. Országh Guthy évekig működött Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes községekben; 1898 novemberében pedig megjelent Csongrád megyében és Kiskundorozsmán, s a földkiosztással elégedetlenek élére állt. Népgyűlés összehívására kért engedélyt a főszolgabírótól.[398]

Csongrád megyében már 1897-ben felvetődött a községek földszerzésének gondolata. A megyei képviselő-testületi ülésen Sima egyik híve, a mindszenti Haás Juda fejtette ki, hogy a községeknek kevés a földjük, így a munkásokat nem tudják foglalkoztatni, ezért a környező uradalmakból kell földet vásárolni és a rászorulók közt kiosztani vagy kisbérletek formájában kiadni.[399] 1899-ben, amikor a mozgalom általánossá vált a megyében, Mindszent község megszavazta Haás Juda javaslatát. Küldöttségileg megkeresték Pallavicini őrgófot, hogy „az uradalmi munkások bérének humánus megállapításával csillapítsa le a munkásnépet, ne adjon tápot a szocializmus terjedésének", a községnek pedig juttasson 1000 hold földet, bérlet formájában.[400]

Kétségtelen, a kormánykörök által is szorgalmazott igen költséges, ám vérszegény telepítési akciók is fokozták a földszerzés vágyát. A községi földszerzési akciók nem csupán a kedvezőbb szerzési mód tekintetében tértek el a telepítésektől, hanem abban is, hogy a lakosságnak nem kellett elhagynia szülőhelyét és az ország távoli, általában nemzetiségek lakta területeire költöznie.

Ekkorra már a parcellázás példái is sokasodtak. Szeged szabad királyi város a maga hatalmas pusztáit felparcellázva, kisbérletekként adta ki. Békéscsaba község megvásárolta a 11 700 katasztrális holdnyi Trautmansdorff-féle birtokot, és nagy részét felparcelláztatta. A birtoktestből jutott Bánfalva és Csorvás lakosságának is.[401] A mindszentiek mellett a sándorfalviak is tárgyalásokba bocsátkoztak az őrgróffal már 1897-ben. Kérték, hogy a névjegyzékben szereplő 640 sándorfalvi család számára – a községnek nem volt saját határa – parcellázzon földet, 1899-ben pedig memorandummal fordultak a kormányhoz, miután az uradalom nem hajlott a kérés teljesítésére. Kérték, hogy a kormány küldjön ki agrárkormánybiztost és az uradalomból sajátítsanak ki 5200 holdat, azt parcellázzák fel a névjegyzékben szereplő családok között.[402] Mindszent község 2000 holdat kért az uradalomtól, hogy azt 2–5 holdas parcellákban kioszthassa a rászorulók között. Haás Juda Novák tiszttartóval tárgyalt, de az utóbbi minden javaslatot visszautasított az őrgróf nevében. Az ekkorra már megyei keretekben jelentkező mozgalom megrémítette a Pallavicinieket és a Károlyiakat egyaránt. Az uradalmak a kedvező községi ajánlatok ellenére mereven elzárkóztak a kéréstől. Nem akartak precedenst teremteni és ezzel egy lavinát elindítani.

Mindszent, Algyő, Sándorfalva, Kiskundorozsma, Szegvár, Horgas stb. községek földszerzési mozgalma mögött Sima Ferenc állt. Sima lapjában napirenden tartotta a kérdést. „Mozog a föld a Csongrád megyei nép lába alatt – írta a lap. – Kezdenek az emberek a megye minden pontján öntudatra ébredni. Látja mindenki, hogy sopánkodással, szónoklatokkal és legfőképp a kormányra való támaszkodással a kisbirtokos koldusbotra jut, az iparos kapára szorul, a munkás nép kenyér nélkül marad." A válasz a cselekvés lehet. Egymás után hívták Simát a községek *„bevezetni a népet az agrármozgalomba.* Föld kell a népnek, apróbb parcellázással." Sima kijelentette, hogy addig nem hagyja abba a küzdelmet, nem teszi le a tollat, amíg a megyében minden munkáscsalád nem rendelkezik legalább 1–2 hold földdel. A megyei ellenzék Sima vezetésével próbálkozott gróf Dégenfeld kisszállási birtokának felvásárlásával és apróbb parcellákban történő kiosztásával is, de ez sem vezetett eredményre.[403] A sikertelen tárgyalásokat és a küzdelmet kommentálva, Sima leszögezi: *„Nem a vagyontalan és kisgazda harca ez, hanem a munkás népé, a nagy tőke és a nagy földbirtokkal szemben. Ez a harc mindinkább életkérdés a munkásnép részéről, s mindinkább a jogos és természetes küzdelmek mérkőzése."*[404]

A beadványok, tárgyalások, sajtócikkek sorozatával Sima Ferenc nem

csupán a megye birtokosait hangolta maga ellen, hanem a keménykezű főispán, Vadnay még ádázabb gyűlöletét is kiváltotta. „A tulajdon, a vagyon elleni izgatás izgatást jelent nemcsak a jogrend, a társadalom, a haza, hanem az emberi természet ellen is... A támadás, az erőszakra izgatás a mások tulajdona ellen csak enyhébb, de éppúgy az emberi természetet támadó merénylet, mint a mások élete elleni erőszakra izgatás. Saját bizonyos vesztébe rohan, ki lelketlen bujtogatók csábítására ily eszeveszett propaganda hívének szegődik"[405] – írta Vadnay, és ádáz háborút indított Sima és hívei ellen, melyben az egyik oldalon a megyei és szentesi hatóságok álltak, a másik oldalon a „néptribun", „Szentes koronázatlan királya", „a második Dózsa György" – ahogy hívei és ellenfelei nevezték Simát. Jellemző, hogy a Függetlenségi Párt Ugron-frakciójához tartozó Pázmándy Dénes (korábban Sima is ehhez a csoporthoz tartozott), aki 1900-ban képviselőjelöltként lépett fel Szentesen, Simát így minősítette: „Nevezzük egyszerűen Dózsa Györgynek, nem javított, de bővített kiadásban. Fájdalom, kevés kilátás van arra, hogy őt is elevenen megsüssék – a választás előtt." Pázmándy beszédével foglalkozva a radikális *Budapesti Napló* leszögezi, hogy félnek Simától a Pallaviciniek és a Károlyiak, mert az agrármozgalmat ellenük vezeti.[406]

A Károlyiak és Pallaviciniek igazi haragját akkor váltotta ki Sima, amikor az eredménytelen harc után egyéni telepítési akciót indított el, megkezdte sitéri akcióját. Megegyezett Roheim Nátán Bihar megyei birtokossal, hogy annak 6000 holdas sitéri birtokát felparcellázzák a vagyontalan Csongrád megyei községek lakosai között. Az akció 1900 februárjában indult el, és különösen a Pallavicini uradalom számos községe – elsősorban Sándorfalva – esetében a teljes elnéptelenedés veszélye fenyegetett. Végül a megyei birtokosok nyomására a megyei és országos hatóságok teljesen lehetetlenné tették az akciót. Az uradalmak megkezdték a határ nélküli telepes községek zaklatását, bosszút álltak, és megfélemlítő akciók sorát indították el. Károlyi Imre gróf a Mágocs községhez tartozó Tompahát és Lászlótelek lakosságát tette földönfutóvá. E településeket az uradalom 50–60 évvel korábban hozta létre, de most felszólította az ott élő 110 családot, hogy hagyják el az uradalmat. Ugyancsak felmondott Csúcsteleken 31 családnak. Ezek a telepesek teljes kiszolgáltatottságban éltek, még a telepet sem hagyhatták el a gróf engedélye nélkül, viskóikért robotoltak, és földönfutóvá tételük után mindent ott kellett hagyniuk. „Hol van ezen jobbágyok sorsához képest Károlyi Imre modern jobbágyainak helyzete? – teszi fel a kérdést Sima, majd kétséget nem hagyva afelől, hogy ki mellett áll a rokonszenve, így folytatja. – A grófnak jussa van ehhez,

őseitől örökölte ezeket a jobbágyokat, hatalmas birtokokkal. Tehernek tekinti ezt a földjén. Letörli onnan. *Hogy a törlés alatt ezer szem lábad könnybe, száz és száz kebelből fakad fel a kétségbeesés kínos aggodalmának fájó sóhaja, az nem tartozik senkire. A könnyet felissza a föld és a modern jobbágy testét takaró rongy; a fájó sóhaj pedig légbe száll, s nyom nélkül nyeli el a nagy világűr. Ez a modern jobbágy sorsa Csongrád megyében, Mágocson.*"[407]

Pallavicini őrgróf sem tétlenkedett: nem földet adott, hanem elvett. Péteri pusztát korábban 110 család megvette az Aradi Polgári Takarékpénztártól, a vételár kétharmadára hosszú lejáratú, 6%-os kamattal járó kölcsönt kapva. Közben a pénzintézet tönkrement, és az ügylet az őrgróf kezébe került. Felajánlotta, hogy más pénzintézeten keresztül továbbra is biztosítja a kölcsönt, de 9%-os kamattal. Mivel a telepesek a 6%-ot sem tudták fizetni, beérték azzal, hogy visszakapták pénzüket, és hajlandóak voltak a területet elhagyni.[408]

A Csongrád megyei földszerzési mozgalom Sima vereségével végződött, de országosan már feltartóztathatatlannak bizonyult. Az ország egyre több pontján keresték a nincstelenek a földszerzés módját. 1901-ben parcellázták a püspökladányi vallásalapítványi birtokot.[409] Ugyancsak 1901-ben a ceglédi, Várkonyi István befolyása alatt álló Újvárosi Egylet indított el parcellázási mozgalmat. Józsa Sándor 515 társa nevében írt kérvényt a kultuszminiszterhez, hogy a cseméri vallásalapítványi birtokot adja el a nincstelen földmunkásoknak. A kérvényt Gubody Ferenc, a város liberális polgármestere is támogatta, és személyesen vezette a küldöttséget a kultuszminiszterhez. Gubody a szociális kérdés megoldását szem előtt tartva, egyik átiratában így vélekedett: „Cegléd város közönsége a ceglédi vallásalapítványi uradalomból vett 460 hold földet azon célból, hogy azt egy holdas parcellákban, minden nyereség nélkül *lehetőleg vagyontalan munkások között ossza szét*, illetőleg adja el, hogy így a földmunkásokat fölbirtokhoz juttassa, hogy azok ezen jutányos áron, s kedvező feltételek alatt szerzett homokterületen szőlőültetés általi vagyont szerezhessenek."[410] A polgármester önzetlen segítő akciói ellenére az ügylet lassan haladt, évekig elhúzódott, és végül évi 8%-os kamat fizetése mellett juthattak hozzá a ceglédi földmunkások a cseméri homokhoz 1100 négyszögöles parcellákban. Ugyancsak Pest megyében Szada, Veresegyház, Kisszentmiklós községek megvették és a lakosság közt felparcellázták a Szent Jakab pusztát.[411]

A Sima által megindított földszerzési mozgalom találkozott a független szocialisták elképzelésével is. Ezt nem csupán a ceglédi eset példázza, ha-

nem a *Földmívelő* számos cikke is. 1902-ben a mozgalom már Csongrádban is eredményeket ért el, éppen a független szocialisták közreműködésével. Szatmári Péter, a *Földmívelő* akkori szerkesztője földművelő-egyesületet alakítva elérte, hogy a vásárhelyi nincstelenek 518 hold földet vehessenek bérbe Károlyi Sándor birtokából 10 évre. *„Földet kérünk, ezután is azt fogunk kérni, mindaddig, míg minden ember földhöz nem jut. Legyen a föld azé, aki megmunkálja és megfizeti az adót tőle"*[412] – írta Szatmári a *Földmívelő*ben. Javasolta minden községnek, hogy alakítsanak társaságot, és a társulás vegye bérbe a földet, mert csak így van esélyük. 1903. január 14-én „örömünnep" volt Horgoson is, ahol Kárász Imre 3000 hold földjét parcellázták fel 200 család között.[413]

Sima Ferenc az ellene indult hajsza után Amerikába menekült. Művét fia, Sima László, aki később, 1919-ben a megyei direktórium élére került, folytatta. Lapjában, az *Alföldi Ellenzék*ben vette fel a harcot a nagybirtok ellen. 1903-ban ismét megmozdultak a megye nincstelen községei, amikor gróf Károlyi Gyula örökösei eladni kívánták a 4000 holdas uradalmat. Sándorfalva, Tápé, Algyő községek tettek együttes ajánlatot: 1100 négyszögölenként 600 koronát ígértek, 15 évi határidőre. Pénzük nem volt, de abban bíztak, hogy dr. Kelemen Béla, akkor még baloldali képviselő ki fogja járni, hogy a földet a kormány vegye meg, és kedvező fizetési feltételek mellett parcelláztassa. A mozgalmat Roskovitz Arthur, a Szegeden megjelenő baloldali lap, a *Közvélemény* szerkesztője irányította. Algyőn gyűlést tartottak a parcellázásról. A Tiszán inneni járás főszolgabírája megjegyezte róla jelentésében: „Ezen egyénről pedig tudva van, hogy egyedüli törekvése mindig a közbéke és a rend felzavarása és nem a nép anyagi érdekeinek előmozdítása." A főszolgabíró figyelmeztetett: nehogy úgy járjanak, mint Sima sitéri akciójával. Az ajánlatot egyébként komolytalannak tartotta, mivel a községek nem tették le az 5% bánatpénzt. A jelentést a főispán a földművelésügyi miniszter kérésére tette, mert miután a miniszter a *Budapesti Hírlap*ból értesült az esetről, jelentést kért. Jellemző, hogy a megyei hatóságok inkább továbbra is gátolták a községek törekvését, míg a kormányzat már támogatta és segítette a hasonló megoldásokat. Már Szentes városa is parcellázott, igaz, hogy csupán házhelyeket és meglehetősen kemény feltételek mellett. (240 négyszögöles telkeket osztottak 240 koronás áron, 10 évi részletre, kilátásba helyezve az építési kölcsönt is.)[414]

A XX. század elején megindult parcellázások, földszerzési mozgalmak még további kutatást igényelnek; jelentőségüket történetírásunk eddig kevésbé méltatta. Az is további kutatást igényel, hogy mi lett a társulások

által szerzett bérletek sorsa. Felparcellázva, egyénileg használták-e, vagy közös szövetkezeti alapon hasznosították a bérleteket. Urbán Pál és társai Cegléden versenytárgyaláson szerezték meg a homokpusztai vallásalapítványi birtok 454 holdas bérletét és „szocialista bérlőszövetkezetet" alakítottak rajta. Tulajdonképpen egyéni földhasználatot honosítottak meg, de számos dologban közösen jártak el. Ez inkább a mai szakszövetkezetekhez hasonlított, azzal a különbséggel, hogy közös bérleten gazdálkodtak.[415]

A Sima Ferenc vezette Csongrád megyei földszerzési mozgalom az előző évek agrárszocialista mozgalmainak folytatása volt. Az agrárszocialista nézetek polgári átértékelése történt meg. Ez a mozgalom már tisztán polgári demokratikus jelleget öltött, még akkor is, ha a mozgalom hajtóerejét azok a földmunkástömegek adták, amelyek a szocialista eszmék talajáról jutottak el a földszerzési mozgalomig. Ez a mozgalom volt az, amelyet leginkább „földosztó" mozgalomnak lehetne nevezni, noha még ez a törekvés is távol állt a későbbi értelemben vett földosztástól. Vásárlással, bérbevétellel még csupán az agrárszegénység anyagi erőforrásainak szintjén mozgott. Így csak 1–2 holdas törpebirtokok szerzését tűzhették ki minimális célként. Sima törekvése, a hitbizományi és egyházi birtokok teljes és a földesúri földek 5000 holdon felüli részének felosztása a realitások talaján csak maximális program lehetett, aminek a tényleges keresztülvitelére nem volt a nincsteleneknek esélyük. Egyik figyelemre méltó vonása volt a törekvéseknek, hogy a független szocialisták is a konkrét gyakorlati megoldások felé fordultak. Bekapcsolódtak a földszerzési mozgalmakba, és ezzel együtt szorgalmazták a szövetkezetek alakítását. Ez volt az agrárszocialista eszmék egyik átértékelése.

A mozgalom bázisa a Viharsarok egyik megyéje, Csongrád megye volt. Nem csupán Sima Ferenc mozgalma kötődött Csongrád megyéhez: 1898 után a széthullott agrárszocialista mozgalmak mindegyik áramlata innen indult el. Nevezzük ezt a vonalat az először akciót indító község nevéről mindszenti vonalnak, megkülönböztetve a további, lényegesen eltérő törekvéseket megfogalmazó más irányzatoktól, mint például a szegedi vonal, amelyet a Pollák Béla vezette mozgalom testesít meg.

Pollák Béla szegedi mozgalma

Pollák Béla nyomdászt az 1898. március 15-i ünnepségek után utasította ki a fővárosi rendőrség Budapestről. Pollák illetőségi helyére, Szegedre költözött. Miután kiderült, hogy a szegedi hatóságok nem veszik túl szigorúan a „veszedelmes" szocialista agitátor, Pollák rendőri felügyelet alá helyezését, tevékenységét ugyan figyelik, de lényegében szabad teret kap, Pollák megkezdte a városban és környékén a szervezőmunkát, a mozgalom összefogását, majd irányítását. Erre nagy szükség is volt, hiszen a központtal a kapcsolatok jelentősen beszűkültek, és a hatósági üldözésnek kitett vidéki mozgalom közel került a széthulláshoz.

Az MSZDP vezetősége ugyanis a *Földmívelő* betiltására, a Független Szocialista Párt szétzúzására válaszolva megpróbálta a párt befolyását vidéken osztatlanná tenni, a Várkonyi befolyása alatti szervezeteket megnyerni, azokkal a szociáldemokrata vonalat elfogadtatni. A pártvezetőség ebben az időben – éppen a párt nehéz helyzete miatt – fokozta a demokratikus szabadságjogokért folytatott küzdelmet, és még inkább előtérbe helyezte az általános választójogért vívott harcot. Ehhez a harchoz kívánta az országos mozgalom egységét megteremteni, de meglehetősen ellentmondásosan. Lemondott az 1898 nyarán esetleg kibontakozó mezőgazdasági bérharcok ösztönzéséről és támogatásáról, mert félt a további véres összetűzések következményeitől. Célja csupán a mozgalom megőrzése, az összeütközések elkerülése, és ezen erők választójogi küzdelembe való beintegrálása volt. Ennek érdekében a párt az üldöztetés hatására lemondott a *Világszabadság* című lap további kiadásáról 1898 áprilisában. Csizmadia Sándort még februárban kiutasították a fővárosból, és Orosházára költözött, Urbán Cegléden lakott, így a földmunkáslap szerkesztő nélkül maradt. A pártvezetőség a további kockázatot nem vállalva, beolvasztotta a lapot a *Népszavá*ba. „Hiábavaló küzdelemben nem akarván erőnket elfecsérelni, megszüntettük kedves lapunkat" – írta Urbán Pál a *Népszavá*ban.[416]

1898 áprilisától érdekvédő és a mozgalom híreit közlő lap nélkül maradt a földmunkások mozgalma. Ezt az űrt egyrészt Schmitt Jenő próbálta kihasználni, lapját, az *Állam Nélkül*t népszerűsíteni, ezzel a független szocialista mozgalmat anarchista befolyás alá vonni, másrészt az MSZDP vezetősége próbálta meg a *Népszavát*, illetve a párt felhívásait eljuttatni azokra a vidékekre, így Szabolcsba is, amelyeken korábban kizárólagos volt Várkonyi befolyása. A megyében már áprilisban Pfeifer Sándor által írt leveleket foglaltak le, amelyekben a *Népszava* terjesztését

ajánlotta. Egy későbbi felhívásában, amely szintén eljutott Szabolcsba is, a pártvezetőség részletezi az üldöztetést, kifejti, hogy az adománygyűjtés felfüggesztése óta a pártot az anyagi csőd veszélye fenyegeti. Egyetlen módja maradt a támogatásnak, a *Népszava* terjesztése. A felhívás a május elsejei propagandaanyagok terjesztésére is felhív, mert ezek bevételéből támogatják a bebörtönzöttek családját.[417]

Az MSZDP vezetősége, a fizetett apparátus valóban nehezen biztosította jövedelmét és agitációs költségeit, ugyanakkor számos további forrás bizonyítja, hogy Várkonyi korábban hangoztatott egyik vádja, a lakosság „pumpolása" nem teljesen megalapozatlan: súlyánál nagyobb gondot fordítottak a párt vezetői a jövedelemszerzésre, és a mozgalom kiszélesítésének szándéka mögött időnként valóban meghúzódott az anyagi erőforrások gyarapításának szempontja is. Vidéki népgyűlésekre utazva, a pártvezetőség tagjai mindenkor gyűjtést rendeztek az útiköltségre, és a befolyt pénzzel soha nem számoltak el senkinek stb. Még a kiutasított Csizmadia Sándor is anyagi támogatásának elégtelenségét hangoztatta, de az Újpestre (!) kitoloncolt Rády is pénzt kapott. Állandó vitatéma volt Pollák és a pártvezetőség között is az anyagi támogatás, pedig Pollák helyi és országos gyűjtéseket rendezett.

Az MSZDP taktikájában a történtek után két lényeges változás következett be. Az egyik, hogy növelték a vidéki központok – ilyenek voltak a pécsi, a szegedi, a temesvári, a győri, az aradi, a debreceni, a kolozsvári, a brassói, a kassai, a marosvásárhelyi központok – önállóságát. A kiutasítások következtében megerősödtek a vidéki szervezetek, és ez lehetővé tette, hogy bizonyos decentralizálás menjen végbe a pártban. A másik változás, hogy a párt – éppen Várkonyi maradék híveinek megszerzése érdekében – kiszélesítette az agitációt a kisiparosokra és a kisgazdákra is. A vidéki központok külön lapokkal is próbálkozhattak. Megindult Aradon az *Új Világ*, 1898 májusában Pécsett a *Munkás* és Szegeden a *Munkáslap*. A pécsi lap is feladatának tartotta a környező megyék földmunkásainak szervezését, de az agrárszocialista mozgalom szempontjából a Szegeden kiadott *Munkáslap* vált igazán jelentőssé, ami azt jelenti, hogy az alföldi szociáldemokrata földmunkások mozgalma hamarosan Pollák Béla irányítása alá került. Pollák jelen volt a független szocialisták 1887. szeptemberi pártkongresszusán is. Jó kapcsolatai voltak Várkonyi híveivel.

Pollák május 18-án jelentette meg a lapot. Az ő neve főmunkatársként szerepel a címoldalon. A szerkesztő Sima Lajos, a kiadó Angyal János volt. A *Munkáslap* a „Csongrád megyei szociáldemokrata földművelő és

ipari munkások, kisgazdák és kisiparosok politikai és társadalmi havi közlönye"-ként jelent meg. A második számtól kezdve már Stettner Lajos szerkesztette, kiadója pedig a tulajdonképpeni kezdeményező, Ábrahám Mátyás, a helyi szabók szakegyletének vezetője lett.[418] A lap élvezte az MSZDP vezetőségének támogatását, és Pollák felhasználta a pártvezetőség és Sima Ferenc közötti jó viszonyt. Ennek következtében a lap első két számát Sima Ferenc lapjának nyomdájában, Szentesen nyomták. Ugyanitt állították elő párhuzamosan a volt független szocialista vezér, Békési Imre szerkesztésében a *Csongrád megyei Munkáslap*ot. A Szegeden kiadott havilap mellett ugyanis Szentesen is kiadtak egy havilapot. Az előbbi minden hónap 18-án, az utóbbi minden hó elsején jelent meg, s egymást kiegészítették. A lap megindítását Szabó Mihály asztalos, a lap kiadója jelentette be a polgármesternek. A lap a szegedivel azonos fejléccel jelent meg. Hogy pontosan meddig, azt nem lehet eldönteni, mivel nem maradt fenn. Első számait a hatósági jelentésekhez csatolták, így tudunk létezéséről. A rendőrkapitány – ügyészségi érdeklődésre reagálva – azt is leírja, hogy Békési és társai fedezik a költségeket, mégpedig úgy, hogy az előző szám bevételeiből adják ki a következőt, ezért a második szám elseje helyett csak július 5-én jelenhetett meg.[419] Mindezekből kiderül, hogy a Simával együttműködő, korábban a független szocialistákhoz tartozó szentesi agrárszocialisták az MSZDP-hez csatlakoztak.

Pollák Béla lapja felélesztette a mozgalmat, és alapvetően a szociáldemokrata vonal szerint határozta meg annak tartalmát. A fő helyre az általános választójogért folytatott követelés került. Szegeden, Csongrád megyében és a megye határain túl, elsősorban Bács-Bodrog és Torontál megye településein egymás után tartották a választójogi népgyűléseket. A gyűlésekre hivatalos volt Sima Ferenc is. A *Csongrád megyei Munkáslap* például azzal népszerűsítette a Szegedre június 19-re összehívott népgyűlést, hogy azon Sima is részt vesz. A népgyűlést végül június 26-án tartották meg, és a lap közölte Sima beszédét, amelyben követelte az általános választójogot és bírálta többek között az ellenzéki pártokat, amelyek szintén részesei – Sima kedvelt kifejezését használva – „az osztályparlamentnek".[420] A pártvezetőségnek a választójog kivívásához fűzött illúziói különösen megerősödtek Bánffy bukásának előrevetülésével, ezért a földmunkásmozgalom minden potenciális erejét ennek a célnak próbálták alárendelni. Mi sem jellemzőbb erre, mint hogy az aratási feltételek között a legfontosabb az lett: a gazdák vállalják az általános szavazati jogot. A *Munkáslap* felhívást intézett a munkásokhoz, hogy csak olyan gazdával kössenek aratási szerződést, aki követeli képviselőjétől az

általános választójog bevezetését. *„Ide a választási joggal, ha azt akarjátok, hogy a gabona learatva legyen!"*[421] – fenyegeti meg a birtokosokat.

A Csongrád megyéből kiinduló szervezkedés arculatát tehát a szociáldemokrata vonal határozta meg. Ám ez a mozgalom sem nélkülözte a bibliai tanítások és a szocialista eszmék összefüggését. Nyilván naponta felmerülő kérdésre válaszolt a lap „Krisztus mint szocialista" című cikkével. Sokan vitakoznak azon, hogy Krisztus szocialista volt-e, veti fel a kérdést a cikk írója, és leszögezi, az volt. Ha élne, most azt követelné, hogy az állam vegye kezébe a birtokokat – vagyis állami tulajdont hirdetne –, mert a papok meghamisítják tanításait.[422] A másik fontos vonása, hogy Pollák Béla – az e kérdésben módosult szociáldemokrata vonalnak megfelelően – nagy súlyt helyezett a birtokos parasztság megnyerésére is, elsősorban a választójogi harc és a demokratikus szabadságjogok kivívásáért folytatott küzdelem kiszélesítése érdekében. A *Munkáslap* kisgazdákhoz intézett felhívása a közismert jelszóval – „Nem lesz addig nyugalom Magyarországon, amíg az általános, közvetlen és titkos választói jog törvénnyé nem válik" – fejeződik be. Követeli a 800 forinton aluli jövedelem adómentességét, a fogyasztási adók eltörlését, az ingyenes igazságszolgáltatást, gyógykezelést és a progresszív adózást.[423] A követelések az MSZDP napi követeléseinek szintjén mozogtak, és elmaradtak a Sima Ferenc által meghirdetett radikális pártprogramtól; nem csupán a földbirtokreform elhanyagolása, hanem a birtokos paraszti érdekek kevésbé radikális megfogalmazása miatt is. Mindezek ellenére a birtokosok, látva a Függetlenségi Párt tehetetlenségét, programnélküliségét, csatlakoztak Pollák mozgalmához. Az 1898 szeptemberében tartott szegedi népgyűlésen a leutazó Bokányi Dezső is arról beszélt, hogy a kisgazdáknak, kisiparosoknak, a fölművelő és ipari munkásoknak egy szövetséget kell képezniük és együtt kell harcolniuk a közös ellenség ellen, és ez szerinte a nagytőkés gazdálkodás.[424]

A *Munkáslap* rögtön indulásakor közölte 917 csongrádi földmunkás aláírásával a csongrádi munkások által kidolgozott és elfogadott aratási feltételeket, és mellékelt egy aratásiszerződés-mintát. Már ehhez a közleményhez hozzátették Pollákék, hogy csak azzal a gazdával szerződjenek, aki elfogadja az általános választási jogot. Mindez azt engedte sejtetni, hogy a lap ösztönözni és támogatni fogja a mezőgazdasági munkásság bérharcát. Nem így történt. Néhány tudósítását leszámítva, a lap a választójogi harcot helyezte előtérbe. A központi pártvezetőség álláspontjának megfelelően nem harcolt a munkásigazolványok kiváltása ellen, csak azt javasolta, hogy a munkások Péter-Pál előtt, vagyis, amíg nem látják,

milyen a termés, ne kössenek aratási szerződéseket. 1898-ra békés aratást szorgalmazott, nem látva biztosítottnak az eredményes bérharcok feltételeit.

Pollák Bélának és társainak ilyen programmal is sikerült a megyében és környékén a mozgalmat újjáéleszteniük, megélénkíteniük. Különösen az 1898-as aratás, a nagyobb mezőgazdasági munkák befejezése után. „A pártmozgalom feltételei megvannak" – írta Pollák a pártvezetőséghez küldött jelentésében. Ezt azzal is alátámasztotta, hogy – mint országosan – igen sokan maradtak ki az aratásból, voltak munka és kenyér nélkül. Szegeden 1500, Csongrádon 900, Vásárhelyen 2000, a megyében összesen 10 000–12 000 ember.[425] Az agitációs munka eredményeként Polláknak 1899 elejére 71 településsel volt kapcsolata, ebből 22-t maga szervezett be a mozgalomba. A Csongrád megyei települések mellett a Bácskában és a Bánátban (Gyulafalva, Ó- és Újszivác, Csanapla, Ómoravica, Felsőhegy, Zenta, Kanizsa) terjedt ki befolyása. Pollák agitációs anyagokat küldött Bódi Ignácnak Recskre (Heves), Gégény Jánosnak Ibrányba (Szabolcs) és Zeminczky Jánosnak Sirokra (Heves). Vagyis kapcsolata volt a *Munkáslap*nak a szabolcsi és az élénkülő Heves megyei mozgalommal is. A *Munkáslap* előfizetését nyugtázták a Szabolcs megyei Nagyhalász községből. Kapcsolata volt Polláknak Jakab Imre nyíregyházi lakossal. A további – Csongrád megyén kívüli – települések közt szerepel Izsák, Albertirsa, Füzesgyarmat, Medgyesegyháza, Tápiószele, Aszód, Berettyóújfalu, Beregszász stb. Pollák a legtöbbször a helyszínen alakította meg a szervezeteket. A Torontál megyei főispán azt jelenti, hogy a csendőrség éberségét kijátszva folyik a megyében az agitáció. Sokszor a *Munkáslap* szerkesztőségében dolgozók a piacnapokon Szegedre érkezőket használják fel és látják el propagandaanyagokkal, amit csendőrileg nehéz megakadályozni.[426]

A szegedi bázis eredményes agitációs munkájának eredményeként a pártvezetőség elhatározta, hogy a párt vidéki agitációs munkájának központját Szegedre helyezi át, annak irányításával pedig Pollák Bélát bízza meg. Ezzel a szegedi *Munkáslap* jelentősége országossá vált. A belügyminiszter és a budapesti rendőrség is felfigyelt erre a mozzanatra, és Schwartz Józsefet, akit 1896-ban a pártvezetőség tagjává választottak és aki a rendőrség beépített embere volt, látszólag Aradra kiutasítva ráállították a Szegedről kiinduló szervezkedés figyelésére. A mozgalom részleteit Schwartz jelentéseiből ismerjük.

Schwartz az aradi rendőrkapitánynak is felajánlotta szolgálatait, és terjedelmes jelentést adott át neki a szegedi mozgalomról, a független

szocialisták szervezkedéséről. A belügyminiszter érdeklődésére a főkapitány közölte, hogy Schwartz „megbízhatósága nem esik kifogás alá", Rády Sándor mellett a legjobban ismeri a vidéket, kiválóan beszél románul, és „dákoromán" téren is kiváló szolgálatokat tehet. A 25 éves, eredeti foglalkozását tekintve baromfikereskedő Schwartz előre közölte megbízási díját feletteseivel: havi 80 forintot, vasúti szabadjegyet és az aradi kapitánynak teljesített szolgálataiért további 50 forintot kért.[427] Mindezek nem kezdő besúgóra vallanak. Ezentúl jelentéseit már egyenesen a belügyminiszternek küldte, akárcsak Gombosi Béla, aki hosszú időn át szintén mint a pártvezetőség tagja teljesített ügynöki szolgálatokat. Rendszeresen küldte a pártvezetőségi ülések jegyzőkönyveit.[428]

Schwartz a belügyminiszterhez írt jelentéseiben részletesen beszámolt Pollák valamennyi agitációs útjáról: hol és mikor alakított szervezeteket, azoknak kik a vezetői, hol rendezett adománygyűjtéseket, mik a tervei, mit tervez a pártvezetőség stb. A belügyminisztert még tanácsokkal is ellátta: „Felhívom kötelező tisztelettel méltóságodnak a figyelmét – írta egy alkalommal –, hogy figyelmeztetni méltóztassék a dorozsmai főszolgabíróságot, hogy ha Pollák Béla a fent nevezett járásban megjelen, utasítsa ki e területről, mert e kerületben, ha személyesen járkálván, erős anyagi támogatásban részesült."[429] A belügyminiszter tehát mindenről pontosan értesült, s információi alapján utasította vagy dorgálta meg a helyi hatóságokat. Értesíteni tudta Heves, Szabolcs, Torontál stb. megyéket az oda érkező agitációs anyagokról, a megalakított titkos szervezetekről, azok vezérkaráról stb. Így a helyi és országos hatóságok egyaránt mindenről pontosan tudtak. Pollák hogyan is foghatott volna gyanút, amikor Schwartzot kipróbált agitátornak ismerte, aki ellen az aradi *Új Világ*ban közzétett írásai miatt a hatóságok még eljárást is indítottak. „Némileg aktíve is részt kell vennem a mozgalomban, mert máskülönben nem fogok avval a bizalommal lehetni a mozgalomban, mint ma" – magyarázkodik Schwartz a belügyminiszternek.

A belügyminiszter mellett, akinek Schwartz és Gombosi teljesített bizalmi szolgálatot, Rudnay főkapitánynak is volt egy beépített embere a pártvezetőség soraiban és még egy, a közvetlen irodai személyek közül. Két fő, mert az egyik besúgótól eredő jelentésen többes számban szerepel egy ceruzás jegyzet.

Az a tény, hogy a rendőrség a pártvezetőség minden titkos lépéséről idejében értesült, igen nagy zavart idézett elő a pártvezetőségben 1899-re. Feléledt az egymás iránti bizalmatlanság, ami belső viszályok sorozatát indította el. Ez kihatott a Pollák vezette szervezkedésre is. Hozzájárult,

hogy a vidéki agitáció központját Szegedre helyezzék. A vezetőségbeli ellentéteket növelték a kiutasításokkal, bebörtönzésekkel előállt körülmények. A pártvezetőség újonnan kooptált tagjai nem ismerték kellően a helyzetet, a szakegyletekben úrrá lett a gyanakvás, ugyanakkor a szűkös anyagi viszonyok közepette a támogatás mértéke is ellentéteket szült. Nem csupán Pollák kevesellte a pártvezetőségtől kapott támogatást, hanem az Orosházán teljesen tétlen Csizmadia Sándor is. A pártvezetőség azt tervezte, hogy Pollák a vidéki agitációt vezesse, Csizmadia pedig a lapot szerkessze, hogy megélhetéshez jusson. Szóba került a *Földművelők Szaklapja* vagy a *Világszabadság* újbóli kiadása is, Csizmadia szerkesztésében. (Schwartz azt is jelentette a belügyminiszternek, hogy a párt készült a *Világszabadság* újbóli kiadására, de „ez nem a párt erőlködését jelenti, ez egy erkölcsi kényszer Csizmadia Sándor orosházi agitátor részéről, ki ezáltal akarván magának megélhetést biztosítani".) Csizmadia odáig ment, hogy a vidéki bizalmiakhoz körlevelet intézett, felpanaszolva: **őt** nem támogatják kellően anyagilag, mert a befolyt pénzeket a pártvezetőség elsikkasztja, és azért nem adja ki a *Világszabadság*ot, hogy ő ne jusson jövedelemhez.

Pollák a *Munkáslap*ban Csizmadia eljárását piszkos dolognak nevezte. „Piszkos azért – írta –, mert személyes érdek szólal meg minden sorában azok ellen, akik őt nem bírják – mert szegények – ropogós tízes bankókkal támogatni. Azt hiszi szegény feje, hogy ha ezeket elzavarnák, olyanok jönnének helyükbe, akik kitartják Őnagyságát!"[430] Groszmann Miksa leutazott Orosházára, hogy a *Világszabadság* kiadását megígérje és Csizmadiát eltántorítsa a vádaskodások folytatásától. A besúgó Schwartz azért tartotta a helyzetet megoldhatatlannak, mert „Pollák Bélának, kitől a fent nevezett szerkesztői üzenet származik, a mai viszonyok között több befolyása van a földmíves munkásokra nézve, mint a központi pártvezetőségnek".[431]

A belső viszállyal elfoglalt pártvezetőség alig törődött a vidéki munkával. Pollák joggal írta egyik felhívásában: „Az alföldi földművelő mozgalom fejlesztése nagyrészt reánk hárult. A kiutasítások óta megkezdtük a mozgalmat, és mondhatjuk, eredménnyel. A fővárosi elvtársak csak néma szemlélői mozgalmunknak, részt azonban nem vesznek benne, és így a mozgalom kényelmetlenebb oldalát nem ismerik."[432] A Csongrád megyei szociáldemokrata pártvezetőség 1899 márciusában kiadott nyilatkozatában szerepelnek a pártvezetőség ellen azok a vádak is, hogy a szükséges anyagiak beszerzése érdekében lényegesen több példányt küldenek a *Népszavá*ból, mint amennyit rendeltek. A nyilatkozat szerint

Bácscsanaplával, Bácstopolyával, Bácsalmással, Ó- és Újsziváccal és számos további községgel ezért szakadtak meg a kapcsolatok. Egyedül Német Istvánnál (Csanapla) 25 kilogramm lap fekszik eladatlan, a számlákat viszont elküldték. „Az agitáció helyett a lappal erőszakoskodtak, és ha valamelyik földművelő elvtárs felszólalt, akkor megszidták; ez történt Soblocher bácsalmási elvtárssal is."[433]

A pártvezetőség, Csizmadiát támogatva, februárban ismét kiadta a *Világszabadság*ot, majd májusban, miután Csizmadia büntetésének letöltésére a váci fegyházba költözött, beszüntette. Hogy Csizmadiának el kell kezdenie büntetését, ismert volt, és ez csak valószínűsíti Pollák későbbi vádját: pusztán azért döntöttek kiadása mellett, hogy a *Munkáslap*ot tönkretegyék. A *Munkáslap* tényleg megszűnt. Ez a tény teljes egészében szembefordította Pollák Bélát és híveit a vidéki mozgalmat a belső viszálynak és az anyagi érdeknek alárendelő pártvezetőség szűk látókörű tagjaival. Az események egyenes folytatása lett a *Szabad Szó* későbbi szentesi kiadása és a Mezőfi-féle szakadás.

Az agrárszocialista mozgalmak további fejlődése szempontjából is fontos pártszakadás hátterének feltárása eddig még nem történt meg, ezért ismertetése itt is szükséges.

1899 márciusára a pártvezetőség két táborra szakadt. A „Baron-párt"-ra – tagjai Baron Ede, Weltner Jakab, Groszmann Miksa és Izrael (később Kardos) Jakab – és a „Pfeifer-párt"-ra – tagjai Garami Ernő, Mezőfi Vilmos, Rády Sándor, Goldner Adolf. A pártvezetőség tagjai sorából származó bizalmas értesülés szerint a második csoport volt az erősebb. Pfeiferék 4 pontból álló programot dolgoztak ki: 1. általános választójog, 2. a szociáldemokrata mozgalom kiterjesztése a földmunkásokra, 3. „tekintve, hogy a pártvezetőségben egy olyan is van, aki a rendőrség fizetett kéme – mert hogy utóbbi mindenről tudomást szerez –, ennélfogva a pártvezetőségbe egészen új tagok választassanak", 4. fizetett pártalkalmazott nem lehet pártvezetőségi tag. A kidolgozott elvek jól mutatják a két csoport közti vitát. A „Baron-párt" tagjai nem kívánták a szociáldemokrata vonalnak megfelelően sem a mezőgazdasági munkások szervezését. Ezt azzal indokolták, hogy nem akarják a parasztokat lelövetésnek kitenni.[434]

A két csoport tíznapi vita után kiegyezett a soros pártkongresszus békés lefolytatása érdekében. Megállapodtak, hogy Groszmann, Pfeifer és Mezőfi nem vehetnek részt a kongresszuson, csupán Baron. Ő azért, hogy az esetleges vádak ellen védekezhessen. Gombosi és Matusch Nándor nem lehet a pártvezetőség tagja. Az addigi pártvezetőség tagjai közül

senki nem vállalhat jelöltséget. Groszmann, Pfeifer és Mezőfi egy éven belül bizalmi férfi sem lehet.[435] A pártvezetőség új tagjai – Garami, Weltner, Izrael – nem kerülhettek gyanúba. Bokányi, Csizmadia és Rády börtönben ült. Nem érthető viszont, hogy miért nem esett szó Teszársz Károlyról és Wankó Károlyról, aki a pártirodát vezette, annál is inkább, mivel a rendőrség a levelezés részleteiről és a címekről is pontosan értesült. A besúgó ezekben a hetekben a „Pfeifer-párt" soraihoz tartozott, innen adott részletes információkat, később átment az ellentáborba, ami kizárja, hogy maga Mezőfi vagy Pfeifer lett volna az illető.

A megegyezés azonban hamarosan felbomlott, megindultak az egymás elleni vádaskodások. A Pfeifer-párt tagjai március 31-én értekezletet tartottak, és a pártvezetőségbe jelölték: Bokányi Dezsőt, Kiss Károlyt, Goldner Adolfot, Leidner Ármint, Wesinger Ferencet, Vanczák Jánost, Kiss Nándort, Farkas Ferencet, Rády Sándort, Csizmadia Sándort, Pollák Bélát, Urbán Pált, Szalay Istvánt. Az értekezleten egy, a csoport által már korábban megfogalmazott nyilatkozatot is elfogadtak. A nyilatkozat, mely jól szolgálhatta volna a párt további érdekeit, így szólt: „Alulírottak kijelentjük, hogy a következő elvek végrehajtását tartjuk ez idő szerint szükségesnek és alkalmasnak arra, hogy pártmozgalmunkat életerőssé, sikeressé és az egész munkásságra üdvössé tehessük: 1. Erélyes és kérlelhetetlen országos mozgalom indítandó az általános és titkos választási jogért, sürgősen a jelenlegi politikai viszonyok kiaknázásával. Ebből kiindulva rendszeresen oda kell működni, hogy a földművelő mozgalom elsősorban az általános és titkos választási jog kiküzdésére irányuljon. 2. Mélyreható felkarolása minden eszközzel a földmívelő mozgalomnak, továbbá lelkiismeretesebb és szorosabb összeköttetés a vidékkel. 3. A pártvezetőség eddiginél hathatósabban támogassa a szakmozgalmat, a szervezetek kiépítésével, azok alakításával, és ne csak akkor törődjék a szakszervezetekkel, amikor szüksége van azokra. 4. Fizetett pártalkalmazott pártvezetőségi tag ne lehessen. 5. Minthogy bizonyos, hogy a pártvezetőség minden tényéről a rendőrség alaposan van informálva, szükséges, hogy a múlt kongresszuson választott pártvezetőség budapesti, ki nem utasított tagjai közül a jövő kongresszusig a pártvezetőségnek senki tagja ne lehessen. 6. Az új pártvezetőség feladata legyen az összes szociáldemokrata erőket testvéries együttműködésre egybetoborozni.

Eme irányelvek megvalósítását a pártmozgalom érdekében okvetlenül szükségesnek tartjuk, és ezek megvalósításáért mindannyian szolidáris együttműködéssel és teljes erőnkkel és tehetségünkkel a párt keretén belül és a pártfegyelem betartásával küzdeni fogunk, nyomatékosan ki-

jelentvén, hogy a párt megbontása legtávolabbról sincs szándékunkban, és minden erre irányuló kísérletet leghatározottabban elítélünk és megakadályozni törekszünk."[436] A nyilatkozat eredeti dátuma 1899. január 19. A besúgói jelentés viszont április 1-jei keltezésű. E szerint a nyilatkozatot március 31-én fogadták el. A bizalmiak közül Tóth Imre (ácsok), Farkas István (cipészek), Weisz Lipót (esztergályosok), Farkas Lajos (II. kerületi bizalmi), Grünfeld Sándor (nyomdászok), Kiss Nándor (szobrászok), Ledner Ármin (aranyművesek) írták alá. Az aláírók közt szerepel még Pfeifer Sándor, Mezőfi Vilmos, Kiss Károly és Wankó Károly. Nem szerepel viszont Garami és Goldner.

A földművelők 11-es bizottsága is ülést tartott Orosházán, és csatlakozott Pfeiferék 6 pontjához.[437] A későbbiek tanúsága szerint a dunántúli szervezetek is Pfeifer mellé álltak. A hat pontban megfogalmazott célok közül a legfontosabb az volt, hogy a vidéki szervezkedést és a szakmozgalom fellendítését az aláírók szívügyüknek tartják és nem törekszenek a párt megbontására. Lényeges és új dolog volt emellett a korábbi belső pártviszályokkal szemben az, hogy a sajtó nem teregette ki a viszályt, a szemben álló felek nem szórtak átkokat egymásra. A *Népszava* a Mezőfi-féle szakadás közvetlen kibontakozásáig, 1899 végéig egy szót sem ejtett a belső viszályról. Az április 3-án a pártvezetőséget megválasztó összejövetelen két listát osztottak ki. Pfeiferék listája vörös, Baronéké pedig halvány rózsaszín volt. A vörös szavazólapon a már említett nevek közül kimaradt Farkas Ferencé, felkerült viszont rá Wankó Károly, Reisch Ferenc (szabó), Schiff Gyula (mázoló), Schmira Károly (kőműves, Pécs). A rózsaszín szavazólapon a következők szerepeltek: *Bokányi Dezső*, *Csizmadia Sándor*, Gombosi Béla, Izrael Jakab, *Kiss Károly*, Klárik Ferenc, Matos Jenő, *Reisch Ferenc*, *Tóth Imre*, Tóth Péter, Teszárs Károly. Az ellenőrzőbizottságban pedig: Buchinger Manó, Sághy Adolf és Kohn Miksa. (A kiemeltek a vörös szavazólapon is szerepeltek, ketten a 6 pont aláírói között is ott vannak.)

A két lista egyike sem tartalmazta Garami, Weltner, Groszmann és Pfeifer nevét. A vörös listára az eredeti megállapodás szerint kerültek a jelöltek, négy vidéki is volt köztük. A „Baron-párt" listájára a korábbi pártvezetőség tagjai közül felkerült Izrael Jakab, Matos Jenő, Teszárs Károly és Gombosi Béla. Főként Gombosi listára vétele volt furcsa (ő a betegpénztár hivatalnoka is volt). Az árpilis 2-án megnyílt pártkongresszus előzménye és lefolyása már teljes egészében előrevetítette a pártszakadás bekövetkezését. Az előkészületekben jelentős szerepet játszó Baron Ede a maga kicsinyességével, a betegpénztári tisztviselők segítsé-

gével – az elnöki teendőket Gombosi és Matos látták el – és a rendőrségi aknamunka tökéletes végrehajtásával olyan botrányos helyzetet tudott előidézni, ami válságba sodorta a pártot.

Rudnay főkapitány, akit pontosan tájékoztattak az események várható alakulásáról, levéllel fordult Széll Kálmán belügyminiszterhez, hogy a vidéki küldöttek felutazását akadályoztassa meg. Nyilvánvaló volt, hogy a vörös lista, amely négy vidéki nevét is tartalmazta (Csizmadia, Pollák, Urbán, Szalay), nagyobb támogatásban részesült volna a vidékiek részéről, attól eltekintve is, hogy a „Pfeifer-párt" lényegesen pozitívabb magatartást tanúsított, mint a másik csoport. A vidékiek kirekesztésével viszont mód nyílott volna a rendőrségnek kedvezőbb rózsaszínű lista keresztülviteléhez. A belügyminiszter „kizárlóag OK. igen bizalmas" jelzéssel körlevelet intézett a főispánokhoz, hogy a földmunkásokat „teljes bizalmas módon beszéljék le" a felutazásról, mert kívánatosnak tartja, hogy a kongresszuson a mezei munkások közül minél kevesebben vegyenek részt.[438] Ismert volt a vidéki szervezetek Pfeifer-csoport melletti kiállása és az átmenetileg Baron Ede vezetése alá került pártvezetőséggel szembeni bizalmatlansága. Ezt a Csongrád megyei pártvezetőség nyilatkozatban is kifejezésre juttatta. A már idézett nyilatkozat a párt Baron irányította gazdálkodását bírálta, kifogásolta, hogy Pollák nem kapott kellő támogatást. Az adott pártvezetőséget az országos mozgalom irányítására alkalmatlannak, a pártvezetőség tagjait veszekedő, önző, viszálykeltő, tehetetlen embereknek minősítette. Mindezek következtében Pollák Béla külön nyilatkozatban jelentette be visszavonulását és külföldre távozását. Külön kérelemmel fordult a rendőrkapitányhoz, hogy kiutasításától tekintsen el, és tegye lehetővé a kongresszuson történő megjelenését, hogy ott elvtársait felvilágosíthassa és érveit elmondhassa. Pollák kérelmében lépését indokolva ezeket írta: „A Magyarországi Szociáldemokrata Párt viszonyai, különösen a párt vezetése oly kétes, hogy mindezek látása után e pártban működő önzetlen emberek a passzivitást választják. Nehogy azonban a passzív állást elfoglaló emberek, kik között fent jelzett oknál fogva a mai naptól kezdve az alulírott is lesz, ki legyenek téve a szociáldemokrata párt hivatlan vezetői támadásának", szükségét látja, hogy már az előértekezleten részt vegyen, felhívja a vidékiek figyelmét a korrupcióra és visszavonulása okait előadja.[439] Rudnay főkapitány, miután szegedi kollégájától értesült Pollák szándékáról, rendőri felügyelet mellett hozzájárult Pollák felutazásához, megérezve, hogy Pollák megjelenésével az intrikát folytatni lehet. A „Pfeifer-párt" előértekezletén Pollák már megjelent, és a rendőrségi besúgó – még ekkor

is Pfeiferék táborához tartozott – azt jelentette, hogy izgatott hangulat várható, valószínűleg veszekedéssel.[440]

A várható veszekedés és összetűzés be is következett. A pártatlansággal és elfogulatlansággal egyáltalán nem jellemezhető kongresszusi vezérkar – az elnöklő Gombosi és Matos jelölve volt a rózsaszín listán, éppúgy, mint a mandátumvizsgáló bizottság feje, Izrael Jakab – már eleve kritikus helyzetet teremtett. Izrael Jakab kétségbe vonta, hogy Pollákot valóban küldték a szegediek, ezért mandátumát nem fogadta el. Pollák jelezte, hogy őt 200 szegedi elvtársa küldte, de Gombosi nem engedte felszólalni, ellenben a mandátum nélküli Békési Mátyás (Békéscsaba) nyugodtan felszólalhatott. Hosszas vita után táviratilag megkeresték Szegedet, s miután onnan igazolták Pollák küldését, az elnöklő Gombosi szavazást rendelt el arról, hogy Pollák szólhat-e. A küldöttek megszavazták a szólás jogát. Pollák megismételte vádjait, ám azokat Baron Ede szenvedélyesen visszautasította. A heves kirohanás és az elnöklő Gombosi szándékos erélytelensége oda vezetett, hogy Pollákot többen megtámadták, a jelenlevő rendőrségi kiküldött pedig feloszlatta a kongresszust. A bizalmas rendőrségi jelentés szerint a többség Baront okolta a a történtekért.[441] A *Cipész* című szaklap szerint az idézte elő a kongresszus feloszlatását, hogy Baron elveszítette önuralmát Pollák kritikája után. „Az igaz, hogy ez nem fordulhatott volna elő, ha a kongresszus vezetése nem lett volna olyan tapintatlan" – szögezte le a lap, Gombosi magatartására utalva.[442] A pécsi *Munkás* szerint provokatőrök is voltak a kongresszuson, ők idézték elő a verekedést.[443] Az *Építőmunkás* szerint kizárólag Pollák volt a hibás, mert a „párt felett alávaló bírálatot" akart mondani.[444] A nyomdászok lapja elvileg foglalt állást, úgy vélte, a vádat tárgyilagosan kellett volna cáfolni, nem erőszakos elnyomással.[445] Egy kívülálló lap szerint, amikor Pollák az emelvényre lépett, „Le onnan rendőrkém!, Aljas áruló!, Ki vele!, Verjétek meg!" – kiáltások hangzottak, Baron pedig azt kiáltotta: „Hazugság minden szava a nyomorultnak!" Ezután a pártvezetőség tagjai és a rendőrség emberei mentették meg Pollákot a veréstől.[446]

A történtek után Weltner javaslatára az asztalosok szakegyletébe mentek, és ott megválasztották az új pártvezetőséget. A bizalmas rendőrségi értesülés szerint a szavazást negyed óra alatt lebonyolították, s mire Krecsányi kerületi kapitány odaért, már csak a fővárosi küldöttek voltak ott meg néhány vidéki. A szavazásról nincsenek pontos forrásaink, az viszont tény, hogy 270 küldött negyed óra alatt aligha szavazhatott le. Valószínűnek látszik, hogy a vidéki küldöttek többsége már nem tudott

szavazni. A rendőrségi besúgó úgy értékelte, hogy több vörös szavazólapot adtak le.[447] Tudomásunk szerint a szavazás pontos eredményét nem hozták nyilvánosságra, a kongresszus tisztségviselői viszont a rózsaszín listás Baron-párti vezetőséget tekintették megválasztottnak. Hogy történt-e csalás és mi módon, ma már nehezen lenne megállapítható. Melyis András, a földművelők 11-es bizottságának később Mezőfihez csatlakozott tagja azt állította, hogy a pártvezetőség ijesztgetéssel, furfanggal és erőszakkal választatta meg magát, a többség akarata ellenére.[448] Hogy a többség nem a rózsaszín lista mellett volt, bizonyítja az a tény is, hogy Gombosi manőverei ellenére megszavazták Pollák felszólalását.

A megválasztott pártvezetőség kétes értékű győzelmet aratott a betegpénztári tisztviselők és a rendőrség segítségével. Ebben oroszlánrésze volt a belügyminiszternek dolgozó és a kongresszuson elnöklő Gombosi Bélának, a széles rendőrségi besúgói hálózatnak. Le kell szögezni, hogy nem ez volt a jobb megoldás. A vidéki mozgalom számára a Pfeifer-vonal háttérbe szorítása átmenetileg egyenesen hátrányos volt. Javított viszont a helyzeten, hogy a választástól függetlenül Baron mellett Weltner is a pártvezetőség tagja lett, és nagy agilitással részt vállalt az agitációs munkában. Igen nehéz feladatot jelentett a Pfeiferhez ragaszkodó vidéki szervezetek áthangolása, s végül nem is sikerült. Az egyik bizalmas rendőrségi jelentés arról számol be, hogy Győr, Komárom és Pozsony, valamint Tata és környékének szocialistái, Szabados Sándor, Kalmár Henrik (a kiutasításuk előtt pártvezetőségi tagok) és Csiszár, a tatai agrárszocialisták vezére arra törekszenek, hogy Pfeifert a pártvezetőség élére visszategyék. Ha a pártvezetőség nem hajolna meg a közakarat előtt, akkor erőszakhoz folyamodnának. „A mozgalom keletkezésének ügye főként abban gyökeredzik, hogy az agrárszocialisták ügye elhanyagoltatott" – szögezi le a jelentés, majd hozzáteszi, hogy Pfeifer távozása után 100 000-rel csökkent a szocialisták száma Magyarországon. Pfeifer pártvezérsége idején 18 000 példányban kelt el a *Népszava*, most meg csak 4000–5000-ben.[449] Ha a jelentés el is túlozza a befolyás mérséklődését, érzékelteti, hogy a pártvezetőségen belüli ellentétek kiéleződésében nem csupán a rendőrségi intrika és Pfeifer ügynöki tevékenysége,[450] hanem elvi okok is közrejátszottak.

1898-ban a mozgalom kényszerű decentralizálása a vidék szerepének megnövekedéséhez vezetett. A földmunkások igényt formáltak arra, hogy súlyuknak megfelelőbb befolyásuk legyen a párt vezetésére és taktikájának kialakítására. Igényelték egy állandó fórum, egy külön lap rendszeres kiadását, de az ő tevékeny közreműködésükkel, mint azt Várkonyi *Földmívelő*jénél megszokták.

Ezek az igények kifejeződésre jutottak a Pollák Béla vezette mozgalomban is. Pollák Béla tevékenysége nyomán 1898. október 30-án megyei értekezletet tartottak, és megalakult a Csongrád megyei pártvezetőség. Az értekezleten 21 küldött jelent meg, néhányan a megyén kívüli településekről (Makó, Magyarcsanád, Törökkanizsa) jöttek.[451] Csongrád példáját követte Csanád megye, ahol a makói Molitorisz István vezetésével 24 tagú Csanád megyei végrehajtó bizottság alakult. Ormos Ede javaslatára olyan döntést hoztak, hogy keressék meg a Csanád megyei gazdasági egyesületet és bírják rá, hogy ő is indítson mozgalmat az általános választási jogért.[452] 1899. január 1-jén Temesvárott tartották meg a délmagyarországi kisgazdák és mezei munkások kongresszusát. Tizenhét község képviseletében 27 küldött jelent meg. Ez a Viharsaroktól délre eső övezetet foglalta magába.[453]

Ezek az értekezletek és az MSZDP mögött felsorakozott földmunkások a választójogi harcot helyezték előtérbe, lemondtak a nagyobb bérmozgalmakról, illetve azokat is a választójogi küzdelemmel kapcsolták össze. Megmutatkozott, hogy a szimpla szociáldemokrata vonal elfogadtatásával is jelentős alföldi bázisra számíthat a párt. A Baron-párt hibája az volt, hogy ennek vállalásától is félt. Az 1899-es pártkongresszuson, amikor az általános választási jog kérdése került napirendre, bebizonyosodott, hogy a küldöttek nem ezt a taktikát kifogásolják, hanem azt, hogy a pártvezetőség nem tett meg ennek érdekében mindent. Farkas István kifejtette: a fővárosi békés tüntetésekkel nem sokat lehet elérni, inkább vidéken kell a hatóságok „tyúkszemére lépni", vagyis kikötni, hogy addig nem aratnak, amíg meg nem adják az általános választási jogot. Kiss Nándor pedig a következőket mondta: „A politikai átalakulások lehetővé tették azt, hogy az általános választói jogért komoly mozgalom legyen, de ez nem történt meg, lehet, hogy jóhiszeműleg jártak el, de tévedtek, mert nem ismerték fel a kínálkozó alkalmat, a helyzet jelentőségét, és nem tudták, hogy a helyzet azért van, hogy éljenek vele és használják ki. Ilyen alkalommal nem holmi függetlenségi pártokkal kell szövetkezni,

hanem a nép millióival."[454] A beszédet folytonos zaj és „úgy van!" felkiáltások kísérték, továbbá az elnöklő Gombosi Béla állandó korlátozó közbeszólásai. A kritika Pfeifernek is szólt, hiszen ő volt korábban a függetlenségiekkel történő összefogás egyik szorgalmazója. A pártkongresszust követő „földművesmunkás- és kisgazdakongresszus"-on – már az MSZDP is hivatalosan bővítette az összejövetelt a kisgazdákkal – több lényeges változást vehetünk észre. Ilyen változás, hogy Várkonyi hajdani vezető hívei közül Dobor István (Dunapataj), Puszta Pál (Orosháza), Fazekas Gábor (Kiskunhalas), Bikádi András (Bánfalva) már az MSZDP oldalán vezéreskedik, ami mutatja, hogy a párt könnyűszerrel meghódíthatta volna magának az egész alföldi mozgalmat. A másik szembetűnő vonás a saját laphoz való ragaszkodás. Határozatot fogadtak el a *Világszabadság* mellett. Az ekkor még létező lapot – mint erről már szó esett – a pártvezetőség később mégis beszüntette. A *Népszava* heti háromszori kiadása azonban nem helyettesíthette a saját lapot. A harmadik figyelemre méltó vonás, hogy a küldöttek nem elsősorban az általános választói jog éltetésével, hanem sorsukkal, nyomorúságukkal voltak elfoglalva. Helyzetük javítását helyezték előtérbe.

Mindezek figyelembevételével érthető, hogy a felülkerekedett Baron-vonal a *Világszabadság* beszüntetésével, az alföldi, s általában a vidéki mozgalom jelentőségének lebecsülésével lényegében elveszítette a vidék jelentős részét. A budapesti befolyás megtartása sem az újonnan „választott" pártvezetőségen múlott, hanem az annak munkájában tevékenyen részt vevő Garami Ernőn és Weltner Jakabon. Különösen az utóbbi vált igen aktívvá 1899-ben, és szervezőtevékenységével nem csupán pótolni tudta a börtönben ülő Bokányi Dezsőt, hanem fel is élénkítette a mozgalmat. Vidéken arra törekedett, hogy a most már Pfeifer vezette ellenzéket elszigetelje. Kevés eredménnyel járt, mert a vidékiek Pfeiferben látták a mezőgazdasági munkásság szervezésének támogatóját. De a fővárosi szakmai szervezetek egy része is az ellenzékkel tartott, és mindez hamarosan szakadáshoz vezetett. A szakadás elindításában jelentős szerep jutott a szentesieknek. Az ottani mozgalom vezérei közül Árvai Bálint cipész az MSZDP híve volt, Bajczer Imrét a Csongrád megyei vezetőségbe választották, Békési Imre, a független szocialisták helyi vezére pedig már Pollákkal együtt adja ki a *Munkáslap*ot. Békési ugyan nem szerepel az MSZDP 1899-es, földmunkások számára tartott kongresszusán, de a szociáldemokratákkal tart. A szentesi szocialisták immár egységes mozgalma – csak kis töredékük tartott Szatmári Péter *Földmívelő*jével – 1899-re felerősödött. Az egység mellett ezt elősegítette a *Munkáslap* és a

Sima Ferenccel kialakított együttműködés. Ennek következménye lett, hogy 1899-ben, a nagy nyári munkák befejeztével elhatározták: lapot adnak ki. Így született meg a *Szabad Szó*.

A lap kiadása egyáltalán nem ellenzéki és szakítási szándékot takart. Ezt mutatja az a hosszúra nyúlt vita, ami a lap kiadását megelőzően a pártvezetőség és a szentesiek között folyt. A pártvezetőség nem tartotta a lap kiadását időszerűnek, ezért megpróbálta a szentesieket lebeszélni róla. Izrael Jakab októberben kétszer is leutazott Szentesre. Az október 15-én tartott gyűlésen, a *Népszava* tudósítása szerint, sikerült is őket meggyőzni, mert Békési Imre a *Népszava* terjesztésére hívott fel. Kifejtette, hogy a megyei lap kiadása fontos lenne, de még nem érkezett el az ideje.[455] Izrael Jakab sikere azonban csak ideiglenes volt, mert a szentesiek eltökélték a lap kiadását, és szerkesztésével Pásztor Jánost, a Sima által kiebrudalt újságírót bízták meg. A *Szabad Szó* október 28-án a szentesi szociáldemokrata párt lapjaként megjelent Hollósy és Vajda könyvnyomdájában. Hollósy és Pásztor korábban Sima hívei voltak, de szembefordultak vele, és – valószínűleg hatósági biztatásra is – külön reformprogramokat népszerűsítettek – amelyeket Sima lapja többször leleplezett –, igyekeztek a munkásokat is megnyerni ezeknek, esetleg egy nemzeti alapon működő munkásszervezetet létrehozni. Pásztor viselt dolgairól nyilván a pártvezetőség is tudott, ezért az ő személyével a szakítást külön is szorgalmazta. Nem tudható, hogy az állás nélkül maradt Pásztor csupán anyagi okok miatt vállalta-e a szerkesztést, vagy távolabbi céljai is voltak. Az mindenképpen tény, hogy a pártvezetőség Pásztor személyét ürügyként használta fel a megjelenő *Szabad Szó*val szemben. A *Népszava* már november 7-én, a megjelent első száma alapján nyilatkozatban közölte, hogy a *Szabad Szó*t nem ismerik el pártlapnak és terjesztésének megakadályozására szólított fel. Pásztor János válaszában leszögezi, hogy a szentesiek az MSZDP hívei. A lap valóban a szociáldemokrata párthoz tartozónak vallotta magát. A társszerkesztők, Árvai Bálint és Békési Imre lényegében a megszűnt *Munkáslap* nyomdokain haladtak, a Csongrád megyei pártvezetőség által meghirdetett szélesebb összefogást szorgalmazták. A *Szabad Szó*ban december 2-án megjelent, a kisgazdákhoz szóló cikk szinte ismétlése a *Munkáslap* korábbi hasonló írásának.

A *Szabad Szó* mögött álló szentesi és Csongrád megyei szocialisták őszintén igyekeztek lapjukat megerősíteni és a párt vezetőségével elfogadtatni. Ismerték az előző pártkongresszuson történt manipulációk sorozatát, a betegpénztári tisztviselők visszaéléseit, a „megválasztott" párt-

vezetőség azonban nem nyerte el rokonszenvüket. Érthető módon, hiszen a *Munkáslap*ot halálra ítélték a *Világszabadság* kiadásával, majd a *Világszabadság*ot anyagi okokra hivatkozva beszüntették. A lap megszüntetéséhez Csizmadia és Szalay István is hozzájárult, azzal az indokkal, hogy ilyen szerkesztés mellett nem felel meg a célnak. Csizmadia számára ekkor az volt a legfontosabb, hogy miután bevonult a váci fegyházba, feleségét is Vácra telepítse és számára havi 40 forintot szerezzen a pártvezetőségtől.[456] Az anyagi okokra hivatkozás valójában azt jelentette, hogy a *Népszava* heti háromszori kiadása jobban jövedelmezett, és a pártbevétel növekedése Csizmadia érdeke is volt, meg a pártvezetőségé is. A földmunkások mozgalmi érdekei nem találtak olyan megértésre, mint amilyet – súlyuknak megfelelően – megérdemeltek volna. Urbán Pál pedig Cegléden csak kesergett. Hozzá is eljutottak a *Szabad Szó* első számai. A lapokat megköszönte, és sikert kívánt a folytatáshoz, sőt azt is megígérte, hogy igyekezni fog terjeszteni a lapot.[457] A pártvezetőség intésére azonban – szokásához híven – elállt a lap támogatásától.

A pártvezetőség egyáltalán nem taktikus magatartása miatt a vidéki agrárszocialista mozgalom vezetői, különösen Várkonyi volt hívei nem a pártvezetőséggel, hanem az ellenzékkel szimpatizáltak. Árvai Bálint szentesi cipésznek nyilván kapcsolatai voltak a Poór Árpád vezette fővárosi cipész szakegylettel, és a szentesiek ismerték a cipészek fenntartásait a hivatalos pártvezetőséggel szemben. Mindennek következményeként már a *Szabad Szó* második számában felmerült, hogy Mezőfi Vilmost a lap megnyerhetné munkatársának. Pfeifer, Mezőfi és mások még nem nyugodtak bele az előző pártkongresszuson végrehajtott fordulatba, és nem mondtak le a pártvezetés visszaszerzéséről. Arra számítottak, hogy a vidéki küldöttek többségének megnyerésével és a pártvezetőség által ugyancsak háttérbe szorított nagyüzemi munkásság szervezésével, küldötteinek támogatásával visszaszerezhetik a pártvezetőségben korábbi pozícióikat, sőt végrehajthatják a kívánt taktikai fordulatot is a párt politikájában. A pártkasszát kezelő Baron Ede befolyása az új pártvezetőségben viszont töretlen volt, így – az állandó fluktuáció: bebörtönzések, kilépések miatt – a korábbi kicsinyes szempontok érvényesülhettek. A pártvezetőség természetesen akadályozni igyekezett az ellenzék térnyerését. A legnagyobb taktikai hibát akkor követte el, amikor a vidéki mozgalmat kiengedte a kezéből, és ezzel lehetővé tette a Mezőfi-féle szakadást. A vidéki befolyás megszerzése nélkül a Mezőfi–Pfeifer-csoport kétségtelenül felmorzsolódott volna. Mezőfi csupán kihasználta a kínálkozó lehetőséget, kiaknázta a helyzetet, amit a pártvezetőség szűk-

látókörűsége idézett elő. Hiba lenne a bekövetkező szakadás miatt egyedül őt elmarasztalni.

A *Szabad Szó* megjelentetése és megerősödése lényegében katalizálta a folyamatot. A szentesiek, abban a reményben is, hogy megnyernek lapjuknak egy jó tollú publicistát, Sima Ferenc mandátumának megsemmisítése után felajánlották Mezőfinek a szentesi képviselőjelöltséget. Mezőfi és hívei a korteshadjárat után, látva a Viharsarok földmunkásainak eltökéltségét, ragaszkodását a *Szabad Szó*hoz, határozták el, hogy ezt az erőt felhasználják az adott pártvezetőség megbuktatására. Nyilván Mezőfi szorgalmazására indítottak széles körű akciót a földmunkások és határozták el, hogy a párt soros kongresszusán meg fogják védeni a *Szabad Szót*. A lap december 21-i száma elismeri a *Népszava* vádját, vagyis hogy bejelentés nélkül indult, de kifejti, hogy az igaz ügyet szolgálja, és megígéri: a következő pártkongresszuson jóvá fogják tenni a mulasztást. Közvetlenül a kongresszus előtt felhívást tett közzé a lap, kérve, hogy minden község küldjön képviselőt a párt és a mezei munkások, kisgazdák kongresszusára és ott szálljanak síkra a *Szabad Szó*ért. Azért, hogy 1. a *Szabad Szó* az ország összes szociáldemokrata földműveseinek lapja legyen, 2. a lap a földművesek kezében maradjon, 3. azon a helyen, módon és azok által szerkesztessen, mint eddig.[458] Közölte a lap a kongresszus napirendjét is.

Ez időben Orosházán ülésezett a földművelők 11-es bizottsága. Melyis András szerint a bizottság többsége szintén úgy foglalt állást, hogy a *Szabad Szó* legyen a földművelők országos lapja. Úgy döntöttek, a kongresszuson minden támadással szemben megvédik ezt.[459]

A látszólag békés kongresszusi előkészületek mögött a legerőteljesebb frakcióharc húzódott meg. Már Mezőfi szentesi korteskedése kapcsán megtagadták a szentesiek a hivatalos pártvezetőséggel a közösséget. Árvai, Békési és K. Szabó Sándor aláírásával – ők álltak 1900-tól hivatalosan a *Szabad Szó* mögött – levelet küldtek a *Népszavá*hoz, illetve az „úgynevezett pártvezetőséghez". Ebben felrótták, hogy érdekükben semmit nem tettek. Mezőfit nem támogatták, elvtársnak sem nevezik, pedig sokat áldozott a mozgalomért. Ennélfogva ők többé a pártvezetőséggel nem állnak szóba, leveleikre nem válaszolnak, és ha valakit leküldenek, azzal sem fognak beszélni. A pártvezetőség megtárgyalta a levelet, és azt állapította meg, hogy az Mezőfi stílusára vall. Izrael Jakab azt javasolta, hogy adjanak ki röpiratot Mezőfi viselt dolgairól. Fejtsék ki, hogy amit Mezőfi eddig a mozgalomért tett, azt mindig önző céljai érdekében tette.

A döntést a Bokányival, Csizmadiával és Weltnerrel történt megbeszéléstől tették függővé, az utóbbiak ugyanis nem voltak jelen.[460]

A pártlapokban viszont folytatódtak a kölcsönös vádaskodások. A pártvezetőség, érezve a veszélyt – Mezőfi a mezőgazdasági munkások mellett a nagyipari munkások, egy sor szakma, valamint kerületi szervezet támogatására számíthatott – minden eszközzel próbálta az ellenkorteskedést fékezni. Néhány ellenzéki választógyűlést megzavartak, és végül a bizalmiak egy részével bizalmat szavaztattak a pártvezetőségnek. Ezután a Mezőfi-csoport kérlelhetetlen akciók sorát indította el. Április 1-jén 15 szakma és három kerületi, valamint további 14 szervezet aláírásával határozatot hoztak a pártvezetőség ellen. „Tekintettel arra, hogy a mostani, *erőszakkal, csalással, ravasz fondorlattal megválasztott pártvezetőség nem képvisel mást, mint feneketlen korrupciót:* tiltakozunk az ellen, hogy a kongresszusig akár az országos párt, *akár a fővárosi munkások nevében írjon*, beszéljen, vagy cselekedjék. Kijelentjük, hogy *csak egy gyáva, tehetetlen, bűneinek súlya alatt görnyedező pártvezetőségtől* telhetik ki olyan ravasz és együgyű fogás, hogy a kongresszus előtt 24 nappal a *fővárosi bizalmi férfiak* kisebbségével bizalmat szavaztat magának a múltért, a jelenért és a jövőért. *Ez félrevezetése a kongresszusnak, amely egyedül van hivatva bizalmat vagy bizalmatlanságot szavazni*" – kezdődik a nyilatkozat, majd kifejezi a reményt, hogy a kongresszus a mostani pártvezetőségnél bizalmára méltóbbat fog választani. Elítélik az aláírók, hogy egyik elvtársukat (Migray Józsefet) Bokányi az iskola hatósága előtt „denunciálta".[461] Bizalmukról biztosítják három megtámadott elvtársukat (Mezőfiről, Pfeiferről és Engelmann Pálról van szó). A *Szabad Szó* a bevezető fejtegetéseiben már a betegpénztár zsoldjában álló besúgóknak nevezi Bokányi Dezsőt és társait.[462]

Április 5-én a főváros nagyüzemi munkásszervezetei, az „egyesült munkásszervezetek" nevében is készült egy nyilatkozat a kongresszushoz. A jelentés nyilván ismét Mezőfinek és híveinek a fogalmazványa. Hangneme igen kritikus, de nélkülözi az előbbi gyalázkodásokat. A támadás éle a betegpénztári hivatalnokok ellen irányul. E probléma megoldatlansága mindig fegyvert adott az ellenzék kezébe. Vádat emelnek a földmunkások mozgalmának elhanyagolása, a választójogi mozgalom budapesti sétákra redukálása és amiatt, hogy minden lépésről előre tud a rendőrség.[463]

A pártkongresszus lefolyása tükrözte a párton belüli ziláltságot és az ellentéteket. A mezőgazdasági munkások, küldöttek felutazása eleve hatósági akadályokba és anyagi gondokba ütközött. A felutazók csekély

száma azt is sugallja, hogy a fásultság is erősödött a mozgalom apálya idején. A kongresszusra nem engedték be a gyári küldötteket, 11 mandátumot megsemmisítettek. Erre Farkas István vezetésével az ellenzék kivonult a teremből, tiltakozva az eljárás miatt. A következő lépés az volt, hogy Mezőfi Vilmost kizárták a párt soraiból, mondván, Mezőfi a *Magyar Szó* munkatársa volt, és ez összeférhetetlenséget okoz. Ugyanolyan ürügy volt ez, mint Pfeifer Viktoriánál betöltött állása. Az ellenzék által kiteregetett sérelmek erősen hatottak a hangulatra, aminek egyik következménye volt, hogy a betegpénztári tisztviselők nem lehettek pártvezetőségi tagok. A jelentős részében 1899-ben kiegészített – nem az előző kongresszuson választott – pártvezetőség is elégséges kritikát kapott ahhoz, hogy az 1899-eshez hasonló fortélyhoz folyamodjon. Elfogadták, hogy a párt vezetését egy 25-ös bizottság végezze, tagjaira a fővárosi bizalmiak tegyenek javaslatot. Ennek az eredménye egy zömmel indifferens bizalmiakból álló pártvezetőség megválasztása lett. Ezt a szakmai szervezetek sikernek könyvelték el, ám mint várható volt, helyettük Bokányi, Weltner, Garami, Groszmann, Goldner, Vanczák János vették át a vezetést. Mezőfiék kivonultak a kongresszusról, mivel a szakadás elkerülhetetlenné vált, és megalakították az Újjászervezett Szociáldemokrata Pártot (USZDP). A történtek után a pártvezetőség 5000 példányban röplapot adott ki Mezőfi ellen. Ebben Mezőfit a „rágalmazó, besúgó banda legszennyesebb, legaljasabb és leggyávább alakjá"-nak nevezte. A legélesebben bírált személy mellette Engelmann Pál volt, aki Mezőfihez csatlakozott és a bécsi szociáldemokraták lapjában az ellenzék oldaláról bírálta a pártvezetőséget.[464] „Ő is árulója a munkásság igaz ügyének, ő is fizetett eszköze a párt ellenségeinek"[465] – írta a röplap.

A pártkongresszus után ült össze a földművesmunkások és kisgazdák kongresszusa. A pártkongresszus ennek hatáskörébe utalta a *Szabad Szó*, illetve a szaklap ügyét. Ezért a földmunkások küldöttei a szakadás ellenére megjelentek ezen a kongresszuson. A szentesieket Békési Imre és Kürti Mária képviselte. A kongresszuson részt vett Bokányi Dezső és Izrael Jakab. Egyiküket sem választották a pártvezetőség tagjává. Ezen a kongresszuson mégis a pártvezetőséget képviselték, ami mutatja, nem tulajdonítottak nagy jelentőséget a kongresszuson lezajlott választásnak. A szakkongresszus hatáskörébe utalt kérdések eldöntését jelenlétükkel, felszólalásaikkal ugyanakkor komolyan befolyásolták. A leghevesebb vita a *Szabad Szó* körül lángolt fel. A *Szabad Szó*t támogató felszólalók közül a legkövetkezetesebb a csongrádi Huszka Mihály és Békési Imre volt. Bokányi felrótta ismét Pásztort a szentesieknek és azt, hogy a képviselő-

választás alkalmával Mezőfit támogatták. Békési elmondta: a pártvezetőség nem támogatta őket, ezért fordultak Mezőfihez. Elismerte, hogy megsértették a pártfegyelmet, de szerinte ugyanezt tette a pártvezetőség is. Ajánlotta, hogy fogadják el pártlapnak a *Szabad Szót*. Huszka Mihály kérte, hogy a *Szabad Szót* fogadják el a mezei munkások és a kisgazdák szaklapjának. A 11-es bizottság volt tagjai közül Urbán Pál, Dobor István, Keresztes Mihály, Dovici János a pártvezetőség álláspontját osztották, míg több küldött megpróbált közvetíteni. Bokányi és Izrael Jakab azonban hajthatatlanok maradtak. Izrael, az érvekből kifogyva, ezeket mondta a szentesieknek: „A szentesiekről pedig tudjuk, hogy évekkel ezelőtt, midőn a földosztó Várkonyi handa-banda mozgalmát megkezdte, ők voltak az elsők, akik Várkonyit követték, ami szintén azt bizonyítja, hogy a szentesiek nem tudtak saját lábaikon járni, s nem voltak tisztában a szociáldemokrata párt eszméivel, mert még akkor is követték, midőn Várkonyit mindenki megvetette. Ez bizonyítja, hogy nem voltak tisztában a párt céljaival és eszméivel."[466] Izrael Jakab magatartása sokakat felingerelt, Kürti Mária pofon is ütötte őt. Erre a kongresszus rendje felbomlott, és a *Szabad Szó* hívei elhagyták a kongresszust. Ezzel a földmunkások mozgalma is deklarálta a szakadást. A vitázók közül Békési Imrét, Rácz Imrét, Huszka Mihályt, Kürti Máriát már az előző napon beválasztották a Mezőfi-párt 11-es bizottságába. Nem tudni, hogyan zárult volna a kongresszus, ha Bokányi és Izrael hajlik a józan kompromisszumra. Talán megkapták volna a *Szabad Szó* támogatásáért cserébe a Mezőfivel való szakítást és a földmunkások támogatását. Szomorú, hogy ezt nem kísérelték meg. Mezőfi kizárása és az USZDP megalakulása már ténykérdés volt. Miért mentek volna el Mezőfi eltökélt hívei az MSZDP által összehívott földmunkáskongresszusra, hogy a pártvezetőséget rábírják, ismerje el a *Szabad Szót* – a pártvezetőség részéről erre hivatott személy nem volt ott –, ha ez nem lett volna számukra fontos kérdés? A pártvezetőség magatartását talán az motiválta, hogy félt a Várkonyi mozgalmán nevelkedett vidéki vezetőktől. Ők lényegesen nagyobb önállóságot élveztek, és miután továbbra is kitartottak korábbi céljaik mellett, nyilvánvalóvá válhatott, hogy az általános választójogért folyó békés küzdelem „szociáldemokrata" köntösébe már nem öltöztethetők vissza, ezért hagyták őket elszakadni. A kongresszus végén a leapadt tábor az általános választási jogot éltette, Bokányiék ízlése szerint.

Az április 16-án megalakult USZDP kongresszusán 150–200 küldött vett részt. Molitorisz Gyula sütőmunkás olvasta fel a párt programját, amely tulajdonképpen az MSZDP részletezett napi követeléseiből állt.

Az elfogadott szervezeti szabályzat lényege is azonos volt a párhuzamos pártkongresszuson elfogadott szervezeti elvekkel. A beterjesztő hozzátette, hogy a párt az 1890-es elvi nyilatkozat alapján áll. Lényeges különbség a nyílt és békés szervezkedés hangsúlyozása volt.[467] Az USZDP részletes programja nyilvánvalóan Mezőfitől származott, hiszen azok pontjai szó szerint szerepeltek már Mezőfi 1900 januárjában Szentesen elmondott kortesbeszédében. Szentesen Mezőfi még részletesen foglalkozott a szocializmussal. A Kommunista Kiáltványból kiindulva a társadalmak történetén át bizonyította annak szükségességét. A termelési eszközök köztulajdonán alapuló társadalomban a javak arányosan oszlanak majd el és rövidebb lesz a munkaidő – mondotta. Elutasította a földosztást, mert szerinte 10 év alatt a birtokaránytalanság újratermelődik. A földet minden munkálkodó ember tulajdonává kell tenni. Hitet tett az ország politikai és gazdasági függetlensége mellett.[468] (Az utóbbi nem szerepelt az új párt programjában.) Végül megfogadta, hogy küzd a szociáldemokrata eszmékért, amíg él.

Mezőfi fogadalma nem sokáig szabta meg cselekvését. A fellépése nyomán kibontakozott hatalmas mozgalmat mindig alárendelte saját becsvágyának. Mindent megtett azért, hogy ő legyen az első szocialista képviselő, amit végül el is ért. Mindezek érdekében pártjának platformját lassan demokratikus és nemzeti irányba tolta el, hogy megnyerhesse a szavazópolgárok bizalmát. Ezért az 1900-ban még vele tartó és a pártvezetőséggel elégedetlen radikálisabb fővárosi munkásszervezetek sorra elhúzódtak tőle. A korábban őt támogató Pfeifer Sándor, Engelmann Pál, Pollák Béla, Poór Árpád is elfordultak tőle. Ezt tették az öntudatosabb földmunkásvezérek is, de cserébe tetemes birtokos paraszti és értelmiségi tábort nyert meg magának.

Mezőfi, ha nem is volt elvhű szociáldemokrata, jelentős szervezőtehetségével, reálpolitikai érzékével, pártjának létrehozásával és pályamódosításával betöltött egy űrt. Végül nem mellékes, hogy olyan időben nyújtott szervezeti keretet az agrárszocialista mozgalomnak, amikor Várkonyi csillaga lehanyatlott és az MSZDP válságba került vezetősége nem vállalta fel az öntörvényű fejlődésen átment földmunkásmozgalmat. Már a Sima Ferenc vezette radikális párti szervezkedés megmutatta, hogy egy demokratikus parasztmozgalomnak tere van Magyarországon. Mezőfi, aki a *Függetlenség*nél is dolgozott, hatott Simára a radikális párt munkásvédő követeléseinek megfogalmazásakor, Mezőfi viszont Sima parasztságra építő demokratikus törekvéseiben, programpontjaiban látott fantáziát. Nem véletlen, hogy Sima bukása után éppen Csongrád megyében tudja

Mezőfi megszerezni a helyi függetlenségi körök, egyletek támogatását és a korábban Simát támogató birtokos parasztság rokonszenvét. Csak idő kérdése lehetett, hogy Mezőfi mikor áll a földszerzési mozgalmak mellé, ha igazán Sima örökébe akar lépni. Az 1900-ban még a köztulajdont hirdető és Simát támadó Mezőfi 1904-ben, Sima halálakor már az elsők között küldi el részvéttáviratát a családnak. Ez a gesztus valahol az elvek átértékelését is kifejezi, mert a Pollák Béla megárvult helyébe lépő Mezőfi végül Sima örököse lesz. Sima igazán demokratikus örökségét azonban még nem ő, hanem a pártjában nevelkedett Áchim veszi majd át.

Az USZDP 1902-es mezeimunkás- és kisgazdakongresszusán még a hitbizományi és holtkézi birtokok állami megváltását, bérbeadását követelték, de közös termelésre juttatással. 1903-ban már ezt írja a *Szabad Szó:* „Követeljük már most, hogy váltsa meg az állam a grófok, bárók százezernyi holdját, a papok rengeteg birtokait: azt apró bérletekben, meghatározott olcsó bérlet fejében adja oda azoknak, akik ebben a hazában verejtékes munkával élnek, hogy legyen hazája a népnek."[469] Alig lehetett már ezt a kérdést halogatni, hiszen a Szentesen Sima László szerkesztésében megjelenő *Alföldi Ellenzék* és a Vásárhelyen megjelenő *Földmívelő* ugyancsak a parcellázásokat sürgette. A *Szabad Szó* idézett cikke szinte összecseng az *Alföldi Ellenzék*ben négy hónappal korábban megjelent írás eme mondatával: „Igenis arra törekszünk, hogy Sforza Pallavicini bérgyilkos vérdíjként szerzett földjét az állam kisajátítsa, s parcellázás útján annak a magyar népnek adja, melynek ahhoz örök joga van."[470] Ennél is előbb a Mezőfihez csatlakozott Varga Dezső református lelkész írt cikket a szocializmusról, és kifejtette, hogy a földosztás vádjából annyi igaz: „követelik a hitbizományok megszüntetését, a nagybirtokok állami kisajátítását és mindezeknek apró parcellákba, bérletbe, avagy kedvező törlesztési feltételek mellett örökbe leendő kiosztását". Varga Dezső ezután a Bibliából idézgetve igyekezett a szocializmust igazolni, hangsúlyozva, hogy az egyháznak a szocializmust a „vallásosság mezébe" kellene öltöztetnie.[471]

Mindezekből és a korábban tárgyalt fejezetekből világosan kitűnik, hogy Mezőfi a földkérdést illetően nem képviselt radikálisabb felfogást elődeinél. Pártjának vonzerejét a vezér személye adta. Vezér nélkül a független szocialisták mozgalma széthullott, Mezőfi személyében viszont ismét vezérre talált. A kizárólag legálisan szervezkedő, a gazdaközönséggel együttműködő, a helyi értelmiséget megnyerni igyekvő, a hatóságokkal nem ujjat húzó Mezőfi ügyes taktikával elérte, hogy a parasztság szinte minden rétegét bevonja a szervezkedésbe, a cselédektől a birtokos paraszt-

tokig. A falusi, kisvárosi társadalom értelmiségét – a tanítóktól a papokig – ugyancsak maga mellé tudta állítani. Varga Dezső mellett megnyerte Balthazár Dezső hajdúböszörményi evangélikus esperest, aki egyébként 1905-ben körlevelet intézett a szegvári kerületben élő híveihez, hogy szavazzanak Mezőfire, ami választási győzelemhez segítette a jelöltet.[472] 1903-ban Mezőfiék Szegváron tartott kongresszusát Becsi Sándor községi jegyző nyitotta meg.[473]

Az USZDP politikáját, eszmei arculatát tulajdonképpen három dolog határozta meg. Az első és legfontosabb Mezőfi Vilmos pártvezér ambícióinak érvényesítése volt. Ez a jövő szocialista társadalmának megvalósítását célzó törekvések helyett az aktuális kérdések felé vitte a pártot. A parcellázási javaslat megtételekor ugyan még szerepel az „addig is, míg a végcélt el nem érjük" kitétel, amiből arra lehetne következtetni, hogy Mezőfi, Várkonyihoz hasonlóan, csak átmenetinek szánta a parcellázást és a bérbeadást, ám az 1903-as „gazda- és földművesmunkás"-kongresszuson már olyan határozati javaslatot terjesztenek be, amely a végcélért nem áldozza fel a jelent. Figyelembe veszi az ország magántulajdonon alapuló helyzetét és csak fokról fokra törekszik a végcél elérésére.[474] A párt részletes parasztvédő, iparosvédő programokat állít össze. Ha ezt a pártot szociáldemokratának tekintjük, akkor a kritika, melyet Engels a francia párttal szemben gyakorolt, érvényesnek tekinthető Mezőfi pártjára is. Csakhogy ebben a pártban már másodlagossá vált a szocialista végcél. Ami az MSZDP magatartásával egyezett, az elsősorban az általános választójogért folytatott következetes harc volt. Végső soron azonban ez is polgári követelés. Ha viszont a pártot kispolgári, demokratikus parasztpártnak tekintjük – ami még nem volt –, akkor azt mondhatjuk: tette a kötelességét, tevékenysége pozitív volt, mivel reális politikai igényt elégített ki. Ennek nyílt kimondásához azonban még nem volt bátorsága és megfelelő programja.

A másik tényező, ami a párt arculatát meghatározta, az Mezőfi budapesti híveinek, elsősorban a szervezett munkásságnak, főként a cipészeknek a tevékenysége, akik az általános választójogért vívott harcban számítottak a falusi szegénység hatalmas táborára és őszinte hívei voltak a mezőgazdasági munkások mozgalma megerősítésének. Ennek a törekvésnek a vezéralakja Poór Árpád. A harmadik arculatformáló tényező a földmunkások mozgalma. A kubikosoktól a cselédekig módot kaptak a földmunkások, hogy kongresszusaikon gazdasági bérmozgalmuk kellő súllyal szerepeljen. A munkafeltételek kialakítása, a helyzetük javítására irányuló törekvések napirenden maradtak, és végül a párt támogatta

földszerzésre irányuló törekvéseiket is. Az ő táboruk volt a legnépesebb, és ez adott a pártnak agrárszocialista jelleget. Az ő oldalukon kapcsolódtak a párthoz jelentős nemzetiségi, elsősorban román tömegek. Mezőfi végül mindazokat a törekvéseket fel tudta vállalni, amelyeket Várkonyi mozgalma felszínre hozott, de csak a legális lehetőségek határáig ment el. A legális szervezkedés mellett pedig minden kérdés tompább megfogalmazást kapott, időnként ezért a hatóságok dicséretét is elnyerték.

Hiba lenne azonban a mozgalom békés mederbe terelését és globálisan békülékenyebb magatartását kizárólag Mezőfi hibájául felróni. A XX. század első éveiben az agrárszocialista mozgalmak visszaestek, elveszítették korábbi harcosságukat. A harcos magatartásért túl nagy árat fizettek. Békülékenyebbé vált az MSZDP-t támogató földmunkások mozgalma, és teljesen elveszítette forradalmiságát a független szocialisták maradék csoportja is. Ha mindez másként van, Mezőfi aligha tudta volna visszatartani a tömegeket, hiszen 1903-ra már 500 településre terjedt ki a párt befolyása. Kongresszusaik népesebbek voltak, mint a Független Szocialista Pártéi. Azt lehet mondani, hogy az addigi legsikeresebb agrárszocialista áramlat lépett színre az USZDP keretei között.

Az MSZDP Hódmezővásárhelyen, Makón és még néhány alföldi településen, illetve elsősorban a Bácskában őrizte meg befolyását. A század elején viszont átmenetileg a korábbinál is merevebb magatartást tanúsított az agrármozgalommal szemben. Az 1898-ban Pollák Béla fellépésével csatlakozásra bírt kisgazdákról is lemondott. A párt tömegpárttá válása után nem látták szükségesnek a birtokos parasztság bekapcsolását a választójogi harcba. Amíg 1898–1899-ben a vidéki pártlapok a kisiparosok, a kisgazdák és az ipari, valamint a mezőgazdasági munkások lapjaiként jelentek meg, addig a pártvezetőség – valószínűleg éppen Mezőfivel szemben is elvhűségét bizonyítva – megtagadta a jóváhagyást a győri szociáldemokraták lapjától, mert az „a kisiparosok, kisgazdák, kiskereskedők, ipari és földművelő munkások" érdekeit védő lap akart lenni. „A kisgazdák érdekeit mi sohasem védjük"[475] – jelentette ki ezzel kapcsolatban Garami Ernő a párt 1903-as kongresszusán. Amikor pedig a küldöttek kifogásolták, hogy a párt már földmunkáskongresszust sem tart – az előző évben is csak értekezletet tartott –, Weltner Jakab ezt mondta: „A párt szakított azzal a hibával, hogy a munkásokat különválasztotta. Nem ismerünk sem földművelőket, sem ipari munkásokat a kongresszuson, itt szociáldemokrata munkások vannak."[476] Weltner érvelése csak a pártkongresszusi küldöttek státusára nézve volt igaz. A korábbi különválasztás és a szakkongresszusok hibának minősítése ismét csak a Mező-

fiékénél elvhűbb magatartás deklarálását szolgálta, valójában hibás taktika volt. Okait pedig abban találjuk, hogy az USZDP hasonló kongresszusai lényegesen népesebbek voltak. Ezek a körülmények pedig egyenesen Mezőfi táborát növelték.

Mezőfi szervezkedési módszere, az égető problémák kompromisszumos felvetése kedvezett a nemzetiségek beszervezésének is. Legelőször a románok csatlakoztak a mozgalomhoz, s végig ők voltak a legaktívabbak. Már az USZDP alakuló kongresszusán Poór Árpád indítványozta, hogy az erdélyi részen is indítsák meg a szervezkedést, a románokat is vonják be abba. A kongresszus megbízta Knaller Győzőt, hogy szervezze köztük a pártot és hívjanak össze kongresszust. Gombos János (Arad) indítványára elfogadták, hogy a bánátiakat és az Arad megyeieket is meghívják. Knaller brassói lakos már az MSZDP kongresszusán is indítványozta ezt, de a döntést ez a kongresszus a leendő pártvezetőség hatáskörébe utalta. Ez tette lehetővé, hogy a megalakult új párt az erdélyi részeken is megszerezze a befolyást magának. Június 3–4-én meg is tartották Brassóban az „országos" szociáldemokrata pártértekezletet, ahol a központot Engelmann és Mezőfi képviselték. Megválasztották a pártvezetőséget, a szervezet titkára Knaller Győző lett. A leglényegesebb azonban az volt, hogy nemzetiségi programot fogadtak el.[477] Mint a *Szabad Szó* kiemelte, magyarok, szászok és románok békés egyetértésben tanácskoztak a kongresszuson. A nemzeti kérdés előadója Németh Ferenc brassói küldött volt. Beszédét német és román nyelven is tolmácsolták. Kifejtette, hogy a szociáldemokraták az országban élő valamennyi nemzetiség jogegyenlőségét követelik. Kiemelte a tőkés kizsákmányolás minden nemzetiséget egyetemesen sújtó lényegét, egyúttal elítélte mind a magyar, mind a nemzetiségi pártok nacionalizmusát.[478]

Az elfogadott határozat kiállt valamennyi nemzetiség egyenjogúságáért, az 1868-as nemzetiségi törvény alapján. Elítélte a magyarosítást, de a nemzetiségek közti nacionalista agitációt is, amely arra irányult, hogy a nemzeti kisebbségeket más államokhoz történő csatlakozásra bírják. Ennek egyenes következménye volt a magyar állameszméhez való ragaszkodás kimondása. A Mezőfi vezette mozgalom tehát nem hirdette meg – mint Várkonyi pártja – minden nemzet önrendelkezési jogát, s az MSZDP-vel is ellentétben, a nemzetiségek közti különbség eltüntetésére a magyar állam keretei közt törekedett, mégis nagy román tömegeket tudott mozgósítani. Ennek oka az volt, hogy az alapvető nemzetiségi sérelmek elleni harcot felkarolta, az egymás elleni uszításra építő burzsoá pártokkal szemben a szociális kérdést helyezte a középpontba. A párt

II. kongresszusán, 1901 áprilisában, Szentesen pártprogrammá tette a brassói határozatot, kiegészítve Magyarország gazdasági önállóságának és politikai függetlenségének követelésével is.

Mindez nem csökkentette, hanem növelte Mezőfi nemzetiségi táborát, főként Bihar, Arad megyékben és a Bánátban. A párt 1903-as kongresszusán már 100 Bihar megyei település képviseltette magát.[479] A kongresszust Nagyszalontán tartották meg, és 263 településről 503 küldött vett rajta részt. Ebből 76 román község képviseltette magát 158 küldöttel. A kongresszus tisztségviselői is vegyesen kerültek ki a magyarok és a románok közül. A korelnök Vecseri J. (Arad) és T. Onişor (Balázsfalva) voltak. A kongresszuson külön napirendi pontot képezett a „Szociáldemokrácia a románok között". Az előadó, Salusinszky kifejezte a lényeget, amiért a szociáldemokratákhoz csatlakoztak: „A románok vezetőinek – tisztelet a kivételnek – eddig csak arra volt gondjuk, hogy a világ szemében ők legyenek a mártírok, de ebből a népnek nem volt semmi haszna: továbbra is felvilágosulatlan és elszegényedett maradt." Az előadó szerint az elnyomott románság felszabadulását csak a szociáldemokrácia oldalán találhatja meg. Ezután Onişor emelkedett szólásra, és javaslatokat terjesztett a kongresszus elé. Ezek leglényegesebb pontjai a következők voltak: „osszanak ki legelőket a földmívelők számára", „az állam földjeit osszák szét a nép között, amely azután részletekben törleszthesse az árát". Követelte továbbá, hogy az állam testvéri módon gondoskodjék népeiről, teremtsen békét és boldogságot, hogy ne kelljen kivándorolni. Amikor beszédét befejezte, odament hozzá Vecseri, és tüzes beszédben szidta azokat, akik a magyarokat a románok ellen uszítják – és fordítva. „Ezután mi, elnyomottak testvériségben fogunk élni, és a magyarországi újjászervezett szociáldemokrata párt vörös zászlaja alatt fogunk harcolni", majd megölelte és megcsókolta Onişort. A megható jelenet után mindenki sírt.[480]

A *Szabad Szó* román nyelvű testvérlapja, a *Vointa Poporului* úgy értékelte, hogy Vecseri és Onişor összeölelkezése megpecsételte a két nép szeretetét és egymáshoz tartozását. „Vesszenek a henyélők! Vesszenek a vérszívók! Csak az egyék, aki dolgozik! És vesszen irmagostól mindaz, aki ellenségeskedést szít a nemzetek között. Az elnyomottak testvéri szeretettel szeretik bármely nép fiait, csak a különféle népek vérszívói és henyélői élnek ellenségeskedésben, mert nem tudnak igazságosan osztozkodni a prédán, amit az elnyomottaktól zsákmányoltak" – írta a lap.[481] A mozgalomhoz csatlakozott román szegényparasztság és földmunkásság megnyilvánulásai igen erős hasonlóságot mutattak a független szocia-

listákéval. Ez is arra utal, hogy a Csongrád megyei magyar falvak és az erdélyi román települések népét azonos gondok foglalkoztatták. A „herék" és „vérszopók" kifejezéseket használták uraikra a románok is.

1903-ban az MSZDP is adott ki román nyelvű lapot Temesváron, *Votul Poporului* címmel. Ez a lap a budapesti kongresszusról számolt be, hasonló lelkesedéssel. Több román küldött felszólalt azon a kongresszuson is, és a szociáldemokrácia zászlaja alá sorakozásban látta minden elnyomott felszabadításának lehetőségét. Kiadta a párt szerb nyelvű lapját, a *Narodni rečet* is. Az MSZDP céljai azonban eltértek az USZDP céljaitól, s bár a nemzetiségi területeken elsősorban az agrárszocialistákra számíthattak, azok követeléseit most sem karolták fel, elsősorban a választójogi harchoz kívánták őket továbbra is felsorakoztatni. Az MSZDP 1903-as új programjának népszerűsítését szolgáló cikk is így kezdődik: „Az új szociáldemokrata programtervezet első pontja: az általános, egyenlő és közvetlen választójog. Ezzel egyetértettek a szerbek is, de a kongresszusra már hiába nyújtották be módosításukat a program 4. pontjához: »Az ebben az országban élő összes nemzetiség egyenjogúsága és autonómiája.« Ez a programba nem került bele."[482] Pedig e kitétel a Várkonyi által meghirdetett önrendelkezési joghoz és föderalista felépítéshez képest enyhébben fogalmazott. Ennek ellenére az MSZDP-nek sikerült a század elején bácskai befolyását nem csupán megtartania, hanem növelnie is. A vezér nélkül maradt független szocialisták befolyása viszont összezsugorodott, és e területen Mezőfi tábora is kisebb volt, mint a Bánátban.

Felekezeten kívüli testvérközösségek

Amikor Várkonyi István ellen a hatóságok megindították az eljárást, az volt a céljuk, hogy a független szocialista mozgalmat teljesen szétzúzzák. Várkonyi a *Földmívelő* megmentése érdekében átruházta a lapot 11 vidéki hívére, akik a következők voltak: Gabnai István (Orosháza), Szatmári Péter (Hódmezővásárhely), Pogány István (Szeghalom), Lajkó István (Oroszlámos), Kiss István (Óbecse), Nemes István (Kunszentmiklós), ifj. Várkonyi István (Cegléd), Kovács István (Tápiószele), Jelen Pál (Törökszentmiklós), Boros István (Köröstarcsa), Terbócz János (Nyírapagy).[483] A lap kiadását természetesen a főváros polgármesteréhez eljuttatott átruházási okmány ellenére sem lehetett folytatni. Ámde – és ez sokkal lényegesebb volt – az MSZDP hasonló bizottságának mintá-

jára egy 11-es bizottság jött létre, amely Várkonyi letartóztatása és a *Földmívelő* betiltása után jogot nyert a mozgalom további irányítására. Ebből a célból Várkonyi magához rendelte Gabnai Istvánt, az orosházi pártszervezet elnökét, hogy a szükséges eligazításokat megadja neki. Gabnait február 29-én a rendőrség letartóztatta, 8 napra elítélte – mint minden Várkonyit kereső vidékit –, és hazatoloncoltatta.[484] A következő napokban általában naponta 5–6 vidéki járt hasonlóan.

Gabnai kiiktatása után a mozgalom irányítása a köröstarcsai Boros István kezébe került. Ő volt Várkonyi egyik legodaadóbb és legkitartóbb híve, s Csuzdi távozása után lényegében ő látta el a titkári teendőket. A *Földmívelő* újbóli kiadását is ő vette a kezébe. Ennek érdekében értekezett az orosháziakkal, és az ottani Szabó Józseffel és Góg Ferenccel együtt megpróbálták a lapot Békés megyében kiadni, tárgyaltak a számba jöhető nyomdászokkal. Ám tervüket beépített besúgó révén a hatóságok is megtudták, már március elején.[485] Boros állandóan feljárt Budapestre, hogy Várkonyival tanácskozzon. Ez úgy történt, hogy a Várkonyi házát állandóan őrző hatóságokat kijátszva, a Várkonyi család egy távolabbi bérházában szállt meg, és értesítette a családot. Borossal Várkonyiné tárgyalt, aki férjét rendszeresen látogatta, ő közvetített Várkonyi és Boros között. A hatóságoknak minden Várkonyit kereső személyt sikerült letartóztatniuk, csak Boros siklott ki mindannyiszor a kezük közül, pedig a Békés megyei hatóságok rendre jelentették felutazását és megadták személyleírását is.[486] Borosék végül Braun Juda nyomdásszal egyeztek meg a Szolnok megyei Mezőtúron, aki vállalta a lap nyomtatását. A lap szerkesztője Szokolai István, kiadója Boros István lett volna. A két férfi meg is jelent Mezőtúron, hogy a lap kiadását a polgármesternek bejelentse. A polgármester viszont egyenesen a rendőrkapitányhoz kísértette őket, aki étlen és szomjan három napra bezáratta és öt évre kitiltotta őket Mezőtúr területéről.[487] Szokolai István szerint a rendőrkapitány ezekkel a szavakkal búcsúztatta őket: „Ha én meghallom, hogy valamikor Mezőtúrra jöttök, tudjátok, hogy ütik agyon a veszett kutyát? No, én is úgy ütlek benneteket agyon, ti kutyák!"[488]

Az információs lánc jól működött, mert a következő előkészületek is megindultak Adán. Az előkészületeket a *Zemljodelac* egyik bizottsági tagja, Lukács Sándor kezdte meg nagy titokban, és április 22-én a lap mutatványszámát is elkészítették, ekkor azonban a főszolgabíró is tudomást szerzett az eseményekről. A főszolgabíró Lukács Sándorral tárgyalt, de miután „fanatizált" egyénnel volt dolga, megkereste Berger Adolf nyomdászt, akivel megígértette, hogy a lap következő, május 29-i

számát már nem fogja kinyomtatni. A lap szerkesztője Csuzdi Ferenc, kiadója Lukács Sándor, további szereplői Balog János és Szollár Ferenc lettek volna.[489] Miután a hatóságok az adai kísérletet is meghiúsították, semmi remény sem kínálkozott a folytatásra, már azért sem, mert jött az aratás, a nyári munkák ideje, és ez foglalta le az embereket. Nem is volt tanácsos az aratás előtt a 60 napi elzárást kockáztatni.

A kísérletek ősszel folytatódtak. A 11-es bizottság tagjai valószínűleg már a kora őszi vásárokon találkoztak és megtanácskozták a teendőket. Csongrád megye látszott a legalkalmasabb területnek, hiszen itt már több sikeres lapkiadásra volt példa. Az előkészületeket Szatmári Péter kezdte el Hódmezővásárhelyen, mely előkészületekre a *Népszava* hívta fel a hatóságok figyelmét. „Elővigyázat, földmíves munkások!" – írta –, Szatmári Péter és társai újra ki akarják adni a *Földmívelő*t; ezzel a párt semmilyen kapcsolatban nem áll, az újság mögött Toroczkay főispán áll, akinek az a célja, hogy harcoljon a szociáldemokraták ellen. A lap következő száma már arról számol be, hogy Szatmárit egy éjszakai gyűlésen letartóztatták, s egy csomó röpiratot találtak nála, valamint az előfizetők százainak jegyzékét.[490] A röpiratot a 11-es bizottság adta ki, „Felhívás a magyarországi mezei munkásság és kisvagyonú földmívelőkhöz!" címmel. A röplap azt is tudatja, hogy a lapot csak 60 példányonként küldhetik, mert különben a postai szállítást nekik kellene megfizetni; „azt nem tehetjük, mint Várkonyi elvtárs tette, mert mi szegény munkás emberek vagyunk, ezért kellett a lap árát is feljebb emelni" – említi a felhívás. A lapot a hatósági zaklatások ellenére sikerült kiadni, 1899. január 6-án megjelent az első szám Engel Lajos szegedi nyomdájában. A lap felelős szerkesztője Szatmári Péter volt, a bejelentett kiadó pedig Mucsi Lajos. Mindketten vásárhelyiek. A fejlécen is az szerepelt, hogy a *Földmívelő*t a hódmezővásárhelyi munkásság adja ki. A lapnak csak a megyében jelentős konkurenciája akadt. Nem jó szemmel nézte a versenytársat Pollák sem. A *Munkáslap* 1898. november 18-i száma azzal rémisztgette az olvasókat, hogy munkatársa Schmitt Jenő lesz és az ideális anarchizmus eszméit fogja terjeszteni.

Szántó Kovács János egykori alvezére, Szatmári Péter áldozatos munkájával, társainak segítségével tehát ismét napvilágot látott a *Földmívelő*, de már nem volt a régi. Csak egy politikamentes lap lehetett, mert honnan is vehették volna a kauciót hozzá a vásárhelyiek? S honnan vehettek volna egy olyan stílusjavítót, mint amilyen Várkonyi leánya, Mariska volt. A lapot maguk a földmunkások és kisgazdák írták, maguknak. A lapban nem javított, nem átírt szövegek jelentek meg. Vagyis igazán ez a lap fe-

jezte ki először a föld népének gondolkodását, a világról alkotott felfogását. Ezért forrásértéke sok tekintetben nagyobb elődeinél. Természetesen a független szocializmus mellett fanatikusan kitartó tábor nézeteiről van szó, közülük is a tollforgatáshoz értőkéről. Mielőtt a mozgalom eszmei tartalmáról szólnánk, szükséges a közel egyéves időszak eszmei hatásait számba venni.

Mint ahogy ezt már érintettük, a független szocialista mozgalom felbomlott. Ez után közel egy évig három áramlat létezett a földmunkások közt: a szociáldemokratáké, az ideális anarchistáké és Várkonyi maradék híveié. A mozgalom visszaszorítása idején két szocialista lap jutott el vidékre: a *Népszava* és az *Állam Nélkül*. A független szocialisták megmaradt jelentős tábora az utóbbit, Schmitt Jenő lapját járatta. Az *Állam Nélkül* tudósított Várkonyiról is, szűkösen – havi lap lévén – közölte a mozgalom híreit.[491] E lapot ugyan nem tiltották be a hatóságok, de Schmitt Jenőt is lefényképeztette a budapesti rendőrség, felvetődött a fővárosból történő kiutasítása is, de illetőségét nem kérdőjelezhették meg. Az erőszaknélküliség hirdetésével Schmitt végül is jó szolgálatokat tett a hatóságoknak. Lapjának szabad terjesztését azonban akadályozták. Szabolcsba például az *Állam Nélkült* csak a hatóságokat kijátszva lehetett eljuttatni. Az egyik lefoglalt küldemény feladójaként, amelyben *Állam Nélkül* is volt, „Az ingatlanok forgalmának és kereskedelmi ügyletével foglalkozó ügynökök egylete" szerepelt. Több szabolcsi jelentésből kiderül, hogy az *Állam Nélkül* mégis eljutott a megyébe.[492]

A vezér nélkül maradt független szocialista mozgalom, különösen a későbbi stádiumban beszervezettek tábora, amely már az ideális anarchizmus hatását tükröző *Földmívelő*vel találkozott, saját lapjának tekintette Schmitt újságját. Schmitt doktorhoz fordultak ügyes-bajos dolgaikkal, és tőle vártak segítséget. Mezőtúri meghurcoltatása után Szokolai István is Schmittnek írta meg a történteket, a rendőrkapitány bánásmódját. „Tudatok önnel egy iszonyú esetet..." – kezdi Schmitthez írt levelét Szokolai, majd a 3 napi meghurcoltatásról ezt írja –: „A három nap alatt se egy falat ennivalót, se egy csepp vizet nem adtak, méghozzá minden nap kihallgatásra kísértetett maga elé a kapitány, és még az állatnál is kíméletlenebbül ütlegeltetett bennünket, úgyannyira, hogy nekem az egyik fülem hangja teljesen elveszett, Boros barátomat pedig véresre marcangolták."[493] Schmitt, kapcsolatait felhasználva, a levelet megjelentette az *Esti Hírlap*ban is, és gondoskodott róla, hogy más baloldali lapok is közöljék azt. Így jelent meg erről tudósítás Sima lapjában, a *Függetlenség*ben is.

Az *Állam Nélkül* az erőszakmentes szervezkedés mellett hirdette a *Földmívelő*ből már megismert felekezetenkívüliség eszméjét. Az egyik sarkalatos kérdés volt a nép szembefordítása a papokkal és az egyházzal. A felekezetekből történő kilépés kapta a legnagyobb teret a lapban. Ennek módjáról is kioktatta híveit a lap. Schmitt ösztönözte a felekezeten kívüliek új szellemi vallás alapján létrehozott testvérközösségeinek megalakulását. Lényegében a vallási szekták mintájára szorgalmazta a szervezkedést. A testvérközösségeket egyszersmind gazdasági közösségekké is akarta formálni. Schmitt több szövetkezési formát is ajánlott híveinek, például a fogyasztási szövetkezeteket, a földbérlő szövetkezeteket: „A közös bérlet rendszerében, ahol mindannyian egyaránt munkában és élvezetben részesülhetnek, felette célszerű a népnek a felekezetnélküliség alapján eszközölt szervezkedése, amely egyúttal gazdasági testvérközösség formáját is kell hogy öltse."[494] Szabolcsban és környékén, ahol a szekták szintén előiskolái voltak a mozgalomnak, különösen hatottak az ideális anarchista testvérközösségek eszméi. A *Nyíregyháza* című lap már 1897. november 17-i számában azt írta a helyi baptistákról, hogy céljuk nem tisztán vallási összejövetel, hanem „az anarchizmussal határos kommunista tanok terjesztése".[495] Az ideális anarchizmus amolyan „lelki vigaszt" jelentett az ostromállapot után a szektákhoz történő visszatéréssel. Természetesen az ottaniak legöntudatosabb része folytatta a harcot. Még a *Földmívelő*n szocialistává nevelődöttek gondolkodási módját tükrözi az az előterjesztés, amelyet a betiltott törökszentmiklósi kongresszusról az ófehértói Sebők Sándortól és Murvai Jánostól koboztak el a hatóságok. „A földmívelők" foglalkozás szerinti szakszervezkedése és annak szükségessége napirendi ponthoz a következő indoklással készült az előterjesztés szövegét tartalmazó irat: „Tisztelt elvtársak! Ezen mai ínségünket és nyomorunkat, amelyben tartottak bennünket eddig lekötelezve a mostoha törvénykezés által, másképpen ezen rendszert meg nem törhetjük, mint a *mi megváltó Krisztusunk eszméje által. Aki azt mondta az ő evangéliumában, legyetek egyek, szeressétek egymást, mert ezzel törlitek le magatokról a rabigát.* Azért hát szervezkedjünk egy szívvel és egy lélekkel *Krisztus eszméje: a szocializmus zászló alá,* mint egy atyának a gyermekei, mert a legszükségesebb út az egyenlőség és testvériség országa felé, mert ennek szüksége kiterjed országunkra, megyéinkre és községeinkre. Munkálkodásunkban is ezáltal nyerhetünk nagyobb napidíjat, kevesebb munkaidőt és több pihenőt, mert olyan esetben, ha értelmünk és akaratunk nem együvé céloz, hanem annyi felé húzunk, ahányan

vagyunk, ezáltal magunk szerezzük meg magunknak az alkalmat, amely által aztán bátran nyúzhatnak külön-külön bennünket."[496]

1898-ra Szabolcsban, a Viharsarokban és a Délvidéken egyaránt tömegessé vált a felekezetekből történő kilépés. Csakhogy korábban és később ezek a kilépések szinte kizárólag a vallási szekták kedvéért történtek. Ezekben az években viszont a *Földmívelő* és az *Állam Nélkül* című lapok propagandája adta a döntő lökést, és a kilépők zöme független szocialista volt. Szabolcsban ezt a lépést is erőteljesebben korlátozták, nem csupán a máshol is szokásos bürokratikus időhúzással, hanem teljesen törvényellenesen 25 forintokat fizettettek az egymást testvérnek szólító kilépőkkel.[497] Az ország egyes helyein, jellemzően a résztvevők fanatizmusára, az egész szocialista szervezet tagsága kivált a felekezetekből, és lett felekezeten kívülivé. Így cselekedett Csökmő községben 214 család. Lépésükről a *Földmívelő*t is tájékoztatták. A lap üdvözölte ezért a csökmőieket, mivel csak úgy lehetnek igazán „Krisztus szent vallásának követőivé, ha a papi uralom szervezetét képező felekezetiségből teljesen kiszabadulnak. Nem tartoznak egyetlen felekezethez sem, csak Krisztus nemes tanának, elvének, az igazság vallásának követőivé lesznek."[498]

A felekezetnélküliség hirdetése és a pap-, valamint egyházellenes cikkek sorozata szinte minden szabolcsi községben megtette hatását. Az antiklerikális hatást jól tükrözi Sebők Dániel földmunkás Arany János „János pap országa" gondolatait is idéző verse:

„Nem vagyok én zsarnok pap,
Sem stréber gazdag.
Én vagyok egy szegény árva szocialista,
Nincs szükségem papra, sem eklézsiára.
Nem vagyok, nem is leszek soha tagja,
Mert feneketlen a zsarnok papok zsákja,
Nem tudja betölteni a szocialista,
Nincsen pénze, nem fizetnek munkájáért,
Ő sem fizet zsarnok papnak hazugságért."[499]

A *Földmívelő* és az *Állam Nélkül* propagandája azt is elérte, hogy a katolikus Néppárt nem tudott híveket szerezni magának az agrárszocializmus által „megfertőzött" vidékeken. Az agrárszocialisták valamennyi párt közül a Néppártot gyűlölték leginkább. A már vallási töltésű testvérközösségek is erőteljesen elhatárolták magukat a keresztény szocialistáktól. Nem úgy, mint Mezőfi, aki örömmel látta táborában a papokat is.

Csongrád megyében Simának is több híve volt a papok között. Hegyi Antal csongrádi plébános vezette a „keresztes háborút" Sima üldöztetése idején. Ez azonban a Simával rokonszenvező független szocialistákat sem térítette el papellenes álláspontjuktól. A földszerzési mozgalom felerősödésével az elplántált papellenesség csak fokozódott, a túlhaladott hatalmas egyházi birtok érintetlensége láttán. Végül Schmitt Jenő „új vallást" kereső, s később a vallási szektákra emlékeztető testvérközösségeinek számos negatív következmény mellett az volt a legpozitívabb hatásuk, hogy elhintették, felerősítették a szegényparasztságban az antiklerikális küzdelmet.

Szatmári Péter *Földmívelő*je még kikérte magának, hogy Schmitt Jenővel kapcsolatban állnának, Schmitt pedig még 1899-ben is folytatta lapjának kiadását, *Erőszaknélküliség* címmel. De alig öt hónappal a *Földmívelő* újbóli kiadása után, május 26-án már megjelent benne Schmitt első cikke, s éppen az antiklerikális propaganda jegyében. A külső, égi zsarnokot ostorozó cikket követték Schmitt további írásai. A lapnak azonban nem kellett bevárnia Schmitt személyes jelentkezését, mert a beküldött írások tömege tükrözte az ő korábbi hatását. Különösen az indulás évében, 1899-ben vált a lapban uralkodóvá az az eszmei áramlat, amelyet a nazarénus felekezetek és a Schmitt Jenő által szorgalmazott felekezet nélküli testvérközösségek ideológiája közös termékének lehet nevezni. Az új tan fő ideológusa az adai Lukács Sándor volt. Írásai hamarosan meghatározták a *Földmívelő* arculatát. Lukács korábban a Radujkov által szerkesztett *Zemljodelac* köréhez tartozott, és akkor fertőződött meg az ideális anarchista nézetekkel, amikor a Várkonyi ellen megindult eljárások során a szerb nyelvű lap egyre szorosabb kapcsolatba került Schmitt-tel. Ő védte Radujkovot és másokat sajtópereikben a szegedi törvényszék előtt, és a bírák felé az ő ideális anarchista voltukat igyekezett bizonygatni. Lukács írásait ismerve aligha lehet kétséges, hogy nazarénus közösségbeli volt, és Schmitt nézeteivel, azok átvételével egy új típusú szekta alapjait vetette meg.

Lukács első lényegesebb írásában („Lázongó biblia") a szervezkedésre buzdítva ezeket írja: „Mindig így volt ez a múltban és a jelenben is, hogy az isteni igazsághirdetőket, a szabadságra vágyókat és az isten dicső országát hirdetőket mindig üldözték, kárhoztatták a zsarnok farizeusok, az elnyomók. De mindig az igazság harcosai jutottak győzelemre."[500] Majd a bibliai idézetek sorozatát hozza az „erőszak rendszere" ellen: „Jaj annak az embernek, aki által az embernek fia elnémíttatik: jobb lett volna annak az embernek, ha nem született volna", „Vajon míly dolog

az, hogy az én népemet rontjátok és a szegényeknek orcáját összetöritek?" vagy: „Jaj a hamis dekrétom szerzőknek, és akik írnak emberek nyomorítására való hamis szentenciákat" stb. Az új szekta kátéját is Lukács írja meg, „Szellemi élet Krisztus szellemében" címmel. Az írás kérdés-felelet formájában ismerteti a tanítást:

„Mi az isten?

Az isten az örök idők erőssége, a világ világossága, minden élőlénynek élete és a tiszta szívnek lakója.

Hol van az isten?

Az isten mindenütt jelen van, legkivált ott, ami szent és nemes, de leginkább a tiszta keblekben. Mert az undokságot és rossz hajlamokat ő nem szereti, tehát ezzel elűzzük őt.

Láthatjuk-e istent?

Az istent szellemileg nem láthatjuk, de anyagilag igen, mert szellemileg azokat éleszti, mert ő mint szellem minden élőlénynek leheletet ád és minden erélyes igaz emberben ott lakozik. Tehát ha az istenséget akarjuk látni és benne gyönyörködni, akkor csakis az igaz embereket szemléljük.

Mi vagy Te?

Én az isteni erényekben fölvilágosodott szellemi vallású keresztény ember vagyok.

Mit hisznek a szellemi vallású keresztény emberek?

Hiszünk az örök idők istenében, mi a legnagyobb erősség és legnagyobb jóság, ki minden élőben az éltető erő. Ő a természet szülőanyja, ő általa lettünk és vagyunk, elmúlunk és ismét keletkezünk. Hiszünk Jézus Krisztusban, az emberiség igaz prófétájában és a föltámadottak megváltójában, ki az istenségnek szelleme és gyermeke.

Mi volt tehát Jézus?

Jézus az istenséggel megszállott igaz és bölcs férfiú volt. Ő azért született, hogy a sötétséget eloszlassa és a világosságot feltárja, a babonás vakhitűséget elűzze, isteni és felebaráti szereteten alapuló hitet alapítson. Az ó törvényeket betöltse, az újakat megszerezze. Ő hirdetője volt az igazságnak, mint Noé, hívő mint Ábrahám, szelíd mint Mózes, felkent mint Áron, vitéz mint Dávid, s bölcs mint Salamon.

Mi a pokol?

A pokol egy elzűlött istentelen társadalom, hol gonoszok minden undokságaikkal az istent elűzték és így isten jelenléte nélkül bűnök gyötrelmében szenvedtek... *a gyenge tudatlan nemzedékek elnyomatásban kínlódnak.*

Nem igaz tehát, hogy a poklot halálunk után érjük el?

Nem.

Mi a mennyország?

A mennyország krisztusi elven alapuló testvéri közös lét, ami szeretetben nyilvánul, azaz az istenségnek áthatoló és elfogadott szeretet szelleme, amit e földi életben a fölvilágosult s föltámadott nép önkényileg szeretettel elfogad. Vagyis a mennyország olyan közös testvéri élet, amit még »szem nem látott, fül nem hallott, mit az istenség azoknak készített, akik őt szeretik«.

Tehát nem halálunk után jutunk a mennyországba?

Nem.

Mi tehát a túlvilág?

A túlvilág egy mesebeli ábránd, melyet bálványimádó istenek diktáltak az emberiség elaltatására.

[Ezután kifejti Lukács, hogy nincs menny, mert hatalmas csillagtenger van csupán, és a túlvilágot csak szellemileg lehet értelmezni.]

Mi a feltámadás?

A feltámadás az emberi nem sötét tudatlanságának álmából való szellemi feltámadása, az erkölcsök újjászületése, az istenség befogadása, az igazság megalakulása, a sötétség elűzése. *Nem a holtakon, hanem az élőkön megy végbe.* Az utolsó ítélet pedig a gonoszok felett lesz. »Távozzatok tőlem átkozottak, kik az én népemet nyomorgattátok!«

Mit jelent, harmadszorra fel fogok támadni?

A harmadik ezredéves nap, midőn a népek fel fognak támadni ezredéves tudatlan gyengeségeikből.

Leszáll az emberiség szívére az elűzött Krisztus, és ott a szívek völgyéből mond ítéletet a nyakaskodó, makacs, kétszínű, hatalmas farizeusokra. »Mondám: távozzatok tőlem átkozottak!«"[501]

A Schmitt által hirdetett, észre és szeretetre épülő szellemi vallás Lukács nazarénus tételekkel történt kiegészítésével tényleges vallási jelleget kapott. A nazarénus vonásokat jól tükrözi – a többi szektára is jellemző – Krisztus harmadszori megjelenéséről szóló tétel. De ott van a felebaráti szeretetet hirdető Schmitt-tel szemben a népi igazságérzet szerinti szeretethirdetés, mely ítélkezni kíván a gonosz farizeusok fölött. Ezt jelenti a Bibliában az utolsó ítélet. Lukács további írásai is ebben a szellemben íródtak. A független szocializmus csakis Krisztus igaz tanai szerint halad, hirdette Mucsi Sándor. „Különben én hiszem az én istenemet, hogy elő fog segíteni a mi elvünk tiszta és igazságos előrehaladásába" – írta.[502]

Megjelent az erőszaknélküliségnek és a krisztusi szeretetnek egy mindenkire egyaránt vonatkozó felfogása is. Ez a felfogás a békési baptista

szektára volt jellemző. Varga Gábor több versében fejtegette ennek tanait. Az urakhoz szóló, „Szeressük egymást" című versében ezt írja:

„Ne féljetek tőlünk semmit,
Mert nem bántunk mi senkit.
Legfőbb célunk a szeretet,
Távol legyen a gyűlölet."[503]

Noha a *Földmívelő* lépten-nyomon az erőszaknélküliségről cikkezett – mint szervezkedési és harci módszerről –, az új felekezetek híveinek magatartására mégsem ez volt jellemző. Nyíri Elek (Szarvas) az urakkal szembeni bátorságát így védi: „Nem félek tőletek, mert van golyó és szurony elég, élesre töltve és élesre fenve és saját fiatok által emelve ellenetek." Tányér Imre, a balmazújvárosi felekezet tagja „A felekezetnélküliség szent és sérthetetlen" című írásában Petőfit idézi:

„Nagy idők, beteljesült az írás
Jóslatja: egy nyáj egy akol.
Egy vallás van a földön: szabadság!
Aki mást vall rettentően lakol.
Régi szentek
Mind elestek
Földúlt szobraik kövéből
Új anyaszentegyház épül,
A kék eget vesszük boltozatnak,
S oltárlámpa lészen benne a nap!"

Tányér írása már sokkal inkább a Schmittre jellemző, teológia nélküli „vallás"-ra emlékeztet. Azt mondja, hogy ahol a hit végződik, ott kezdődik a tudomány. „Le a teológiával! Le a papok fanatizmusával! Éljen az erőszaknélküliség! Éljen a nép!" – fogalmazza meg a jelszavakat, és az igazi szabadságot csak a felekezetnélküliség adhatja meg szerinte.[504]

Hiba lenne azonban a független szocialisták maradék csoportját tisztán felekezeten kívüli testvérközösségekre leszűkíteni. Ilyen közösség elsősorban Adán, Balmazújvárosban, Békésen, Kunszentmártonban, Vásárhelyen működött. Békésen is voltak azonban testvérközösségen kívüliek is. Ezt mutatja Szabó István nagyon is józan válasza Tányér Imre cikkére. „Én úgy gondolom, hogy mi nem nagyon értünk a bölcselkedéshez – írja –, a vallás feszegetéséhez, és ha feszegetjük, hamar eltévedünk. Én nem a

vallásban, tudományban találom a hibát. Az egyházi állapotokat nem védelmezem, de *a felmutatott utat nem találom bátorságosnak. Én azt hiszem, jobb lenne nekünk a vallást nem keverni bele dolgainkba*, mert azokon a nyomokon, miket itt felmutattak, nem hajlandó járni minden ember, akik másban egyek volnának, azok is elolvadunk." Tányér válaszában igyekszik álláspontját megvédeni, és leszögezi: „Mert a mennyország, amit Krisztus hirdet, nem valami túlvilági, hanem ezen a földön kell azt előteremteni."[505] Tányért cikkéért egyébként 8 napi államfogházra és további 15 napra ítélték.

Voltak a független szocialisták között vallásosak, szektákhoz tartozók, az új szellemi vallás hívei és elkötelezettség nélkül felekezeten kívüliek. Az egyház- és papellenes magatartás viszont dominált köztük, s erről az alapról ádáz harcot folytattak a keresztény szocializmus, a Néppárt és minden klerikális mozgalom ellen, jóllehet – Lukács Sándor kátéjára gondolva – egyfajta pap nélküli, protestáns „keresztyény szocializmus" felé sodródtak. A *Földmívelő* cikkei csak megvetéssel szóltak a papokról és az egyházi szertartásokról:

„Anyakönyvvezető vedd föl azt az irkát,
Írd be a mi szerelmünk hűséges nagy voltát.
Péter úr haragszik, nem jár neki stóla,
Fekete csuhába jár-kel burkolózva" – írta Horváth József az egyházi szertartások ellen.[506] „Egy pap és egy munkás beszélgetései" című írásában a mezőberényi Bacsó András arról fogalmaz propagandisztikus párbeszédet, hogy a pap rá akarja beszélni a munkást, kereszteltesse meg a fiát, de a munkás nem hagyja magát. „Az én meggyőződésem – adja a munkás szájába a gondolatait Bacsó – csak az, hogy az emberiség fejlődése hozza magával, hogy *a termelési eszközöknek az összesség tulajdonává kell átmenni, vagyis a bérmunkarendszert a termelő szövetkezetek váltják fel.*" Ez még később lesz, de ehhez a világnézetet már előbb meg kell változtatni.[507] A termelőeszközök köztulajdonára alapuló társadalom hirdetése teljesen összhangban áll a testvérközösségek eszméjével. „Szervezzük birtok közösülésre a társadalmat" – adja ki a jelszót Lukács Sándor, és megmagyarázza, hogyan lesz a magántulajdonból közös. A kereskedelem, az üzletek, a pénzintézetek és a gépek köztulajdonba kerülnek. Fogyasztási és termelőszövetkezetek alakulnak. Ennek eléréséhez két út vezet. Az egyik a progresszív adózás bevezetése – ahogy azt Várkonyi akarta –, ez a hatóságok akaratán múlik. A másik a közös termelés, ez a népek egyesülésétől függ. A megoldás tehát a fogyasztói és termelőszö-

vetkezetek szervezése. Ezekbe mindenki belép, és a termékeket a szövetkezeti áruházak számára fogják majd előállítani. Lukács ezt az írását is természetszerűen bibliai idézetekkel támasztja alá, és a krisztusi szeretetre alapozza. Azt is kiemeli, hogy mindenkit tisztelnek, aki a népfelszabadításra törekszik.[508]

„Az egy nyáj, egy akol" tételbe vetett hit, az őskereszténységre, az eretnekmozgalmak fanatizmusára emlékeztető magatartás a szocializmus megvalósításáért folytatott küzdelmet apostoli küldetésnek fogta fel. A mérhetetlen nyomor és kiszolgáltatottság közepette ezeknek a testvérközösségeknek a tagjai valóban a szocializmustól – amelyben nem lesznek gazdagok és szegények – várták a földi mennyország beköszöntését. A balmazújvárosi testvérközösség tagjai, Veres Péter leírása alapján, 1902-ben a gyakorlatban is hozzáláttak a földi mennyország megteremtéséhez. Eladták kis házikóikat, és azok árán egy közös házat építettek maguknak, a földecskéiket pedig közös művelés alá fogták.[509] Az eddigiekből egyértelműen következik, hogy az ideális anarchista hatást tükröző, lényegileg vallási szekták egyenesen feltételezik a köztulajdonra épülő társadalmi eszményeket, még akkor is, ha a földszerzési mozgalmakba az adott társadalmi rendbe be is kapcsolódtak. Veres Péter későbbi, az 1930-as évek közepén adott minősítése tökéletesen ráillett ezekre a szektákra is. Veres Péter szerint a magyar szekták hódító ereje antikapitalista vonásaikban keresendő. „Testvéri egyesületeik kommunisztikus ízűek, azért is üldözi őket egyház és állam olyan irgalmatlanul... Az eltaposott ősi, kollektív érzés, a hajdani parasztdemokrácia jelentkezik ezekben a szektákban, és a vallásos külsőségek, ceremóniák is fontosak, emellett a belső erkölcsi törekvés mellett. A jóságra törekvő, egyéni céljaiban meggátolt ember menekül itt a testvéri közösség felszabadító erejéhez. Alapjában egyéni és társadalmi neurotikusok találkozásai ezek a szekták.

Amint már mondtam, az alföldi parasztság nem tudott állampolgárrá, de egyáltalán polgárrá emelkedni, így a nép közül a született tehetségek nem szelektálódhattak, nem juthattak át a polgárságba. De az egyes, jellembeli és szellemi erejükkel kiemelkedő emberek mégis egy belső, ösztönös erőtől hajtva dokumentálni akarják az egyéniségüket. A művész, szervező, politikus stb. tehetségekből ezermesterek, falubölcsei stb. lesznek, a szellem tehetségeiből meg szektavezérek, falusi kisprófétáik. Legtöbb részük belegabalyodik abba az egyetlen írásba, ami kezébe kerül, a bibliába... Uralkodni, vezetni akarnak, de ezt nem tudják magukról, emberi ambícióikat isteni kinyilatkozás mögé rejtik, és ehhez szellemi és erkölcsi erőt is adnak. Így ezzel a magasabb szellemi és erkölcsi erejükkel

magukhoz vonják a megverteket és meghasonlottakat, akik mélyebb metafizikai érzéseiknek és bensőséges kollektív ösztöneiknek nem találnak a hivatalos egyházak hideg formalizmusában és uralmi rendszerében kielégülést."[510]

Az ösztönös vezetésre, uralkodásra vágyás bizonyára meghúzódott Lukács Sándor, Tányér Imre, a gyomai módos gazda, B. Molnár Imre és a szerb Šendula Sándor egyénisége mögött még akkor is, ha léptennyomon az uralomnélküliséget dicsőítették, de véleményünk szerint legalább olyan fontos volt az elhivatottság, az apostoli küldetés népboldogító eszményének felvállalása, melyben ezek az ősi szellemi tehetségek kibontakozhattak és a maguk teremtette normák szerint erkölcsileg a minden földi rangot és pozíciót bitorlók fölé nőhettek.

Az elhivatott apostolkodás fölvállalása, ha nem is mindig a bibliai tanításokra alapult, de magasztos vagy magasztosnak ítélt eszméket keresett, így jutottak közel sokan a Schmitt-féle ideális anarchia tanaihoz vagy azonosultak teljesen vele. B. Molnár Imre a *Földmívelő*ben már Tolsztoj munkáit is olvasásra ajánlotta. „Az ő tanításai teljesen azonosak a mi eszméinkkel – írta. – És minthogy ez a legteljesebb egyéni szabadságot, az uralomnélküli állapotot jelenti, vagyis az egyén függetlenségét a csoporttól, a csoport függetlenségét az egyéntől, azért nevezzük mi magunkat független szocialistáknak." B. Molnár a tudást nevezte harci fegyvernek, és a felvilágosult emberektől várta a kizsákmányolástól mentes, uralom nélküli társadalom megteremtését, az uralomnélküliség alatt tulajdonképpen elnyomás nélküli állapotot értve.[511] Az uralomnélküliség eszméit kiemelve különböztették meg magukat a független szocialisták a szociáldemokratáktól, elutasítva a szintén uralmat jelentő demokrácia kifejezést. A szociáldemokratákat is uralkodni – elnyomni – vágyóknak nevezték.

A krisztusi szeretetre apellálást nélkülöző és nem a bibliai idézetekre támaszkodó alapállás, amit Várkonyi hirdetett korábban, e mozgalomban teljesen megváltozott, pedig Várkonyi neve és varázsa tartotta össze a független szocialisták maradék csoportját. Amikor a nyíregyházi törvényszék elítélte Várkonyit a földosztás és izgatás vádjával, sorra jelentek meg a *Földmívelő*ben a tiltakozó írások. „Kárhoztatják Várkonyit százféle vádakkal és rágalmakkal, noha egy sem volt igaz. Nem volt igaz, mert mi Várkonyinak olvastuk lapjait, kéziratait, leveleit, és szinte személyesen is beszéltünk vele, bebizonyítjuk, hogy nem volt izgató, nem volt földosztó, sem világfelforgató" – hangzott a megnyilatkozások egész sora. Az orosháziak Várkonyi nézeteit is ismertették bizonyítékul, mely a füg-

getlen szocialista szervezkedés alapelveit tartalmazta: *Minden testvér a saját testvérével, minden szakmabeli a saját munkabelijével, minden szakma a többi szakmával, minden nemzet, faji és nemi különbség nélkül alkot szövetséget. „Csak így lehet megvalósítani a világbékét, csak így lehet szó a valódi szabadság, egyenlőség, testvériségről. Egy mindenkiért, mindenki egyért. Legyen mindenkinek tisztességes megélhetése, ne legyen többé se úr, se szolga, se pedig koldus az emberi nem gyalázatára e földön!"*[512]

Aligha lehet vitás, hogy ezek valóban Várkonyi nézetei voltak, és azt is mutatták, hogy a korábbi jelentőségéből sokat vesztett orosházi mozgalom őrzött meg legtöbbet eredetiségéből. Az orosháziak mellett Szatmári Péter, de főként Boros István próbálták továbbvinni a mozgalmat. Folytatni kívánták a szakszervezetek, egyletek és szövetségek (szövetkezetek) alakítását. Boros szorgalmazta a földművelők szövetkezeteit. Azt is megmagyarázta, hogy a 200 holdnál kevesebb földdel rendelkezőket tekintik földművelőknek. Ezek alkossanak 300–400 fős csoportokat, és válasszanak 30 tagú bizottságokat, amelyek élén egy-egy szakszervezeti bizalmi álljon. Ezek a bizottságok pedig egymással érintkezve állapodjanak meg a munkafeltételekben, bérekben.[513] Napirendre kerültek a földművelők egyletei is, mivel a Széll-kormány engedett korábbi merevségéből. Engedélyezték az orosháziak egyletét is. Az újjászervezettek egyletei sorra alakultak, de a független szocialistákkal szemben továbbra sem voltak előzékenyebbek a hatóságok. Jellemző eset történt még 1902-ben is Békésen. A független szocialisták ott tartották meg kongresszusukat, a békési egylet pedig testületileg kimondta a csatlakozást, válaszként viszont a hatóságok feloszlatták. Így nem csupán a szektajelleget öltött mozgalom önbeszűküléséről beszélhetünk, ami az országos politikát hirdető újjászervezetteknek kedvezett, hanem arról is, hogy számos helyen a tartós üldöztetésbe belefáradt földmunkások a szabadabb működéshez jutott Mezőfi-féle szervezkedést választották.

1900 októberében felmerült a két párt egyesülésének kérdése is. A tárgyalásokat Mezőfi hívei kezdeményezték. 28-án Szegváron, Bíró István lakásán találkoztak. Az újjászervezetteket Bíró, Mezőfi, Makai Mihály (Füzesgyarmat), Árvai Bálint (Szentes) képviselték, míg a független szocialisták részéről Szatmári Péter, Mucsi Lajos, Gabnai István és Repák János (Szabadszenttornya) vettek részt. Megállapodtak, hogy az egyesítő kongresszust a következő év április 9-én Szentesen tartják meg, addig a *Földmívelő* és a *Szabad Szó* is megmarad, és a közös párt a Független Szociáldemokrata Szövetség nevet veszi fel.[514] Az egyesülésről szóló hírt mindkét párt lapja közölte, az egyesülés azonban nem realizáló-

dott. Bizonyára maga Várkonyi is ellenezte azt, és a mozgalomban túlzottan erős volt a Mezőfi-ellenesség ahhoz, hogy az ő vezérségét elfogadhatták volna. A független szocialisták mindössze 23 szervezettel rendelkeztek ekkor. A szervezetek zöme a mozgalom eredeti kiindulási területén, a Viharsarokban működött (Orosháza, Mezőberény, Köröstarcsa, Békés, Szentetornya, Csorvás, Szeghalom, Vésztő, Gyoma, Endrőd, Vásárhely, Szentes, Makó, Ada, Szarvas, Kunszentmárton stb.). Az utóbbi két településen az aktív mozgalmi bekapcsolódás új keletű volt. A szarvasi Dantesz Antal és a kunszentmártoni Nyiri Elek vezető egyéniségeivé is váltak a mozgalomnak. Aktív bázis jött létre Balmazújvárosban. Új embernek számított a gyomai B. Molnár Imre és Kruchio Albert, az endrődi Hunya József. Érdekesség, hogy a leszűkült mozgalomhoz a volt MSZDP-hívek közül is csatlakoztak, például a csorvási Gyarmati István és Kislinder János Bácskatopolyáról. Az utóbbi 1898-ig az MSZDP vezette földmunkásmozgalom oszlopos tagja volt. A régi mozgalmi bázist alapul véve, a bácskai és bánáti települések közül Ada, Óbecse, Petrovoszélo, Bácsszenttamás, Bácsfeketehegy, Bácskatopolya, Kiscsákó, Zenta, Pacsér, Csurog települések álltak kapcsolatban a mozgalommal. Meglepően sok szabolcsi településről járatták a *Földmívelőt* vagy vettek részt a független szocialisták kongresszusain. Nem áll tehát az eddigi feldolgozásoknak az a megállapítása, hogy ott a mozgalom 1899-re megszűnt. Már a *Földmívelő* első számában közölt, Ibrányból írt levélben ezek szerepelnek: „Mi, ibrányiak, szervezkedve vagyunk, s szomszédos községekkel úm. Katalj, Buly, Bercel, Paszab és Nagyhalásszal és ezen községek Ibrány községet nevezték, választották ki központul. Ibrány községben én bízattam meg a szakszervezetek elkészítésével – írja a levélíró –, én a szakszervezeteket el is készítettem nagyon jól és helyesen." Leírja a levélíró az elmúlt évi üldözéseket, hogy a Törökszentmiklósról hazatérő Kató Antalt a csendőrök elfogták, vasra verték és „agyonpofozták". A szervezkedésről szóló irat is nála volt.[515] Azóta ők állandó csendőri felügyelet alatt állnak, családtagjaikon kívül másokkal nem beszélhetnek, de folytatják a mozgalmat. 1900. január 12-én jelentette a főispán, hogy Ófehértó községbe a Hódmezővásárhelyen megjelenő *Földmívelő* jár, és újabb mozgalom észlelhető. A főkolompos Hegedüs János. Fehértóról elutazott az orosházi földmunkások kongresszusára Czirják György és Imre József.[516] A mozgalommal kapcsolatot tartó további szabolcsi települések közt Szakoly, Napkor, Dombrád, Demecser, Székely, Nyírapagy, Nyírbátor, Balkány szerepel. A mozgalom az említett

bázisokon kívül néhány Szolnok, Pest és Bihar megyei települést érintett.

A mozgalom iránti érdeklődés meglehetősen hullámzott, a Független Szocialista Párt többször is válságba került. Ennek oka nem csupán az újjászervezettek konkurenciájában keresendő, hanem a helyzet fokozatos rosszabbodásában. A legaktívabb agrárproletárok elvándoroltak más vidékekre, a kubikosok külföldön igyekeztek munkát szerezni. Csak Szentesről 1902-ben 1712 fő ment külföldre munkát vállalni. Az extenzívebb földművelés minimálisra csökkentette a munkaerőigényt. A szervezettebb munkások feltételeiket már nem tudták betartani, örültek, ha átlagosan két hónapra munkát kaptak évente. Mindezek természetszerűen a mozgalom iránti érdeklődés csökkenésében és a vallási szekták iránti érdeklődés növekedésében jutottak kifejeződésre a század elején. „A megye mezőgazdasági munkásosztályának kereseti és megélhetési viszonyai az utóbbi években fokozatosan rosszabbodván – írta a Csongrád megyei főispán 1903-ban –, ez idő szerint már ezen osztály körében az ínségnek és az ezzel járó elégedetlenségnek aggasztó jelei mutatkoznak. A munka nélkül szűkölködő munkások és azok családjai ez idő szerint már az életfenntartás legszükségesebb eszközei felett sem rendelkeznek." Gyakorivá vált, hogy a munkások a munkanélküliek helyzetének megbeszélése címen jelentettek be népgyűléseket.[517]

Nem békülékenységet és megalkuvó magatartást fejeztek ki tehát a munkáskövetelések mérséklődései. A független szocialisták 1900. január 6–7-én megtartott orosházi földműveskongresszusa az 1897-ben kivívott tizedrész helyett egy tizenketted, egy tizenharmad részben jelölte meg az aratási feltételt, de a napszámbérek követelésében is szerények voltak. Már nem ellenezték a harmados földeket, csak azt követelték, hogy azok uzsoramentesek legyenek és a termést a gazda szállítsa haza. Azt is elfogadták, hogy a gazdák képviselői a hatóságokkal egyetértésben állapodjanak meg a munkabérekben. Hozzátették követeléseikhez, hogy ahol e feltételek nem érhetők el, dolgozni kell kevesebbért is. A hatóságoktól már támogatást vártak, mivel most már azok is látták a nyomort, a lelketlen izgatók legendájának gyártása helyett a maguk eszközeivel kénytelenek voltak segíteni.

Mindezek következtében a független szocialisták is csendes, békés kongresszusokat tartottak. Panaszkodtak, de kiutat nem találtak. Az MSZDP visszavonulása, a mozgalom három részre szakadása különben is nehezebbé tette a saját sorsukon való javítást. Az orosházi kongresszuson 27 községből 50 küldött jelent meg, az ugyancsak 1900-ban,

április 21–22-én tartott szeghalmi pártkongresszuson már csupán 17 község 40 küldöttét igazolták.[518] 1901-ben a földmunkások kongresszusán 27, a Körösladányban tartott pártkongresszuson pedig már csak 10 küldött képviseltette magát. Ez az év volt a független szocialista mozgalom mélypontja. 1902-ben a békési kongresszusra már ismét elküldte képviselőit 27 település. 1902–1903-ban fellendülőben volt a mozgalom, majd 1904-ben ismét mélypontra zuhant. Már a Szeghalmon tartott kongresszus előértekezletén felvetették, hogy mivel Várkonyi nem tudja őket segélyezni, a *Földmívelő*t engedjék át Schmitt Jenőnek, a párt pedig vegye fel nevébe az ideális anarchista jelzőt. Végül a többség az addigi megoldást tartotta jobbnak.[519] Ezt a kongresszus is megerősítette, amikor kimondta, hogy a résztvevők a Független Szocialista Párthoz tartoznak. Elhatárolták magukat az MSZDP vezetőségétől, aminek Zsarkó János (Hódmezővásárhely), a napirendi pont előadója azzal is hangot adott, hogy ők emberszeretetet prédikálnak, mint Krisztus tette, elvetik az erőszakot és csak a szellem fegyverével harcolnak. Visszautasította, hogy ők hazatagadók és földosztók lennének.[520]

A kongresszus egyetlen pozitív eredménye az volt, hogy a vezetés kérdését megoldották. Boros István javasolta, hogy állítsanak fel szövetségtanácsot. Végül megegyeztek a területi szövetségtanácsban, melynek székhelye Hódmezővásárhely. A gyakorlatban ez úgy valósult meg, hogy az egyes szervezetek titkárai jöttek össze és tartottak titkári értekezleteket a fontosabb teendők felmerülésekor. Teljes létszámban sohasem tudtak összejönni. 1901. április 8-án Szentesen Szatmári Péter, Mucsi Lajos, Sipos Bálint és K. Pap Sándor (Szeghalom), Szabó Imre (Szakoly), Csermák József (Békéssámson), Kerekes Gáspár (Kunszentmárton), Török Sándor és Lovas Imre (Szentes), Füzesi Mihály (Körösladány) jöttek össze és döntöttek a következő pártkongresszus összehívása ügyében.[521]

A szeghalmi kongresszuson azt is elhatározták, hogy a következő választások alkalmával jelöltet állítanak. Nem lehetett vitás, hogy a büntetését közben letöltő Várkonyit kívánják erre a célra megnyerni, számítva arra, hogy személye ismét lendületet adhat a mozgalomnak, sőt talán anyagi támogatást is. Az anyagi támogatás bizony ráfért volna a mozgalomra, hiszen a lap fenntartását és a szerkesztőség fizetését a szervezetek nem kis áldozatok árán finanszírozták. Várkonyi Mariska írása is azt tanúsítja, hogy 1901-ben, a Barabás Béla visszalépésével megüresedett gyomai mandátum megszerzéséért Várkonyi nem saját elhatározásából lépett fel: „A szegény ember, a munkás ember, a jogtalan, a hazátlan tábor odafordult emberéhez, ki érte tűrt börtönt, bírságot, megaláztatást és lekö-

nyörögte innen Pestről jelöltjének. Elfogadta. A nép meghallgatta, a szeme felragyogott, a szíve felmelegedett, s mint a hullám ott ringott körülte."

Barabás tulajdonképpen a Függetlenségi Párt egyik vezéregyénisége, Győry Elek számára kívánta szabaddá tenni az utat. Győry volt az ügyvédi kamara elnöke is. Vele kellett Várkonyinak megküzdenie, nem reménytelenül. Az eredmény azt mutatta, hogy nem csupán a szegényparasztság körében nem veszített népszerűségéből, de a módos gazdák rokonszenvét is megnyerte. Szavazói között 400 holdasok is akadtak.[522]

Várkonyi programjának érdemi része megegyezett a Cegléden elfogadott elvi nyilatkozattal. Követelte az ingyenes iskoláztatást, a közegészségügy társadalmasítását, a progresszív adózást, minden ítélőbíró, közhivatalnok, törvényhatósági és közigazgatási bizottság nép által történő választását, az állandó hadsereg eltörlését, helyette a népfelfegyverzést, a nemzetközi súrlódások választott bírák előtt történő rendezését, háború esetén a népszavazással történő döntést, a vallás magánüggyé nyilvánítását, az egyházi javak elkobzását, munkásvédtörvények hozását és kiterjesztését a földmunkásokra, követelte a rabszolgatörvény eltörlését, a munkás-betegsegélyező és -biztosító intézetek társadalmasítását. A jelölt síkraszállt Magyarország függetlensége mellett is.[523]

Várkonyi választási körútja a gyomai kerületben valóságos diadalútnak számított, és végül az addigi szocialista jelöltekhez képest rekord mennyiségű voksot, 738 szavazatot szerzett. „330 ember névsora húzódott már hosszan, amikor Győry, a hatalmas Barabás utóda, még csak egyet számolhatott" – írta Várkonyi Mariska, aki részletezi a visszaéléseket is. „Nem látott ott senki Győry pártbelit. A várkonyisták meg úgy tolongtak, nyomakodtak egymás hegyén-hátán a bizottságok előtt. A tinta apadt, a kéz fáradt, telt a papíros, s a végén kisütik, hogy Győry 468 szótöbbséggel viszi a fényes diadalt." Azt is leírja, hogy a szavazás után az egész állomási várótermet megtöltötték a hazafelé tartó mezőtúri és szarvasi szavazók. Ezek a települések nem tartoztak a gyomai kerülethez, vagyis a hamisítás és csalás minden eszközének felhasználásával buktatták meg Várkonyit. „Ez volt a fényes diadal, mely valóságban piszkosabb a sárnál."[524]

Várkonyi István választási korteshadjárata alkalmat adott arra, hogy a Békés megyeiek ismét szemtől szembe találkozhassanak sokat raboskodott vezérükkel. Tőle ismét bátorságot nyertek, és megjelenésének következtében fel is élénkült a mozgalom. Gyomán december 31-én zavargásokra került sor. Az endrődiek pedig kieszközölték, hogy a helyi kép-

viselő-testületi választásokon is listára kerüljenek. Benyomultak a községházára, ablakait beverték. A szolgaszemélyzetet lemondásra kényszerítették. A csendőrség csak másnap tudta a rendet helyreállítani. Körös-tarcsán közpénztári ellenőrnek a helyi szocialisták egyik vezérét, Szőllősi Józsefet választották meg.[525] A szeghalmi járás főszolgabírája is azt jelentette, hogy „a szocialisták törekvése az volt, hogy minden megüresedett hivatali, avagy képviselői állásra saját emberüket ültessék, s e törekvésük különösen a múlt évben volt, a községi képviselő-választásoknál teljes sikert is aratott, *amennyiben a járás mindegyik községében csaknem kivétel nélkül szocialista elvűek választattak meg* községi képviselőkké".[526]

A hangulat kedvező alakulását felhasználva hívta össze a Független Szocialista Párt soros kongresszusát 1902. február 9–10-ére Békésre. A kongresszuson 27 község képviseltette magát, 54 küldöttel. Ezen a kongresszuson már Várkonyi István is megjelent, de nem avatkozott be a tárgyalás menetébe. Jelenléte a kongresszus meglehetősen békés lefolyásán nem változtatott. Megválasztották a *Földmívelő* szerkesztőjét, aki ismét Szatmári Péter lett. Ellenjelöltje B. Molnár Imre volt. Titkárnak is ismét Mucsi Lajost választották Kruchio Albert (Gyoma) ellenében. A kongresszus a kettős jelölést alkalmazta.

A békési kongresszus után ismét olyan eseménysor következett, amely felrázta a megye közvéleményét. Győry Elek váratlan halálával újabb választásra került sor a gyomai kerületben. A Függetlenségi Párt Hentaller Lajost, a Győrynél csöppet sem kevésbé ismert politikust jelölte. Vele szemben Várkonyi ismét fellépett, de most már lényegesen nagyobb előkészületekkel és propagandával. Programbeszédét 1500 példányban kinyomatta, és 3000 példányban röpiratot adott ki. Várkonyi István, „aki a népnek igaz testvére, hűséges jóakarója, aki a nép eszméit képviseli" – ezzel az indokkal választotta őt a mezőberényi munkáskör díszelnökévé –[527], tehát ismét megjelent a kerületben. „Várkonyi István minket meg fog váltani. Várkonyi nekünk olyan, mint Jézus Krisztus!" – vallották a gyomaiak.[528] A „megváltó" vörös zászlós és vörös tollas jelvényekkel megindított korteskedése összefogásra késztette a hatóságokat, a helyi kormánypártiakat és az ellenzéki Hentaller táborát. Gyomára két század katonaságot vezényeltek, és csendőri erősítést rendeltek el. A szavazást Endrőd község kezdte el, az itteniek 346 szavazatot adtak le Várkonyira, míg Hentallerre csupán 13-at. Este hat órakor is Várkonyi vezetett még 100 szavazattal. Ekkor vezényelték ki a gyomai szabadelvű választókat – ezek Győryre nem szavaztak le –, hogy megmentsék Hentallert, illetve hogy megakadályozzák az első szocialista képviselő parla-

mentbe jutását. Ugyanakkor Várkonyi nem tudta már behozatni választóit Kondorosról és Dobozról. A szavazatok a következőképpen oszlottak meg községenként:[529]

Helység	Hentaller	Várkonyi	Darvas	Várkonyi %-ban
Gyoma	296	108	3	26,5
Endrőd	13	346	–	96,4
Szeghalom	79	109	–	57,9
Füzesgyarmat	191	4	–	0,2
Vésztő	101	61	–	37,6
Körösladány	80	129	–	61,7
Köröstarcsa	27	112	–	80,6
Mezőberény	243	170	–	41,1
Doboz	85	6	–	0,6
Kondoros	80	–	–	0,0
Összesen	1195	1045	3	46,6

Ha azt nézzük, hogy az előző választáskor csupán 1944-en szavaztak, akkor a különbség 299 fő, vagyis ennyi szabadelvű szavazott Hentallerre, ami a szavazást eldöntötte. Figyelemre méltó, hogy Várkonyi négy nagy lélekszámú településen aratott diadalt, míg ellenfele csak háromban. Az is kiviláglik, hogy a két kis település, Doboz és Kondoros szavazói nélkül a szabadelvűekkel sem nyert volna Hentaller. További érdekesség, hogy dr. Darvas, az újjászervezettek jelöltje mindössze 3 szavazatot kapott Gyomán, Füzesgyarmattól pedig egyet sem, holott ez a település fontos bázisa volt Mezőfinek. Ez a választási eredmény kétségtelenül Várkonyi erkölcsi győzelme volt, hívei a végén mégis könnyezve vették tudomásul a „vereséget", hiszen az utolsó pillanatban buktak el. Az eredményre várakozó gazdák hangulatát így jellemezte Várkonyi Mariska: „Mily ólomsúlyúak voltak azok a percek, melyek ebben a szörnyű hallgatásban leperegtek. Meglett ember volt valamennyi, de soknak a szemében megcsillant a könny. Isten ellen való vétek, amit amazok művelnek – törte meg valaki a nagy némaságot végre. Bűn! Gonoszság! Pokoli munka! Aztán elmondták akadozva, meg-megállva azt a sok lelketlenséget, erőszakot, vesztegetést, amellyel céljukat mégis elérték amazok. Volt köztük egy magas szál, derék, jókedélyű öreg ember. A lelke tiszta, a kedélye vidám, mint a napsugár... Ez az öreg ember oly meghatóan szomorú

volt, hogy a ránézőknek kicsordult a könnye. Ejnye Bak bácsi [Valószínűleg Bak M. István, aki küldött volt a békési kongresszuson – *F. J.*], hát ne szomorkodjék olyan nagyon, majd feltámadunk még! – szólt oda hozzá valaki. Mosolyogni próbált az öreg, de jobb lett volna, ha hozzá sem fog, úgy elszorult tőle a szívünk."[530]

A hatóságok azonban nem elégedtek meg Várkonyi megbuktatásával, jól tudták, hogy az erkölcsi győzelem Várkonyi mellett van. Várkonyi már több polgári lap rokonszenvét is kivívta. Maga Hentaller is úgy nyilatkozott, hogy legközelebb Várkonyi esélyes a megválasztásra. A Várkonyival is kapcsolatot tartó Kaszics Péter, a *Radikális* című lap szerkesztője pedig ezeket írta: „A szocialista földmívesmunkások és kisbirtokosok képviseltetését a képviselőházban többé megakadályozni nem lehet, de nincs is erre alkotmányos ok. Sőt Várkonyi István, akit igaztalanul üldözött éveken át a hatalom, úgy is, mint a független szabad Magyarország híve, jogosan tarthat arra igényt, hogy az országházban helyet foglaljon."[531] Várkonyi már ezen a választáson a Független Szocialista Párt 48-as jelöltjének vallotta magát. Micsoda különbség volt azonban a kétféle 48-asság között. Hentaller mellé felsorakoztak a hatóságok, leszavaztak a kormánypártiak, Várkonyi ellen pedig a választások után egyszerre két pert is indítottak. A budapesti törvényszék sajtó útján elkövetett izgatás címén indított ellene eljárást kinyomtatott programbeszéde miatt, míg a gyulai törvényszék osztály elleni izgatás, hatósági közeg rágalmazása címén. Mint 1898–1899-ben, ugyanazért a „vétségért" kétszer, két helyen büntették.

Várkonyi választási korteshadjárata során az éber helyi hatóságok sorra tették meg feljelentéseiket Várkonyi izgató beszédei miatt. Várkonyi Mezőfivel ellentétben nem paktált a helyi közigazgatás vezetőivel, nem kereste azok jóindulatát, hanem azokat ostorozva beszélt. A gyulai törvényszéken felolvasott vádlevél szerint Várkonyi Gyomán, Endrődön, Köröstarcsán és Mezőberényben „az állam és tisztviselő osztály ellen lázított". Különösen veszélyesnek tekintette a vádlevél azt a kitételt, hogy „az államforma eltörlendő, mert minden rossznak a kútforrása, a helyébe népszövetség szervezendő Svájc mintájára". Ezt a kitételt a budapesti törvényszék is idézte a kinyomtatott programbeszédből. A tisztviselők feljelentései alapján Várkonyi lázító kifejezései ezek voltak: „a régi nemesek úgy pusztították a népet, mint most a hivatalnokok, a kinevezett tisztviselők a nép zsarnokai, azért szaporít az állam hivatalnokokat, hogy a kisbirtokosokat kifossza"; „az igazságszolgáltatás a hatalom bosszúálló eszköze"; „a kormány úgy tesz, mint Rózsa Sándor, kifosztja

a szegény népet és a cimborákkal osztozik"; „a cseléd- és földmívelő törvény rosszabb a rabszolgatörvénynél"; „a törvény előtti egyenlőség hazugság" stb. Köröstarcsán a beszéd hallgatása közben ezeket kiabálták: „Le a zsarnoksággal! Éljen az igazság! Le a huncutsággal! Éljen a szabadság!" Gyomán Várkonyi azzal egészítette ki az államforma eltörlésére vonatkozó fejtegetéseit, hogy „Svájcban minden évben királynak nevezett bábut készítenek, azt mint a zsarnokság jelképét égetik el nagy triumffal".[532]

A persorozat két évig tartott. Elkezdődött már a választások utáni vádemelésekkel. A budapesti törvényszék bekérette a nyomdából a programbeszéd kéziratát, és megállapították, hogy azon Várkonyié mellett másnak a kézírása is szerepel. Ezért sajtó útján elkövetett, osztály elleni izgatás címén pert indítottak Várkonyi Mariska ellen, aki a kéziratot stilárisan javította és a nyomdai kiadást intézte. Mariska atyjához hasonlóan ügyvéd nélkül jelent meg a tárgyaláson, és maga tartott védbeszédet. „Az én munkám már csak szolgai másolás – mondta –, az eszme, gondolatkör, meggyőződések és tapasztalások éles, színes rajzai, kemény kifejezései azok lelke mélyén fakadt, kiknek könnyedén odavetett s imittamott irályi szempontból igazításra szorult jegyzetei előttem állottak." Vagyis elmondása szerint a programbeszédet a mozgalom híveinek beküldött írásaiból állították össze.[533] Várkonyi Mariskát felmentették, de atyját fellebbviteli szinten is 2 hónapra és 200 korona pénzbüntetésre ítélték. Védőbeszéde közben, csakúgy mint Nyíregyházán, „többször elragadta az indulata, amiért az elnök többször rácsengetett, s végül megvonta tőle a szót".[534] Az elnökkel vitázva, aki érthetetlennek tartotta egy szocialista jelölt erőlködését, Várkonyi öntudatosan felelve ezeket mondta: „Kérem, én tudom, hogy ha bejutottam volna a parlamentbe, ott programommal magamra maradtam volna. Sőt ki is nevettek volna. *A mi programunkat a művelt utókor lesz hivatva megvalósítani.*"[535]

A gyulai tárgyalás látványosabb volt, mindkét fél a tanúk egész seregét vonultatta fel, és a bíróság szabad teret engedett Várkonyi prókátori működésének is. A sajtótudósítások szerint „nagy ügyességgel magyarázta a maga előnyére a körülményeket", egy „pályatévesztett prókátor benyomását keltette". Elmondta, hogy neki mint képviselőjelöltnek kritikai joga volt, és ő csak ezzel élt. Az államforma kérdésében is joga volt álláspontját képviselni. Tóth Ferenc ügyész Várkonyi 31 tanújával szemben 12 „intelligens" tanú vallomását kérte figyelembe venni. Végül a bíróság Várkonyi prókátori működésének eredményeként kénytelen volt 1 hónapi államfogház kiszabásával beérni.[536] Az ügyész

azonban fellebbezett, és az ügy a nagyváradi táblához került. A tárgyalásra 1904. március 20-án került sor, amikor Várkonyi éppen a Budapesten kiszabott 2 hónapját töltötte Vácott. Így a tárgyaláson nem lehetett jelen. Nem tudni, mi okból, de megbízott ügyvédje, Eötvös Károly is hiányzott a tárgyalásról. Ennek volt a következménye, hogy a királyi tábla 8 hónapra emelte fel a „Vácon ülő" büntetését.[537] Ez mutatja, hogy a haldokló mozgalom élén is Várkonyi István volt az uralkodó körök számára a legrettegettebb agrárszocialista vezér. Várkonyi ugyanis ismét elvállalta a mozgalomban a vezető szerepet. 1902. november 21-től főmunkatársként szerepel a *Földmívelő* címlapján is. Ezzel egy időben eltűnnek a lapból Lukács Sándor és mások misztikus írásai.

A délvidékiek kikapcsolódásának más oka is volt. Šendula Sándor és Sivački Gyoko ismét kiadták a szerb nyelvű testvérlapot *Zemljoradnik* címen Bácsszenttamáson. Ehhez a szerbek saját nyomdát is vásároltak, ami egy kis formátumú lap olcsó előállítását biztosította.[538] Mindez arra utal, hogy a független szocialista szerbek mozgalma is túlélte a válságos éveket, és Bácsszenttamás továbbra is központ maradt. Nyilván a délvidéki mozgalom súlya is hozzájárult ahhoz, hogy a független szocialisták soros földműveskongresszusukat 1903. január 16-án Bácsszenttamáson tartották meg. Ezen a kongresszuson már 33 településről 78 küldött jelent meg, ami a mozgalom fellendülését érzékelteti. Valószínűleg ez inkább a *Zemljoradnik* megjelentetésével volt inkább összefüggésben, mint Várkonyi kortesútjával, mivel a *Földmívelő* című lap folyamatosan anyagi gondokkal küzdött. Az is lehetséges, hogy Várkonyi elégedetlen volt a vásárhelyi szerkesztőséggel, mert 1903. február 22-én rendkívüli titkári értekezletet tartottak Mezőberényben, melyen Várkonyi is részt vett. Ezen az értekezleten eldöntötték, hogy a lapot Braun Juda mezőtúri nyomdájában fogják ezentúl előállítani. Megváltozott a szerkesztőség is, székhelye Gyomára került. A felelős szerkesztő L. Szilágyi József, a társszerkesztő B. Molnár Imre, a bejelentett kiadó Garai János lett. Várkonyi neve továbbra is főmunkatársként szerepelt a lapon, ami a polgári lapok gyakorlatában a lap mögött álló anyagi támogatót is jelentette. A titkári értekezlet másik döntése a *Kisgazda* című lap kiadása volt. A lapnak nyilván az volt a célja, hogy a Várkonyira szavazottak jelentős táborát a mozgalom megpróbálja magához csatolni és esetleges sikerével a *Földmívelő* helyzetét is javítani. A *Kisgazda* első száma 1903. március 6-án jelent meg Gyomán. Főszerkesztője Szilágyi Ambrus, társszerkesztője B. Molnár Imre, kiadója Hunya József (Endrőd) lett, és főmunkatársa ugyancsak Várkonyi István. „Kiadja a földmívelő kisgazdák országos

szövetkezete" – szerepelt a lapon, ami arra utal, hogy ilyen szervezet létrehozását tervezték B. Molnár Imre és társai.

A lap beköszöntő írásában figyelemre méltóan fogalmazták meg a *Kisgazda* célját, amely „arról is meg fogja győzni cikkeiben a kisgazdaközönséget, hogy függetlenségét és önállóságát egyedül csak a munkássággal való összetartással fogja tudni biztosítani, s megtartani, de még kis vagyonkáját is. S ha nem tud a munkássággal összetartani, ő vallja legtöbb kárát. Mert neki van vesztenivalója." Azt is leszögezik, hogy elvi tekintetben a *Kisgazda* a Független Szocialista Párt alapján áll, uralomnélküliségre törekszik, azt akarja, hogy „a magyar nép önkormányzati alapon független és boldog legyen". „Mit akarunk mi?" címmel Hunya József közölt programadó cikket, amelyben kifejti, hogy a 775 000-nyi kisgazda a 22 000 nagybirtokosnak csak uszályhordozója, azokon könnyítenek azáltal, hogy több adót fizetnek. Meghirdeti a lap a kisgazdakongresszus összehívását is. Ennek napirendjeként az országos szövetség létrehozását és a nagybirtok kisbérletek formájában történő parcellázásának megtárgyalását tervezik.[539]

A kisgazdakongresszus, amelyet Szeghalomra hirdettek, küldöttek hiányában kudarcba fulladt, néhány hónap után pedig a *Kisgazda* című lap is megszűnt az érdektelenség miatt. Úgy tűnik, a vezető szerepet remélt gazdaközönség csalódott, mert nem a kisgazdák problémái és a 48-as eszmék kerültek előtérbe a lapban, hanem a munkásokkal való összefogás és azok vezető szerepének hirdetése. Ezzel, ahogy a hatósági jelentés megállapította, „a gazdaközönséget – mely még a múlt választáskor Várkonyi mellett lelkesedett – elidegenítették maguktól".[540] Ez éreztette hatását az 1904. január 8–9-én tartott mezőberényi kongresszuson is, ahol már csupán 19 település képviseletében jelent meg 46 küldött. A 300–400 főnyi hallgatóság előtt megtartott kongresszuson látszott, hogy minden vezetés nélkül állnak, maguk sem tudják, mit is tegyenek, ahogy a hatósági jelentések megjegyezték. A kongresszus mégis hozott egy sor határozatot. Kimondták, hogy a társadalmi rend megváltoztatandó. Követelték az általános választási jogot, a progresszív adózást, a telepítési törvény eltörlését, helyette a nagybirtok kötelező bérbeadását kérték a községek számára, hogy majd ezt állami segítséggel megvásárolhassák 20–25 évi törlesztéssel, addig pedig legyen a birtok adómentes. A munkafeltételek tárgyalásakor kimondták, hogy olyan birtokon, ahol 100 arató dolgozik, a birtokos kapja az egytized részt, ne az aratók. Pártvezetőséget nem választottak.[541]

Közben a mozgalom válsága tovább érlelődött. Az 1903. november

1-jén tartott gyomai titkári értekezlet ismét foglalkozott a *Földmívelő* helyzetével. A jelenlévő Šendula Sándor felajánlotta a független szocialisták bácsszenttamási nyomdáját. A tudósítást közlő november 15-i szám már ott készült, de a szerkesztőség Gyomán maradt, a felelős szerkesztő B. Molnár Imre, a bejelentett kiadó Garai János lett. Várkonyi neve főmunkatársként továbbra is szerepelt. Várkonyi csak a következő év februárjában kezdte meg büntetésének letöltését, de nem volt jelen sem ezen a megbeszélésen, sem a januári mezőberényi kongresszuson. Távolmaradásának okai nem ismertek, de feltételezhető, hogy a gyomai vezetéssel sem volt elégedett. A szenttamási segítség már nem tudta megmenteni a lapot. 1904. április 15-én Šendula felhívást tett közzé a *Földmívelő*ben: annak nyomtatásáért eddig 100 koronával maradtak adósak, s mivel ők is szegény emberek, kérte a tartozás rendezését. Az utolsó próbálkozás is megtörtént, április 29-től ismét a Szatmári–Mucsi-kettős vette át a lapot, és nagyobb formátumban, a *Vásárhelyi Hiradó* nyomdájában nyomatták, közölték Tolsztoj „Kiáltvány az emberiséghez!" című írását, teret adva az ideális anarchizmusnak, és reklámot, hirdetéseket is vállaltak, de mindezek a lap végső bukását már nem állíthatták meg: augusztusban végleg megszűnt a *Földmívelő*, a független szocialista mozgalom pedig átmenetileg teljesen szétforgácsolódott.

Az agrárszocializmus utolsó fellángolása és felbomlása

A független szocializmus megújulása

Az 1904-es esztendő az agrárszocialista mozgalmak általános visszaesését hozta. Minden áramlata meggyengült. Erőteljes bomlás kezdődött el a Mezőfi vezette újjászervezettek mozgalmában is, és végül ez a folyamat vezetett el a független szocializmus megújulásához. Hogy a mozgalom meg tudott újulni, ahhoz az is hozzájárult, hogy a független szocialisták szervezetei fennmaradtak, csak a már újat mondani nem tudó, a földmunkások által írt *Földmívelő* bukott meg. A Békés megyei főispán Rudnay főkapitányhoz küldött helyzetjelentéséből, melyben az 1904-es állapotokat vizsgálja, kiderül, hogy a mozgalom létezik. Az orosháziak az egyleti élet ápolására szorítkoznak, a békési járásban Békésen, Mezőberényben, Köröstarcsán a független szocialistáknak – Békésen az újjászervezetteknek is – vannak egyleteik. A szeghalmi járás községeiben Füzesgyarmat kivételével független szocialisták szervezetei működnek. A mozgalom megélénkülése mégis az addig viszonylag csendes Békéscsaba környékén következett be már 1904-ben. Itt az MSZDP-nek és Mezőfinek voltak hívei. A mezőgazdasági munkások kivívták a kisbérleteket és a gróf Wenckheim-féle uradalom dobozi, gerlai, pósteleki birtokain egységes feltételek szerint arattak. Gróf Wenckheim és gróf Almássy pedig nagyobb területeket adott kisbérletbe azoknak, akiknek 2 holdnál kisebb vagy semmiféle birtokuk nem volt. 1903-ban jelentős zendülés játszódott le Békéscsabán. Az egyik vállalkozó 20 fillért levont a kialkudott napszámból, mire a munkások megtámadták. A vállalkozó Berger Sámuel vendéglőjébe menekült be a feldühödött tömeg elől. A munkások a vendéglőt lerombolták; a zendülésnek a katonaság vetett véget.[542]

1903-ban Békéscsabán megalakult az Általános Népegylet 800 taggal, elnöke Békési Mátyás, jegyzője Nigrinyi János volt. Az egylet vörös

zászlót készíttetett nemzetiszínű rojtokkal, rajta ez a felirat állt: „Egy az eszme, egy az igazság, a szociáldemokrata." Az egylet az újjászervezettekhez tartozott, és hamarosan lapot is megjelentetett Májer Jenő szerkesztésében, az *Igaz Eszmét*. A lap főmunkatársa és az egylet befolyásos személyisége Áchim L. András volt. Az *Igaz Eszme* azt a célt tűzte ki, hogy a *Szabad Szó* mellett elsősorban ismeretterjesztő és irodalmi hetilap lesz. Ezt a célkitűzését azonban nem tartotta be, mert élénken politizált, és egyik orgánuma lett a pártban bekövetkezett bomlásnak. Áchim egyik legkorábbi megnyilvánulásában az újkígyósi népgyűlés kapcsán és az ottani gróf aggályait eloszlatandó arról ír, hogy az ő szándékuk nem a gróf elleni lázítás, nem az uradalom felosztása „az ön ez idő szerint még kegyurasága alatt álló falujában", mert az USZDP „*sokkal magasabb nívón áll, mintsem a piszkos vagyonfelosztás, földosztás elvét vallaná*".[543] Áchim a szociáldemokrácia magasztos eszméi mellett lép fel, és a következőket írja: „A szociáldemokrácia, ez az erősen fejlődni kezdő ifjú, akinek már születésénél puska tusából faragtak bölcsőt a hatalmasok, akinek csecsemő korában sok ártatlanul kifolyt polgárvér volt az anyateje és kinek a csendőrszurony volt a játéka és puskaropogás az altató dunnája, ez a sok megpróbáltatáson keresztülment gyermek kezd mindinkább hatalmas ifjúvá fejlődni, aki küzd élethalálharcot a mi javunkra, elnyomottakért, a buta tőke és mindent elnyelni akaró molochja ellen."[544]

Az USZDP-ben a bomlás már 1903 októberében elindult, amikor Poór Árpád, Rózsa Gyula és mások röpiratot adtak ki Mezőfi ellen. Ebben Mezőfit egy sor dologgal, többek között sikkasztással vádolták. A párt budapesti hívei ennek következtében részint visszatértek az MSZDP-hez, részint Poór Árpád vezetésével külön szervezkedtek.[545]

Mezőfi egyik híve, Boros (Brindus) Mihály már a nyár folyamán sikkasztással vádolta meg Mezőfit. Az utóbbi erre a *Szabad Szó*ban Boros halálhírét költötte. Boros sajtóügyi feljelentést tett, és nyilatkozatban szólította fel Mezőfi Vilmost: „Felszólítom Mezőfit, indítson meg ellenem sajtópört, mert nyilvánosan kijelentem, hogy ön csak sikkasztott, okiratot hamisított, s ezért dobták ki a nemzetközi szociáldemokrata pártból." Boros szerint Mezőfi korábban is újságírói szabadjeggyel utazott, és vidéken beszedte az útiköltségét.[546]

Az ellentétek fokozatos élesedése miatt a párt soros kongresszusát sem tartotta meg. Helyette megyei értekezleteket tartottak, amelyeken sorra bizalmat szavaztak Mezőfinek. A dévaványai értekezlet is azt mondta ki, hogy olyan embereket, mint Rózsa, Poór Zsalucinszky, Adász – az utób-

biak megyebeliek –, nem tűrnek meg a pártban, „menjenek Bokányihoz".[547]

A csabai *Igaz Eszme* kezdetben védelmébe veszi Mezőfit, majd fordulat következik be, azután „tárgyilagosan" foglal állást. Leírja, hogy Beller Antal elnök és Mezőfi Vilmos titkár kezelték a pénzeket, majd beszél a kizárásokról, és hozzáteszi, hogy ehhez csak a kongresszusnak lenne joga. Az 1904. június 12-én tartott békéscsabai értekezletre a kizártakat is meghívták, Mezőfi tudta nélkül. Mezőfi nem akart velük tárgyalni, mivel azok „papi bérencek és minden törekvésük csak pártbontásra irányul".[548] A „tárgyilagosság" hangoztatása már feltételezte a Mezőfi iránti bizalom megingását. Az *Igaz Eszme* következő számai valóban már támadást intéznek Mezőfi ellen.

Közölte a lap a Népegylet helyiségében tartott csabai értekezlet előadói jelentését, melyben Poór Árpád és Rózsa Gyula pártvezetőségi tagok kizárása szerepel. Ezután következik a mezőtúriak röpirata Mezőfi ellen. (A mezőtúriak kizárták a Mezőfi-híveket.) Mezőfi a vádakra nem válaszol, elzárkózik, illetve csupán vagdalkozik, ami az ellenzék igazáról győzi meg az *Igaz Eszme* szerkesztőségét. Ezt követően megindul a lapban a harc Mezőfi ellen. A „Vilmos basa" című írás már teljesen az ellenzék mellé állást fejezi ki.[549] Időlegesen töri csak meg ezt a vonalat Áchim „Magunknak magunkról" című cikke, melyben arról ír, hogy ellentétek mindig is voltak, és egyik félnek sincs joga a másikat elítélni. Kijelenti, hogy vezér nem akar lenni, csak szerény közkatona.[550] Áchim békítést szolgáló írása azonban hatástalan marad. A szerkesztő, Májer Jenő és a budapesti munkásellenzék között kapcsolat épül ki, és 1904 júliusától az *Igaz Eszme* az ellenzék fontos orgánuma lesz. Skall Gyula és Rózsa Gyula egyre gyakrabban cikkeznek a lapban. Napirendre kerülnek a mozgalom elvi kérdései. A lap Csehov, Tolsztoj és Lafargue műveit közli, megemlékezik Lassalle-ról, Marx érdemeit méltatja stb.

Közben Mezőfi is akcióba lépett. Nem lehetett közömbös számára a csabai Népegylet hovatartozása és az sem, hogy az *Igaz Eszme* a budapesti munkásellenzék befolyására harcos szociáldemokrata lappá vált, sőt egyre több vidéki szervezet rokonszevét is elnyerte. Az a körülmény sem kerülte el Mezőfi figyelmét, hogy a megyei képviselő-testületbe bejutott Áchim L. András személye komoly tőkéjévé válhat a mozgalomnak. Mezőfi megnyerte magának Áchimot, ennek következtében a Népegylet augusztus 28-án tartott ülésén kenyértörésre került sor. Békési Mátyás addigi elnököt leváltották, az egylet új elnöke Áchim, jegyzője Nigrinyi János lett, aki egyben az *Igaz Eszme* szerkesztését is átvette.

A lap Mezőfi-pártivá vedlett át, ami látványos jobbra nyitásban jutott kifejeződésre.[551] Védelmébe vette a vallást és vallásos töltetű írásoknak is helyet adott. Többek között Szabolcska Mihály is írt a lapban. Ez a jobbra nyitás aligha függetleníthető a következő évi választásoktól. Mezőfi egyik nyomós érve lehetett Áchim felé, hogy belőle képviselőt csinál. Ez meg is történt, 1905 januárjában Mezőfi mellett Áchimot is képviselővé választották az USZDP programjával.

A kialakult politikai válság idején az USZDP, „a nagy nemzeti" felbuzdulás légkörét felhasználva, a koalíció mellé állt és a függetlenség mellett szállt síkra. Ez 1905 elején még komoly tőkét jelentett. Várkonyi viszont, aki ismét fellépett a gyomai kerületben – jóllehet ellenfele már nem országos hírű politikus, csak Fábry Károly ügyvéd volt –, ezúttal is alulmaradt, főként annak következtében, hogy az MSZDP-hez hasonlóan a koalíció ellen foglalt állást. A választások után a darabontkormány kinevezése és Kristóffy belügyminiszter akciója, az általános választójog megígérése tovább és gyorsan polarizálta az erőket. Mezőfi ellenfelei természetesen eme másik táborhoz sodródtak. A gyomai kortesútján levő Várkonyi, aki a politikai válság adta lehetőséget szintén felismerte, nem maradt tétlen. Igyekezett a Mezőfi táborában létrejött bomlást a maga javára felhasználni. Először a Népegylet leváltott vezetőit sikerült megnyernie, majd a Mezőfivel elégedetlen alföldi szervezeteket állította maga mellé.

Májer Jenő 1905 februárjában, már a független szocialisták támogatásával, új lapot adott ki, *Népszabadság* címmel. A független szocialisták február 15-én tartott gyomai értekezletén már részt vettek az USZDP-ből kiváltak is, és Várkonyi javaslatára a *Népszabadság* a *Szocializmus* nevet vette fel. Elhatározták, hogy az új lap közölni fogja a Független Szocialista Párt Cegléden elfogadott programját, húsvétra pedig pártkongresszust hívnak össze Békéscsabára. Csak idő kérdése volt, hogy az alföldi mozgalom bázisává vált Békéscsaba mikor kerül kapcsolatba a független szocialistákkal. Mezőfi táborának lassú bomlása és a független szocialisták maradék erőinek lassú ocsúdása azonban még koraivá tette a kongresszus összehívását. A kongresszusból csak pártértekezlet lett, de ott egy sor érdemi döntést hoztak. Elhatározták a helyi és megyei szövetségtanácsok felállítását, az országos szövetségtanács (pártvezetőség) megválasztását pedig a következő pártkongresszusra bízták. Szervezeti szabályzatot fogadtak el, amely kimondja, hogy a pártnak az lehet a tagja, aki annak programját elfogadja és más pártokhoz nem tartozik, a párt eszméit hirdeti.[552] Június 3-án újabb pártértekezletet tartottak, mi-

után a független szocialistákhoz csatlakozott a budapesti munkásellenzék is, Poór Árpád vezetésével. Szeptember 10-én egy újabb értekezletet hívtak össze, amelyen Mucsi Lajos (Hódmezővásárhely), Bella István és Németh István (Orosháza), Zsilák Mihály, Bánszki János, Kovács János (Tótbánhegyes), Májer Jenő és Békési Mátyás (Békéscsaba), Várkonyi István mellett Kaszaper, Mezőberény, Szeghalom, Csanádapáca, Csorvás, Doboz képviseltette magát egy vagy két küldöttel. Itt még bizonytalanság mutatkozott abban, hogy napirendre tűzzék-e a kongresszus ügyét, ezért úgy határoztak, október 1-jén újabb értekezletet tartanak, és az dönt majd az október 29–30-ra Magyarbánhegyesre kitűzött kongresszus napirendjéről.[553]

Az októberi kongresszus már a mozgalom régi dicsőségét idézte, mert 82 településről 165 küldött jelent meg. Várkonyi javaslatára, kifejezve a budapesti munkásellenzék csatlakozását, a párt felvette a Független Szocialista Szövetség nevet. Megválasztották a szövetségtanácsot. Ennek elnöke Várkonyi István lett, alelnökei pedig Májer Jenő és Poór Árpád, de bekerült a vezetőségbe Rózsa Gyula és Skall Gyula is. Az elfogadott szabályzat kimondta, hogy a szövetség összes ügyeit a szövetségtanács intézi, melynek székhelye Budapest. Alapszervezetei közé tartoznak az ország összes egyletei, melyek a független szocialista elvek szerint működnek. A szövetségtanácsot a kongresszus választja, a választás titkos. A szövetségtanács feladatköre a mozgalom vezetése, az irodalomról és a pártlapról való gondoskodás, népgyűlések tartása, melyekre tanfolyamokon kiképzett szónokokat küld.[554]

A munkásellenzék csatlakozásával a mozgalom anarchista vonásai a minimálisra csökkentek. A szervezeti szabályzat most már kimondta a párt anyagi támogatását is. A szövetségtanács novemberi ülésén határozatot hoztak a tagdíjfizetésekről. A független szocialisták tábora rohamosan gyarapodott. Egymás után tartották nagygyűléseiket. Bácsszentamáson, ahol Šendula Sándor üdvözölte a megjelenteket, felszólalt és nagy beszédet tartott Milán Glumać, a *Narodni Glas* szerkesztője is szerb nyelven. A *Narodni Glas* 1905. július 1-jén indult a földműves nép érdekében Újvidéken. Májer Jenő, a *Szocializmus* szerkesztője magyar nyelven szólalt fel.[555] Megélénkült ismét a mozgalom a Délvidéken is. A szerbek nem felejtették el, hogy egyedül a független szocialisták hirdették az önrendelkezési jogot. Mindez szerepet játszott abban, hogy a soron következő, 1906. január 8–9-én megtartott földműveskongresszus színhelye Bácsfeketehegy lett.

Közben a szövetségtanács elhatározta, hogy ismét megjelentetik a *Föld-*

mívelőt az 1898-ban betiltott politikai lap utódjaként. A *Szocializmus* megszűnt, és december 1-jétől a *Földmívelő* című politikai lap lépett a helyébe. A lap főszerkesztője Várkonyi István, felelős szerkesztője Májer Jenő lett. Később Májer átment Áchim lapjához, a *Paraszt Újság*hoz, feladatát a *Földmívelő*nél Boros B. Mihály vette át, és a lap főmunkatársa lett Rózsa Gyula. A lap első számát a Világosság Könyvnyomda Rt., a továbbiakat Fried és Krakker Könyvnyomdája állította elő Budapesten, 1906 májusától pedig Sárik Gyula Könyvnyomdája Cegléden, a szerkesztőség azonban végig Budapesten székelt.

A független szocialisták mozgalma 1905-ben teljesen megújult. Új alapokról indulva, régi híveinek jelentős részét visszanyerve, a budapesti munkásellenzékkel megerősödve kezdhette meg tevékenységét. Lapjaik kipróbált publicistákat csábítottak el Májer Jenő, Boros B. Mihály, Rózsa Gyula, Skall Gyula személyében az újjászervezettektől. Kipróbált agitátoraik táborát Poór Árpád, Ádám György és mások erősítették. A munkásellenzék csatlakozásával a párt megszűnt csak a mezei munkásokra és a szegényparasztokra épülő párt lenni. Jelentős számú fővárosi ipari munkás is a párthoz csatlakozott, gyorsítva ezzel a vidéki kisipari munkásság korábban Mezőfihez tartozott táborának átállását.

Várkonyi és pártja kezdettől a koalíció ellen foglalt állást, Kristóffyban és a királyban bízva teljes erővel kapcsolódtak be a választójogi küzdelembe, ezt a vonalat erősítette a Poór vezette csoport csatlakozására is. A választójogi harc jegyében szólította Várkonyi ismét a zászló alá a szabolcsiakat is, emlékeztetve őket a régi sikerekre, kifejezve, hogy „csak úgy győz a harc, ha Magyarország minden szegény embere küzd érte".[556] Egy gyomai nagygyűlésen Rózsa Gyula arról győzte meg a hallgatóságot, hogy a magyarok ellenségei nem az osztrákok, hanem a magyar uralkodó osztályok. Várkonyi Kunszentmártonban azt fejtegette, hogy a népnek a királlyal kell összefognia, mert a koalíciótól semmi jót nem várhat. Májer Jenő a *Földmívelő*ben a koalíció elsöpréséről cikkezett.[557] Várkonyi a bácsfeketehegyi kongresszuson pedig már szinte az MSZDP alapállását elfogadva mondta a választójogról a következőket: „Nem ont vért, nem okád tüzet, pusztulást és száz halált, de olyan fegyver, amellyel vér nélkül lerázhatod magadról az úri semmittevés, az úri herék, mágnások, papok, tőkések és diplomások uralmát, kizsákmányolók igáját."[558]

A mozgalom arculata tehát jelentősen megváltozott, előtérbe került az általános választójog kivívásáért folyó küzdelem, amit a munkásellenzék mellett Kristóffy ígérete, a politikai válság tett aktuálissá. Mindez országosan is jelentős mozgalmi fellendülést idézett elő. Ennek köszönhetően

Várkonyi előrelátó politikai érzékkel kapcsolódott be ismét teljes erővel a küzdelembe és jelent meg a Viharsarokban. A Népegylet bomlását azonnal felhasználta arra, hogy új, erős mozgalmat indíthasson el. Ez pedig híveire is hatott. Az újra megjelent *Földmívelő* első számában fogalmazta meg hitvallását két börtönbüntetés között: „Az 1890-es években síkraszállottam a magyar Ázsiában a munkálkodó milliók érdekéért, küzdöttem fáradtságot nem ismerve, áldoztam egy vagyont eszméim és elveim, különösen a földmívelő nép százezreivel való megismertetésére. Sikerült is a nagy magyar Alföldön verejtékező földmívelők, rabszolgasorsban tengődő földmunkások, közterhek alatt roskadozó és tönkremenő kisgazdák szívében a szabadság forró vágyát, az anyagi és szellemi jobb létre való törekvést lángra gyújtanom. És amiért én ragyogó odaadással küzdöttem, amiért éjjelt és nappalt, rengeteg pénzt áldoztam, a munkálkodó nép sorsának javításáért folytatott lankadatlan küzdelmemért, eddig toloncolás, bebörtönzés, a büntetések egész sorozata, szégyen és megaláztatás volt osztályrészem a hatóságok részéről. Hasonló sorsban részesültek az engem követő földmunkások és kisgazdák kiválóbbjai. Az uralkodó és kizsákmányoló, földbirtokos és tőkés osztály mindezt az üldöztetést a hatóságoknál mindig jobban sürgette és kárörömmel gyönyörködött, ha sikerült reám és követőimre egyik csapást a másik után mérniök.

A borzasztó üldöztetések által meg nem törve, most újra a tettek mezejére léptem, és az időnként kényszerűségből letett zászlót újra kezembe ragadva kilépek a küzdőporondra, odaállok a harcosok sorába, s akkor leszek igazán boldog, ha a küzdelem hevében azt fogom észrevenni, hogy mindig az elsők között harcolok. Így gondolkozzanak és érezzenek küzdőtársaink százezrei, harcoljanak fáradhatatlanul, tartsanak ki férfiasan elvünk mellett." A vallomás mellett kifejezi hitét abban, hogy a beköszöntött időszak fordulóponthoz juttathatja az ügyet. „Úgy tűnik előttem, mintha a szabadság ama forró lehelete, amely szívemben égett és ég folyton, most már Magyarország egész levegőjét töltené be. *Úgy érzem, hogy Magyarország népe fordulóponthoz érkezett*... Most ha férfiak leszünk, kivívhatjuk szabadságunkat, kenyerünket és jogunkat, anyagi és szellemi jólétünket."[559]

Most már a harc fő eszköze az általános választójog lett, de a független szocialisták régi eszméi sem kerültek le a napirendről. A párt elsősorban földmunkás- és szegényparaszti bázisra épült, és agrárjellege, pontosabban agrárszocialista vonása megmaradt. A *Szocializmus*[560] „a földmívelő és ipari munkás, kisgazda, kisiparos és kiskereskedő érdekeiért küzdő lap"-ként indult, de abban döntő szerepet kaptak a földmunkás- és szegény-

parasztérdekek. A budapesti munkásellenzék képviselői – Rózsa Gyula és Skall Gyula – is a szövetkezeti eszméről cikkeztek. Májer Jenő „Földet a népnek!" című írásában pedig így fogalmazott: „Szükséges a főúri hitbizományok (uradalmak) és papi birtokok eltörlése, azoknak köz- (pl. állami) tulajdonba vétele, feldarabolása (parcellázás) és a föld nélküli népnek használatába bocsátása olcsó bérletben." Májer Jenő ezért buzdított a községi képviselő-testületekbe történő bejutásra, úgy vélte, ezt a fórumot felhasználva is meg kell próbálni kisbérleteket szerezni. Rózsa Gyula közös földbérleteket javasolt, s azt, hogy a „közös munka gyümölcsét" a gyarapodásra használják fel, a közös ipartelepek létesítéséig.[561] „A magyarországi földmívelő népnek elsősorban földre van szüksége" – írta Májer Jenő, és azt ajánlotta, hogy alkossanak tömörüléseket, „egy szívvel-lélekkel követeljenek földet". Válasszanak maguk közül 3 tagú küldöttségeket, azok tárgyaljanak a községi elöljáróságokkal – ahol van nagybirtok, ott a birtokossal –, hogy olcsó kisbérleteket szerezzenek. Nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy ez közös óhaj. Ha elutasítják a kérést, írják meg, és pellengérre fogják állítani azokat. Gondoskodni fognak róla, hogy az az uradalom ne kapjon munkást. A községek munkásai alakítsanak munkásszövetségeket, és a terméseredmény egy részét fizessék közös kasszába, amiből a termeléshez szükséges eszközöket megvásárolhatják.[562]

Mindezekből következik, hogy az átmeneti igény, a földszerzés kielégítésének támogatását, a független szocialisták a szövetkezet eszméjével kötötték össze továbbra is. Májer Jenő ezt még tovább vitte, amikor a szocializmusról értekezett. A szocializmust átmeneti társadalomnak tekintette az anarchista társadalomba. Kifejtette, hogy a független szocialisták – szemben a szociáldemokratákkal – nem törekszenek a tulajdon teljes felszámolására, csak annak korlátozására. Ha elképzelésük megvalósul, nem lesz nyomor, de ez még csak átmenet lesz a teljes egyéni szabadságot és függetlenséget biztosító anarchista társadalomhoz, amelyben már sokkal nagyobb műveltségre is szükség lesz, ott már minden a köztulajdonra épül majd. Az ideális anarchizmus hatását őrizte, hogy a Mezőfi táborából érkezett Májer Jenő is anarchista társadalomnak nevezte a Marx által kommunizmusnak minősített fejlődési szakaszt. Úgy vélte, hogy a kettő közötti átmenet megvalósítására nem kell majd sok idő.[563] Az új társadalom felépítésére vonatkozó, az MSZDP-étől eltérő elképzeléseit Várkonyi István is változatlanul fenntartotta. „A szocialisztikus eszme alapján kell fejleszteni a szervezkedést, hogy képes legyen annak idején a társadalom igazgatását átvenni a munkásság" – írta a *Földmívelő*.[564]

Az alapvető kérdések a bácsfeketehegyi kongresszuson is napirendre kerültek. Noha szakkongresszusként hívták össze és elsőrendű célja az országos szakszervezet megalakítása volt, a pártkongresszus teendőit is ellátta. A kongresszus elé terjesztették a szövetségtanács évi jelentését. A jelentés kiemelte, hogy „most olyan emberek vannak a szövetségtanácsban, akik áldozatkészek, fáradtságot nem ismerve dolgoznak". A jelentés ismertette a párt taktikáját. Taktika alatt értették azt az eljárást, amivel az embereket az eszmének megnyerik, eszköznek tekintették a lapot és a propagandaanyagokat. A párt fő politikai irányvonalát az általános választójogért vívott harcban fogalmazták meg. Terveik között a progresszív adózás bevezetése, a papi, a mágnás-, a hitbizományi birtokok fölparcellázása és 10–15 holdankénti bérbeadása szerepelt. Újraválasztották a szövetségtanácsot. Elnöke ismét Várkonyi lett, alelnöke Poór Árpád, titkára Boros B. Mihály, a *Földmívelő* szerkesztője pedig Májer Jenő. Ott voltak tagjai között a mozgalom régi kipróbált vezetői is, mint Boros István, Pogány István, Hunya József stb. A kongresszuson 95 község képviseletében már 188 küldött jelent meg.[565]

A kongresszus legnagyobb jelentőségű eseménye az országos szakegyesület megalakítása volt. Az egyleti jelentés szerint a mozgalom 72 351 tagot számlált. A szakegyesület megalakítására Poór Árpád tett javaslatot. A javaslat és az ismertetett alapszabály felett hosszú vita bontakozott ki, végül a kongresszus elfogadta a javaslatot és az alapszabályt, kimondta a szakszervezet megalakítását. Ideiglenes elnökévé Várkonyi Istvánt, ideiglenes titkárává pedig Boros (Brindus) Mihályt választották meg. „A magyarországi földmívelők, kisgazdák és kubikosok országos szakegyesülete" – ahogy a szakszervezetet nevezték – alapszabályait 1906. február 16-i dátummal terjesztette be jóváhagyás végett Várkonyi István és Boros (Brindus) Mihály Kristóffy belügyminiszterhez. A belügyminiszter április 5-én láttamozta jóváhagyólag, azzal a megjegyzéssel, hogy a szakegyesület székhelye csak Budapest lehet. Kristóffy a beterjesztett alapszabály 2. paragrafusát, amely kimondta: „Az egyesület székhelyét időről időre 5 évi időtartamra az évi rendes közgyűlés állapítja meg szótöbbséggel", nem vette figyelembe. A zömmel Békés megyei és környékbeli bázisra épülő szakszervezet számára nem volt előnyös ez a belügyminiszteri döntés. Később az ellentétek egyik forrása lett.

A szakszervezet a Földmunkások Országos Szövetségétől nem csupán nevében tért el, hanem abban is, hogy külön szakmaként ismerte el a kubikosmunkát. Szervezettséget kívánt biztosítani a kisgazdáknak is. Az alapszabály kimondta, hogy a szakegyesületben „rendes tag lehet

minden földmívelő és kubikos, és minden olyan egyén, aki földmunkából él".[566]

A „földmunkából él" kifejezés alapvetően különbözik a „földművelésből él" kifejezéstől, s ez a szóhasználat arra utal, hogy kisgazda alatt nem általában a birtokosokat értették, hanem közülük csak azokat, akik földmunkából élnek, vagyis elsősorban a törpebirtokosokat. A szakegyesület pártoló tagokat is felvehetett soraiba, olyanokat, akik a földművelő szakma érdekében tevékenységet fejtenek ki. Ez a kitétel főként a budapesti munkásellenzék szakegyesületben játszott szerepét kívánta szolgálni.

A szakegyesület alapszabályban feltüntetett céljai a következők voltak: 1. egyleti helyiségek berendezése, könyvtárak felállítása, közhasznú viták rendezése, a tagok művelődésének előmozdítása; 2. a tagok számára díjtalan munkaközvetítés bevezetése; 3. az anyagi viszonyoktól függően utazási, temetkezési és más segélyek nyújtása. A szakegyesület demokratikusan épült fel. Legfelsőbb szerve az évenként összehívandó közgyűlés volt. A közgyűlés választotta meg a választmányt, amely 1 elnökből, 2 alelnökből, 18 központi rendes és 6 póttagból állt. Titkár, 1 pénztáros, 4 ellenőr és 1 háznagy képezte a vezetőséget. Tizenöt taggal már helyi csoportot lehetett alakítani. Az alapszabályok bemutatása és jóváhagyatása idején Várkonyi és hívei egyben komoly erőfeszítéseket tettek az új szakszervezet kiépítésére.

A Független Szocialista Szövetség rohamos térnyerésével, erőteljes szervezkedésével párhuzamosan Békéscsabán újabb fejlemények érlelődtek. Az Áchim L. András vezetésével működő Népegylet is eljutott a Mezőfivel való szakítás gondolatáig. Az 1905-ben képviselővé választott Áchim pártvezérségre és pártalakításra tört. 1906 januárjában viharos közgyűlés zajlott le Békéscsabán a kipattant kórházi panama miatt. Éles és kemény szóváltások követték egymást Áchim és a helyi vezetők között. Dr. Seiler Elek főszolgabíró „korcsmába és istállóba" illő durvaságnak nevezte Áchim szavait, vérig sértve ezzel Áchim paraszti hiúságát. Áchim az események után tiltakozó népgyűlést kívánt tartani, de ezt a főszolgabíró betiltotta. Ezután „széksértés" címmel éles kirohanásokat intézett a vezetés ellen, amiért 30 koronára bírságolták. A Népegylet is megtárgyalta a történteket és a kórházi ügyet, melyet a vezetés el akart simítani. Az összejövetelen Áchim ezeket mondta: „Ismét bebizonyosodott, hogy Marxnak és Lassalle-nak igaza volt, mikor azt hirdették, hogy a polgári osztályok és a hazafiság álarca alatt dolgozók csak kihasználni tudják a népet... A nép bajával senki nem törődik, sem a darabontkormány, sem a koalíciós alispán." A hazafiság álarca alatt dolgozók és a

koalíciós alispán bírálata már Mezőfi koalíció melletti elkötelezettségével szembeni állásfoglalást takart. Az igazi fordulat valószínűleg Budapesten játszódott le. Ugyanis a Népegylet Nigrinyi János javaslatára háromtagú küldöttséget menesztett Kristóffy belügyminiszterhez, az ügy kivizsgálását kérve. Tagjai Áchim, Darabos János és Pollák Arnold lettek. Ez volt Áchim személyes találkozása Kristóffyval. Amellett, hogy Kristóffy a vizsgálatot megígérte, hosszabb beszélgetésük során nyilván más kérdésekről is szót ejtettek, és csak ennek a beszélgetésnek tudható be, hogy Áchim ezután végleg szakított a koalícióval és Kristóffy mellé állt. Cserébe Kristóffy a miniszteri ellenőröket le is küldte Csabára.[567]

Áchim március 11-én ugyan még részt vett a mezőfista szakszervezet, az Országos Munkásvédő Szövetség (OMSZ) helyi csoportjának alakuló ülésén és ott nagy beszédet is tartott, de ez már a saját zászlaja alá történő toborzás volt, mert március 18-ra meghirdette a parasztpárt alakuló kongresszusát. Itt már Alföldi Munkásszövetségről beszéltek, amely egyesül a Magyar Szocialista Parasztpárttal és felveszi a Szocialista Parasztpárt nevet. „*Ez a csabai nép akarata, én csak megvalósítom ezt*" – mondotta Áchim és hozzátette, hogy a „*paraszt*" nevet pedig „viselje mindenki büszkén".[568] Az új pártnak a súlyát nem a Népegylet pillanatnyi tábora, hanem Áchim L. András országgyűlési képviselő adta meg. Az alakuló kongresszusra Áchim meghívta radikális beállítottságú képviselőtársát, Schriffert Józsefet (Gyula) és Budapestről a polgári radikális Fényffy Kálmánt és Kardhordó Árpádot. Ez utóbbiak korábban a Sima vezette Radikális Demokrata Párt tagjai voltak. A program kidolgozására bizottságot választottak, tagjai Áchim, Darabos, Nigrinyi, Fényffy és Gál Gergely (Nagyszalonta) lettek. Áchim az új párt számára lapról is gondoskodott. Megegyezett Szentmiklósival, a *Békés megyei Híradó* szerkesztőjével, letette a lap számára a politikai kauciót, cserében a lap parasztpárti orgánummá vált. Szentmiklósi a cél érdekében maga mellé vette Forgács Dezső szocialistát.[569] Április 8-án azonban már megjelent a párt önálló orgánuma, a *Paraszt Újság* is, amely nyilvánosságra hozta a párt programját. A program az általános választójog és más demokratikus szabadságjogok mellett a birtokos parasztság és a földmunkások érdekeit védő követelések széles skáláját vonultatta fel. Követelte a rabszolgatörvény eltörlését is, továbbá a 10 000 holdon felüli birtokok kötelező kisparcellás haszonbérbe adását. A parasztpárt birtokreformra vonatkozó első programját egyáltalán nem lehet radikálisnak nevezni, hiszen ez elmaradt a Mezőfi-féle követelésektől is, nem csupán a független szocialisták elképzeléseitől. Nem beszélve arról, hogy Sima Ferenc polgári politikus már jóval

előbb az 5000 holdon felüli birtokok nem csupán bérletbe adását, deténylegeskiosztását követelte. Áchim jóval radikálisabb 1908-as programja, amely 1000 holdra viszi le a felső határt, szintén csak kishaszonbérletbe történő kiadásról beszél. Ezt Virágh Ferenc, Tibori János és mások előszeretettel nevezik földosztó programnak, megfeledkezve az eredeti szövegekben szereplő „bérbeadás" kitételről, ami azt jelenti, hogy a föld a birtokosé marad, csak köteles azt kisbérletekbe kiadni. Más mozgalmak állami kisajátításról és bérbeadásról, illetve megvásárlásról beszéltek, ez pedig lényeges különbség.

A *Földmívelő*, bár nemigen lelkesedett a paraszt szó használatáért, mondván, hogy Áchimnak különösen kellene tudnia a szlovák „prosztó" szó jelentését, melegen üdvözölte az új pártot. „Szövetségeseink ők már nekünk, mert ha nem akarják is, mert egy érzés, egyfelé való törekvés vezeti őket mivélünk."[570] Mire az üdvözlő írás megjelent, Csabán el is kezdődtek a tárgyalások a két párt között. Március 26-án 3 napi tanácskozás után, a két mozgalom képviselői megegyezésre jutottak. A Népegylet helyiségében tartott tárgyalásokat a parasztpárt részéről Áchim, a független szocialisták képviseletében Boros B. Mihály vezette. Boros kikötése az volt, hogy a legfőbb cél az általános választójog kivívása legyen, Áchim viszont ragaszkodott a párt nevében a paraszt szó használatához. Az új párt neve Magyarországi Független Szocialista Parasztszövetség (FSZPSZ) lett. „Az új párt kijelentette, hogy ebben a küzdelmében nem számíthat a mágnások koalíciójára, mely eddig mindent elkövet, hogy a népjogok sírját megáshassa."[571] A független szocialisták 100-nál több szervezettel csatlakoztak az egyesüléshez. Megállapodtak abban is, hogy a már a múlt év végén Szentesre meghirdetett, húsvétra tervezett pártkongresszusukra Áchim híveit is meghívják, és amennyiben a kongresszus jóváhagyja, ott mondják ki az új párt megalakulását és fogadják el programját. A *Földmívelő* „A háború" címen jelentette be az egyesülést, ami azt jelentette, hogy közösen vívnak eztán harcot a választójogért. Olvasói számára magyarázta és védte a paraszt szó használatát. „Parasztszövetségnek neveztük el azért, mert eddig megvető és gúnynév volt a *paraszt* szó. Felvettük és büszkén viseljük ezt a nevet, azért, hogy a jövőben tisztelet és becsülés neve legyen a *paraszt*, ami ezer éven át a megvetés jelszava volt. Példát vettünk a nagy francia forradalom *nadrágtalanjairól*, a rongyos éhezők ezreiről, kik büszkén viselték a *nadrágtalan* gúnynevet... Az a célunk, hogy az ezeréves gúnynév hatalom legyen az országban, s a *paraszt* szó hallatára remegve bújjanak vissza odujukba a reakció, a sötétség lovagjai."[572]

Az új párt központi lapjának elismert *Földmívelő* olyan értelmezést adott a paraszt szónak, ami Áchimék korábbi magyarázataiban nem szerepelt, kifejezésre juttatva, hogy meg kívánják őrizni a párt radikális vonalát, elsősorban a „rongyosok és éhezők ezreinek" a pártja kívánnak maradni. A *Paraszt Újság* április 8-i első száma csupán a parasztpárt megalakulását jelentette be, annak programját közölte, az egyesülést nem méltatta, ám fejlécére írta, hogy a „Magyarországi Független Szocialista Parasztszövetség politikai hetilapja". Az első szám első oldalának alján szerepel egy kitétel: „Elvtársak! Proklamáljátok központi pártlapunkat, a Földmívelőt!" A *Paraszt Újság* lényegében Áchim helyi csatározásainak adott fórumot, az FSZPSZ tágabb híreit mellőzte, a *Földmívelő*ből nem vett át cikkeket, azt a látszatot keltette, mintha az FSZPSZ a Népegyletből megalakult párt új neve lenne.

A szentesi kongresszus 1906. április 15–16-án tanácskozott a városháza nagytermében. A kongresszuson 115 település képviseltette magát, ami azt jelentette, hogy Áchim és hívei eleve elenyésző kisebbségben voltak, hiszen csupán Békéscsaba képviselőiként jelentek meg. Szerepet sem igen kaphattak. Sorra tették meg a független szocialista szervezetek a maguk jelentéseit: Szolga Bálint (Bácsfeketehegy), Boros István (Köröstarcsa), Bella Sándor (Orosháza), Czmarko Mátyás (Endrőd), Deli József (Balmazújváros), Török Sándor (Szentes), Šendula Sándor (Bácsszenttamás), Kerekes Gáspár (Kunszentmárton), Kislinder János (Bácskatopolya), Tarsaier (Szeghalom), Sevcsik Antal (Csurog) mellett Szűcs Imréné és Török Sándorné a nőmozgalom nevében szóltak. Az Áchim-csoport nevében viszont csupán Nigrinyi János számolt be, ám hangoztatta, hogy 2000 tagú békéscsabai egyletet képvisel. A napirendi pontok előadói is kivétel nélkül a volt független szocialisták közül kerültek ki. A szervezkedésről Ádám György tartott előadói beszédet, az új programot, az elvi nyilatkozatot pedig Kerekes Gáspár terjesztette elő.[573]

A beterjesztett javaslat alapján az új párt a Független Szocialista Párt 1897-es ceglédi programját fogadta el, kihagyva belőle az állam eltörlésére vonatkozó anarchista pontot. Kiegészítették viszont az önálló vámterület és Magyarország teljes függetlenségének követelésével. Hangsúlyos szerepet kapott az általános választójog és minden nemzetiség egyenjogúsága. A programból kiderül, hogy annak meghatározásában a független szocialisták elképzelése érvényesült. Az érdemi kérdések valószínűleg már az egyesülést kimondó csabai megbeszélés során tisztázódtak.

A kongresszus új szövetségtanácsot is választott. Elnöke Várkonyi István maradt, társelnöke lett Áchim L. András és titkára Boros B.

Mihály, aki egyben a párt lapjának, a *Földmívelőnek* is a szerkesztője maradt. A tanács tagjai Poór Árpád, Ádám György, Rózsa Gyula, Szilágyi Zoltán (budapestiek), Szolga Bálint, Šendula Sándor, Rapp József (Bácsszenttamás), Kislinder János (Bácska) és Török Sándor, Kerekes Gáspár, Boros István, Pardi István, Bacsó András, Pogány István, Rózsa János, Bella Sándor, Czmarkó Mátyás, Hunya József, Dancsó Ignác, Várkonyi korábbi viharsarokbeli hívei, valamint Juhász Péter Balmazújvárosból lettek. Békéscsabáról Áchim mellett hívei közül csupán ketten: Nigrinyi János és Darabos János képviselték a volt parasztpártot.

Megválasztották a szakszervezet tisztikarát is. Ádám György javaslatára – mivel Várkonyi a 8 hónap büntetés letöltése előtt állt, a vezetés és a szervezés pedig egész embert követel – elnökének Áchim L. András tették meg, társelnökei Várkonyi István és Hunya József lettek. A választmány tagjai a szövetségtanácshoz hasonlóan oszlottak meg. Ki kell emelni, hogy Šendula mellett több nemzetiségi küldött is bekerült, mint például Nikola Maranici, Francisti István. A szentesi kongresszus eredményei lényegében megvalósították a független szocialisták 1890-es években megfogalmazott törekvéseit. Az FSZPSZ programja és törekvései alkalmasak voltak arra, hogy a föld nélküli és birtokos parasztság széles demokratikus egységét megvalósítsák és ez a párt komoly politikai tényezővé váljék Magyarországon. Ez azonban mégsem valósulhatott meg. Két ok gátolta: az egyik az egyesülésben rejlett, a birtokos és szegényparaszti ellentétben, a másik az MSZDP gyors és rugalmas taktikai váltásában.

Az MSZDP irányváltása

Az 1905–1906-os politikai válság időszakát, Várkonyihoz hasonlóan, a szociáldemokraták is döntő fordulatnak ítélték meg az általános választójog kiküzdése szempontjából, tehát elérkezettnek látták az időt, hogy az agrárproletariátus hatalmas táborát és a nemzetiségieket is mozgósítsák a harcra. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy ennek a taktikai váltásnak megvoltak a pártbeli előzményei. Az MSZDP 1903-as programja és szervezeti szabályzata utat nyitott a nemzetiségi területek mozgalmainak kibontakozásához. Pártlapok láttak napvilágot a nemzetiségiek nyelvén. Lehetőség nyílt nemzetiségi agitációs bizottságok felállítására is. Így saját nyelven folyhatott az agitáció, ami nagyban megnövelte a nemzetiségi agrárproletariátus MSZDP-hez csatlakozását, ezzel csökkentette

Mezőfi és Várkonyi lehetőségeit. Mindezeknek köszönhetően a bácskai és bánáti mozgalmak a politikai válság idején már zömmel az MSZDP befolyása alatt váltak tömegmozgalmakká. A szerb nyelven megjelenő *Narodna reč* és a román nyelvű *Adeverul* azonban jelentős hatósági ellenzésbe ütközött, hiszen nem csupán szocialista agitációt terjesztett, hanem a nemzetiségi mozgalmakat is élesztette. Az MSZDP 1904-es kongresszusára készített jelentése kiemeli ezt az üldözést. Ugyanez a jelentés jelentős előrelépést mutat a földmunkások mozgalmának megítélésében is. „Okunk van azt hinni – írják –, hogy egyrészt a mezőgazdaságban mindig nagyobb tért hódító munkanélküliség, továbbá a földművelő munkások szellemi fejlődése meg fogja hozni azt az alapot, melyre felépíthetjük a mezei munkásság egységes, egész országra szóló gazdasági programját, s akkor megszületik majd a fölművelők országos szövetsége, és vele az országos önálló földművelő mozgalom."[574] A kongresszuson is egymást érték a felszólalások, amelyekben a földmunkások szervezésének elégtelensége jutott kifejeződésre. Megjegyezték, hogy a kongresszus földmunkás küldötteinek csökkenő számában is megmutatkozik ez a hiba, míg a nemzetiségi küldöttek éppen a hatékonyabb agitáció miatt tömegesen jelentek meg. Többen felvetették az országos szakszervezet létrehozásának szükségességét is. Végül a kongresszus elé egy határozati javaslatot terjesztettek, amely leszögezte, hogy eddig a politikai mozgalomra helyezték a hangsúlyt, ami továbbra is cél marad, de ezentúl a gazdasági kérdésekre is nagyobb figyelmet kell fordítani: 1. ahol a földmunkások szervezve vannak, munkarendbizottságokat kell alakítani, és ezek a bizottságok állítsanak össze a környék viszonyainak megfelelő, programszerű munkabérszabályzatot; 2. ezek a bizottságok kerületenként vagy megyénként egyeztessék követeléseiket; 3. fektessenek súlyt a készpénzbeni fizetésre; 4. hívják fel a munkaadókat, hogy ők is alkossanak bizottságokat és tárgyaljanak a munkásokkal a feltételekről; 5. a közös bizottságok által elfogadott bérminimum legyen kötelező a gazdákra és a munkásokra egyaránt.[575] Ez a határozat semmi mást nem tett, mint megismételte azt, amit a független szocialisták 7 évvel korábban eredményesen alkalmaztak.

A kongresszus, amely külön foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, lehetővé tette a szerb bizottság felállítását. Ennek jelentőségét a *Narodna reč* külön is kiemelte. Megindult a nemzetiségi munkások külön szociáldemokrata szervezkedése, de a földmunkások mozgalma nehezen haladt előre. 1904–1905 között Csizmadia Sándor el sem járt a pártvezetőség üléseire, a pártvezetőség kicsinyesen, bürokratikusan kezelt minden olyan lépést, amely a földmunkások mozgalmát akarta fellendíteni, féltve ettől

az ipari munkások érdekeit, jobban mondva már saját kényelmét. Az áttörést az ipari munkások segítsége jelentette. 1904-ben a szakszervezetek országos kongresszusa támogatásáról biztosította a földmunkások önálló szakmai szervezkedésének az ügyét. Határozatot fogadott el a földmunkások önálló szakmai szervezetének létrehozásáról. 1905 tavaszán pedig a Szakszervezeti Tanács, a 9-es bizottsággal karöltve, összehívta a mezőgazdasági munkások országos értekezletét. Elfogadták a szakszervezet szervezeti szabályzatát, melyet Csizmadia Sándor, Szabó Ervin, Jászai Samu és Joó Ferenc (a 9-es bizottság elnöke) készítettek. Ezzel a Szaktanács lényegében kivette a földmunkások gazdasági szervezését a pártvezetőség kezéből. Azzal is előnyhöz jutott, hogy az értekezletet a pártkongresszus előttre hívták össze, azt döntéseikkel megelőzve megakadályozták abban, hogy gáncsoskodjék.[576]

A megvitatott és elfogadott alapszabályt beterjesztették a belügyminiszterhez, s azt Kristóffy 1905 decemberében jóváhagyta. Ezután 1906. január 7-én 61 község 87 küldöttének jelenlétében hivatalosan is megalakult a Földmunkások Országos Szövetsége (FOSZ), vagyis az MSZDP földmunkás-szakszervezete. A szakszervezet ügyének lassú érlelődése mellett a földmunkások hiába harcoltak évekig az önálló lapért, a pártvezetőség kicsinyes magatartása ennek megjelenését is akadályozta. Végül 1905 szeptemberében ismét megjelent a *Világszabadság* is Csizmadia Sándor szerkesztésében, s egy hónappal később már politikai lappá vált. Kaucióját az ideális anarchista Batthyány Ervin gróf tette le, ami azt jelentette, hogy az ő anarchista írásai is bekerülhettek a lapba.[577] Ismét létezett tehát földmunkásszaklap, létrehozták a szakszervezeteket és elfogadták, hogy a földmunkások mozgalma a gazdasági szervezkedésre épüljön, sőt a *Népszava* már 1906-ban körlevéllel fordul a községi elöljárókhoz, hogy adjanak bérbe földet a rászorulóknak. Az eseményeket keserűen kommentálja Várkonyi István, leírva meghurcoltatását, sőt azt is, hogy a „rendőrspiclivé lett Schwarz nevű egyénnel" le is akarták üttetni, amikor ő ezeket akarta megvalósítani, mondván, hogy nem szocialista. Lám, most mindezt az MSZDP valósítja meg.[578] A földmunkásoknak tehát 10 kemény esztendő alatt sikerült céljukat elfogadtatni a pártvezetőséggel. Egyetértünk Szakács Kálmánnal, aki úgy véli, hogy ehhez 1897-ben nagyobb tábor állt volna rendelkezésre, az azonban kétséges, hogy egy országos szövetség legalitást kaphatott volna. Lényegében 1905-ben a legalitás biztosításához hozzájárult a koalíció kapitulálását célzó politika is.

Az MSZDP-vel párhuzamosan alakították meg az újjászervezettek is

a maguk szakszervezetét Országos Munkásvédő Szövetség néven. Vagyis a hiányból bőség lett, egyszerre három szakszervezet is szervezte a mezőgazdasági munkásokat. Sokszor a földmunkások választását csak az döntötte el, hogy melyik bontott előbb zászlót közösségükben. A korábbi jóváhagyás révén az MSZDP és az USZDP előnybe került. Az MSZDP előnyére vált, hogy az ekkorra már kiépített és megerősödött területi titkárságok – mind a debreceni és a szegedi – a maguk területén kézbe vették a szervezést. A párt 1907 augusztusáig 591 tagcsoportot hozott létre, a FOSZ taglétszáma pedig megközelítette a százezret.[579] A Mezőfi vezette szakszervezet nyilván kevesebb tagot tömörített, bár ők 560 csoportról és 107 000 tagról beszéltek. Az indulási hátrány miatt a legkevesebb tagszervezettel a sor végére kerültek a független szocialisták. (Az 1906-os bérharcok során ugyanis a hatóságok sorra tiltották be az alakító népgyűléseket.) Feltehetően 40–50 szervezetük működhetett, 10 000–15 000 taggal, erre utal, hogy az 1906 decemberében Gyomán tartott közgyűlésükön 30 szervezet képviseltette magát 140 küldöttel, és így a gyűlés már határozatképes volt. (Kétharmados többségre volt szükség.)[580]

A földmunkások hatalmas tábora 1896–1897-hez hasonlóan a megélénkült politikai mozgalmat – az MSZDP a gazdasági szervezkedésnek zöld utat adva is a választójogi harcot tartotta a legfontosabbnak – most is a gazdasági harc elindításához használta fel. A munkanélküliség tetemes megnövekedése, a megélhetési viszonyok rosszabbodása jelentősen növelte meg a helyzetükkel elégedetlenek táborát. A bérharc már 1905 nyarán elkezdődött, de bázisa most nem az Alföld, hanem a Dunántúl volt. A Baranya és Tolna megyéből kiinduló sztrájk magával ragadta Somogy, Fejér, Veszprém megyék agrárproletariátusát. Valóságos népmozgalom bontakozott ki. Az aratók pusztáról pusztára mentek, s megnyerték az ügynek az útközben talált aratócsoportokat és cselédeket, béreseket. Mindenütt terjesztették a sztrájk eszméjét, a tovább dolgozókat megakadályozták a munkában. A sztrájkok az uradalmak teljes munkásállományát érintették. A ténylegesen futótűzhöz hasonlítható mozgalom óriási riadalmat idézett elő a birtokosok és a hatóságok táborában. Csendőri és katonai erőkkel próbálták a mozgalom útját állni, de az elszántság olyan erős volt, hogy sem a hatósági fenyegetés, sem a rabszolgatörvény alkalmazása nem vezetett eredményre.

1905 nyarán, a *Pesti Napló* tudósítása szerint, 10 000-nél több munkás állt sztrájkban. A tamási járásban, Ozorán, 20 embert sebesítettek meg a csendőrök az összeütközés során. Simonmajorban a kivezényelt 7 csendőr tüzet nyitott a sztrájkolókra, és két ember meghalt. A járást,

más közigazgatási egységekhez hasonlóan csendőri és katonai megszállás alá vették. Csak a tamási járásban 900 munkást ítéltek el, 70-et 40 napi fogházra és 200-200 korona pénzbüntetésre, 720-at pedig 20 napi fogházra és 100-100 korona megfizetésére. Egymást követték a hasonló ítéletek a többi járásban is. Országosan összesen 5000 fő körül volt az 1898-as rabszolgtörvény alapján elítéltek száma, többségük dunántúli volt.[581]

A sztrájkok Baranya, Somogy és Tolna megyék azon területeiről indultak ki, amelyekre az 1890-es évek végén kezdett a mozgalom behatolni. Jelentős kisugárzási területe volt ez a pécsi szociáldemokrata pártnak is. Segítséget nyújtottak a kisipari munkások. A csurgói járás főszolgabírája név szerint is megemlíti Nagy István építőmunkást. A jelentés azt is megállapítja, hogy a csurgói szocialisták nem nemzetköziek, hanem független szocialisták. Zömük 20-21 év körüli kőműves.[582] Mindez azt jelenti, hogy a szocialista eszmék a számon tartottnál nagyobb területekre terjedtek ki ekkorra, a tömeges dunántúli sztrájkok azonban a mozgalmi kapcsolattal nem rendelkezők ezreit is magukkal ragadták.

Az 1905-ös sztrájkok hevessége és szórványosan országos kiterjedése, a szakmai szervezkedés megindulása, a politikai válság által előidézett helyzet és az MSZDP minden korábbinál erősebb választójogi küzdelme mind olyan tényező volt, amelyek hatására a következő évben, a paraszti elégedetlenség országos fellángolásával, országos aratási sztrájkokkal lehetett számolni. Mindezekhez járultak az orosz forradalom eseményeiről érkező hírek, melyek a földmunkásokra is erőteljesen hatottak. Az MSZDP vezetősége 1905. augusztus 13-ra országos népgyűlést hívott össze, melyen 100 település küldöttei is képviseltették magukat. Az általános választójogi harc jegyében megindított küzdelem ezzel elejét vette. Elhatározták, hogy szeptember 15-re, a parlament összeülésének időpontjára általános sztrájkra és tüntetésre hívják fel az ország munkásait a választójog kivívása érdekében. Ebből a célból a pártvezetőség röplapot adott ki, így az eseményt vidéken is nagy várakozás előzte meg. Az MSZDP részvételével választójogi liga alakult, majd a pártvezetőség szeptember 12-re rendkívüli kongresszust is összehívott, ahová sebtében is összejött 150 település 175 küldötte. Elhatározták az országos sztrájkot, melyhez a földmunkások küldöttei is készséggel csatlakoztak. Élethalálharcot hirdettek az álellenzéki koalíció ellen és a választójogi harc folytatásáért. Az 1905-ös orosz forradalomban harci módszerré vált politikai tömegsztrájk eszközéhez nyúlt tehát az MSZDP vezetősége is, azzal a különbséggel, hogy a sztrájkot csak egy napra tervezték és békés szándé-

kát hangoztatták. Féltek azt a rendszer elleni támadás eszközévé változtatni, pedig vidéken már több helyen – több vidéki lap tudósítása szerint – szeptember 15-től a forradalmat várták. A „vörös péntek" országszerte az általános választójogi harc melletti demonstráció és az általános elégedetlenség kifejeződése jegyében telt el, de csak egy nap volt a sok közül. A földmunkások mozgalma Kristóffy belügyminiszter némileg „engedékenyebb" magatartása miatt egyre félelmetesebb méretet öltött.

A három párt szakszervezeti csoportjainak megalakítása 1905–1906 telén folytatódott. A munkások otthon voltak, és ez alkalmat teremtett a gyors szervezkedéshez. Ahol munkalehetőség volt, ott már 1906 elején folytatódott a bérharc. 1906 januárjától jelentős cselédsztrájkok játszódtak le az ország különböző pontjain. Tolnától Heves megyéig, Temestől Barsig fellángoltak az uradalmi béresek és cselédek mozgalmai.[583] Tavaszra ezek a bérmozgalmak országossá szélesedtek. Márciusra Csongrád, Torontál és Bács-Bodrog megyében általánossá vált a sztrájk. Ezekben a megyékben a FOSZ bontott leginkább zászlót, de voltak független szocialista és újjászervezett csoportok is. Egy sajtótudósítás szerint a három megyében csak Pádé, Jászova és Oroszlámos községek munkásai maradtak ki a sztrájkból. A Torontál megyei Csókán az OMSZ bontott zászlót, és a szövetség tagjai nyomban sztrájkba is léptek, az uradalom által ígért béremelést visszautasították. Mezőfi lapja, a *Szabad Szó* állandóan sztrájkellenességre, békés szervezkedésre felhívó cikkeket közölt, szervezetei jelentős része mégis a sztrájk fórumává vált. Teljesen új vonása volt az 1905–1906-os bérmozgalmaknak, hogy a cselédség, amely addig alig volt szervezhető, most tömegesen szervezkedett és gerincét adta a bérmozgalmaknak. Ennek valószínűleg egyik oka lehet az is, hogy a korábban szervezett napszámosok jelentős része a rosszabbodó viszonyok mellett nem csupán a kivándorlásban látott kiutat, hanem szükségből cselédnek állt. Gróf Károlyi Sándor mezőtelegdi cselédei is mindannyian sztrájkba léptek, és csókai társaikhoz hasonlóan, nem voltak hajlandók az alkura.[584]

1906 tavaszának sztrájkharcaiban jelentős szerepet töltöttek be az OMSZ Heves megyei csoportjai is. Heves községiek március 6-án egy sor megyebeli község küldötteivel tanácskoztak, és követeléseiket átnyújtották a birtokosok és bérlők képviselőinek. Miután az utóbbiak a feltételeket visszautasították, a munkások és cselédek az utcákon végigvonulva beverték a községháza, a kaszinó és a bérlők ablakait, másnap pedig megindították a sztrájkot. A községben 150 katona csinált rendet. Megkezdődtek a letartóztatások és a rabszolgatörvény szerinti elítélések. Ennek

ellenére a szabadlábon maradottak folytatták a sztrájk szervezését Erdőtelek, Tarnaméra, Kömlő, Tarnazsadány, Ludas, Adács, Vámosgyörk, Visonta, Atkár településeken, és mindenütt megállt a munka a földeken. A hevesiek még a Borsod megyei Mezőkövesd bírájához is levelet küldtek, hogy doboltassa ki: aki a hevesi gazdaságba átjönne sztrájktörőnek, azt agyonverik. Az újjászervezettek a megye jelentős részén sztrájkoltak, és a legtöbb helyen eredményeket is értek el.[585] Kristóffy belügyminiszter az OMSZ központja által kiadott röpiratban („Földmíves munkások megváltója született") látta a Heves megyei sztrájkok okát, és felhívta a törvényhatóságok figyelmét a röpiratra. A belügyminiszter leiratot is intézett a megyékhez a népgyűlések betiltásáról, tehát a koalíció gyengítésénél a darabontkormány számára is előbbrevalóvá vált a tömegmozgalmak megfékezése.[586]

1906 tavaszán az országos politika színterén is jelentős változások mentek végbe. Az agráriusokat és általában a földbirtokosok jelentős részét is tömörítő koalíció beadta a derekát. Véget ért a színjáték, az uralkodó Wekerle Sándornak adott kormányalakítási megbízást, és ezzel a politikai válság megoldódott. A tömegmozgalmak kibontakozása, a fenyegető aratási sztrájkok hozzájárultak a gyors meghátráláshoz. A konklúzió azonban nem az általános választójog bevezetése és a nemzetiségekkel szembeni nagyobb türelem lett, mint Ausztriában, hanem minden demokratikus reform elnapolása, a nemzetiségi és parasztmozgalmak megfékezése. Andrássy Gyula gróf, a koalíciós kormány belügyminisztere igyekezett a lehető legnagyobb erővel elejét venni a további mozgalmi erjedésnek. Az áprilisban hatalomra jutott koalíciós kormány azonnal ki is írta a választásokat. A választások idején még kénytelenek voltak tűrni a különböző szocialista áramlatok képviselő-jelöltjeinek agitációs kortesútjait, de úgy gondolták, ezzel véget is lehet vetni a mozgalomnak. Hogy nem így történt, ebben az előző év sikerei mellett a szakszervezeti csoportok gyors kiépülése játszotta a döntő szerepet.

Az 1906-os aratási és cséplési sztrájkokban éppen azok a területek jártak az élen, amelyeken a szervezettség a legnagyobb volt: Békés, Csanád, Csongrád, Torontál, Bács-Bodrog. Ezekben a megyékben mindhárom szakszervezet létre tudta hozni helyi csoportjait – és tradicionálisan is az agrárszocialista szervezkedés folytonosságát leginkább megőrző megyékről volt szó. Mindezek mellett a sztrájk országos méreteket öltött. Magyarország néhány határszéli megyéjét leszámítva általános bérharc bontakozott ki. Területileg ez volt az addigi legnagyobb kiterjedtségű sztrájk Magyarországon, még akkor is, ha az aratásban érdekeltek szá-

mát tekintve a sztrájkolók létszáma nem is haladta meg az előző évit. A rabszolgatörvény alkalmazása mellett most is a katonaság és a csendőrség, valamint a tartalékmunkások bevetésével próbálták a bérharcot megakadályozni. A jelentések szerint 5000 főt ítéltek el, és csak az orosházi főszolgabíró 36 000 nap büntetést szabott ki.[587]

Békés megyében is az OMSZ csoportjai kezdték a sztrájkot. Füzesgyarmaton, ahol tartósan csak Mezőfi hívei voltak szervezettek, már májusban feloszlatták az újjászervezettek szakszervezeti csoportját. Majd júniusban a szeghalmi főszolgabíró Helmeczy Jánost, az ottani földművelőegylet elnökét 50 napi elzárásra és 200 korona pénzbüntetésre ítélte. Békés megye minden uradalmában kitört a sztrájk. A büntetések kiszabása az intézőn múlott, ha kérte a büntetést, letartóztatták a sztrájkoló aratókat. Mezőhegyesről rutén aratókat vittek a sztrájkok letörésére. A börtönök megteltek, de a munkások nem adták fel. Az orosházi főszolgabíró már Szarvasra kísértette át a büntetetteket. Wenckheim aratói arra panaszkodtak, hogy a gabona dőlt és gazos, ezért kérnek új alkut. Az intéző hajthatatlan volt. A bebörtönzött aratók szentül hitték, hogy a régi alku szerint semmit nem kerestek volna, és az asszonyok sem engedték, hogy olcsón dolgozzanak a grófnak.[588] A békésihez hasonló helyzet alakult ki Csanád, Csongrád és Torontál megyében is. Az utóbbi megyében ehhez az is hozzájárult, hogy az aratók egy része hagyományosan éppen a Viharsarokból érkezett.

A szociális problémák iránti érzéketlenség, annak rendőri ügyként kezelése mind a darabontkormányzat, mind a helyébe lépő koalíció jellemzője maradt. A bérharcok során egyértelműen minden kérdést a magyar földbirtokos osztály érdekeinek rendeltek alá, s ezt egyszerűen országos, nemzeti érdekként tüntették fel, mint 1848 előtt. Kecskeméti Ferenc, Békés országgyűlési képviselője, aki személyesen is részese volt a Wenckheim Frigyes uradalmában folyó bérmozgalomnak, közvetített az egyezkedésben, elmondta a parlamentben, hogy „nem izgatás következménye, hanem az önfenntartás ösztöne vezérelte a munkásokat a sztrájkba". A gabona olyan volt, hogy azt nem egy tizenharmad részért, de egyötödért sem lett volna érdemes learatni. Az 1100 katasztrális hold gabona fele ráadásul dőlt volt. Az aratóknak fejenként egy hónapi munkáért 1 mázsa és 66 kilogramm búza jutott volna, és ennyiért egy hónapig nem dolgozhattak. A még januárban megkötött szerződés tehát irreálissá vált. A tiszttartó viszont kijelentette, hogy „egy sánta krajcárral" sem ad többet, mérvadó a szerződés. Hozzátesszük, hogy a birtokosok tőzsdei ügyletként kezelték az aratási szerződéseket. Ha a gabona semmit nem

fizetett, hát az aratók veszítettek, rosszul fogadtak. Ez pedig ezrek nyomorúságát jelentette, ingyen munkáját követelte.

Wenckheim gróf csak a békési határban 15 éve termelt 24 000 holdon gabonát, és ezért a területért legelőként adózott, alig 3 krajcárjával, míg a kisbirtokosok 12–13 korona adót fizettek. Ezt a méltányosságot a gróf azzal hálálta meg, hogy Popovicshoz, a hírhedt békési főszolgabíróhoz fordult – Popovics volt 1902-ben Várkonyi egyik feljelentője –, és Popovics a gróf kérésére azonnal intézkedett. Huszonhét embert tartott bezárva napokig egy 3×7 méteres helyiségben, a puszta földön, majd innen a gróf magtárába kerültek az emberek, amelyet nem lehetett szellőztetni. A sertéshizlalda melletti raktárba, amely éppen azért volt üres, 112 embert zártak be. Mindezeket elmondva Kecskeméti hozzátette: „Azt hiszem t. ház, hogy az a szegény munkásember, ha hibázik, ha kihágást követ el, akkor is érdemel talán annyi kíméletet, mint a rablógyilkos." Az interpellációra válaszolva Darányi Ignác, a rabszolgatörvény hajdani beterjesztője kijelentette, hogy a törvény jó, azon változtatni nem kell, és ami Békésben történt, azt az ország érdeke követelte meg.[589] Vagyis a 3 krajcáros adózás kedvezménye, hogy a főszolgabíró a gróf eszköze legyen és a jobbágynál is megalázóbban bánjanak a munkásokkal, ez az akkori Magyarország érdeke volt. A jobbágy az úriszéktől mehetett a megyéhez, onnan a királyig, legalábbis elvileg. Ezt Magyarország „liberális" érdekei nem engedhették meg. A rabszolgatörvényt nem a koalíció, hanem a sokat magasztalt „liberális kor" hozta. A dualista kor érzéketlensége a szociális és nemzeti kérdések iránt feltartóztathatatlanul sodorta az országot az 1919–1920 közt bekövetkezett tragédiák sorozatához.

Az 1905–1906-os sztrájkok és bérharcok – az 1897-es nagy aratási sztrájkhoz hasonlóan – ismét megmutatták, hogy a mezőgazdasági munkásság hatalmas táborát igazán a gazdasági harcon keresztül lehet bekapcsolni a politikai harcba, egyben ez a közvetlen osztályharc területe az elnyomók és elnyomottak között. Az a szociáldemokrata taktika, amely csupán az általános választójogért folytatott harcra szűkült, s a politikai harchoz kívánta felhasználni a földmunkások mozgalmát, nem vezethetett a mozgalom igazi megerősödéséhez. Mindezek visszaigazolták Várkonyi István 1896-os fellépésének helyességét. A koalíciós kormány a Bánffyéhoz hasonló módon próbálta elejét venni a valóban stabilizálódni akaró agrárszocialista mozgalomnak. Hogy évek alatt a mozgalmat sikerült ismét szétforgácsolni, ehhez megosztottsága jelentősen hozzájárult. A döntő tényező azonban alapvetően nem a többpárti megosztottságban, hanem az agrárszocializmus eszmeiségének felbomlásában keresendő.

Az agrárszocializmus felbomlása

Az agrárszocializmus felbomlásának okaira az annak eszmeiségét tradicionálisan hordozó FSZPSZ útja adja meg a választ. A szentesi kongresszus után felragyogni látszott a párt csillaga. Egyik népgyűlést a másik után tartották, és sorra alakították meg szakszervezeti csoportjaikat. A májusra kiírt választásokra a párt három jelöltet is állított. Várkonyi ismét a gyomai kerületben lépett fel, Áchim Csabán, és a párt programjával indult Garai István Nagylakon. Siker csak Áchim számára született, ő megvédte mandátumát Bakos Mátyással szemben. Garai 30 szavazattal maradt alul, míg Várkonyi az addigi legkevesebb vokssal volt kénytelen beérni. Fábry, a Függetlenségi Párt jelöltje már a kormányra került koalíció támogatását élvezve, szinte az 1848-as események folytatásának tüntette fel kormányra kerülésüket. Demagóg beszédei után az emberek sírva énekelték a Himnuszt. A 48-asság vonzereje még mindig hatalmas volt. Tulajdonképpen ezt próbálta kihasználni Mezőfi is, amikor a koalíció mellé állt, de ahogy a koalíciós kormányzat tényked ése nemhogy a 48-asságból nem tükrözött semmit, hanem 48 eszméinek egyenes elárulása volt, úgy hanyatlott le azután az USZDP csillaga is. A párt hiába vette fel később a 48-as Szociáldemokrata Párt nevet, régi tekintélyét már nem volt képes visszaszerezni.

A koalíció győzelmének mámorát igazán csak egyetlen képviselő zavarta meg a maga „nemzetietlen" pimaszságával, egy paraszt. Áchim L. András kabátja gomblyukában piros szalaggal, gatyában jelent meg a „nemzeti diadalt" ünneplő képviselőház nyitó ülésén.[590] Áchim azonban megnyilvánulásával is felingerelte a koalíció táborát. A költségvetési vita során küldetésének megfelelően szólalt fel. Hatásos szónoki fogással dicsérte meg Wekerle miniszterelnök expozéját, melyben bűvészi ügyességgel tálalta a tételeket, majd fordított: „És amint így elgondolkoztam a miniszterelnök úr fényes ábrázatáról, eljutott a gondolatom a magyar nép szenvedésének sivatagára, és láttam ezen sivatagon egy még nagyobb bűvészt, a szenvedő és nyomorgó népet, amely ezen könnyedén összedobált milliókat a saját zsebéből kénytelen az államszükséglet fedezésére összehordani." Ezután rátért a helyzet részletes ismertetésére. A nyomorúságos helyzet és az aratási sztrájkok során történt visszaélések érzékeltetésére a kecskemétihez hasonló példákat hozott fel. Elmondta, hogy báró Orczy nagyrédei uradalmára, hatósági segédlettel, egy halálos beteget, akinek orvosi igazolása volt, is elhurcoltak. Az uradalom tisztje, amikor meglátta, hogy az ember súlyos beteg, „eredj a fenébe, vagy ha

nem tudsz elmenni, akaszd fel magad!" – kijelentéssel illette. A szerencsétlen, mivel pénze nem volt Nagyrédéről Békéscsabára visszautazni, kaszájába dőlve lett öngyilkos. Most 5 árvája sírdogál koldulva Csaba utcáin. Áchim szavait közömbösen fogadták a 48-as „harcos" képviselők, akik nemrégen Bánffyt megbuktatták. Csak akkor tört ki belőlük a felháborodás „Hát az egyéni szabadság?" – közbekiáltásokkal, amikor Áchim azt javasolta, hogy ne januárban kössék meg az aratási szerződéseket. Ezután Áchim egy elképesztő kiszolgáltatott helyzetet rögzítő aratási szerződést olvasott fel és követelte a rabszolgatörvény eltörlését, majd áttért felszólalásának lényegére: „*Nagy baj az is, hogy a földéhség rettenetesen nagy az Alföldön és egész Magyarországon.*" Kijelentette, hogy addig költségvetést nem szavaz meg, amíg a progresszív adózást be nem vezetik és míg a földéhséget meg nem szüntetik, mert „a földművesek, a földműves proletárok bajait itt semmiféle közjogi frázisokkal orvosolni nem lehet". Felhozta, hogy a nagyváradi káptalan a községek 7 forintos ígérete ellenére 6000 holdas birtokát 6 forintért adta ki Neufeld bérlőnek, aki aztán 18 forintjával adta tovább a kisbérlőknek. Ő is felvetette az uradalmak igazságtalan adózását. Gróf Wenckheim Dénes 11 000 hold után 28 000 korona adót fizet, míg a község 2500 hold (!) után 45 000-ret. Miután ezzel a törvényhozók igazságérzetét mélyen megsértette, a sértő szerepét is nyíltan vállalta: „Én tudom, hogy ellenszenvvel találkozik felszólalásom itt e házban. Azonban én amikor képviselővé lettem választva – nem a tisztelt ház részére, hanem a nép részére és részéről lettem megválasztva." Ezután az FSZPSZ programjának és választói utasításának megfelelően határozati javaslatot terjesztett be. „Tekintve, hogy minden népképviselőnek kötelessége arra törekedni, hogy megváltsa Magyarország egész népét – indokolta javaslatát – a nagybirtokok, latifundiumok és papi birtokok néppusztító átkától... [felkiáltások: akkor mindnyájan elveszünk!] földhöz, ezáltal kenyérhez juttassa az érdemtelenül nyomorgó népmilliókat." A beterjesztett javaslat felszólította a földművelésügyi minisztert, hogy haladéktalanul kezdjék meg az előmunkálatokat a hitbizományok és a papi birtokok állami megváltása ügyében, a földet pedig adja az állam, méltányos feltételek mellett, haszonbérbe. Ettől Áchim a kivándorlás megszüntetését, a lelketlen kizsákmányolás és a földuzsora megszűnését várta.[591] A parasztpárt programja 1906-ban, de 1908-ban is csak a kötelező bérbeadást követelte, nem a kötelező állami megváltást. Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy Áchim parlamenti beszédében a független szocialistákkal kötött szövetség feltételét teljesítette, és így javaslata nem szorul további magyarázatra.

Radikálisabb volt Vajda Sándor román nemzetiségű képviselő parlamenti megnyilvánulása. „Elvárjuk a t. miniszter úrtól, hogy nem fogja azt a politikát követni, hogy minden gazdasági és nemzetiségi sebre gyógyírül a puskát és a csendőrszuronyt használja ezentúl... A *mi népünk földéhes, össze van forrva, össze van nőve a földdel*, és hiába vándorolnak ki az elégedetlenek százezrei, a föld mindig új és mindig több elégedetlent fog szülni mindaddig, míg megadatik a lehetőség arra, hogy a földéhes nép a maga földéhségét csillapítsa... *földet a népnek! Most még nem késő.*" Ezután Coşbuc román költő versét idézte, és le is fordította: „*Ne adja a jóisten, hogy mi vért akarjunk föld helyett, mert hogyha már nem fogunk tovább tűrhetni, és ha az éhség fel fog bennünket lázítani, akkor még hogyha Krisztusok volnátok is, még a sírban sem menekültök a mi haragunktól.*" Vajda törvényjavaslatot terjesztett elő, amely lehetővé tette volna, hogy a községi és állami birtokokból 1–50 holdas parcellákat méltányos árért adjanak el a községek lakóinak.[592]

Elégedett lehetett a koalíció, mert csak „nemzetiségi uszítók" és lelketlen „parasztszocialisták" bíráltak a parlamentben.

Ady Endre nemzetébresztő versei, a különböző kispolgári és értelmiségi radikális csoportok, pártok alakulása, több dunántúli birtokos paraszti pártkezdeményezés, a koalíciós kormányzás idején végbement függetlenségi párti bomlás, a nemzetiségi képviselők népszerűségének növekedése, parlamenti közszereplés-vállalásuk, a földéhség országos megnyilvánulásai egyre világosabban mutatták, hogy Magyarországon a demokratikus átalakulás, s benne a földkérdés megoldása a legégetőbb feladattá vált. Létrejött országosan annak a lehetősége, hogy óriási tömegeket, benne szinte az egész parasztságot maga mellett tudó demokratikus párt alakuljon. Hiányzott azonban egy olyan, széles látókörű vezéregyéniség, aki képes lett volna ezt a tábort tekintélyénél fogva egybeolvasztani és bölcsességével a táboron belüli eltérő nézeteket közös platformra hozni. A nemzeti és nemzetiségi, a vallási és származási, nacionalista és internacionalista ellentétek széthúzó ereje is – tradicionálisan és tradíciók hiányában – nagymértékben akadályozta ezt. A nemzetiségeket is magába foglaló országos tömörülés létrehozásának legalkalmasabb közege az MSZDP lehetett volna, ha doktrinér politikája nem akadályozza meg abban, hogy a választójogi harc mellett a demokratikus Magyarország megteremtésének is élharcosa legyen. A nyomor és a munkanélküliség és ezzel együtt a földéhség növekedése miatt a szocialista végcél megvalósításával megváltást ígérő pártok már nem voltak képesek vonzást gyakorolni a földmunkások és a birtokos parasztok táborára. Nép-

szerűbbek lettek körükben a földéhség kielégítését, az azonnali cselekvést hirdető pártok.

Áchim L. András 1906-ban megalakult pártja még szocialistának nevezte magát, de a szocialistasága már csupán külsőségekben nyilvánult meg, egyfajta közjogi színezetnélküliséget jelentett. Az USZDP-ből kivált és ideiglenesen a független szocialisták táborába beolvadt párt nem ezek örökségét vitte tovább, sokkal inkább Sima Ferenc elbukott kísérletét folytatta, bár kevesebb radikalizmussal. Ezzel meg is kezdődött az agrárszocializmus felbomlása. Áchim pártalakításával tehát birtokos paraszti vezetéssel a demokratikus paraszti követelések léptek színre. Az agrárszocialista mozgalom földmunkástömegei részben visszacsatlakoztak az MSZDP-hez (például Békési Imre Szentesen már a FOSZ helyi csoportjának alapítói közt van). A tábor jelentős része, melynek arculatát döntően a demokratikus paraszti követelések határozták meg, kitartott szocialistasága mellett, a végső megoldást a szocialista társadalom valamelyik változatában vélte megtalálni. Ezek zöme továbbra is Várkonyit tekintette vezérének. Végül Mezőfi pártjának fokozatos átalakulása, a független szocialisták földszerzési mozgalomba történő bekapcsolódása már a század elejétől érlelte azt a folyamatot, ami végül 1906–1908 között végbement: az agrárszocializmus teljes felbomlását.

Áchim és Várkonyi „házassága" mindezekből következően a múlt és a jövő házassága, csupán ideiglenes érdekházasság volt. Bár Várkonyi vitte ebbe a házasságba a gazdag hozományt – 100 független szocialista szervezetet és pártjának tradícióját –, Áchim pedig csupán a 2000 főt tömörítő csabai Népegylet vezére volt, mégis Áchim volt a fiatal menyasszony, az övé volt a jövő és ő volt az örökség várományosa. A házasságból egyetlen gyermek született, 1908-ban az Országos Földművelő Párt (OFP), amely ugyan apjára hivatkozott, de az anyját követte. A Balmazújvároson megalakult párt lapja hangzatosan fogalmazza meg célját: „A földmívelők érdekét szociális szellemben szolgáljuk, a szocialista eszmék és a legteljesebb egyéni függetlenség megvalósítására törekszünk. Zászlónkra a progresszivitás, a radikalizmus és a szocializmus vannak vezérlő eszméül felírva." Közzétett programjuk azonban még csak nem is utal a szocializmusra vagy a szocialista végcélra. Az általános választójog és más demokratikus jogok biztosítása mellett a progresszív adózás és a holtkézi és kötött birtokok parcellázása szerepel benne.[593]

Az agrárszocialisták alföldi tábora tehát 1908-ra kettészakadt, lényegében két parasztpártra: az egyik a csabai Áchim András pártja volt, a másik a Pokróc Ferenc névleges vezetésével létrejött OFP. Az előbbi első-

sorban a birtokos, az utóbbi a nincstelen és szegényparasztságot tömörítette. Az 1906-tól 1908-ig terjedő időszak eseménysora jól érzékelteti a mozgalom szükségszerű arculatváltását, mégha ezt számos tényező is befolyásolta. Ilyen volt Áchim vezérségre törő, népvezéri adottságokat nem nélkülöző, de kiforratlan politikuskaraktere, minden politikai eszközt megragadó, botránycsinálástól sem visszariadó egyénisége, ami teljes ellentétben állt Várkonyinak az eszmét és a pártot alázattal szolgáló, egyéni érdekeket félretevő vezérideáljával.

Az FSZPSZ nem lett egységes párt, központi lapját, a *Földmívelő*t Budapesten szerkesztették, annak profilját Várkonyi és a budapesti munkásellenzék határozták meg. Áchim Békéscsabán kiadta a *Paraszt Újság*ot, mely szintén az FSZPSZ lapjaként jelent meg, és helyi ellenfeleit ostorozó kemény hangú cikkeivel tűnt ki. Azt lehet mondani, hogy népegyleti és szűkebb csabai viszonylatban a *Paraszt Újság* volt a párt lapja és Áchim a vezére.

Parlamenti szereplése után és a *Paraszt Újság*ba írt cikkei miatt hamarosan hajsza indult Áchim ellen. Petícióval megtámadták mandátumát: a koalíciós kormányzat és helyi ellenfelei egyaránt el akarták némítani őt. Igen jellemző, hogy a megye főispánja átiratban kereste meg a nagyváradi főügyészt a *Paraszt Újság* lázító cikkei miatt. A főügyész június 18-án azt válaszolta, hogy figyeli a lapot, és mihelyt arra alkalmat lát, rögtön megindítja az eljárást. Később mégis a lap első 5 számában közzétett cikkek miatt indítottak sajtópert Áchim ellen. Ez is mutatja, hogy a támadás felülről irányított volt. Végül a Kúria szeptember 14-én Áchimot megfosztotta mandátumától.

Míg Áchim parlamenti szereplésével, helyi csabai ellenfeleivel volt elfoglalva, alig törődött a rá bízott szakszervezet ügyeivel. Ezt Várkonyi hívei rossznéven vették tőle. Az első botrány júliusban robbant ki. A *Földmívelő* felelős szerkesztője, a szakszervezet titkára, Boros B. Mihály nem tudott elszámolni a rá bízott pénzekkel. Még a bácsfeketehegyi kongresszuson elhatározták, hogy 20 koronás részvényeket bocsátanak ki a *Földmívelő*re. Igen sokan váltottak részvényeket és a felhívással ellentétben nem postán küldték el ezek ellenértékét, hanem Borosnak személyesen adták át, Boros viszont a pénzeket elsikkasztotta. Amikor a lap elhatározta a visszafizetést, kiderült a csalás. A *Földmívelő* sorra küldte az üzeneteket Kislindernek, Török Sándornak, Šendulának stb., hogy nem tudják a pénzt visszafizetni, az behajthatatlan. Közben az is kiderült, hogy Áchim 20 koronát utalványoztatott Borosnak magánügyeinek intézésére.[594] Áchimot is kérdőre vonták, de ő nem válaszolt. Boros határ-

időt kapott az elszámolásra, de ehelyett Áchim táborába ment és megkezdte intrikáit Várkonyi ellen. A *Paraszt Újság* előbb Várkonyi halálhírét keltette, majd egy rejtélyes szerkesztői üzenetet jelentetett meg. Ez arról tudósítja az ismeretlen „érdeklődőt", hogy Várkonyit sajnos nem elmegyógyintézetbe szállítják, hanem börtönbe. A 35 000 koronás szubvencióról pedig akkor írnak majd, ha az bizonyítva lesz.[595] Azóta se lett.

A választmány július 20-án konstatálta, hogy Áchim az ajánlott levélre nem válaszolt, majd 30-án elnöki állásából elmozdította, amit azzal is indokolt, hogy Áchim L. András Mezőfi Vilmossal, „az általánosan gyűlölt egyénnel" békét kötött. A választmány – mivel Várkonyi ekkor vonult be 8 hónapra a váci fegyházba, Áchimot viszont leváltotta – ideiglenes helyettes elnököt és alelnököt választott Poór Árpád és Ughy Bálint személyében.[596] Ezután mégis helyreállt a béke, mert a szövetségtanács augusztusi ülésén, Budapesten már Áchim elnökölt, és a meghívókat is Csabáról postázták augusztus 20-án.[597] Az összejövetelen helyreállt az egység, amit mindkét fél óhajtott és konstatált. Az ülés az aratások utáni helyzettel foglalkozott. Határozatot hoztak arról, hogy Péter-Pál előtt senki ne kössön aratási szerződést, mindenhol alakítsanak szakszervezeteket és a szervezetlen munkásokat bojkottálják.[598] Az összejövetelről a *Paraszt Újság*ban is tudósítás jelent meg. A lap úgy kommentálta az eseményeket, hogy a parasztpárt tartott értekezletet, és megírta, hogy 38 község képviseltette magát Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Torontál, Hajdú, Szolnok és Pest megyékből. A határozatot ismertetve pedig hozzátette: „Áchim L. András a szakszervezetek megalakításával óriási munkába fogott, melynek megvalósítása rendkívüli társadalmi és nemzetgazdasági fontossággal bír."[599] Nem kis merészségnek számított a szövetségtanács tagjainak illetőségi helyét a parasztpárt bázisának minősíteni és a szakszervezkedést úgy beállítani, mintha az Áchim ötlete lett volna, és most fogna hozzá a szervezéshez. A szervezést a budapesti központ folytatta.

A szövetségtanács ülése után semmi jele annak, hogy a szakszervezeti választmány változtatott volna korábbi döntésén. A béke nem tartott soká, mert Áchim, miután mandátumától megfosztották, a párt vezetőségének megkérdezése nélkül döntött. Előbb a szociáldemokratákkal tárgyalt, és késznek mutatkozott mandátumának átadására, majd a Vázsonyi vezette demokraták mellé állt, és végül a kerületet Pető (Polacsek) Sándornak ajánlotta fel. A *Paraszt Újság* felhívást tett közzé: „Éljen dr. Pető Sándor, a békéscsabai Független Szocialista Parasztpárt jelöltje!" Tehát a párt jelöltjének állította be Petőt.[600] A választási jel-

vényre pedig azt írták, hogy Pető a „parasztpárt demokrata jelöltje". A *Földmívelő* „Lapunk olvasóihoz!" címmel tiltakozást jelentett be. Leszögezte, hogy az FSZPSZ nem jelölte Petőt, az eseményt „aljas árulásnak" minősítette, felsorolva Áchim pálfordulásait: volt újjászervezett, Vázsonyi-demokrata 48-as, koalíciós, majd Kardhordóval pártot alakított és jött a független szocialistákhoz, október 7-én pedig „cuppanós csókkal olvadt össze a terézvárosi hitközség demokrata érzelmű tagjaival". Mindebből levonja a következtetést: Áchim az a politikus, akire azt mondják a szomszédok, hogy még nem nőtt be a feje lágya. A következő számban megállapítják, hogy olyan politikus, „akit nem az eszme átérzése és a nép szeretete vezérel a harcba, hanem a hiúság és felfuvalkodott szereplési viszketegség. Szóval a szocializmustól oly mesze áll, mint Makó Jeruzsálemtől."[601]

Az a kitétel, hogy Áchimot csak felfuvalkodott szereplési vágy vezette volna, aligha tartható, de a *Földmívelő* többi megállapítása találó volt. Ezt bizonyítják a későbbi események. A szakszervezet operatív irányítását kézben tartó budapesti munkásellenzék, Poór, Rózsa és híveik – az ő kezükben volt a szakszervezet iratanyaga és a *Földmívelő* – december 9-re közgyűlést hívtak össze Gyomára, hogy a szakszervezet alapvető ügyeiben döntést hozzanak. Áchim ezt azzal próbálta keresztülhúzni, hogy december 2-re Békéscsabára – mint elnök – ellenértekezletet hívott össze. A csabai értekezlet azonban teljes kudarcba fulladt, a helyieken kívül mások nem mentek el, így azt határozatképtelenség miatt el kellett napolni. Gyomán viszont 30 település képviseletében 140 küldött jelent meg. Ez azt mutatja, hogy a két tábor között még mindig igen lényeges nagyságrendi különbség volt a független szocialisták javára. A közgyűlésen jelen volt Nigrinyi János is (Áchim egyik legközelebbi híve), aki a jegyzőkönyvek és a pénztárkönyv ellenőrzését végző 5-ös bizottságnak is tagja volt. Az ügyintézést és a könyvelést rendben találták. Nigrinyi csak azzal állt elő, hogy Csabán hozzanak létre megyei titkárságot. Ezt mint alapszabály-ellenes lépést, leszavazták. Az értekezlet nem boncolgatta a viszály okait, Poór Árpád csupán azt javasolta, hogy válasszanak egy alelnököt, mivel Várkonyi, Áchim és Hunya József nem laknak Budapesten, és legyen, aki az ügyeket viszi. A közgyűlés Poór Árpádot alelnöknek megválasztotta. A jegyzőkönyvet Pokrócz Ferenc vezette, Kislinder János, Perei István, Šendula Sándor és Kiss Mihály hitelesítették.[602] Az elnöklő Poór Árpád határozati javaslatot terjesztett a közgyűlés elé. Ebben kimondták, hogy a parlamenti működést csak agitációnak tekintik, egy-két képviselő beküldése csak eszköz és nem cél „a forradalmi

szocializmus terjesztésére". Szabad szervezkedést, sztrájkjogot és a túlgazdagodást meggátló törvényeket követeltek. Követelte a határozat a papi és hitbizományi földek államosítását és felparcellázását bérletek formájában.[603]

A sikertelen próbálkozás után Áchim december 30-ra újabb értekezletet hívott össze, mit sem törődve az alapszabály szerint megtartott és érvényes gyomai közgyűlés határozataival. Mint elnök, az alapszabályra hivatkozva, most már bármilyen arányú részvétel esetén határozatképessé tehette a gyűlést. Az értekezlet sikere érdekében röplapot adott ki, melyben felrótta – jogosan –, hogy a szakszervezet jelenlegi vezetése budapesti iparosokból áll, ők viszont parasztokat akarnak a vezetésbe. A szakegylet sajtója, „a Földmívelő csak veszekszik vagy politizál", egy magánember kezében van. Tiltakozott a röplap a tagdíj és a lapköltség 10 fillérrel történt emelése ellen. (Ezt Gyomán szótöbbséggel fogadták el.) A megtartott értekezleten Áchim – függetlenül a megjelentek létszámától –, az alapszabályra hivatkozva, határozatképesnek mondta ki a közgyűlést. A pesti vezetőség nem jelent meg. A választmány vidéki tagjaihoz Áchim körlevelet intézett és azokat lemondatta. Tíz lemondás be is érkezett.[604] Krnács András ezután azt javasolta, hogy a le nem mondottakat is fosszák meg tisztségüktől, válasszanak teljesen új vezetőséget. Áchimot elnöknek és Boros B. Mihályt titkárnak megválasztották. Boros „tisztázta" magát a sikkasztás vádja alól, mondván, hogy 1905 decemberétől 1906 januárjáig ingyen végezte a titkári munkát és lapot szerkesztett. (Az utóbbiért fizetést kapott, előbb pedig még nem élt a szakszervezet.) Utazási költségei 1000 forintot is felemésztettek. Amikor Várkonyi képviselő-jelöltsége érdekében utazott, akkor költött az egyesület pénzéből 60 forint 50 krajcárt. Azt elfelejtette bevallani, hogy a Kristóffytól kapott szabadjeggyel járta az országot, és megfeledkezett a részvények elsikkasztásáról is. (Boros volt az első, aki Mezőfivel szakított, majd Várkonyihoz csatlakozott, innen Áchimhoz ment. 1908-ban pedig már a *Föld Népe* szerkesztője, innen szórja a rágalmat Áchimra, megvádolva mandátumának eladásával. Közben végig Kristóffy szolgálatában állt. Egy ilyen ember cikkeire és leveleire alapozta Tibori János Áchim L. Andrással és részben Várkonyival kapcsolatos súlyos vádjait.)[605] Borost, mivel a pénzt – bevallása szerint – agitációs célra költötte, felmentették a sikkasztás vádja alól, majd az egész vezérkart újjáválasztották Áchim közvetlen csabai hívei közül, zömmel szlovákokból. Az egyetlen nem csabai tagja a választmánynak az orosházi Bella Sándor lett.

A következőkben Nigrinyi indítványára elfogadták, hogy egy tisztán

közgazdasági lapot fognak kiadni. Boros javaslatára úgy döntöttek, hogy a *Földmívelőt* visszaadják Várkonyinak, vele minden közösséget megszakítanak. Új alapszabály készítését is elhatározták, és Boros javaslatára egy olyan aratási szerződésminta készítését, amely a kisgazdákat nem sújtja. A közgyűlésnek nevezett komédia után összeült a megválasztott választmány. Javasolták: ha az orosháziak a feloszlatott egylet helyett újat alakítanak és velük tartanak, nem kell tagdíjat fizetniük. Krnács András pedig a következő indítványt tette: „A választmány kezdje el a működését abban az irányban, hogy a vidéki csoportok vezetőségeit látogassák meg a központi vezetők, és vegyék rá arra, hogy *a nemzetköziekkel minden összeköttetést megszakítva, hazafias irányban kezdjünk el működni.* Hisz íme a volt pesti nemzetközi elvtársak megtanítottak minket arra, hogy mi az ő szemükben csak fejős tehenek voltunk. A földműveléshez mitsem értenek. *A paraszt a földből él, a parasztnak szeretni kell ezt a hazát.*" Az indítvány elfogadása után megbízták Borost, hogy a pestiektől az egylet anyagát szerezze meg, ha kell, hatósági segédlettel. Boros január 5-én kelt levelében egyenesen a kerületi elöljárósághoz fordult, segítséget kérve. Felhozta, hogy a 6 budapesti választmányi tag iparos. Végül a vádak felsorolása után érveit így fejezi be: „Mi egy nem politizáló, de tisztán gazdasági alapokon és hazafias szellemben vezetett egyesületet akarunk teremteni, amelynek bizonyítására tisztelettel becsatolom az új vezetőség első választmányi ülésének erre vonatkozó határozatát." A kerületi elöljáróság nyomban megkezdte a vizsgálatot a szakegylet ügyében, feloszlatása várható volt, hiszen ezt Andrássy már régen óhajtotta. Ekkor Áchim levéllel fordult a belügyminiszterhez. Az egylet feloszlatását elkerülendő és a per maguk javára fordítása érdekében juttatta el érveit. Leírta, hogy már a helyi csoport december 27-én tartott ülésén elhatározták, szakítanak a nemzetköziekkel. Erről Pető Sándort is értesítették. „Kitűnik ebből, hogy a már jelzett irányváltozást elhatároztuk, és így *a Várkonyi István-féle irányzat alól magunkat minden esetben emancipáltuk.*" Az új vezetőség legteljesebb hatósági ellenőrzését maguk is kívánják, ezt bizonyítja, Áchim szerint, hogy maguk kérték a hatósági vizsgálatot. Harmadik érvként hozta fel Áchim, hogy „ahol Csabán és a megyében befolyásuk van, az aratómunkások méltányos szerződéseket kötöttek", ami világos bizonyítéka „vezetőségünk békés irányú és közhasznú működésének". Íme az az Áchim L. András, aki nemrég még saját érdemének igyekezett feltüntetni a javaslatot, hogy Péter-Pál előtt ne kössenek aratási szerződést! Végül a 4. pontban adott érvelése már nem is meglepő és magyarázatra sem szorul: „Kötelessé-

günknek tartjuk még Nagyméltóságod figyelmét arra is felhívni, hogy amennyiben a szakegylet feloszlatásra kerülne, minden jel szerint előre látható, hogy a szakegylet eddigi tagjai a nemzetközi irányban szervezett földmívelők helyi csoportjaiba lépnének be, vagyis a feloszlatás egyenesen ezen szervezetnek megerősítést célozná. Talán ez is szakegyletünk fennmaradásának javára szól."[606]

A belügyminiszter az egylet szabálytalan eljárásainak sorozatára, zilált belső helyzetére való tekintettel a szakegyesületet a főváros alpolgármesterének január 22-én kelt javaslata alapján 1907. június 4-én kelt végzésében feloszlatta. Ezzel a Várkonyi és Áchim pártjait összekötő minden kapocs megszűnt. A *Földmívelő* mögött álló csoport is hibát hibára halmozott. A gyomai döntés után felemelt díjakat nem küldték az előfizetők, ezért a szerkesztőség csak annak továbbította a lapot, akik ezt befizették. Ennek következtében a *Földmívelő* fokozatosan csődbe jutott. Várkonyit is megkeresték azzal, hogy veszélybe került a mozgalom. Várkonyi a börtönből levéllel fordult híveihez, hogy legalább addig tartsanak ki, amíg ő kiszabadul és segíteni tud. 1907 áprilisában, amikor Várkonyi kiszabadul, az összeomlás szélén van a mozgalom. Ennek következményeként Várkonyi az egész szerkesztőséget elcsapta, vagy nem tudta fizetni, mivel kiszabadulása után már ez áll a lap fejlécén: „Kiadó: MFSZSZ tanácsa, a szerkesztésért a felelősséget én vállalom, Várkonyi István." Várkonyi a jótollú Skall Gyulát veszi maga mellé, aki a *Szocializmus* című lapnál már működött. A lapon látszik, hogy nincs írógárdája, ennek következménye, hogy ismét írhat bele Schmitt Jenő. Tolsztoj, Gorkij írásait közli még a lap. Várkonyi 682 koronát költött a lapra április 17-től augusztusig, de már nem tudta talpra állítani.[607] Az utolsó számok már a *Társadalmi Forradalom* című lapot is reklámozták, azt testvérlapnak tekintve. Mindez feltételezi, hogy Várkonyi esetleg Batthyány Ervin grófot is megkereste segítségért. Ezzel a független szocialista mozgalom, a hazai agrárszocialista áramlat fő vonulata végleg felbomlott és megszűnt.

Áchim L. András januárban még bízott a belügyminiszterhez intézett levelének sikerében, mert az elhatározott módon megpróbálta továbbvinni a mozgalmat. Január 19-én megjelentették a *Földmívelők Lapja* című újságot a szakegylet hivatalos közleményeként, felelős szerkesztője Nigrinyi János volt, majd májusban megszüntették, és szerepét a *Radikális Újság* vette át, annak külön rovata szolgálta a szakegylet ügyét. A rovat vezetője ismét Nigrinyi. A júniusi feloszlatás után értelmét veszítette a rovat is. Mindez nem azt mutatja, hogy Várkonyi hívei Áchimhoz pártol-

tak volna, hiszen a *Földművelők Lapja* is befulladt, érdeklődés hiányában. Várkonyi birtokos paraszti híveinek jelentős része kétségtelenül Áchim irányába orientálódott fokozatosan, de a szegényparaszti szárny nem fogadta el platformját. 1907-ben nem csupán a független szocialisták mozgalma hanyatlott le, hanem visszafejlődött fokozatosan a FOSZ is. Ennek oka a koalíciós kormányzat fokozódó beavatkozásában, az 1906-os év kudarcaiban, nem utolsósorban a szocialista irányzatoktól forradalmat várók erős csalatkozásában, főként az MSZDP harci kedvének mérséklődésében keresendő.

A „jogutód"-ként fellépő két párt mindegyike tulajdonképpen 1908-ra rendezte sorait, ekkor már nyíltan parasztpártokként léptek a politikai porondra. 1908. április 6-án Várkonyi volt hívei, de már Várkonyi nélkül, megalakították az Országos Földmívelő Pártot Balmazújvárosban. Titkára Pokrócz Ferenc, elnöke Ecsedi Gábor, alelnöke pedig Rózsa Gyula lett. „Hajdú megye, de különösen Balmazújváros földmívelői elhatároztuk, hogy újra felvesszük a kezünkből kihullott zászlót és újra megindítjuk a független földmívelők szocialista mozgalmát. Megalkottuk az Országos Földmívelő Pártot és megalkottuk hozzá a pártvezetőséget." Mint említettük, a párt közzétett programja már semmilyen szocialista vonást nem tartalmazott.[608] Az Áchim vezette Magyarországi Parasztpárt pünkösdre hirdette meg kongresszusát. Áchim a kongresszust igazi demonstrációvá igyekezett tenni, arra minden demokratikus erőt meghívni, majd ügyes politikai fogással pártjába beolvasztani. Az OFP-vel is kapcsolatot teremtett. Egymás lapjait testvérlapnak ismerték el, és megállapodtak, hogy a két párt megőrzi önállóságát. A parasztpárt a birtokos parasztságot, míg a földművelő párt a szegényparasztságot fogja szervezni. Az OFP-ot több más párttal együtt meghívták a csabai kongresszusra. A *Paraszt Újság* rögvest hírül adta fejlécén, hogy a Magyarországi Parasztpárt és az Országos Földmívelő Párt lapja. Ez fejlécén mindvégig, 1910-ig megmaradt, holott a két párt soha nem egyesült, és 1908 augusztusától kifejezetten rossz viszony állt be közöttük. Nem ez volt Áchim egyetlen húzása. Miután meghívta a kongresszusra a Nyugat-Magyarországi Parasztszövetség és az OFP képviselőit is, a kongresszust a *Paraszt Újság* már a három párt nevében hirdette. Hogy pontosan hány küldött jelent meg a kongresszuson, azt nem lehet megállapítani. A parasztpárti közlés 403 község 607 küldöttéről beszél.[609] A *Föld Népe* 256 község 286 küldöttét említi[610], míg a bizalmas rendőrségi jelentés 30–40 község mintegy 60–80 küldöttéről tesz említést.[611] A párt jelentőségének és súlyának alapos propagandisztikus célú eltúlzása is egyik jellemző

vonása volt Áchimnak. Ezek később a párt történetét feldolgozó történészeket is megtévesztették. Tény viszont, hogy az ülésteremben életnagyságú Dózsa-szobor állt, Rubeczky Géza alkotása, s a küldöttek percekig tüntetve éljenezték. Az is tény, hogy Áchimnak sikerült ezt a kongresszust a demokratikus átalakulásért folyó küzdelem általános fórumává tenni. Megjelentek dr. Pető Sándor és Schiffert József képviselők, Hodzsa Milán, Vlad Aurél nemzetiségi képviselők, a különböző parasztpárti próbálkozások képviselői az ország több pontjáról. Elhangzottak szlovák és román nyelvű felszólalások, napirendre került az általános választójogért folytatott közös küzdelem kimondása, az általános sztrájk eszközének alkalmazása stb., hogy aztán ismét a békés alkudozások ideje következzék. Ez a kettősség nagyon is jellemezte Áchimot, a nagyra törő, ám igazában kiforratlan politikust.

1908. október 24-én „Nyílt levél Áchim L. Andráshoz" címmel a *Föld-Népe* már meghirdette a háborút Áchim és a parasztpárt ellen, számon kérve, hogy a választójogi harcban, ígérete ellenére, pártjával együtt hallgat. Áchim nem a *Paraszt Újság*ban, hanem a *Nap* című lapban válaszol és „cáfol". A *Paraszt Újság* továbbra is a két párt egybeolvadásának látszatát őrzi. A harc fokozódik, 1910-ben a *Föld Népe* napilap lesz, és Májer Jenő vezetésével Csabán titkárságot állítanak fel, hogy Áchimot lehetetlenné tegyék. Az igazsághoz tartozik, hogy az OFP befolyása végig nagyobb volt, mint Áchim parasztpártjáé. Az Áchim elleni harcban Várkonyira hivatkoztak: „Büszkén lobogjon a zászló, az a vihartépett lobogó, amelyet Várkonyi István vezérsége alatt másfél évtizeddel ezelőtt kibontottak. Előre, társak! Munkára fel!"[612] A lap reklámozta a szövetkezetek, bérlőszövetkezetek alakítását, és az 1905-ös, valamint az 1906-os magyarbánhegyesi és bácsfeketehegyi kongresszusok döntéseire hivatkozott, fontosnak tartotta a jogfolytonosság hangoztatását.[613]

A *Föld Népe* elsősorban antiklerikális vonalával tűnt ki elődjei és kortársai közül. Évente antiklerikális naptárat adtak ki, és szinte minden számban ateista cikkek, vallás- és egyházellenes kirohanások jelentek meg. Állandóan hirdette a szekularizációt, 1910-ben pedig „Szabadgondolat" címmel mellékletet jelentetett meg.[614] Figyelemre méltó mozzanat volt, hogy a hajdani balmazújvárosi testvérközösségnek nyoma sincs már a lapban, amely az ideális anarchizmust visszautasítva helyezkedett ateista alapokra.

Az OFP a Független Szocialista Párt és Várkonyi örökösének vallotta magát, s talán a legtöbb joggal, de ez a párt már döntően a parasztpártok sorába tartozott. Az öntörvényű mozgalmi fejlődés egyenes következ-

ményeként jött létre. A földmunkás- és szegényparaszti tömegek jelentős részét maga mellett tudta, magát a régi hagyományok örökösének tartotta, de a mozgalom hajdani forradalmiságát már elveszítette. 1913-ban, a párt megszűnésével és Áchim 1911-es tragikus halálával viszont nem csupán a szegény-, de a birtokos parasztság harcosabb, forradalmi szárnya is politikai szervezet nélkül maradt. Így az agrárszocializmus felbomlása nem azért jelentett tragikus mozzanatot, mert Áchim birtokos paraszti vezetésre épülő parasztegység-törekvése volt életképesebb Várkonyi agrárproletár-vezetésre épülő parasztfelszabadító koncepciójánál, hanem azért, mert 1918–1919-re politikai szervezettség hiányában a földmunkás- és szegényparaszt-tömegek nem játszhattak súlyuknak megfelelő történelmi szerepet.

Mindezekkel együtt az agrárszocialista tradíciók kiirthatatlan nyomot hagytak a magyar parasztság történetében. Ezeket használták fel az ellenforradalmi rendszerben a meg-megújuló szegényparaszti mozgalmi kísérletek. Az agrárszocialista mozgalmak emlőin nevelkedett fel a népi írók nemzedéke, mely megalkotta a szegényparasztság forradalmi pártját, a Nemzeti Parasztpártot, az agrárszocialista mozgalmak késői, de méltó örökösét. Az örökség teljes számbavétele már nem e munka feladata, de úgy véljük, hogy egy remélt szocialista társadalmi megújulás sem nélkülözheti.

Jegyzetek

[1] Maros, 1891. május 24. A cikket, mely a címoldalon jelent meg, szerzőmegjelölés nélkül, valószínűleg az akkori szerkesztő, *Kristóffy József* írta.

[2] Ezeket a munkákat az alábbi jegyzetapparátus tartalmazza.

[3] Magyarország jogtalan népéhez! (Röpirat.) Kibocsátotta 1 milliós példányszámban az MSZDP vezetősége.

[4] *Rubinek Gyula:* Parasztszocializmus. Budapest 1894.

[5] *Ormos Ede:* A szocializmusról különös tekintettel a hódmezővásárhelyi munkáskérdésre. Hódmezővásárhely 1896.

[6] *Ecseri Lajos:* Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság. Budapest 1898.

[7] *Féja Géza* elnevezése későbbi keletű, de éppen az agrárszocialista mozgalmak ihletésére született, ezért az 1890-es évektől jogosnak véljük használatát. Bővebben lásd *Farkas József–Szabó Ferenc:* A Viharsarok. Egy tájegység sajátos történelmi problémái. Párttörténeti Közlemények, 1979. 1. sz. 196–207. old.

[8] *Ecseri Lajos:* Id. mű, 3. old.

[9] *Vadnay Andor:* A Tiszamellékről. Budapesti Hírlap Újságvállalata, 1900. 54–56. old.

[10] Ugyanott, 62. old.

[11] Legbehatóbban foglalkozott a kérdéssel *Simon Péter:* A századforduló földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmai, 1891–1907. Szikra 1953.; *Simon Péter:* A kiegyezés utáni tőkés fejlődés és a századvégi agrárszocialista mozgalmak. Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon, 1848–1948. I. köt. Szerkesztette: *Pölöskei Ferenc* és *Szakács Kálmán.* MEDOSZ 1962.; *Farkas József:* Agrárszocialista mozgalmak, 1890–1907. Csongrád megye munkásmozgalmának története. I. köt. Szeged 1968.; *Farkas József:* Az ipari és mezőgazdasági munkásság szakmai szervezkedése és bérharca 1896–1897-ben. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József. Tudományos Szocializmus, XV. köt. Szeged 1978.

[12] *Szabó Ferenc:* Korai aratósztrájkok Békés megyében 1853-ban. Békési Élet, 1971. 3. sz. 476–482. old. és uő: Az első nagy aratósztrájk Békés megyében, 1872. Békési Élet, 1967. 3. sz. 35–39. old. Az 1880-as évek bérharcairól *Simon Péter* ír (A kiegyezés utáni tőkés fejlődés és a századvégi agrárszocialista mozgalmak. 175. old.). A battonyai zendülés előzményei között sorolja fel *Szabó Ferenc* az 1887-es, 1888-as és 1889-es jelentős Csanád megyei bérharcokat. (Battonya, 1891. Tanulmányok az agrárszocialista zendülés 75. évfordulójának emlékére. Szerkesztette *Takács László.* Battonya 1966. 16–17. old.)

[13] *Szabó Ferenc:* Orosháza története a kiegyezéstől az első világháborúig. Orosháza története és néprajza. Szerkesztette *Nagy Gyula.* Orosháza 1965. I. köt. 455. old.
[14] *Táncsics Mihály:* Életpályám. Magvető Könyvkiadó 1978. 548. old.
[15] *Szabó Ferenc:* Orosháza története a kiegyezéstől az első világháborúig. 455–456. old. – Szabó Ferenc elsőként emelte ki a befogadókészség kialakulásának fontosságát a korai bérharcok vizsgálatával és a mozgalom közvetlen eszmei előzményeinek kutatásával. Ez a kérdés kiemelt hangsúlyt kap még „A szocialista munkásmozgalom előzményei és kezdetei Békés megyében" c. írásában (Vásárhelyi tanulmányok. VII. köt. 1977.).
[16] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (a továbbiakban: MMTVD). 2. köt. Szerkesztette *Erényi Tibor* és *S. Vincze Edit.* Szikra 1954. 414. old.
[17] Pest Megyei Levéltár (PML) Nagykőrösi Osztálya (NkO), Cegléd város polgármesterének ir. Közig. XIII/94./1897.
[18] Fröhlich életútjáról és nézeteiről részletesen ír *Szigeti Jenő:* „Ti pedig mindnyájan testvérek vagytok..." A Krisztusban hívő Nazarénus Gyülekezet Magyarországon. Budapest 1978. 7–16. old.
[19] Idézi *Szigeti Jenő* (id. mű, 14. old.) *Szeberényi L. Zsigmond* „Nazarénismus" (Nagybecskerek 1888) című munkájából.
[20] *Szigeti Jenő:* Megemlékezzél az útról. Szabadegyházak Tanácsa, Budapest 1981. 16–17. old.
[21] Jönnek a szocialisták! Magyar Munkáskönyvtár, VII. füzet. Budapest 1894. 9–14. old. – A korai irodalomban a Magyar Munkáskönyvtár sorozatban megjelent füzetek címei között a „Legyek és pókok", a „Szózat a népbolondítókhoz és a néphez", a „Jönnek a szocialisták" – alcímei: „Le a felforgatókkal! Le a népbolondítókkal!" – szerepelnek.
[22] A programbeszédet elemzi *Varga Lajos:* Az MSZDP 1900. évi szakadása. A magyarországi Újjászervezett Szociáldemokrata Párt megalakulása. Párttörténeti Közlemények, 1984. 3. sz. 8. old.
[23] A budapesti fő- és székvárosi állami rendőrség működése az 1897. évben. Budapest 1898. (A továbbiakban Rendőrségi évkönyv.) 325. old.
[24] Ugyanott, 344–345. old.
[25] MMTVD. 2. köt. 402., 405–406. old.
[26] Rendőrségi évkönyv, 1897. 534 old.
[27] *Szigeti Jenő:* „Ti pedig mindnyájan testvérek vagytok..." 116. old. – A határozati javaslat pontos szövegét lásd Lenin Összes Művei. 7. köt. Kossuth Könyvkiadó 1965. 295. old.
[28] Ugyanott.
[29] Magyarország története, 1890–1918. 7/1. köt. Főszerkesztő *Hanák Péter,* szerkesztő *Mucsi Ferenc.* Akadémiai Kiadó 1980. 127–128. old.
[30] *Király István:* Az 1891-es agrárszocialista mozgalmak paraszti dokumentumainak kritikai vizsgálata. Agrártörténeti Szemle, 1976. 1–2. sz.
[31] *Király István:* A fejlődés irányzatai az agrárszocialista mozgalmakban. Békési Élet, 1981. 2. sz.
[32] Népszava, 1889. augusztus 4.
[33] Békés Megyei Levéltár (BML), Főispáni ált. ir. 212/1904. Vági György kihallgatásakor 1891-ben felvett jegyzőkönyv.

[34] *Ormos Ede:* Id. mű. – Ormos nevéhez fűződik ezeknek az összefüggéseknek az első kiemelése.
[35] Battonya, 1891. 19. old.
[36] Közli Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből (VDCSMMT), 1868–1917. Szerkesztette *Gaál Endre.* Szeged 1980. 128–130. old.
[37] BML, Főispáni ált. ir. 212/1904.
[38] *Király István:* Az 1891-es agrárszocialista mozgalmak paraszti dokumentumainak kritikai vizsgálata. 27. old.
[39] Csongrád Megyei Levéltár (CsML) Szentesi Fióklevéltára (SzF), Főispáni ált. ir. 204/1891. – A többször és kézzel másolt röpiratot Kisteleken foglalták le.
[40] Az agitáció és a szervezkedés kiterjedéséről és módszereiről részletesen ír *Farkas József:* A szocialista szervezkedés agitációs módszerei a Viharsarokban az 1890-es évek első felében. Párttörténeti Közlemények, 1982. 4. sz.; *Szabó Ferenc:* Orosháza története a kiegyezéstől az első világháborúig.; *Farkas József:* Agrárszocialista mozgalmak, 1890–1907.
[41] BML, Főispáni elnöki res. ir. 261/1891.
[42] CsML, Főispáni ált. ir. 219/1891.
[43] Arad és Vidéke, 1891. június 7.
[44] BML, Főispáni elnöki res. ir. 261/1891.
[45] *Szabó Ervin:* Szindikalizmus és szociáldemokrácia. Huszadik Század, 1908. október.
[46] Erről az időszakról részletesebben ír *Farkas József:* A szocialista szervezkedés agitációs módszerei a Viharsarokban az 1890-es évek első felében. 120–127. old.
[47] Népszava, 1893. június 23. – A vásárhelyi mozgalomról és Szántó Kovács János nézeteiről bővebben: *Farkas József:* Agrárszocialista mozgalmak, 1890–1907. 14–25. old.; *Nagy Dezső:* Szántó Kovács János. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Füzetei, 1. sz. Szerkeszti *Esti Béla.* 1969.
[48] MMTVD 2. köt. 218. old. – A *Munkás*-csoport tevékenységével részletesen foglalkozik *S. Vincze Edit:* A Magyarországi Szociáldemokrata Párt, 1890–1896. Kossuth Könyvkiadó 1961. 132–178. old.
[49] CsML Makói Fióklevéltára (MF), Makó város Kapitányi Hivatalának ir. 5685/1894. A könyvek jegyzéke: A Magyar Munkáskönyvtár sorozatból: I. A munkáskérdésről (30 db), III. Gaál a szocialista írtó (30 db), IV. A szocializmus alaptételei (30 db), V. A szocializmus jövője (30 db), VI. Tőke és munka (10 db), VII. Jönnek a szocialisták (30 db) és a Mit akarnak a szocialisták (100 db).
[50] Ugyanott. – Az iratcsomó tartalmazza a hatósági jelentéseket és a vásárhelyiek és makóiak levelezését.
[51] BML Alispáni ált. ir. II. 72/1895.
[52] CsML Hódmezővásárhelyi Fióklevéltára (HF), Hódmezővásárhely tanácsának ir. Tü. 563/1894, 4659/1894. KIB. 1894. számozatlan csomó, fegyelmi ügyek; MMTVD 2. köt. 259. old.
[53] *Szigeti Jenő:* „Ti pedig mindnyájan testvérek vagytok..." 96. old.
[54] Idézi *S. Vincze Edit:* A Magyarországi Szociáldemokrata Párt harca a falusi szervezkedés kiszélesítéséért. Szántó Kovács János születésének 125. évfordulójára. Hódmezővásárhely 1977. 25–26. old.
[55] *Ifj. Nagy Sándor:* A szocializmus keletkezése Hódmezővásárhelyen. II. köt. 66–

68. old. Párttörténeti Intézet Archívuma. – Ifj. Nagy Sándor részletesen beszámol ezekről a szertartásokról.

[56] CsML HF, Hódmezővásárhely tanácsának ir. Tü. 4659/1894.

[57] MMTVD 2. köt. 262. old..

[58] A zendülés eseményeit és a mozgalom hatását leírja *Simon Péter:* A kiegyezés utáni tőkés fejlődés és a századvégi agrárszocialista mozgalmak. 201–233. old.; *Farkas József:* Agrárszocialista mozgalmak, 1890–1907. 14–25. old.; *Farkas József:* Az 1894. április 22-i zendülés. Szántó Kovács János születésének 125. évfordulójára. 37–44. old.

[59] Elemzi a kongresszus jelentőségét *S. Vincze Edit:* A Magyarországi Szociáldemokrata Párt, 1890–1896. 179–192. old.

[60] MMTVD 2. köt. 278–279. old.

[61] Ugyanott, 285–286. old.

[62] Az akció céljait és lefolyását ismerteti *Farkas József:* A szocialista szervezkedés agitációs módszerei a Viharsarokban az 1890-es évek első felében. 128–137. old.

[63] BML, Főispáni elnöki res. ir. 366/1894.

[64] BML, Főispáni elnöki res. ir. 43/1895.

[65] BML, Alispáni ált. ir. II. 58/1895.

[66] BML, Alispán elnöki ir. 3/1895.

[67] A ceglédi szervezésről ír *Farkas József:* A ceglédi földmunkásmozgalom története. Cegléd története. Szerkesztette: *Ikvai Nándor.* Szentendre 1982. 291–293. old. – A Torontál és Bács-Bodrog megyei szervezkedést dokumentálja *Csehák Kálmán:* Osnivanje Socjaldemokratike Partije Ugarske i pokret u Backoj i Banatu. Radnicki Pokret u Vojvodini do kraja prvog svetskog rata. Novi Sad 1984. 298. old.

[68] Pesti Napló, 1895. március 17.

[69] BML, Főispáni elnöki res. ir. 9/1895.

[70] CsML MF, Nagylaki járás főszolgabírájának ir. 378/1895.

[71] BML, Alispáni elnöki ir. 315/1895.

[72] Ugyanott.

[73] Népakarat, 1895. június 21., 28., július 5., 12., 19., augusztus 2.

[74] Népakarat, 1895. augusztus 19.

[75] BML, Alispáni elnöki ir. 315/1895.

[76] CsML HF, Hódmezővásárhely polgármesterének elnöki ir. 424/1896.

[77] Népszava, 1896. július 31.

[78] A levelet idézi és a kibékülést elemzi *S. Vincze Edit:* A Magyarországi Szociáldemokrata Párt, 1890–1896. 212–221. old.

[79] BML, Alispáni elnöki ir. 72/1896.

[80] BML, Főispáni elnöki res. ir. 43/1896.

[81] Ugyanott, 4/1896.

[82] Fővárosi Levéltár (FL) Főkapitány elnöki res. ir. 54/1896.

[83] Ugyanott, 219/1896.

[84] Ugyanott, 209/1896., 287/1896. – A kérdéssel részletesen foglalkozik *Farkas József:* Az 1896–1897-es pártszakadás és Várkonyi István fellépése. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József. Tudományos Szocializmus. VII. Szeged 1969. 3–26. old.

[85] Arad és Vidéke, 1895. február 27.; CsML HF, Hódmezővásárhely polgármesterének elnöki ir. 424/1896., 1895. szeptember 1-jén kelt jelentés.

[86] BML, Alispáni elnöki ir. 229/1895.
[87] BML, Alispáni ált. ir. 315/1895.
[88] CsML MF, Makó város Kapitányi Hivatalának ir. 6226/1896.
[89] Országos Levéltár (OL), Belügyminiszter elnöki res. ir. 456/1896.
[90] Az eseményekről részletesen beszámol *Farkas József:* Az MSZDP kapcsolata a Függetlenségi Párt balszárnyával (1896–1898). Párttörténeti Közlemények, 1971. 1. sz.
[91] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 443/1896.
[92] Rendőrségi évkönyv, 1896. 170. old.
[93] MMTVD 2. köt. 353. old.
[94] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 456/1896.
[95] MMTVD 2. köt. 408–409. old.; Függetlenség, 1896. február 17.
[96] A főkapitány beépített emberén keresztül sorban kapta a bizalmas értesüléseket: FL, Főkapitány elnöki res. ir. 634., 713., 760/1896.
[97] Népszava, 1896. szeptember 4.
[98] Új Népszava, 1896. szeptember 4.
[99] Földmívelő, 1896. augusztus 29.
[100] Ugyanott.
[101] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 360/1897.
[102] *Takács József:* A földmunkás mozgalom története. Budapest 1926. 33. old.
[103] Várkonyi István életútját bemutatja: *Farkas József:* Várkonyi István. Párttörténeti Közlemények, 1965. 4. sz. 131–154. old.
[104] Ágoston Péter német nyelvű emlékiratai. Párttörténeti Intézet Archívuma, 689. f. 95–96. old. (*Varga Lajos* segítségével felhasznált forrás. köszönet érte.)
[105] OL Belügyminiszter elnöki res. ir. 121/1897.
[106] Földmívelő, 1896. szeptember 4.
[107] Földmívelő, 1897. január 22. „Még kér a nép, adjatok neki!"
[108] Földmívelő, 1896. szeptember 18.; MMTVD 2. köt. 365–366. old.
[109] Földmívelő, 1896. október 16. „Előre!"
[110] Földmívelő, 1896. november 13.
[111] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 1933/1896.
[112] Alföld (Aradon megjelenő ellenzéki lap), 1896. november 20.
[113] Ugyanott és Népvezér, 1896. november 29.
[114] Földmívelő, 1896. november 20.
[115] Népszabadság, 1896. november 27.
[116] Az 1896-os pártkongresszus után Várkonyi különösen Rádyval veszett össze, Várkonyi szerint azért, mert ő a Rády vezette könyvkereskedés számadásait átvizsgáltatta és ott „darázsfészekbe nyúlt". (MMTVD 2. köt. 409. old.)
[117] Földmívelő, 1896. november 20.
[118] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 1033/1896.
[119] *Takács József:* Id. mű, 26–30. old.
[120] A mezőgazdasági munkásság szakmai szervezkedésének ügyével és az önálló szakszervezetre formált igényével részletesen foglalkozik *Szakács Kálmán:* A mezőgazdasági munkás-érdekképviselet 1896–1944. MEDOSZ 1981. 9–14. old.; *Takács József:* Id. mű, 41. old.
[121] Földmívelő, 1896. december 4.
[122] A szervezeti felépítést tartalmazó rajz a Gvozdanovics Jánostól, Várkonyi utazó

ügynökétől elkobozott eredeti alapján készült. (Eredetije: FL, Főkapitány elnöki res. ir. 675/1898.)

[123] MMTVD 2. köt. 69–70. old.

[124] Ugyanott, 387. old.

[125] A két kongresszus előzményeivel és lefolyásával foglalkozik *Simon Péter:* A kiegyezés utáni tőkés fejlődés és a századvégi agrárszocialista mozgalmak. 237–244. old.

[126] Földmívelő, 1897. január 22.

[127] Arhiv Vojvodine Sremski Karlovci. Bačka-Bodrogska Županija. (Vajdasági Levéltár, Karlóca. Bács-Bodrog megye iratai – a továbbiakban: Arhiv V.) Alispáni elnöki res. ir. 103/1896.

[128] A kimutatást az MMTVD 2. köt. 392. és 399. old. adatai alapján készítettük. A mozgalmi szempontból jelentős településeket emeltük ki.

[129] MMTVD 3. köt. Szikra 1955. 397–398. old.

[130] Jegyzőkönyv az 1897. évi január 31-én, február 1-jén és 2-án Budapesten tartott első földműves munkás kongresszusról. Függelék. 54. old.

[131] Rendőrségi évkönyv, 1897. 382. old.

[132] Földmívelő, 1897. február 19.

[133] Pest Megyei Levéltár (PML), NkO Cegléd város polgármesterének ir. közig. XVII. 49/1897.

[134] Szentes és Vidéke, 1897. május 2. Az Alföld szocialistái közt.

[135] Zentai Híradó, 1897. 3. sz.

[136] Az árszabálybizottság határozatait közli *Dobos János:* Okmányok az 1897. évi zentai földmunkás-megmozdulások történetéhez. Grada za monografija Sente. Senta 1967. 13–17. old.

[137] Ugyanott, 17–20. old.

[138] Az iratok a zentai területi levéltárban találhatók. (Fond gradonačalnika. Zenta város polgármesterének elnöki ir. 34/1906. – *Dobos János* segítségét ezúton is köszönjük.)

[139] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 360/1897.

[140] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 130/1897.

[141] Ugyanott, 298/1897. Április 29-én kelt jelentés.

[142] Ugyanott, 130/1897. Május 27-én kelt jelentés.

[143] *Urbán János:* Tűzsziget. Fórum (Novi Sad) 1967. 174. old.

[144] Az események leírását lásd Földmívelő, 1897. május 28., Zentai Hírlap, Zentai Híradó és Zentai Közlöny, 1897. május 30.

[145] *Kiss József:* Jászkun agrárszocialista mozgalmak, 1896–1897. Párttörténeti Közlemények, 1967. 2. sz. 113. old.

[146] Függetlenség, 1897. június 12.; MMTVD 2. köt. 442–443. old.

[147] Arhiv V. (Torontál megye), Alispán elnöki res. ir. 7/1898.

[148] Arhiv V. (Bács-Bodrog megye), Főispáni ir. 2561/1899. 1897-es jelentés.

[149] Arhiv V. (Bács-Bodrog), Alispáni elnöki res. ir. 60/1897.

[150] Arhiv V. (Bács-Bodrog megye), Alispáni elnöki res. ir. 56/1897.

[151] *Dobos János:* Id. mű, 19–20. old.

[152] MMTVD 2. köt. 255. old. – Az 1895-ben összehívott főispáni értekezleten hangzott el ez a megfogalmazása.

[153] Szentes és Vidéke, 1897. május 30.

[154] BML, Alispáni elnöki ir. 219/1897.

[155] CsML SZF, Főispáni ált. ir. 207/1897.
[156] BML, Főispáni elnöki res ir. 125/1897. – Az iratcsomó részletesen ismerteti a megye területén létrejött új egyezségeket.
[157] CsML, Főispáni ált. ir. 236/1897.
[158] Arhiv V. (Bács-Bodrog), Alispáni elnöki res. ir. 21/1897.
[159] CsML SZF, Főispáni ált. ir. 108/1897.
[160] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 614/1897.
[161] A környékbeli bérmozgalmakkal foglalkozik részletesen *Kiss József:* Id. mű, 114–116. old.
[162] Halas és Kiskőrös, 1897. augusztus 1.
[163] Függetlenség, 1897. július 20.
[164] MMTVD 2. köt. 474. old.
[165] *Kiss József:* Id. mű, 116. old.
[166] Pesti Napló, 1896. június 28.
[167] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 359/1897.
[168] Ugyanott, 911/1897. Szeniczey Ödön 40 oldalas jelentése a bérharcokról.
[169] *Dobos János:* Id. mű, 46–47. old.
[170] Arhiv V. (Torontál), Alispáni elnöki res. ir. 23/1897. – A forrást közli: Radnički pokret u Vojvodini. Munkásmozgalom a Vajdaságban, 1890–1914. Szerkesztő *dr. Csehák Kálmán*. Novi Sad 1985. 175–176. old.
[171] BML, Főispáni elnöki res. ir. 6/1897. Május 3-án kelt jelentés.
[172] MMTVD 2. köt. 285. old.
[173] Ugyanott, 400. old.
[174] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 50/1899.
[175] MMTVD 2. köt. 415. old.
[176] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 533/1896.
[177] Földmívelő, 1897. február 26.
[178] MMTVD 2. köt. 482. old.
[179] Földmívelő, 1897. január 8. Alakítsunk szövetkezeteket.
[180] MMTVD 2. köt. 403. old.
[181] Földmívelő, 1897. május 21.
[182] MMTVD 2. köt. 410. old.; Földmívelő, 1897. március 19.
[183] Földmívelő, 1897. május 28.
[184] Kossuth Múzeum (Cegléd) Várkonyi Gyűjtemény – KM VGy 80. 2. 20. Várkonyi Mariska 1899. január 5-én kelt levele.
[185] *Jemnitz János:* A kommünárok a Kommünről. Párttörténeti Közlemények, 1971. 1. sz. 114. old.
[186] *Marx:* A polgárháború Franciaországban. Marx–Engels Művei. 17. köt. Kossuth Könyvkiadó 1968. 311., 312. old.
[187] Ugyanott, 313. old.
[188] Földmívelő, 1901. október 1., november 15.
[189] MMTVD 2. köt. 483. old.
[190] Földmívelő, 1897. június 4.
[191] Függetlenség, 1898. február 19.
[192] Földmívelő, 1897. július 9.
[193] Földmívelő, 1897. december 10.
[194] Földmívelő, 1897. március 19.

[195] Földmívelő, 1897. június 25. Ismét zsandárvilág Magyarországon.
[196] Földmívelő, 1897. január 14.
[197] MMTVD 2. köt. 483. old.
[198] Földmívelő, 1897. január 22.
[199] Földmívelő, 1897. június 11.
[200] Földmívelő, 1898. február 4. M. A. fényeslitkei lakosnak küldött üzenet.
[201] Földmívelő, 1898. február 4.
[202] CsML (Csanád megye), Főispáni elnöki res. ir. 15/1897.
[203] Képviselőházi Napló (1896-os ciklus). 4. köt. 64–65. old. 1897. február 17-i ülés.
[204] Földmívelő, 1897. április 3. Idézi *Nagy Dezső:* A ceglédi földmunkásmozgalom története 1919-ig. Budapest 1960. 46. old.
[205] A kérdést részletesen tárgyalja *Farkas József:* Az MSZDP kapcsolata a Függetlenségi Párt balszárnyával. 35–45. old.
[206] Függetlenség, 1898. április 17.
[207] Idézi *Simon Péter:* A kiegyezés utáni tőkés fejlődés és a századvégi agrárszocialista mozgalmak. 309. old.
[208] MMTVD 2. köt. 554–555. old.
[209] Ugyanott, 553–554. old.
[210] Függetlenség, 1898. február 15.
[211] Békés megyei Közlöny, 1903. február 15.
[212] Schmitt Jenő életéről részletesebben lásd *Kepes Ferenc:* Schmitt Jenő Henrik élete és tanítása. Táltos, 1918.; *Schmitt Jenő Henrik* három előadása: Tolsztoj, Nietzsche, Ibsen. Az előszót és Schmitt Jenő H. életrajzát írta: *Migray József.* Budapest 1911.; *Schmitt Jenő:* Művészet, etikai élet, szerelem. *Migray József* előszavával és bevezetőjével. Budapest 1917.
[213] *Ludwig Feuerbach:* A kereszténység lényege. Akadémiai Kiadó 1978. 71. old.
[214] *Schmitt Jenő Henrik:* Krisztus. Budapest 1920
[215] *Schmitt Jenő:* Művészet, etikai élet, szerelem. 66–68. old.
[216] *Schmitt Jenő Henrik:* A szellem fejlődéstörvénye. Budapest 1920. 98. old.
[217] Ugyanott, 100. old.
[218] *Batthyány Ervin–Migray József–Schmitt Jenő:* Anarchizmus. Budapest 1904. 46–47. old.
[219] *Szabó Ervin:* A szocializmus. Huszadik Század, 1904. április.
[220] *Elisée Reclus:* Az anarchia. – Függelékében a magyarországi anarchisták nézeteinek összefoglalása található.
[221] Schmitt Jenő sajtópöre az állam és az igazság ítélőszéke előtt. Budapest 1899. A budapesti anarchista csoport kiadása.
[222] Állam Nélkül, 1897. augusztus.
[223] Schmitt Jenő sajtópöre. Az anarchista csoport bevezetőjéből.
[224] Földmívelő, 1897. december 10.
[225] Állam Nélkül, 1897. március 19. Istentagadás.
[226] Állam Nélkül, 1897. július. Teológia és anarchia.
[227] Állam Nélkül, 1898. május.
[228] Halas és Kiskőrös, 1897. január 10.
[229] Állam Nélkül, 1897. január 15.
[230] *Nagy Czirok László:* A kiskunhalasi népi politikai mozgalom. Bács-Kiskun Megyei Levéltár.

[231] Kun-Halas, 1897. szeptember 19.
[232] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 84/1897.
[233] Földmívelő, 1896. október 16.
[234] Halas és Kiskőrös, 1897. június 13.
[235] Állam Nélkül, 1897. augusztus.
[236] Állam Nélkül, 1897. október.
[237] KM Gy. 1969/1/2. Eötvös Károly ügyvédi irodájának másolatai. (Eötvös volt Várkonyi védője.)
[238] Földmívelő, 1897. május 14.
[239] Kelet (a szabadkőművesek lapja), 1898. augusztus–szeptember. A jövő világa.
[240] *Buchinger Manó:* Küzdelem a szocializmusért. Népszava Kiadó é. n. 32. old.
[241] A vita a *Munkás* 1898. július 31-től október 30-ig megjelent számaiban olvasható.
[242] Népszabadság, 1897. november 26.
[243] Állam Nélkül, 1897. október.
[244] A kongresszus lefolyásáról és vitáiról lásd Rendőrségi évkönyv, 1897.; *Földmívelő* 1897. szeptember 17., 24. és október 1.
[245] MMTVD 2. köt. 485–487. old.
[246] Marković és köre újvidéki tevékenységéről beszámol *Mirnics József:* A bácskai munkásmozgalom a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásáig. Novi Sad 1967. 51–63. old.
[247] Ugyanott, 104–116. old.
[248] MMTVD 1. köt. Szikra 1951. 312–315. old.
[249] Arhiv V. (Bács-Bodrog), Alispáni elnöki res. ir. 28/1896.
[250] Ugyanott, 100/1897.
[251] *Szigeti Jenő:* „Ti pedig mindnyájan testvérek vagytok..." 110. old.
[252] Torontáli Közlöny, 1898. február 27.
[253] Arhiv V. (Bács-Bodrog), Alispáni elnöki res. ir. 84., 90., 103/1896.
[254] Rendőrségi évkönyv, 1897. 357. old.
[255] Földmívelő, 1897. február 19.
[256] A szerb és román neveket a korabeli forrásokban előforduló helyesírás szerint és formában írjuk ezentúl.
[257] Arhiv V. (Bács-Bodrog), Alispáni elnöki res. ir. 100/1897.
[258] Földmívelő, 1897. április 9., 16.
[259] Földmívelő, 1897. április 23.
[260] Arhiv V. (Bács-Bodrog), Alispáni elnöki res. ir. 46/1897. – A magyar nyelvű fordítást az eredeti forrásban szereplő Kiss Gyula és Arnold Károly jegyzők fordítását felhasználva közöljük.
[261] Földmívelő, 1897. július 9.
[262] Földmívelő, 1897. augusztus 27.
[263] Földmívelő, 1897. október 22. – A szakszervezetet október 17-én alakították meg Nagyszentmiklóson.
[264] *Dr. Csehák Kálmán:* Id. mű, 175–176. old.
[265] *Urbán János:* Id. mű, 295–296. old.
[266] *Kemény G. Gábor:* Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. II. köt. 1892–1900. Tankönyvkiadó 1956. 604–605. old. és *Urbán János:* Id. mű, 296–297. old.
[267] MMTVD 2. köt. 484. old.

[268] Földmívelő, 1902. június 6.
[269] Földmívelő, 1903. november 15.
[270] *Brindza Károly* szerzőnek átadott írásos feljegyzése alapján.
[271] MMTVD 2. köt. 490. old. – A Várkonyi befolyása alá tartozó helységek felsorolása rendkívül hiányos, a valóságos befolyás harmadát sem tartalmazza. Háromszor annyi településről jelentettek például szakszervezet-alakítást.
[272] Arhiv V. (Bács-Bodrog), Alispáni elnöki res. ir. 11/1898.; 32/1898.
[273] Földmívelő, 1897. március 5.
[274] Arhiv V. (Bács-Bodrog), Alispáni elnöki res. ir. 29/1898. 18/1898.
[275] Ugyanott.
[276] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 675/1898.
[277] Arhiv V. (Bács-Bodrog), Alispáni elnöki res. ir. 19/1898., 36/1898.
[278] FL, Főkapitány (levelezések) ir. 716.
[279] Arhiv V. (Bács-Bodrog), Alispáni elnöki res. ir. 134/1897.
[280] MMTVD 2. köt. 515–518. old.
[281] Arhiv V. (Bács-Bodrog), Főispáni elnöki res. ir. 77/1897.
[282] Zemplén, 1898. április 3. – A gróf e lap hasábjain tette először közzé az agrárszocializmusról írt fejtegetéseit.
[283] Zemplén, 1898. február 27.
[284] Zemplén, 1898. február 20.
[285] Zemplén, 1898. január 16.
[286] *Erdei Ferenc:* Magyar falu. Akadémiai Kiadó 1974. 86–87. old.
[287] Földmívelő, 1897. december 17. Idézi *Simon Péter:* A kiegyezés utáni tőkés fejlődés és a századvégi agrárszocialista mozgalmak. 283–284. old. Ugyancsak foglalkozik a Szabolcs megyei állapotokkal *Tóth István:* Földosztó mozgalom Szabolcs megyében, 1897–1898. Kossuth Könyvkiadó 1963. 5–28. old.
[288] *Gyarmathy Zsigmond:* Az agrárszocialista mozgalom tudati és szervezeti előzményei Szabolcs-Szatmár megyében. Agrárszocializmus Magyarországon. Szerkesztette *Szabó Ferenc.* Békéscsaba–Orosháza 1986. 85–86. old.
[289] Népszava, 1898. március 12.
[290] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 196/1899.
[291] *Kállay András:* Szabolcsi szocializmus. Nyíregyháza 1898. 18–19. old. (A *Nyírvidék* című lap hasábjain megjelent cikksorozat kiadása.)
[292] *Hársfalvi Péter:* A szabolcsi mozgalom sajátosságairól. (Agrárszocializmus Magyarországon.) 120. old.
[293] *Kállay András:* Id. mű, 27. old.
[294] Ugyanott, 32–33. old.
[295] *Gyarmathy Zsigmond:* Id. mű, 83–84. old.
[296] FL Főkapitány (levelezések) ir. 716/2.
[297] Népszava, 1899. április 21.
[298] OL Belügyminiszter elnöki res. ir. 204/1898.
[299] *Simon Péter:* A kiegyezés utáni tőkés fejlődés és a századvégi agrárszocialista mozgalmak. 283–284. old.
[300] Függetlenség, 1898. február 20.
[301] Függetlenség, 1898. február 19.
[302] Függetlenség, 1898. február 26. „A haza megmentői."
[303] *Balassa Iván:* Földosztó mozgalom a Bodrogközben. Sárospatak 1956. 13–14. old.

[304] *Simon Péter:* A kiegyezés utáni tőkés fejlődés és a századvégi agrárszocialista mozgalmak. 299. old.
[305] *Gáspár Imre* „Munkás marseillaise"-éből.
[306] Zemplén, 1898. február 27.
[307] *Nagy Dezső:* A mozgalmak jelentkezése a népköltészetben. (Agrárszocializmus Magyarországon.) 176. old.
[308] Földmívelő, 1898. január 20. Ibrányiak levele.
[309] Zemplén, 1898. január 16.
[310] Földmívelő, 1898. február 4.
[311] *Balassa Iván:* Id. mű, 8. old.
[312] Zemplén, 1898. január 16.
[313] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 204/1898.
[314] *Kállay András:* Id. mű, 28–33. old.
[315] Ugyanott, 41. old.
[316] MMTVD 2. köt. 515. old.
[317] Ugyanott, 514. old.
[318] *Tóth István:* Id. mű, 111., 73–74. old.
[319] Népszava, 1898. november 8.
[320] Függetlenség, 1898. február 19.
[321] FL, Főkapitány (levelezések) ir. 716. 1898. február 20-án kelt jelentés.
[322] Képviselőházi Napló (1896-os ciklus). 10. köt. 1897. december 15-i ülés. Lepsényi Miklós felszólalása.
[323] *Engels:* A parasztkérdés Franciaországban és Németországban. Marx–Engels Művei. 22. köt. Kossuth Könyvkiadó 1970. 453. old.
[324] MMTVD 2. köt. 416. old.
[325] Ugyanott, 513. old.
[326] Esti Hírlap 1898. február 16.
[327] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 204/1898.
[328] Földmívelő, 1897. december 24.
[329] Népjog, 1897. december 17.
[330] MMTVD 2. köt. 531. old.
[331] Ugyanott, 531–532. old.
[332] Földmívelő, 1897. december 3.
[333] Arhiv V. (Bács-Bodrog), Főispáni elnöki res. ir. 2561/1899., illetve CsML SzF, Szentes város polgármesterének ir. II. 2010/1897.
[334] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 82/1898. – Besúgó által közvetített kivonat a pártvezetőség üléséről.
[335] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 966/1897.
[336] Ugyanott.
[337] BML, Alispáni ált. ir. 11 458/1897. Sokszorosított jegyzőkönyv.
[338] BML, Főispán elnöki res. ir. 40/1898.
[339] MMTVD 2. köt. 466–468. old.
[340] Népszövetség, 1897. szeptember 11. A gazdák szövetkezése a mezei sztrájk ellen.
[341] Képviselőházi Napló (1896-os ciklus). 10. köt. 293–295. old. 333. old.
[342] Földmívelő, 1897. szeptember 25.
[343] Földmívelő, 1897. december 10.
[344] *Tóth István:* Id. mű, 41–42. old.

[345] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 120/1898.
[346] Ugyanott, 420/1898.
[347] Függetlenség, 1898. február 26.
[348] Népszava, 1898. március 12.
[349] Népszava, 1898. április 10.
[350] Függetlenség, 1898. április 4., 5., 6.
[351] Népszava, 1898. június 9.
[352] Népszava, 1898. június 9.
[353] Népszava, 1898. június 25.
[354] Egyetértés, 1898. július 23., augusztus 10.
[355] Nyírvidék, 1898. július 24.
[356] Egyetértés, 1899. január 19.
[357] Egyetértés, 1899. április 13.
[358] Nyírvidék, 1898. november 10.
[359] Nyírvidék, 1899. április 16.; Egyetértés, 1899. április 14.
[360] KM V. Gy. 80. 2. 7.
[361] Földmívelő, 1902. január 1.
[362] *Kemény G. Gábor:* Id. mű, 608–609. old.
[363] Torontáli Közlöny, 1898. június 15.
[364] Torontáli Közlöny, 1898. november 9.
[365] Függetlenség, 1898. május 14. Inkvizíció Magyarországon.
[366] Népszava, 1898. november 8.
[367] Függetlenség, 1898. február 27.
[368] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 428/198. március 16.
[369] MMTVD 2. köt. 541–544. old.
[370] *Schmitt Jenő Henrik* három előadása. XXIV–XXV. old.
[371] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 625/1898.
[372] MMTVD 2. köt. 520–522. old.
[373] Az MSZDP 1899. évi kongresszusának jegyzőkönyve. A pártvezetőség jelentése. 23–24. old.
[374] Földmívelő, 1897. december 3.
[375] Függetlenség, 1897. december 3.
[376] Torontáli Közlöny, 1898. október 26. A csendőrörsvezető vallomása alapján.
[377] Torontáli Közlöny, 1898. április 3.
[378] A bírósági tárgyalás anyagát folytatásokban közli a *Torontáli Közlöny* 1898. október 26-i, november 2-i számaiban.
[379] Torontáli Közlöny, 1898. április 4.
[380] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 800/1898.
[381] Ugyanott, 198/1898.
[382] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 1151/1898.
[383] Népszava, 1898. július 29.
[384] CsML SzF, Főispáni elnöki res. ir. 151/1900.
[385] Függetlenség, 1898. május 18.
[386] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 696. és 736/1898.
[387] MMTVD 2. köt. 476–477. old.
[388] Függetlenség, 1897. július 4., 16.
[389] Függetlenség, 1898. május 18., 19., 20. stb. és Állam Nélkül, 1898. május.

[390] Arhiv V. (Bács-Bodrog), Alispáni elnöki res. ir. 68/1897.
[391] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 790/1898.
[392] Sima Ferenc életútjával és radikális törekvéseivel részletesen foglalkozik e munka szerzője az Akadémiai Kiadónál lévő kéziratában.
[393] Szentesi Lap, 1896. április 12. Jogot és földet a népnek!
[394] Függetlenség, 1898. február 6.
[395] Képviselőházi Napló (1896-os ciklus). 10. köt. 308. old. 1897. december 11-i ülés.
[396] Függetlenség, 1898. február 5.
[397] Csongrádmegyei Ellenzék, 1899. szeptember 15.
[398] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 1574/1898.
[399] CsML SzF, Csongrád megye törvényhatósági bizottságának jegyzőkönyvei. 1897. május 28-i ülés.
[400] Szentesi Lap, 1899. június 16.
[401] Szentesi Lap, 1899. július 30.
[402] Csongrádmegyei Ellenzék, 1899. augusztus 2.
[403] Csongrádmegyei Ellenzék, 1899. augusztus 9.
[404] Csongrádmegyei Ellenzék, 1899. augusztus 6.
[405] *Vadnay Andor:* Id. mű, 102–106. old.
[406] Budapesti Napló, 1900. január 14.
[407] Csongrádmegyei Ellenzék, 1900. június 24., 27., 29. és július 4.
[408] Csongrádmegyei Ellenzék, 1900. július 8.
[409] *Mucsi Ferenc:* Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon 1900–1906-ig. Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon. 318. old.
[410] *Farkas József:* A szocialista szervezkedés agitációs módszerei a Viharsarokban az 1890-es évek első felében. 317. old.
[411] Földmívelő, 1902. február 15.
[412] Földmívelő, 1902. szeptember 26.
[413] Földmívelő, 1903. január 23.
[414] CsML SzF, Főispáni elnöki res. ir. 23/1903.
[415] *Farkas József:* A szocialista szervezkedés agitációs módszerei a Viharsarokban az 1890-es évek első felében. 315–316. old.
[416] Népszava, 1898. április 17.
[417] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 99/1898.
[418] A *Munkáslap* megindulásával részletesen foglalkozik *Gaál Endre:* A szegedi szociáldemokrata pártmozgalom az 1890-es évek elejétől 1904 végéig. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominate Acta Historica, LX. Szeged 1978. 13–17. old.
[419] CsML SzF, Alispáni elnöki res. ir. 8599/1898.
[420] Csongrádmegyei Munkáslap, 1898. július 5.
[421] Munkáslap, 1899. január 18.
[422] Ugyanott.
[423] Közli VDCSMMT, 175–177. old.
[424] Népszava, 1898. szeptember 30.
[425] Népszava, 1898. július 29.
[426] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 134/1899. Március 11-én kelt jelentés.
[427] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 67/1899. – Schwartz József a Pollák vezette mozgalom megszűnésével kérte kiutasításának visszavonását és ismét Budapestre költö-

zött, itt az államvasutak szolgálatába lépett. (Ugyanott, 1264/1899.) 1912-ben Schwartzot a vasúti munkások lebuktatták, elveszítette hitelét a mozgalomban, de a Horthy-korszakban ismét színre lépett, jelentős károkat okozott az illegális kommunista mozgalomnak. Provokátorokat szervezett be a rendőrség számára, majd a csendőrségnek dolgozott. Egész életét az árulásnak szentelte. *Hollós Ervin:* Rendőrség, csendőrség, VKF 2. Kossuth Könyvkiadó 1971.

[428] Gombosi Béla ügynöki tevékenységéről részletesen ír *S. Vincze Edit:* A Magyarországi Szociáldemokrata Párt, 1890–1896. 297–298. old.

[429] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 135/1899.

[430] Munkáslap, 1899. január 18.

[431] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 135/1899.

[432] Ugyanott, 132/1899.

[433] A nyilatkozatot közli VDCSMMT, 184–187. old.

[434] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 381/1899.

[435] Ugyanott, 459/1899.

[436] Ugyanott, 519/1899.

[437] Ugyanott, 519/1899.

[438] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 196/1899.

[439] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 504/1899.

[440] Ugyanott, 519/1899.

[441] Ugyanott, 529/1899.

[442] Cipész, 1899. április 15.

[443] Munkás, 1899. április 16.

[444] Építőmunkás, 1899. április 8.

[445] Typographia, 1899. április 7.

[446] A Nép Zászlója, 1899. április 6.

[447] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 529/1899.

[448] Szabad Szó, 1900. március 31.

[449] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 1566/1899.

[450] Pfeifer Sándor ügynöki tevékenységet látott el a bécsi Viktória Biztosítótársaságnál, amit pártvezetői megbízásával sokan összeférhetetlennek tartottak. Erről részletesen ír *Varga Lajos:* Viták és ellentétek az MSZDP 1900-ban történt szakadásának előestéjén. Párttörténeti Közlemények. 1983. 4. sz. 33–34. old. – Nem érthetünk azonban egyet Varga Lajossal abban, hogy ez lett volna Pfeifer kiközösítésének alapvető oka. Varga Lajos munkájában nem tartja az általunk kifejtett rendőrségi közreműködést perdöntőnek, és már a kongresszus előtt következetesen pártvezetőségről és a Pfeifer–Mezőfi vezette ellenzékről beszél. Megítélésünk szerint helyesebb a besúgó szerinti Baron-párt és Pfeifer-párt elkülönítés, a kongresszus utáni ellenzéki szervezkedés visszavetítése nem szerencsés. A Mezőfi-féle szakadás igazolása és Mezőfi későbbi politikai nézeteinek kritikátlan kezelése nélkül is ki lehet mondani megítélésünk szerint, hogy ebben a konfliktusban a Pfeifer-párt mellett volt az igazság, az ő platformjuk volt a helyesebb. Varga Lajos – a Baron-pártot pártvezetőségnek minősítve – fél ennek kimondásától, túlzottan tiszteli a hivatalos pártot. Abban sincs igaza, hogy Pollák elszigetelődött, mert a vidékiek zöme a „pártvezetőséggel" tartott. Szalay, Csizmadia és Urbán együtt szerepelt a vörös listán, és a vidék lényegében egységesen állt Pfeifer mellett. Természetesen ezzel Pollák egyáltalán nem taktikus magatartását nem kívánjuk védeni.

[451] Rendőrségi évkönyv, 1898. 324–325. old.
[452] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 132/1899.
[453] Rendőrségi évkönyv, 1899. 346. old.
[454] MMTVD 2. köt. 594. old.
[455] *Varga Lajos:* Az MSZDP 1900. évi szakadása. 4. old.
[456] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 354/1899. A május 30-án tartott pártvezetőségi ülés Gombosi által közvetített jegyzőkönyve.
[457] Szabad Szó, 1900. február 3.
[458] Szabad Szó, 1900. március 24.
[459] Ugyanott.
[460] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 41/1900. A január 16-án tartott pártvezetőségi ülés jegyzőkönyve.
[461] Migray József a *Szabad Szó* 1900. április 7-i számában cikket tett közzé Bokányiról, aki állítólag zsarolta őt, hogy térjen vissza az ő táborukba, mert különben az iskolát értesíti, ahol működik.
[462] Szabad Szó, 1900. április 7.
[463] MMTVD 3. köt. 11–14. old.
[464] Engelmann cikkeivel és a szakadás körülményeivel részletesen foglalkozik *Varga Lajos:* Az MSZDP 1900. évi szakadása. – Munkája jobbára csak a Mezőfi-féle ellenzéket marasztalja el.
[465] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 358/1900.
[466] Rendőrségi évkönyv, 1900. 409. old. – A kiadvány a kongresszus teljes lefolyását részletezi.
[467] MMTVD 3. köt. 20–22. old; OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 300/1899. – A belügyminiszterhez küldött rendőrségi jelentés és az előbbi kötetben szereplő évi jelentés szövege némileg eltér egymástól.
[468] Szabad Szó, 1900. január 9.
[469] Szabad Szó, 1903. május 7. Idézi *Mucsi Ferenc:* Id. mű, 328. old.
[470] Alföldi Ellenzék, 1903. január 21.
[471] Alföldi Ellenzék, 1902. december 25.
[472] *Bodrogközy Zoltán:* A magyar agrármozgalmak története. Budapest 1929. 78 old.
[473] Csongrádmegyei Hírlap, 1904. január 1.
[474] Szabad Szó, 1903. április 9. Idézi *Mucsi Ferenc:* Id. mű, 332. old. és részletesen foglalkozik az USZDP nézeteivel ugyanott, 328–335. old.
[475] MMTVD 3. köt. 122. old.
[476] Ugyanott, 123. old.
[477] Ugyanott 23–24. old.
[478] Az állásfoglalást tárgyalja és részletesen elemzi *Varga Lajos:* Az MSZDP 1900. évi szakadása. 40–45. old.
[479] *Mucsi Ferenc:* Id. mű, 332. old.
[480] *Kemény G. Gábor:* Id. mű, III. köt. 619–621. old.
[481] Ugyanott, 620. old.
[482] Ugyanott, 616. old.
[483] Függetlenség, 1898. február 22.
[484] FL, Főkapitány elnöki res. ir. 179/1898.
[485] BML, Alispáni elnöki ir. 22/1898.

[486] KM V. GY. 8. 2. 7. Várkonyi Mariska naplója.
[487] Függetlenség, 1898. május 21.
[488] Földmívelő, 1899. február 10.
[489] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 294/1898.; *Urbán János:* Id. mű, 287–288. old.
[490] Népszava, 1898. november 18., 22.
[491] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 1057/1898.
[492] Ugyanott, 569/1898., 615/1898.
[493] Állam Nélkül, 1898. július.
[494] Ugyanott.
[495] Idézi *Tóth István:* Id. mű, 113. old.
[496] Ugyanott, 111–112. old.
[497] Földmívelő, 1898. január 14.
[498] Az ideális anarchizmus szabolcsi hatásával és az antiklerikális vonásokkal foglalkozik *Tóth István:* Id. mű, 102–119. old.
[499] Földmívelő, 1899. október 27.
[500] Földmívelő, 1899. március 24.
[501] Földmívelő, 1899. augusztus 25.
[502] Földmívelő, 1899. június 16.
[503] Földmívelő, 1899. március 31.
[504] Földmívelő, 1900. június 1.
[505] Földmívelő, 1900. augusztus 24.
[506] Földmívelő, 1899. április 21.
[507] Földmívelő, 1899. április 21.
[508] Földmívelő, 1899. április 7.
[509] *Mucsi Ferenc:* Id. mű, 339. old.
[510] *Veres Péter:* Az Alföld parasztsága. Kossuth Könyvkiadó 1986. 71–72. old.
[511] *Mucsi Ferenc:* Id. mű, 340. old.
[512] Földmívelő, 1899. május 5.
[513] Földmívelő, 1899. február 17.
[514] Földmívelő, 1900. november 1.
[515] Földmívelő, 1899. január 20.
[516] OL, Belügyminiszter elnöki res. ir. 35/1900.
[517] CsML SzF, Főispáni ált. ir. 178/1903.
[518] BML, Főispáni elnöki res. ir. 14/1903.
[519] Rendőrségi évkönyv, 1900. 511. old.
[520] BML, Főispáni elnöki res. ir. 14/1903.
[521] Földmívelő, 1901. április 15.
[522] Egyetértés, 1901. december 10.
[523] Földmívelő, 1901. október 1.–november 15.
[524] Földmívelő, 1902. január 1.
[525] BML, Főispáni elnöki res. ir. 14/1903., illetve Békésmegyei Közlöny, 1902. január 26.
[526] BML, Főispáni elnöki res. ir. 14/1903.
[527] Békésmegyei Közlöny, 1902. február 6.
[528] Békésmegyei Közlöny, 1902. március 9.
[529] Békésmegyei Közlöny, 1902. február 23.–március 9.
[530] KM V. Gy. 8. 2. 17. 2. Várkonyi Mariska Hegedűs Aladárhoz írt levele.

[531] Radikális, 1902. március 16.
[532] Békésmegyei Közlöny, 1903. április 23.; Földmívelő, 1902. július 4.
[533] Földmívelő, 1902. május 30.
[534] Budapesti Hírlap, 1903. február 13.
[535] Békésmegyei Közlöny, 1903. február 15.
[536] Békésmegyei Közlöny, 1903. április 23. – A tárgyalással és Várkonyi tevékenységével részletesebben foglalkozik *Farkas József:* Várkonyi István. 147–149. old. és *uő.:* A Várkonyi-mozgalom Békés megyében a századforduló idején. Békési Élet, 1967. 2. sz.
[537] Békésmegyei Közlöny, 1904. március 20.
[538] A *Zemljoradnik* 1902. június 6-án már létezett, ekkor üdvözölte a *Földmívelő*. Az 1902 és 1904 között biztosan megjelent lapból csak egyes példányok maradtak fenn. – A lappal foglalkozik *Csehák Kálmán:* Id. mű, 446–447. old.
[539] Kisgazda, 1903. március 6.
[540] BML, Főispáni ált. ir. 53/1904.
[541] Ugyanott.
[542] BML, Főispáni elnöki res. ir. 13/1904.
[543] Igaz Eszme, 1904. március 30.
[544] Igaz Eszme, 1904. február 10.
[545] *Mucsi Ferenc:* Id. mű, 334–335. old.
[546] Kisgazda, 1903. szeptember 6.
[547] Igaz Eszme, 1904. április 6.
[548] Igaz Eszme, 1904. június 22.
[549] Igaz Eszme, 1904. július 6.
[550] Igaz Eszme, 1904. július 6.
[551] Igaz Eszme, 1904. szeptember 14.
[552] Rendőrségi évkönyv, 1905. 463. old.
[553] Szocializmus, 1905. szeptember 17.
[554] Rendőrségi évkönyv, 1905. 470–474. old.
[555] Szocializmus, 1905. november 12.
[556] Földmívelő, 1905. február 18.
[557] Földmívelő, 1905. december 10.; Békésmegyei Közlöny, 1905. november 23.
[558] Rendőrségi évkönyv, 1906. 366. old.
[559] Földmívelő, 1905. december 10.
[560] A lap eredeti címe *Socializmus* volt, de néhány szám után az olvasók a szó magyar hangzású megfelelőjét követelték ki.
[561] Szocializmus, 1905. szeptember 24.
[562] Szocializmus, 1905. október 1. „A föld."
[563] Szocializmus. 1905. április 2.
[564] Földmívelő, 1906. október 19.
[565] Rendőrségi évkönyv, 1906. 363–477. old.
[566] FL, Politikai iratok gyűjteménye, IX. 73/1907.
[567] Békésmegyei Híradó, 1906. január 19.–január 26.
[568] Békésmegyei Híradó, 1906. március 17–18–20.
[569] BML, Főispáni ált. ir. 63/1906.
[570] Földmívelő, 1906. március 25.
[571] Békésmegyei Híradó, 1906. március 27. A csabai munkásság nagy napja.

[572] Földmívelő, 1906. április 11.
[573] Földmívelő, 1906. április 22.
[574] MMTVD 3. köt. 187. old.
[575] Ugyanott, 197–198. old.
[576] Részletesen foglalkozik a szakszervezet megalakításának előzményeivel *Szakács Kálmán:* Id. mű, 49–56. old.
[577] Ugyanott, 75–76. old.
[578] Földmívelő, 1906. október 12.
[579] *Szakács Kálmán:* Id. mű, 123. old.
[580] FL, Politikai iratok gyűjteménye, 73/1907.
[581] A dunántúli bérharcok forrásait közli MMTVD 3. köt. 320–342. old. Foglalkozik még az eseményekkel *Mucsi Ferenc:* Id mű, 363–367. old. és *Mérey Klára:* A mezőgazdasági munkásság mozgalmai a Dunántúlon 1905–1907-ben. Budapest 1956.
[582] MMTVD 3. köt. 337. old.
[583] Ezekről tudósít *Mucsi Ferenc:* Id. mű, 381–385. old.
[584] Nép, 1906. március 29.
[585] *Misóczki Lajos:* Heves megye szegényparaszti és munkásmozgalma, 1849–1918. (Kandidátusi értekezés – kézirat.) 180–182. old.
[586] BML, Főispán ált. ir. 63/1906., ill. Főispán elnöki res. ir. 99/1906.
[587] *Erényi Tibor:* Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak az első világháború előtti években. Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon. 400. old.
[588] Békésmegyei Híradó, 1906. július 3. – A Békés megyei sztrájkokkal részletesen foglalkozik a lap 1906. május 24-e és augusztus 12-e között. – A megyebeli sztrájkharcok részletes kimutatását adja *Virágh Ferenc:* Agrár- és agrárszocialista mozgalmak Békés megyében a dualizmus korában. Békéscsaba 1979. 156–172. old.
[589] Képviselőházi Napló (1906-os ciklus). 2. köt. 170–173. old. Július 19-i ülés.
[590] Békésmegyei Híradó, 1906. május 23.
[591] Képviselőházi Napló (1906-os ciklus). 2. köt. 192–195. old.
[592] Ugyanott, 215. old.
[593] Föld Népe, 1908. április 18.
[594] Földmívelő, 1906. július 20.
[595] Paraszt Újság, 1906. augusztus 12.
[596] FL, Politikai iratok gyűjteménye, 73/1907.
[597] Ugyanott megtalálhatók a feladóvevények.
[598] Radikális Újság, 1906. augusztus 29.; Békésmegyei Híradó, 1906. augusztus 29.
[599] Paraszt Újság, 1906. szeptember 2.
[600] Paraszt Újság, 1906. október 7.
[601] Földmívelő, 1906. október 12., november 2.
[602] FL, Politikai iratok gyűjteménye, 73/1907.
[603] Rendőrségi évkönyv, 1906. 372–377. old.
[604] FL, Politikai iratok gyűjteménye, 73/1907. – Megtalálható 10 lemondólevél, s mivel azok szinte azonos szövegűek, feltételezik az instrukciót is a lemondásra.
[605] *Tibori János:* Agrárszocializmus és demokratikus parasztmozgalom Békéscsabán. (Kandidátusi értekezés – 1976. Kézirat.) Az Áchim-portré felvázolására és Tibori vaskos tévedéseire, elemi forráskritikai fogyatékosságaira e helyen nem térhetünk ki. Munkájának egyetlen érdeme véleményünk szerint, hogy egy árnyaltabb Áchim-portré megrajzolásának fontosságára hívja fel a figyelmet. Műve számos további

gondolatfűzése vitára adott eddig alkalmat, ezek ismertetése sem lehet e munka feladata.

[606] FL, Politikai iratok gyűjteménye, 73/1907.

[607] Rendőrségi évkönyv, 1907. 681–695. old.

[608] Föld Népe, 1908. április 18.

[609] *Domokos József:* Áchim L. András. Kossuth Könyvkiadó 1971. 204. old.

[610] Föld népe, 1908. június 13.

[611] Magyarország története, 1890–1918. 712. old.

[612] Föld Népe, 1910. február 10.

[613] Föld Népe, 1909. május 22.

[614] E helyen nem lehet feladatunk az OFP eddigi feldolgozatlan történetének bemutatása, csak utalhatunk annak néhány mozzanatára.

Tartalom

Előszó 5

A szocialista eszmék befogadása és agrárszocialista értelmezése **9**

A befogadás szociális és eszmei feltételei 9
Az orosházi értelmezés 24
A vásárhelyi értelmezés 31

Az agrárszocialista eszmei vonások kiteljesedése **38**

A szociáldemokrata vonal átmeneti megerősödése 38
Az orosházi vonal diadala 44
A *Földmívelő* eszmei, politikai törekvései 1896-ban 55
Új szervezeti felépítés és szervezkedési mód 64
Várkonyi István új eszmei alapokra helyezi a mozgalmat 90
Schmitt Jenő ideális anarchizmusa 106
Független szocializmus — ideális anarchizmus 113
A déli, nemzetiségi területek agrárszocializmusa 122
A szabolcsi mozgalom eszmei és magatartásjegyei 137

A leszámolás, a széthullás évei. Az agrárszocialista eszmék átértékelése **157**

A véres leszámolás 157
Az agrárszocializmus kisugárzása, földszerzési mozgalmak 180
Pollák Béla szegedi mozgalma 191
Újjászervezett agrárszocializmus 204
Felekezeten kívüli testvérközösségek 218

Az agrárszocializmus utolsó fellángolása és felbomlása 243

A független szocializmus megújulása 243
Az MSZDP irányváltása 256
Az agrárszocializmus felbomlása 265

Jegyzetek 279

A kiadásért felel a Kossuth Konyvkiadó igazgatója

88/3197 Franklin Nyomda, Budapest
Felelős vezető Mátyás Miklós igazgató
A kötetet Farkas Mária szerkesztette
A borító Révész Imre: Panem című festményéről készült
(Schiller Alfréd reprodukció)
A borító és a tipográfia Lövey Mihály munkája
Műszaki vezető Bereczki Gábor
Terjedelme 19 (A/5) ív

75,– Ft

„A Csanád megye területén megindult munkás mozgalom nem ipari és gyári szocialista eszmék szüleménye, hanem mezőgazdasági forrongás, *valóságos agrár socialistikus mozgalom*, mely jóllehet külső befolyások által élesztetik, de gyökerei azon társadalmi talajban léteznek, melyek területein maga a mozgalom nyilvánul" – jellemezte a Makón megjelenő *Maros* című folyóirat 1891 májusában a Viharsarok szegény- és nincstelen parasztsága körében kibontakozott és mind jelentősebb teret hódító mozgalmat.

Mennyiben találó ez a megállapítás, milyen közös és eltérő törekvések mutathatók ki az ipari, illetve a mezőgazdasági munkások követeléseiben és harcaiban, milyen jellemzők adják az agrárszocialista mozgalom sajátosságait, eszmei-politikai tartalmát? Milyen anyagi és tudati háttér tette lehetővé, hogy az ország legelnyomottabb polgárai, az agrárproletárok körében oly gyorsan elterjedjen és gyökeret eresszen a szocializmus eszmerendszere, milyen hatások formálták a mozgalom anarchikus elemeket sem nélkülöző utópikus egyenlőséghitét? Ezekre a kérdésekre keres választ Farkas József monográfiája, amely a szocialista munkásmozgalom mellett kimutatja Rousseau és Proudhon, az ideális anarchizmus, a népi vallásosság, a különböző szekták, az 1848-as népi tradíciók agrárszocializmusra gyakorolt hatását, jellemzi a mozgalom sokszínűségét, a munkásmozgalomra gyakorolt befolyását, vázolja utóéletét.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ